

132
3-25

А. ЗӨҢРАББӨЛОВ

җезди җауат

A. ZƏRƏBƏJOV

ƏSƏR

F. Köçəri adına
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KİTAPXANASI
INV № 82263

ЯЗЫЧЫ
БАКЫ
1978

Аз2
3-80

Тәрчүмә едәни: М. РЗАГУЛУЗАДӘ

Зөһраббәјов А.

345 Одлу дијар. Тәрч. ед. М. Рзагулузадә Б., Язычы, 1978.

224 с.

«Одлу дијар» романы XII әсрдә јашамыш Азәрбајчан халгынын һәјат вә мәишәтиндән, онларын јаделлиләрә гаршы мүбаризәсиндән бәһо едир.

Романын тәрчүмәсиндә әҗанларын, руһаниләрин вә саир типләрин данышыгларында, хусусән, гомә шаир Азәринин вә кәнч Сәлимин ше'рләриндә гәсдән арханзә јол верилмиш, тәхминән о дөврүн данышыг вә ше'р үслубу көзләнилмишдир. Әсәрин мүсбәт гәһрәманларынын дахили аләми кәркин мүбаризә фонунда әкс етдирилмишдир.

3 $\frac{70303-78}{M-656-78}$ 20-78

С(Аз)2

© Язычы, 1978.

АНАТОЛИ ЗӨҲРАББӘЈОВ

(1909—1946)

Анатоли һәсән оғлу Зөһраббәјов 1909-чу илдә дәмрјолчу аиләсиндә доғулмушдур. 1931-чи илдә Азәрбајчан Педагожи Институтуну битирмиш, кимјачы ихтисасы илә бир нечә ил Азәрбајчан Елми Тәдгигат Нефт Институтунда ишләмишдир.

Әдәби фәалијјәтә 1940-чы илдән башлајан Зөһраббәјов, Низаминин лирик ше'рләри вә «Искәндәрнамә» әсәринин русчаја тәрчүмәси үзәриндә ишләмишдир. 1941—42-чи илләрдә Азәрбајчан тарихини дәриндән тәдгиглә мәшғул олур вә бу заман, «Одлу дијар» романыны јазмаға башлајыр. Һәртәрәфли билик саһиби олан Зөһраббәјов орта әср Азәрбајчан һәјат вә мәишәтини, мәдәни вә ичтимаи-игтисади һәјатыны, адәт вә ән'әнәләрини дәриндән өјрәнир, тәдгиг етдији материаллар әсасында Низами дөврүнү әкс етдирән бәдии әсәр јаратмаға мүвәффәг олур. «Одлу дијар» Азәрбајчан һаггында рус дилиндә јазылмыш илк тарихи романдыр. XII әср Азәрбајчан халг һәјатынын кениш зәмининдә Зөһраббәјов бир азәрбајчанлы кәнчин дүнјакөрүшүнүн тәшәккүлүнү көстәрир, онун симасында халгын мүтәрәгги гүввәләрини чанландырыр. Роман «Дружба народов» алманахында дәрч едилмиш, сонра 1947 вә 1959-чу илләрдә Азәрнәшр тәрәфиндән рус дилиндә ајрыча китаб һалында бура-хылмышдыр.

«Одлу дијар» романы Азербайчан дилиндә илк дәфә 1945-чи илдә «Вәтән уғрунда» журналында һиссә-һиссә, сонра да 1960-чы илдә Азербайчан Ушаг вә Кәнчләр Әдәбијјаты Нәшријјаты тәрәфиндән (тәрчүмәси М. Рзагулузадәниндир) китаб һалында нәшр едилмишдир.

ЈЕРДӘН УЛДУЗЛАРА

1187-чи илдә, ғыш фәслинин ахырларында Абшерон дүзү илә бир дәстә атлы кедирди. Онларын башчысы — ағ чалмалы, гәдди-гамәтли гоча, ојнаг бир атын белиндә вугарла отурмушду. Ону ғыллы атлара минмиш, јүнкүл силаһланмыш нөкәрләр мүшајиәт едирдиләр.

Атлылардан хејли аралы, арыг бир ешшәјин белиндә иплик көјнәк үстүндән кәндли чухасы кејмиш, чүссәли бир чаван кәлирди. Ешшәк јејин јеридијиндән, чаванын чијинләри вә башындакы түклү папаг силкәләнирди. Арыг вә чылыз ешшәк чаванын көркәминә һеч јарашмырды. Оун патавалы-чарыглы ајаглары аз гала јерә дәјирди. Чаван мушгурур вә әлиндәки чубугла ешшәји јејин сүрмәјә чалышырды. Анчаг ешшәјин јериши һара, атын јериши һара?

Гоча арабир атыны сахлајыб, ғалын ғашларынын алтындан өтәри, истәһзалы нәзәрләрлә кери бахыр, чавана зарафатјана ше'рләр дејирди. Бу гоча сарај шаири Мирзә Азәри иди. О, чавана деди:

Бир ешшәјә дә һөкм едә билмирсән, а шаир,
Бир ғыш минибән, тәјји-тәриг ет сән, а шаир!
Көнлүн сәни әфлакә чәкир, лејк, бу хәрлә
Баттаға батарсан бу сајаг кетсән, а шаир!

Шаирә һөрмәтлә сусан чаван, дикәлиб мөлаһәтлә кү-
лүмсәјәндә, мирвари кими дүзүлмүш мөһкәм дишләри
ағарды. О, һазырчаваблыгла мүгабилә етди:

Көнлүм гушу шаһинә бәрабәрди, еј уstad!
Ешшәкдәки бу ләнк јеришә ејләмә ирад...
Әсрари-чаһандыр мәнә мөгсуд бу јолда, —
Торпагда битән тохумларын гәдрини гыл јад!..

Азәри ојнаглајан атынын јалыны тумарлајыб, чава-
нын ше'ринин сон мисрасыны белә дүзәлтди:

Көјләрдәки сәјјарәләрин гәдрини гыл јад!..

Гоча шаир парлаг гара көзләри илә чавана сынајычы
нәзәр салыб деди:

— Јердәки тохумлара алданма, Сәлим! Ән бөјүк бал-
габаглар да нә күнәшә, нә дә аја бәнзәмәз. Јагут әксән—
шөһрәт вә дөвләт бичәрсән, арпа әксән, — от битәр!..

Сәлим ирәли әјилиб сорушду:

— Бу јагут дејилән шеј нәдир? Арпа дәнәсинә бәнзә-
јирми?

Азәри ләббадәсинин јахасыны ачыб, үстү ал-әлван
гашдашла бәзәнмиш кичик бир хәнчәрин дәстәјини
она көстәрди.

Сәлим хәнчәрин дәстәјиндәки јагут гашлары јахшы
көрмәк үчүн бојланды вә һејрәтлә дилләнди:

— Баһ! Бу гырмызы истиотдур, ја гандыр, нәдир?

Гоча шаир күлә-күлә деди:

— Башга чүр јагутлар да вар, онлар хәнчәрин дәстәји-
ни јох, ше'ри бәзәмәк үчүндүр. Онлар да көзә шәфәг ве-
рир, анчаг онлары әлдә етмәк даһа чәтиндир. Онлар
гандан да, истиотдан да түнддүр. Онлар јухусуз кечә-
ләрдә үрәк ганы баһасына тапылар.

— Бәс онлары нечә әлдә етмәк олар?

Азәри сәрт күлүшлә ағыр-ағыр чаваб верди:

— Сәнин көнлүнүн гушлары јердәки тохумлары јох,
көјдәки улдузлары дәнләмәлидир. Көнүл гушларын
Ширваншаһын ајаглары алтына тохум јох, улдузлары
сәпмәлидир... Сән јердән көјә учалмалысан!

Чаван пычылдајымыш кими, јавашдан деди:

— Көнүл өзү ганадланыб улдузлара уча биләр, анчаг
әлләри јохдур ки, улдузлары јығыб јерә кәтирсин.

Гоча додагларыны гысыб фикрә кетди. Сонра башы-
ны дөндөрмәдән, чидди бир ифадә илә деди:

— Ше'ри торпағын гохусундан тәмизлә, она сәмави
бир аһәнк вер. Бостаныны, говунларыны, арпаны вә бү-
түн зир-зибили јадындан чыхар. Сән Ширваншаһа нәг-
мәләр гошачагсан.

Чаванын көзләриндә минләрлә суал парлајырды.
Анчаг Азәри атынын чиловуну чәкиб чапды. Нөкәрләр
јенә дә ону дөврәјә алыб јејин-јејин сүрдүләр. Сәлим
әлиндәки чубугла ешшәји дөјәчләди, ешшәк ачыглы-
ачыглы фынхырыб јортду.

Әсән меһ дәнизин тәрәвәтли гохусуну кәтирди. Сә-
лим ат ајагларынын таппылтысына ујараг пәстдән зүм-
зүмәјә башлады. Онун охудуғу маһны торагај чәһ-чәһи
кими каһ һәзин, каһ да шән бир аһәнклә далғаланырды.
Азад бир көнүлүн нәғмәси дүзәнлијин шәффаф һавасын-
да, һеч бир манеәјә раст кәлмәдән, узаглара јајылыр,
итиб-батырды.

Атлылар јовшан вә дөвәтиканы колларынын арасы
илә кедирдиләр. Һәр тәпәнин ардындан јени, сонсуз бир
дүзәнлик ачылырды.

Ешшәк һисс едирди ки, мәнзил башына аз галмыш-
дыр, ону јемләјәчәкләр. Инди о, атлылара чатыб атларла
јанашы јеријирди. Саһиби исә, сусуб дәрин дүшүнчәлә-
рә далмыш, башы көксүнә әјилмишди.

Чаванын гаршысында тамамилә јени вә мәчһул бир
аләм заһир олмалы иди. Бу вахта гәдәр о, јалныз торпаг
барәсиндә ешитмишди. Атасы она дејәрди ки: «Сәлим,
торпағы беллә, Сәлим, гују газ, Сәлим, кил чыхарт!..»
Сәлим торпағы таныјыр вә севирди, торпаг мәһсул јети-
рди. Дулусчу Гүдрәт әми өз бардаг вә сәһәнкләри илә
өјүнән кими, Сәлим дә јетирдији мејвәләрә бахыб өјү-
нәрди. Бостанда әтирли говунлар ширәјә долдугча, о,
гајғы илә еһмалча јарпаглары аралар вә торпағын бу
һикмәтләринә һејранлыгла башыны јырғаларды.

Инди көрәсән бу јени аләмдә о нәләр көрәчәк, ким-
ләрә раст кәләчәкди? Көрәсән, бунлар атасынын узун
гыш кечәләриндә данышдығы рәвајәтләрдәки адамлар-
данмы олачаглар?..

Гыш ахшамлары бүтүн аилә отағын ортасындакы оча-
ғын башына јығышыб һәсир үстүндә дөврә вуруб оту-
рарды. Очагдан хош бир һәрарәт јајыларды. Анасы күр-
сүнү очағын үстүнә гојуб, күрсү јорғаныны саларды. Бө-
јүк-кичик һамы ајагларыны күрсүјә узадыб, очағын һә-
рарәтинә исинә-исинә, нәфәс чәкмәдән динләрди. Атасы

арамла кечмиш баһадырлардан данышарды: кавурлар падшаһынын сағ көзүнү дәлән гочаг Дундаздан, икид Будагдан, онларын шүчаәтлериндән, шаһын сајсыз-һесабысыз вар-дөвләтиндән сөһбәт едәрди. Бу нағыллардакы ишләр Сәлимкилин адлы-санлы мәлик-Нурәддинин бостанларында көрдүкләри јоручу вә әзијјәтли ишләрә әсла бәнзәмәзди.

Бунунла бәрабәр, чаван Сәлим башга бир һәјат да көрмүшдү. Мәлик вахтыны хош вә әјләнчәли кечирмәк үчүн, кәндлиләр арасындан јахшы охујанлары, ојнајанлары вә сөз гошанлары сечиб гәсринә јығарды. Сәлим дә һәмишә онларын арасында оларды.

Бајрамларда гоншу гәср вә мүлкләрин саһибләри јығышыб мәлик-Нурәддинин гәсринә кәләрдиләр. Сәлим бурада адлы-санлы гонаглары да көрмүшдү. Онлар јағлы пловдан, лүләкабадан, туршмәзә ричалдан, һәр чүр һәфтәбечәрдән гарынлары шишинчә јејиб-ичиб, халылар үзәринә јајханыб, мүтәккәләрә дирсәкләнәрдиләр. Дадлы, пүстә-бадамлы гурабијәләри чејнәјә-чејнәјә, јерли пәһливанларын күләшмәсинә тәнбәл-тәнбәл тамаша едәр, бир гулаглары илә мәликин рәијјәти олан шаирләрин дејишмәсини, о бири гулаглары илә гоншуларына аид деди-годулары динләрдиләр.

Әсил чәнкавәрләри Сәлим тамам башга чүр тәсәввүр едирди. Онларын сүфрәјә гојулан бүтүн јемәкләри јејиб гуртармалары вә ичиб сәрмәст олмалары да гочаглык кими бир шеј оларды. Һәр ан чәсарәт вә шүчаәтә һазыр олан чәнкавәрләри, бәсләниб пијләнмиш гојунлар кими гәфил овлајыб боғазламаг мүмкүн ола билмәзди.

О, атасындан белә икид чәнкавәрләр барәсиндә чох рәвајәтләр ешитмишди.

Күрсүнүн дөврәсиндә отуранлар һамысы ширин јуху-ја кетдикдән сонра да, Сәлим чох вахт ојаг галыб узаг, мәчһул өлкәләр барәсиндә хәјаллара даларды. Бу хәјаллар, өзү дә билмәдән, рәјалара чевриләрди... Көрәсән о, инди дә рәјамы көрүрдү? Шаһын елчисинә гошулуб кетмәк бәлкә һәгигәт дејил, хәјалдыр?

Сәлим хәјаллардан ајылыб, тез башыны галдырды. Вүгарлы гоча шаир, әввәлки кими, ондан он аддым ирәлидә, атын белиндә кедир, атлылар да ону изләјирдиләр.

Сәлим гочаја дәрин бир мәһәббәт бәсләјирди. О, һеч дә мәликин бошбоғаз гонагларына бәнзәмирди. Онун зә-

риф јун парчадан олан кен ағ ләббадәси вә ипәк чалмасы ири, гара көзләри илә тәзад тәшкил едиб, о көзләри даһа чанлы, даһа ифадәли көстәрирди. Гоча шаирин чәтин анлашылан данышығында әсрарәнкиз бир мәна варды. Һәтта, сүкуту да чох мәналы иди.

Азәри јәһәрин үстүндә дикәлиб, тәпәләрин ардындан көрүнән мави дәниз золағыны нөкәрләрә көстәрәрәк деди:

— Шүкүр аллаһа, одур һа, мүбарәк Хәзәр көрүнүр! Јејин сүрүн, кедәк!..

Сәлим онларын ардында тәпәјә јетишиб, әтрафы көздән кечирди. Гаршыда дәниз вә көзәл бир баркаһ көрүнүрдү. Сағ тәрәфдә бүрчләр, гүлләләр вә хәндәкләрлә әһатә олунмуш бир гәср варды. Ширван өлкәсинин һөкмдары олан шаһын бу һасар-диварлы сарајы узагдан, тәпәләр арасында донуб галмыш далғалара бәнзәјән бир чәзирәни андырырды. Дәнизә јахын саһилдә, гәсәбәнин ичиндә мәсчидлә јанашы бир гала учалырды.

Сәлим узагдакы галаја баха-баха, еһтијатла чухасынын дүјмәсини ачды. Анасы она ән јахшы палтарыны, бајрам күнләриндә истәмәјәрәкдән кејдији чухасыны кејдирмишди. Онун бәдәни исә, кен палтара өјрәшмишди.

Атлылар бир енишә јетишиб, үзүашағы чапдыглары мүддәтә гәдәр, Сәлим ешшәјин үстүндә бу вәзијјәтдә отурду. О азча күлүмсәјир, күнәшин шүасындан көзләрини гыјыб, шормәзә сәрин дәниз мейини ләззәтлә синәсинә чәкирди. Атлылар чапанда, о да ешшәјини маһмызлајыб онларын ардында јејин-јејин сүрдү.

Галаја јахынлашдыгча о, даһа ајдын көрүнмәјә, Сәлимин үрәји дә шиддәтлә дөјүнмәјә башлады. Бу мөһтәшәм истәһкамлары о, марагла сејр едирди. Бу боз вә тутгун диварларын ардында нәләр олдуғуну билмәјә тәләсирди. Ешшәјин ләнкимәси ону бәрк дарыхдырмышды. Сәлим пәртләшиб папағыны пејсәринә чәкди. Ешшәји чубугла вура-вура дејинди:

— Ах, кафир годуг, ах, чәһәннәм зәбаниси! Мәни нөш ләнкидирсән!..

Бир аздан јолчулар шимал гала гапыларына јетишдиләр. Јәгин ки, онларын кәлишини мүшаһидә гүлләләринин бириндән әввәлчәдән көрмүшдүләр. Асма көрпүнүн өнүндә гаршыларына белиндән ири бир гылынч

асылмыш учабојлу галабәји чыхды. О, гоча шаирә тә-
зим едиб, кәләнләри һөрмәтлә саламлады.

Гоча шаир тәрлан бахышы илә галабәјинин чапыг
јери галмыш енли сифәтинә нәзәр јетириб гысача деди:

— Әссаламү-әләјкүм вә әләјкүм-әссалам!

Сарај мұһафизләри еһтирамла кәнара чәкилдиләр вә
јолчулар гала гапысындан ичәри кирдиләр.

Сәлим әтрафына бахды. Гала гапыларынын јахынлы-
ғында үз-көзләрини тоз басмыш дашјонанлар чинкилдә-
јән тишәләрлә даш јонур, чәркә илә дүзүр вә палчыг
тутурдулар.

Бурада, галанын ичиндә чохлу ев вә мәсчид варды.
Хан сарајы исә, дикдин башында иди. Кәнарда дивар-
лары ардындан ири бир гүлләнин тәпәси көрүнүрдү.

Сәлим нөкәрләрин јанындан өтүб Азәријә јанашды.
О, әлини гәрибә бир һәрәкәтлә галдырыб, галаны көс-
тәрәрәк сорушду:

— Устад, бу гала нәдир?

Азәри үзүнү она чевириб, атын чиловуну дарта-дарта
күлүмсәјәрәк чаваб верди:

— Бу, Гыз галасыдыр, оғлум, од галасы!

Сәлим марагла галаја бахды. Шаир бирдән аты чы-
ғырла үзүјухары, гәсрә сары чапды. Нөкәрләр дә онун
ардынча атларыны сүрдүләр.

Гала ичиндә гала олан Хан сарајы дикәр биналар
үзәриндә һаким мөвгејиндә иди. Әкәр енли вә дар чәр-
кәләрлә бир-биринин ардынча дүзүлән һамар дашлар,
көзәл Ширван ме'марлығы бәзәк сајылмаса, гәсрин ағ
Бадамдар дашындан тикилмиш бајыр диварларынын, де-
мәк олар ки, һеч бир бәзәји јох иди. Мазғаллы јарым
гүлләләр бу гәсрә һејбәтли бир көркәм верирди. Јалныз
чәнуб гүлләсинин гаршысындакы ејванын көркәми кө-
зәл иди.

Гәсрин әтрафында һәјәтләр варды, бунлары үмуми
бир дивар әһатә етмишди. Јолчулар бир аз сонра ашағы
һәјәтин кичик дарвазасына чатдылар.

Бурада онлар атлардан ендиләр, сарај хадимләри он-
лары араја алдылар... Гулагларында ири ајпара сырға-
лар јырғаланан бој-бухунлу, габарыг әзәләли бир гара
гул чәлд һәрәкәтлә чижини габаға вериб, атдан енмәјә
шаирә көмәк етди.

Сәлим һејрәт ичиндә әтрафа көз кәздирди. Һәјәт
адамла долу иди. Һамы да ишлә мәшгул иди: кими атла-

ры кәздирир, кими бычаг итиләјир, кими мис газанлар
дашыјырды. Анчаг һамы динмәз-сөјләмәз, данышыб
күлмәдән ишләјирди; дашын даша, сујун даша, дәм-
рин даша дәјмәсиндән чыхан чүрбәчүр сәсләр кәлир-
ди... Анчаг һеч бир инсан сәси ешидилмирди. Хидмәткар-
лар ағаларын һүзурунда диниб-данышмаздылар.

Сәлим ешшәкдән дүшдү, ешшәк һәммин саат орадача
чүчәрмиш отлары гырпыб отламаға башлады. Чаван
шаир онун чиловуну бурахды вә билмәди ки, әлләрини
нечә сахласын.

Бир нечә сарај хидмәткары Мирзә Азәријә јанашды.
Онлардан балачабојлу, даз башына алабәзәк мәхмәр
папаг гојмуш зирәк бир хидмәткар нифрәтлә додаглары-
ны бүзүб Сәлими башдан-ајаға гәдәр сүздү.

Азәри јоғун бир сәслә Сәлимә деди:

— Бунунла кет, сәнин тоз-торпағыны јујуб тәмизләр.

Даз киши бир кәлмә данышыб-күлмәдән, амиранә
әда илә ики күнбәзли алчаг бир бинаја сары ишарә
едиб, Сәлими ардынча кетмәјә чағырды.

ШАИРИН МӘСЛӘҲӘТИ

Сәлим һамамын бајырында — палтар кејилән јердә
бир бучагда, дөврәси јарыја гәдәр дашла һөрүлмүш һо-
вуза бахды. Һөвзун шәффаф сујунда өз әксини көрүб
диксинди; орадакы, танынмаз дәрәчәдә дәјишмиш әксин-
дән өзү горхан кими олду. Әјниндә, зәриф көјнәк, үстүн-
дән кејдији гијмәтли чуха, ипәк шалвар, ајагларындакы
гысабоғаз, дикбурун мәст ону тамам ајры шәклә сал-
мышды.

Шаһын һамамчысы ону әлә өјрәдилмиш бир бәбир
кими көздән гојмурду, чаванын ән кичик јөндәмсиз бир
һәрәкәти дә онун нәзәриндән јајынмырды.

Сәлимин әл-ајағыны санки сарымышдылар. Палтар
ону сыхырды. Һамамчы амиранә сәслә чығырды:

— Ди, кет! Сәни ширваншаһ көзләјир!

Һамамчынын сон сөзү диварларда әкс-сәда верди.

Һамамда ешидилән боғуг, кумбултулу сәсләр Сәлими
әјләндирирди. Бурада һәр ади сәс әкс-сәда верир, боғуг
вә танынмаз бир һал алырды.

Сәлим һәлә гурумумыш сачларыны силкәләди вә
ачыгла һамамчыја деди:

— Нијә белә шејтан сәсләри чыхарыб гулагларымы батырырсан!?

Күнбәз дә әкс-сәда верди: — ...сан...

Намамчы һирсини боғуб гапыја тәрәф ишарә етди:

— Јахшы, јахшы јери кет!

Сәлим гапыја јөнәлди, она елә кәлди ки, кимсә күрәјинә тохунду. Кәскин бир һәрәкәтлә кери дөндү. Намамчы симасына мәналы ифадә вериб, астадан деди:

— Елә билирдин ки, мәликләр кими јашамаг асандыр? Јох, шириндил чаван, һәлә бир бу дар чәкмәләрдә кәз, үзүн даим күлүмсүнсүн, әдәб-әрканла тәзим еләмәјә, сәрраст јеримәјә өјрәш... јохса сәни елә бир јерә саларлар ки, ат кими једијин саман олар...

Сәлимин додагларынын күнчүндә күчлә сезилән хырдача гырышлар кәнчин гәзәбләндијини билдирди. О, чәлд дөнүб гапыја тәрәф јериди.

Намамдан чыханда, Сәлим гулағы сырғалы һәмин гара гула раст кәлди. Бу гул — шаир Азәринин хидмәт-кары иди. Архасыны дивара вериб, хорһахорла јатырды. Намамчы ајағыны онун лап бурнунун дибиндә ачыгла јерә чырпды.

Гул бәркдән асгырды, бүтүн бәдәни титрәди вә һәмин саат јериндән сычрајыб, узун кирпикли көзләрини тез-тез гырпмаға башлады. Даз һамамчы әјилиб бирдән онун чәнәсинә мөһкәм бир јумруг илишдирди. Гулун сифәти санки әјилди, ағрынын шиддәтиндән дәһшәтлә багырды: «Вај! Аман, аман!..»

Сәлим өзүнү ирәли верди, һамамчы илә гулун арасында дивар кими дикәлди. Гәзәблә һамамчыја ачыланды:

— Дајан!.. Бу дилсиз-ағызсыз фағыры нијә вурурсан, а мәл'ун!

Даз һамамчы сәсини узада-узада чығырды:

— Бир буна бах, ај аллаһ!..

Динч кәндли баласынын бирдән-бирә гәзәбли бир һөкүмдар вәзијәти алмасы, ону бәрк тәәччүбләндиришиди. Кери чәкилә-чәкилә мырылданды:

— Паһо, ај сохулчанлар досту, ај кәдә-күдә һавадары, чох еркән банлајырсан! Горхурам далысына таб кәтирә билмәјәсән, башыны әлдән верәсән!..

Сәлим ону бир дә һәдәләди:

— Һүнәрин вар, шаирләр шаһынын хидмәткарына бир дә әл галдыр, онда көрәрсән!..

Даз һамамчы. бир аз да узаглашыб, иддиалы вә истәзалы сәслә деди:

— Ва-а-ај! Бир ишә бах һа!.. Неч хәбәримиз јохмуш, сән демә күн јерини дәјишиб, гиблә тәрсинә дөнүб, дәниз көјә галхыб, көј јерә енибмиш!... Сән дә ај јер домбаланы дөнүб... — Бурада о, башына икиәлли бир гапаз вурду, — дөнүб... нә олубсанмыш?! Тазәтәр бир нар! Гызыл бир һејва!.. Әсил-нәчабәтли бир мәлик!..

О, һирсини зорла боғду. Сәлимә ағзы ачыла-ачыла бахыб башыны јырғалады.

Ган Сәлимин бејнинә вурду.

Намамчы сусмуш гула ани бир нәзәр салыб кетди.

Гулун симасында дәвәјә бәнзәр әламәтләр варды: бојну әјри, узун, гыврым кирпикли көзләри јухулу вә лагејд иди. О, бојнуну узадыб астадан дилләнди:

— Ај аға, шаир бујурду ки, сәнә бәләдчилик еләјим...

Сәлим үзүнә гонмуш һөрүмчәк торуну кәнар едирмиш кими, әлини үзүнә чәкди, тутгун сәслә деди:

Һәр ким ки, тәкәббүр сатыр, амма өзү гулдур,—

Ләззәт дә алар башгасынын зарымасындан...

Әбләһ кечәлин кары чәфа, нитги фүзулдур. —

Мәнсә, нә гулам, нә мәликәм... — сәдә бир инсан!

Гул белә мәнзум мүкалимәләри чох ешитмишдисә дә, јенә һејрәтиндән гулагларындакы сырғалар јырғаланды. Гоча шаир чох вахт фикирли оlanda, она бир шеј әмр едәндә, нәғмә охујурмуш кими, нәзм илә данышарды.

Сәлим онун көзләриндә бу һејрәт әламәтләрини сезиб, јавашчадан күлдү вә башыны тәрпәдиб деди:

— Һә, кәл кедәк!

Онлар биринчи һәјәти өтүб, ири пилләли дар бир кечидлә икинчи һәјәтә галхдылар.

Бурадан, — чәнуб дивара битишик мејданчадан дәниз, Гыз галасы, ики минарә, гала диварларынын бир гисми, ашағы һәјәт вә сарај бәнди көрүнүрдү. Бу алчаг вә мөһкәм дивар сон тәһлүкә заманы дүшмән үчүн јени бир әнкәл олуб, гала ичиндә гала хидмәти көрмәли иди. Көкс гәфәси үрәји горујан кими, бу дивар да гәсри гаршыдан бирбаша ендирилән зәрбәдән горујурду. Әкәр бу дивар да әлдән кетсә, онда гәсри мүһасирә едәнләр һәлә бир бөјүк әнкәл илә дә гаршылашмалы олачагдылар. Мөһкәм дашларла тикилиб, һәр тәрәфи өртүлү галаја бәнзәр бу гәср ән шиддәтли мүдафиәјә һазыр вәзиј-

јәтдә иди. Һәр бир гүллә дөјүш јери, һәр бир пәнчәрә горхунч бир мазғал ола биләрди, шаһы вә аиләсини санки бир-бири үзәринә кејдирилмиш бу даш зиреһләр горумалы иди: бу тикинти елә бил мүәммалы чин мә'мулатындан олуб, сандыгча ичиндә бир сандыгча иди ки, ән күчлү, ән маһир адам да ону ача билмәзди.

Баш тағын дәмир гапысы ачыг иди. Анчаг бәләдчи Сәлими сарајын дөврәсиндән һәрләјиб, јухарыдакы үчүнчү һәјәтә апарды. Бурада икибучаглы чыхынтысы олан бир дивар шимал бүрчүн ики дәјирми гүлләсини бир-биринә битишдирирди. Бу чыхынтылардан бириндә дәмирбәнд гапылы кичик бир кириш варды.

Онлар ичәри кирдиләр. Сәлим ағыр гуллабалары көрүб, башыны јырғалады. Бу гуллабалары јериндән тәрпәдә билмәк үчүн инсанда кәрәк өз бәдәнинин вәзиндән гат-гат ағыр јүкү дашыја билән гарышга кими һәддән артыг гүввәт олајды..

Сарајын биринчи мәртәбәсиндә шаһын ән јахын адамлары јашајырдылар. Бурадакы отагларын вәзијјәти дә, јухарыда шаһын јашадығы јердә олдуғу кими иди.

Шаирләр шаһы Мирзә Азәријә хүсуси еһтирам кәстәрилмишди. О, ашағыдакы дөрдбучаглы гүлләдә јашајырды. Онун үст мәртәбәсиндә шаһ өзү олурду. Бу гүллә һөкмдарын хошладығы јер иди.

Хидмәткар гапыны Сәлимә кәстәрди. Чаван ајаггабыларыны чыхарыб ичәри кирди.

Ики дар пәнчәрәнин тирмә пәрделәри салынмышды. Јалныз бир пәнчәрәдән гоча шаирин мәнзилинә күн ишығы дүшүрдү. Азәри дөшәк үстүндә јары узанмыш һалда мүркүләјирди. Сәлим һәјәчанлы һалда гапыда донуб галды.

Гоча тәрпәнмәди, көзләрини дә ачмады. Бирдән Сәлим онун ајдын сәсини ешитди:

— Сәлим, бир јахын кәл, көрүм, тәзә палтарында нечә көрүнүрсән?

Сәлим еһмалча ишыг тәрәфә кечди. Азәри азачыг дикәлиб дилләнди:

— Аһа, инди көрүрәм ки, бөјүк шаһа хидмәт етмәјә һазыртәһәрсән. Кәл отур!

Сәлим мүәллиминин һүзурунда чәкинә-чәкинә јерә отурду. Азәри она бир дөшәкчә атды:

— Бунун үстүндә отур. Бир аздан сонра сәнин бәдә-

нин зәрифләшәчәк вә гуру јер сәнә һәддән артыг сәрт көрүнәчәк...

Шаирин сөзләриндә елә бил сәртликлә истәһза бир-биринә гарышмышды. Гочанын үзүндәки ифадә әсла дәјишмир, аһәнкдар сәсиндән сөзләринин кизли мә'насыны анламаг чәтин олурду. Шаир фикирләрини чәм едирмиш кими сусду, нәһәјәт, галын гашларыны галдырыб дилләнди:

— Мәним мәсләһәтләримә гулаг ас, Сәлим! Горхуну-һүркүнү өзүндән кәнар елә! Буну бил ки, сән бурада рәгабәт етмәли олачагсан. Рәгибләрин дә горхулу рәгибләрдир. Әсла тәләсмә, әгилли ол вә јадында сахла ки, өзкәләри дәсткир етмәкдән әввәл, өзүнү дәстикир еләмәлисән...

Сәлим һамамчы илә тоггушмасыны јадына салыб, бәрк гызарды.

Гоча шаир тәмкинлә сөзүнә давам етди:

— Бир шеји дә јахшы фәһм елә ки, бу гәсрдә сән һөкүмдарын ихтијарындасан вә сәнин көнүл гушларын онундур. Әкәр бу гушлар тојуг кими јери ешәләјиб дән дәнләмәсә, онда галхыб улдузлара учалар вә ширваншаһа лајиг нәғмәләр охујар.

Сәлим бир аз ирәли кәлиб сорушду:

— Бәс сонра?... Ширваншаһа нәғмә дејәндән сонра, даһа нәдән нәғмә демәлијәм?

Гоча шаирин додагларында хәфиф бир тәбәссүм ојнады:

— Сән даим бөјүкләри тәрәннүм етмәлисән. Гызыл күл сәнин үчүн бостандакы балгабаглардан әзизраг олмалыдыр.

Сәлим көксүнү өтүрдү.

— Атам өз ше'рини охумамыш бирчә балгабаг тохуму да әкмәзди. О, ләкләрин арасыны кәзә-кәзә даим охујарды. Әкәндә дә охујарды, тохумлар чүчәрәндә дә, суваранда да, мәһсул дәрәндә дә. Мән дә онунла биркә нәғмә-јә башладым...

Шаир чидди бир ифадә илә онун сөзүнү кәсди:

— Бир шеји дә јахшы бил: ширин фарс дилини кәрәк елә өјрәнәсән ки, о дилдә ше'р јазмағы бачарасан! Јохса, һеч бир вәчһ илә сарај нәғмәкары ола билмәзсән. Һөкмдарын ирадәси беләдир!..

Сәлим тәләсик чаваб верди:

— Атам мәнә фарс дилини өјрәдиб...

— Сәнә һарда дәрс вериб?

— Гәбиристанда.

Азәри Сәлимин чавабыны күлә-күлә тәкрат етди:

— Гәбиристанда!.. О гәдәр дә мүнәсиб јер дејил!.. Гә бир дашлары арасында чох шеј өјрәнмәк олар, анчаг фарс дилини вә мәддәһлыг сәнәткарлығыны јох... Оранын торпағы көз јашлары илә суварылмыш инсан чүрүнтүләридир.

Сәлим һәрарәтлә сөзүнә давам етди:

— Мән мөзар дашларындакы јазылар бахыб, һеч чүр баша дүшә билмирдим ки, о әјрү-үјрү хәтләр, јарпаг вә нөгтәләр нә сајаг сәс вә сөз ифадә еләјә биләр. Онлары көрмәк вә ешитмәклә нечә анламаг олар... Атам онлары охуду: бәзиләри әрәб, бәзиләри фарс дилиндә јазылыб, өләнләрә аллаһдан рәһмәт вә мәрһәмәт диләјирди. Белә бир фарс бејти јадымда галыб... — дејиб Сәлим бирнәфәсә фарсча бу бејти охуду:

Еј әчәл, еј мөвти-мәш'ум, ев јыхан еј набекар,
Чисм мүлкинә кириб, сән өмрү гылдын тармар...

— Сән бүлбүл тәранәси јох, бајгуш наләси ешидиб-сән... Гој сәнә бир шеј охујум:

Бир күлшәни-сәбз ичрә хәндан күли-рә'најә
Хуни-дил илә ешгин изһар гылыр шаир.
Шәһди-күлүн ешгијлә чөвлан едәрәк бағы,
Бир ары кими олмуш сүбһ илә мәса заир.
Кәр мөдһи-күли-рә'на дүшвар исә, пәндим дут,
Зөвг әһлине мүстәһсэн, пүрбәһрә кәлам ахтар.
Ади кәлимаг илә јорма шаһү султаны,
Дегһана сәза сөзлә нагабил олур әш'ар.
Кәр сүбһ исә мәгсудун, — «күн доғду», — демә әсла,
Јаз ки, «шәби-јелданын мүшкинү әбирәфшан,
Кејсуји-дилашүби чуш етди — хруш етди,
Зүлмәт дөнүб ол зүлфә, хәшм илә олуб рәгсан,
Кејсуләр арасындан јарын күли-рүхсари
Бәрки-чәмән үстүндә бир күлтәк әјан олду»...
Кәнчинәји һикмәтдә насифтәвү надидә,
Бәррагү дирәхшәндә көвһәр ара даим сән,—
Онда дүрү бүллурә тәбдил олунар һәр даш,
Мин шөлә сачар, парлар, — игбалын олар рөвшән!..

Мирзә Азәри сусду вә суаледичи нәзәрләрлә Сәлимә бахды.

Сәлим бир мүддәт фикрә кедиб дајанды, сонра пычылытыја бәнзәр бир сәслә деди:

— Устад, ахырынчы бејти мәнә шәрһ елә..

Гоча шаир алныны тырышдырды вә бир аз сусдугдан сонра чаваб верди:

— Сәнин вәзифән мөдһ ејләмәк олачагдыр. Һәмишә јалныз мөдһ еләјәчәксән. Шаһ узун илләр сәнин мөдһиј-јәләрини динләјәчәкдир. Сән һәр күн онун үрәјинә јени чығырлар ахтармалы олачагсан, јохса... Һәр шејдән, һәтта, өз дилиндән дә мәрһум оларсан. Зәка саһиби олан шаһын сәнин шејрләриндән бизар олмамасы үчүн, кәрәк һикмәтли сөзләр тапасан, онлары китаблардан алдығын елм вә фәнн көвһәрләри илә чилаландырасан, кайнатын сиррләриндән, сәјјарәләрин сәјриндән, әлач набатларынын е'чазкар гүввәсиндән, әчдадымызын рәшадәт вә шүчаәтләриндән данышасан:

Онда дүрү бүллурә тәбдил олунар һәр даш,
Мин шөлә сачар, парлар, — игбалын олар рөвшән!..

Сәлим шаирин сөзләрини динләдикчә, даһа да һәјәчанланырды; о аһәстәдән деди:

— Мән ки, һеч китаб охумамышам...

Гоча шаир өтәри күлүмсүндү:

— Сәнә тәлим верәчәкләр, елм вә фәнн өјрәдәчәкләр. Бундан әлавә, бил ки, фикир аләминдә тәк галанлар, һавадар вә архасы олмајанлар мөһвә мөһкумдурлар.

Сәлим тәһгир олунмуш кими пәртләшди.

— Әкәр һәмин тәк галан адам гүдрәтли оларса, зәифләрин һимајәсинә нә еһтијачы вар, устад?

Азәри тәмкинлә сөзүнә давам етди:

— Мән бу хүсусда сәнә һәкиманә бир һинд китабындан бир фәгәрә нәгл еләјим:

«Бир мәмләкәтдә фәрасәтли вә гүввәтли бир фил вармыш. Бир күн о, гәсрдән чыхыб су ичмәјә кедирмиш: Нәһәнк фил, өз хәбәри олмадан, бир торағајын јувасыны тапдајыб, јумурталарыны әзир.

Гуш онун јанына кедиб зәиф вә мә'сум балаларыны тапдајыб әздији үчүн шикајәтләнир. Өз гүдрәтинә күвәнән фил бу чүрәтли торағаја ачыгланыб дејир ки, бундан сонра да һәр кәс онун јолу ағзында јува тиксә, јенә белә рәфтар едәчәкдир.

Бир күн һәмин јердән нечә дәстә гарға илә сағсаған учуб кечирмиш. Бу дәстәләр о гәдәр бөјүкмүш ки, күнүн габағыны тутублармыш. Јер үзүнә зүлмәт чөкүбмүш. Бу гушлар динчәлмәк үчүн будаглара гонанда, торағајы кө-

рүб онунла сөһбәт едирләр. Торағај башына кәлән фәлакәти онлара данышыб дејир ки, биз гушлар күчсүз дә олсаг, сајымыз чохдур. Кәлин филә һүчум едиб көзләрини чыхараг.

Мәғрур фил бир дәфә јенә су ичмәјә кедәндә, гарғаларла сағсағанлар төкүлүшүб көзләрини чыхарырлар. Анчаг бунунла да торағајын үрәји сојумур. Бир мүддәт сонра о, көлдәки гурбағалары јығыб, хаһиш еләјир ки, учурумун јахынлығында отуруб гурулдасынлар. Сусузлугдан јанан кор фил гурбағаларын сәсинә сары кедир вә учурума јыхылыр».

Бах, Сәлим, зәифләрә, күчсүзләрә хор бахан һәр кәс нә гәдәр күчлү-гүдрәтли олса да, бу сајаг мәһв олачагдыр!

Сәлим кәркин бир һалда әлләрини халчаја дирәјиб дикәлди вә сорушду:

— О, һинд китабы нечә китабдыр, устад?

Азәри јүнкүлчә күлүмсүнүб чаваб верди:

— Буна китаблар китабы, зәка мәнбәји, һәгганијјәт зирвәси, һәгигәт ачары дејәрләр.

— Бу китаб сәндә вармы?

— Бәли, бу китаб мәнәдир, анчаг ону охумамышдан әввәл кәрәк сирри-ниһан ашиги оласан!

Сәлим устадын сөзләрини еһтирасла динләјир, һәр бир һәрәкәтини диггәтлә изләјирди.

Азәри ајаға галхды, дивара јанашды, ағыр пәрдәни галдырды. Сәлимин көзләри дивардакы рәфләрә, сәлигә илә лүләләнмиш кағызлара вә китаб јығынларына зилләнди. Шаир тумач чилидли бир әлјазмасы көтүрүб, әввәлки јериндә отурду вә китабы габағына гојуб, вәрәгләмәјә башлады.

— Будур, һәммин китаб!.. Гәдим заманларда һәким Бәрзуи һинд дијарындан падшаһ Хосров Әнуширәвана гәрибә шәтрәнч ојуну илә баһәм хејли надир китаблар да кәтирмишди. Һејван вә гушларын дили илә данышан бу һикмәт мәдәни дә онлардан биридир. Шаһын әмри илә бу китаб тәрчүмә вә истинсах едилмишдир. Бу китаб әдаләтли ишләрин рәһнүмасыдыр. Бурада инсанларын һансы әмәлләринин јахшы, һансы әмәлләринин пис олдуғундан данышылыр. Бу китаб һәгганијјәт тәлим едир...

Шаирин сәсиндә гәрибә бир титрәјиш дујулурду.

Сәлим һәјәчанла устадына бахырды. Шаир бирдән-

бирә дәјишмишди, үзүнә булуд кими тутгун көлкә чөкүшдү. Сәлимин үрәји гысылды.

Мирзә Азәри сәсиндә бир гәтијјәт, додагларында ачы бир тәбәссүмлә сөзүнә давам етди:

— Мән јахшы билирәм ки, сән һәгганијјәтпәрәстсән. Јадында јахшы галсын ки, сирр сахламалы олан адамлар һәгганијјәтпәрәст ола билмәзләр. Сән сарајда јашајачагсан, сарај сиррләрини биләчәксән, һәгигәтин бир гисмини, бах, буранда сахла! — дејә шаир әлини синәсинә гојду. — Китаб илә һәјәтын фәрғи, бах, бундан ибарәтдир!

Гоча шаир бир мүддәт фикрә кедиб, јенидән сөзә башлады:

— Сөзүн һөкмү чох бөјүкдүр, анчаг јерсиз сөз фәлакәтә баис ола биләр. Сүкут еләмәји бачар вә дилин јаныла биләчәк јердә, сөзә киришмә... Буну фәһм елә ки, инсан данышмадығындан чох, данышдығына пешман ола биләр!

Гоча шаирин көзләри парлады. О, үзүнү Сәлимә чевирди вә ани бир чошгунлугла давам етди:

— Оху, өјрән! Јахшы бил, — дүнјада јалныз бир хәзинә вар ки, сәрф етмәклә азалмаз, ишләтмәклә түкәнмәз. Ән гадир һөкмдарлар да ону сәнин әлиндән ала билмәз. О хәзинә, һикмәт хәзинәсидир! Һикмәтә саһиб оланлар һөкмдарлардан да гүдрәтлидир!

Сәлим јерсиз бир һәрәкәтилә устадынын чошгунлуғуна мане олмагдан горхмуш кими, әсла гымылданмырды.

Мирзә Азәри саралмыш сәһифәләрдән бир нечәсини сүр'әтлә вәрәгләди. Бу сәһифәләрдәки сәтирләр чох сәлигә илә јазылыб алт-алта дүзүлмүшдү. Санки кағыз үзәринә көзәл нәгшләр салынмышды. Шаир бир јерә бармағы илә ишарә едиб, авазла охуду:

«...Зира һүкәма өз елмләри сајәсиндә шаһлара мөһтач дејилдирләр, амма шаһлар һүкамасыз кечинә билмәзләр!..»

Сәлим астадан сорушду:

— Јахшы, заман ки, шаһлар һикмәтсиз кечинә билмәзләр, бәс нијә өзләри һикмәт әхз еләмирләр?

Гоча шаир јенә сакит бир һал алды, мүәммалы-мүәммалы күлүмсүнүб деди:

— Һикмәт әхз ејләмәк!.. Дүз дејирсән, онлар бир чох еләмә дара олурлар. Бизим һөкмдарымыз Ахстан өзү дә еләм вә һикмәт талибидир. О билир ки, еләм она бүтүн

сэрвэтлэрдэн даһа артыг лазымдыр, вугарлы лалэ чичэ-
жинэ су вачиб олан кими, шаһа да елм вэ һикмэт вачиб-
дир. Һәммин бу китаб да һөкмдарлара нәсирһэт вермөк
үчүн тә'лиф олуиушдур.

Азәри фикрә кетди. Сәлим исә, отағы көздән кечир-
мәјә башлады. Сараја нисбәтән садә олан бурадакы ава-
данлыг она әфсанәви бир дәбдәбә кими көрүндү. Ди-
варлардан чејран дәрисинә бәнзәр ипәк ховлу халчалар
асылмышды. Пәнчәрәдән сүзүлән күнәш шүасы гаршы-
дакы ләмәдә, үзү гуш шәкилләри илә бәзәнмиш бир ағ
касаја дүшүб чилвәләнирди. Оунла јан-јана гызылтәк
парылдајан нахышлы пијалә вә бошгаблар дүзүлмүшдү.
Бунлар дулусчу Гүдрәт әминин гајырдыгы кобуд, ала-
бәзәк габгачагдан нә гәдәр фәргли иди! Ән ашағыда бу
су күпүнүн јанында мис парч асылмышды.

Гоча шаир дилә кәлиб чаванын мүшаһидәләринә ма-
не олду:

— Бир шеји дә фәрамуш ејләмә, Сәлим! Сәнә нә гә-
дәр илтифат ејләсәләр дә, нә гәдәр нәвазиш вә үнсијјәт
көстәрсәләр дә, ону бил ки, күбар вә әсилзадәләрдән сә-
ни әбәди вә мөһкәм бир сәдд ајырыр. Нә дәбдәбә, нә дә
зәр-зиба сәнин ганыны дәјишә билмәз!..

Бу сөзләри сөјләркән шаирин көзләриндә сөнмәз бир
атәш парлајырды...

ДИВАНХАНА

Гәсрин чәнуб тәрәфиндә јерләшән кениш диванхана
отағы сәһәрдән бәри бомбош иди.

Тағлы күнбәздәки дәјирми пәнчәрәдән күн ишығы
сүзүлүб даш дөшәмәләрин үзәринә зәрли нахышлар са-
лырды.

Күнортадан сонра мүһафизләр кәлдиләр. Бунлардан
бир аз сонра рәнкбәрәнк бөрклү мәликләр, ағ чалмалы,
кен ләббадәли шејхләр, истәһкам тикән ме'марлар, го-
шун бөјүкләри, кәмичиләр, алимләр вә шаирләр дә кәл-
мәјә башладылар. Һамысы бир гәдәр һүндүрдә, дивар
бојунча тикилмиш отурачагларда әјләшдиләр. Үстүнә
халча салыныб, мүтәккәләр дүзүлмүш отурачагларда
исә, али рүтбәли сарај ә'јанлары чәркәләндиляр.

Диванханада сәсләр бир-биринә гарышмышды. Бу-
рада оланлар тәзә кәлән ә'јанлара тә'зим етдикчә тәр-

пәшир, санки дәннз кими далғаланырдылар. Јалныз га-
пыларда, — әлләриндә икиһача низәләр тутуб өзүнү гу-
рутмуш сарај мүһафизләри далғалар арасында кичик
гајалар кими сабит идиләр.

Шаһын игамәткаһына ачылан гапылардан һәнирти
ешидилди. Шаһын зәр-зибалы палтарлар кејмиш гар-
дашлары, гардашы оғланлары сәс-күлә ичәри кирдиләр.

Кәләнләр арасында шаһын ән бөјүк гардашы јох иди.
Анчаг ондан кичик гардашы Фиридун тахтын сағ тәрә-
финдәки һүндүр јерә тәрәф јөнәлди. Чијиндә зәрли бир
рида, белиндә мөһкәм чәкилиб бағланмыш гијмәтли кә-
мәр, ајағында кен сары шалвар олан вә башындакы
чалмасына узун бир ләләк санчылмыш бу арыг, узунбој
адам арыја бәнзәјирди.

Фиридун һеч кәсә тә'зим етмәдән, атласла бәзәнмиш
өз јеринә кечиб отурду, оғлу Фәрибурз да онун јанында
әјләшди.

Шаһын о бири гардашы Фәрухзад тахтын солунда
отурмушду. Оун шишман гарнына гијмәтли чаваһират-
ла нәгшләнмиш ағыр кәмәр бағланмышды.

Шаһын гоһум-әгрәбасы да өз јерләрини тутдулар.
Диварларын ардындан чәнк сәсләри ешидилди. Гоншу
отаглардакы мүтрүбләр јахынлашмагда олан шаһы му-
сигијлә әјләндирирдиләр.

Сарај әдәб-әркан гајдаларының баш нәзарәтчиси
олан вәкил әлини галдырды вә онун јерлә сүрүнән гол-
чағы дөшәмәдән хејли јухары галхды.

Һамының көзү шаһын кәләчәји гапыја зилләнди.
Аралыға сүкут чөкдү.

Ширван һөкмдары шаһ Ахстан-ибни-Мәнүчөһр вә-
зир, хәзинәдар вә вә'әнәвисин мүшајиәти илә варид ол-
ду.

Мәнсәб саһибәи ә'јанлар, сарај һүкәмасы вә руһани-
ләр икигат әјилиб шаһа тә'зим етдиләр.

Ширваншаһ чевик аддымларла ирәли кәлиб, үст ке-
јиминин әтәјини галдырараг тахта галхды, бурадан һа-
мыны сүр'әтли бир бахышла нәзәрдән кечирди.

Шаһ нә гәдәр јашлы олса да, онун ағаппаг чөһрәсин-
дә кечмиш көзәллијин әләмәтләри, ирси гүрур вә гүррә
көрүнмәкдә иди. Нә шаһанә чалмасындакы инчиләрин
илыг шөләләри, нә дә синәсиндәки алмаз дүјмәләрин
сојуг парылтысы көзләри гәдәр чазибәдар дејилди. Бу
көзләрдә әзәмәт вә вугар дујулурду.

Һөкмдарын додагларында жүнкул тәбәссүм сезилди. Көл кими дурғун сүкуту шаһын бу сөзләри позду:

— Еј Ширванын намдар кишиләри, вә еј мәним садиг тәбәәләрим, аллаһтаала сизин башынызы уча, намини пајдар ғылсын!.. Мә'лумунуз олсун ки, Шамаһы Ғызыл Арсланын¹ гошунларындан хилас едилди! Гардашымыз Ширваншаһ бир дәстә Ширван гошуну илә Шамаһыја дахил олмушдур!..

Атылан дашдан көлүн үзү далғаланан кими, диванханада һәјәчанлы бир пычылты далғаланды.

Ахстан тутгун нәзәрләрилә ә'јанлары көздән кечирди. Онлар бир анда сусдулар.

— Бу мүждәни гасидләримиз кәтирди, — дејә шаһ сөзүнә давам етди — анчаг голларыныз сусталмасын, ғылынчларыныз күтләшмәсин. Мәмләкәтин ағыр күнләриндә ғылынч вурмаға өјрәшмәјәнләр гој өз ғылынчларыны ғынларына гојсунлар...

Ахстанын көзләриндә гәзәб ғығылчымлары бәрг вурду.

— Ғызыл Арслан Шамаһыны јағма вә гарәт едиб, рәдд олду, анчаг һијләкәрчәсинә јенә бура гајытмаг үмидиндәдир. Бизим һафизәмизин зәифлијинә архаланыб фүрсәт көзләјир...

Шаһын бурун пәрәләри титрәди, көзләри ғыјылды, анчаг синәдән гопан сәси инам вә тәмкинлә курлады:

— О, күман едир ки, биз гафил ғырговулар тәкив јејиб јатачаг, көкәлиб онун ити дишләринә тө'мә олачајыг... Хејр, нә гәдәр ки, онун дәнсиз алаг отлары кими дик вә мәғрур башы вурулуб салынмамышдыр, биз еһтијат вә сәбатла өз ишләримизи давам етдирәчәјик!..

Ахстан сусду. Гапы ағзындакы мүһафизләр тәрпәшдиләр. Ғыврым сачлары чијинләринә төкүлмүш бир јенијетмә јүјүрә-јүјүрә ичәри кириб, чәлд вә сәрбәст бир һәрәкәтлә шаһын јанына шығыды.

Ахстанын шаһанә вүгары санки бир анда јох олду. О, шаһлара хас бир әда илә сол ајағыны алтына бүкүб тахтда отурду. Оғлуну өзүнә сары чәкди вә әтрафда һеч кәс јохмуш кими, онунла данышмаға башлады.

Шаһзадәнин сәси бечә сәситәк тез-тез дәјишир, каһ назилер, каһ да галынлашырды. Һамы сусмушду. Бә'зи

¹ Ғызыл Арслан — (1186—1191) Елдәкизләр сүлаләсиндән сәлчуг атабәји (баш мә'мур).

рупаниләрин көзләриндә хошақәлмәз бир парылты сезилди.

Ахстан мөһкәм инанырды ки, атасынын адыны дашыјан оғлу Мәнүчөһр тахт-тачын вариси олуб, сәлтәнәти мүһафизә едәчәкдир.

Ај бәнизли арвадынын вәфатындан сонра Ахстан өз оғлуну ән јахшы алим вә шаирләрин тәрбијә вә һимајәсинә вермишди. Онлара әмр едилмишди ки, кәнч шаһзадәјә елм вә һикмәт сирләрини өјрәдиб, әглинә зијнәт вериб, ше'р зөвгүнү инкишаф етдирсинләр. О өз бабасы хагани ә'зәм икинчи Мәнүчөһр¹ кими елм вә сәнәт һамиси олмалы иди.

Ахстанын гаршысында ики јол варды: ја бүтүн јахын мүсәлман һөкмдарлары вә о чүмләдән Тәбриз һакими атабәј Ғызыл Арслан кими, о да һөкмдари-ислам Султан Тоғрула² табе олмалы, ја да христиан күрчүләрлә бирләшмәли иди. Јарым әсрдән артыг иди ки, Ширваншаһлар бу икинчи јолу сечмишдиләр. Онларын әчдады бир-бирилә гоһум олмуш вә һәр ики тәрәфин гошунлары бирләшиб, үмуми дүшмәнә гаршы вурушмушдулар.

Ахстанын анасы Тamar гүдрәтли Күрчүстан падшаһы Давидин³ ғызы иди. Шаһын ганында күрчү ганы варды. Онун үчүн башга бир јол ола билмәзди!

Анчаг бу јол олдугча тәһлүкәли иди. Ахстан гүдрәтли Тоғрулун гаршысында һијлә ишләтмәјә, өзүнү табе кими көстәрмәјә мәчбур иди. Онун гүввәтли Гафгаз гоншусу илә иттифагы Тоғрулу нараһат едирди. Ким билир, бәлкә дә Ғызыл Арслан елә һәмин о Тоғрулун тәһрики илә Ширвана гәфилдән һүчум етмишди. Атабәј Ширванын үрәјинин башына зәрбә ендирмәклә, ону күрчүләрдән ајырмаг истәмишди.

Күрчүстанла иттифагын өлкә дахилиндә дә бир чоһ кизлин дүшмәнләри варды. Будур, инди дә Ахстан мүдафиә мөгсәдилә игамәткаһыны Бакыја көчүрүб, ме'марларын көмәјилә бу јарымадада јени галалар вә мөһкәм истәһкамлар јаратмаг фикринә дүшдүјү бир заманда, үстү-өртүлү дә олса, үзәринә әкс далғалар галхмагда олдуғуну дујурду.

¹ Икинчи Мәнүчөһр (1120—1149) Ширваншаһ, Күрчүстанла сijasи вә мәдәни әлагә сахламышдыр.

² III Тоғрул — (1177—1194) Сәлчуг империјасынын һакими.

³ Давид Гуручу (1089—1125) — Күрчүстаны азад етмиш вә бирләшдирмиш һөкмдар.

Гаршыда агыр бир мүбаризэ варды. О өз севимли оглуну бу мүбаризэе һазырлајырды. Бу, кәнч шаһзадәни гылынч тижәси кими ити вә дар бир чығырла јеримәјә алышдырмаг демәкди.

Инди Ахстан бирчә анлыға һәр бир шеји, бурадакы ә'јанлары вә көрүләчәк тә'чили ишләри санки унутмушду. Әлбәттә!.. Мәнүчөһр онун парлаг кәләчәк арзуларынын тимсалы, бүтүн хәјал вә әмәлләринин рәһни иди.

Вәзир мүнәсиб бир фүрсәт тапыб, һесабат дәфтәрини шаһын ајағы алтына гојду; бу дәфтәр тахта-шалбан дашынмасы барәсиндә һесабат јазылмыш вәрәгләрдән ибарәт иди. Вәрәгләр ики назик тахта лөвһә арасына гојулуб гајтанла бағланмышды.

Шаһ пајтахты Бакыја көчүрәндән бәри донанманын гүввәтләнмәси илә јенидән бәрк мәшғул олмаға башламышды.

Ахстан дикәлиб, јенә әввәлки чидди ифадә илә хәзинәдары чағырды. Шән, кирдәсифәт, сарышын саггаллы бир ә'јан шаһын һүзурунда диз чөкдү. Дәфтәри вәрәгләјиб, хәзинәнин мөхарич вәрәгәсини тапды вә мәбләғләри астандан сөјләмәјә башлады.

Һәр бир рәгәмдән сонра Ахстан диггәтлә хәзинәдара бахырды. О исә, тә'зим илә дедијини тәсдиг едирди:

— Аллаһ шаһиддир ки, сөзүм һагдыр!

Хәзинәдардан сонра һүзура дәвләт катиби олан вәг'әнәвис кәлди. О, арыг бојнуну узадыб, зүмзүмәјә бәнзәр бир ифадә илә донанманын вәзијјәти барәсиндә мә'лумат верди. Сонра шаһ өз әли илә дәфтәрә мөһүр басды, вәзири јанына чағырыб, она нә исә пычылдады.

Вәзир ирәли чыхыб тәнтәнә илә е'лан етди:

— Адил һөкмдарымыз әмр еләјир ки, Нијаз-ибни-Һәсән кәмиләр барәсиндә өз мәсләһәтини бәјан ејләсин!

Нијаз чох садә кејинмишди. Дүнјанын бүтүн дәннизчиләри кими ләнкәрли јериши варды. О, залын ортасына чыхыб, шаһа тә'зим етди вә ајағларыны бир-бириндән хејли аралы гојуб, данышмаға башлады. Онун мис кими гышгырмызы үзүндә, көзләринин алтында нарын гырышлар көрүндү. Дән дүшмүш бығ-саггалы вә дәнниз дузларыны чанына һопдурмуш сачы күләкдән һәмишәлик пыртлашыг бир һал алмышды.

Нијаз бир гәдәр фикирләшиб дилләнди:

— Еј бөјүк шаһ, дејирләр ки, Абшоран торпағларында куја су аздыр... Анчаг бу торпаг хәнчәр кими Хәзәрин

бағрына узанмышдыр вә үч тәрәфи су илә әһатә олунмушдур, — о өз сөзләринин аһәнкинә ујғун јырғалана-јырғалана әләвә етди:

— Шимала сары кетсән, Нардарандан о јана — су! Чәнуба кетсән, Бакыдан ојана — су! Шәрг сәмтинә, Шаһбуруна сары кетсән, — јенә су!.. Анчаг бу су бизим бә'зи адамларын хошуна кәлмир... — О әјри-әјри ә'јанлара бахды. — Биз бәрк торпағын үстүндә сүрүнмәјә өјрәшмишик. Тачирдән суал ејлә ки, Амула нә сајаг кедәчәк? — Нијаз јенә тәләтүмә дүшмүш кәми кими јырғаланды. — Бакыдан Шамахыја, Шамахыдан Бәрдәјә, Бәрдәдән Бејләгана, сонра Әрдәбилә, орадан да Рејә... Дәвә һеј јол алыб кедир. Јолун нә учу вар, нә бучағы... Биз исә, кәмиләри јүкләјиб, сәккизчә күнүн ичиндә Амула чатарыг!

Нијаз өз сөзләриндән һәзз алыб көзләрини јумду:

— Бизә донанма лазымдыр, һәм дә мөһкәм донанма!.. — дејә о, бир азча сусуб, јенә сөзүнә давам етди: — анчаг тахта-шалбан олмаса, бирчә кәрәчи дә гајырмаг олмаз. Еј бөјүк шаһ, мән сәнә мәсләһәт вермәјә нечә чүр'әт ејләјә биләрәм? Мән нә үзлә дүшүб гапы-гапы кәзә биләрәм? Ичазә вер, гулларындан бир мигдар өзүмлә көтүрүб кедим. Бизә иншаат үчүн тахта-шалбан кәрәкдир... Буну тапа билсәк, Хәзәр дәнизини кәмиләрлә долдурарыг. Бу дәниз васитәсилә Тәбәристанын елә јерләринә кедиб чыхмаг олар ки, орада адамлар әјинләринә пәләнк дәриси кејирләр, орада нәһәнк ағачлар битир, орада Искәндәрикәбир өз кәмиләрини инша етмишди вә һеч кәс ора гуру јол илә дәвә илә дә кедиб чыха билмәз...

Шаһ сәрт бир сәслә онун сөзүнү кәсди:

— Сәнин вәһшиләр дијарында нә ишин вар, Нијаз? Сән Дејләмә кетмәлисән. Оранын мешәләриндә сәрвәт аз дејил, орада дивләр, ифритәләр дә јохдур. Инди исә, сөјлә көрүм, Абшоранын дәнниз тәрәфдән мүдафиәси үчүн нә мәсләһәт көрүрсән? Бу хүсусда тәдбирләрини мәнә бәјан ејлә!

Шаһын бу тә'кидли тәләбиндән тутулмуш Нијаз бир гәдәр чәтинликлә чаваб верди:

— Бу хүсусда сәнин ме'марларын чох шеј дејә биләр, еј шаһ... Абшоранын мүдафиәси үчүн онлар чох иш көрүбләр. Салхым галасы, Тәкгүллә галасы, Бүлбүлә үстүндә бир гала, Шағанда бир гала, Шаһолан јахынлығында бир гала, Мәрдәкәнда бир гала, Бузовнада бир

гала... Бу галаларда јанан тонгалларын түстүсү гурудан кэлэн дүшмөндөн бизе вахтында хэбэр верэ билэр.

Нијаз бир гэдэр дурухду вэ бирдэн кэскин төврлэ сорушду:

— Бэс дэниздэн?!.. Мэним фикрим белэдир: гуруда мөһкәм гала лазымса, дэниздэ раһат барикаһ, кэмилэр үчүн е'тибарлы сығыначаг лазымдыр. Бајыл бурну бизим кэмилэри күләкдэн горујур. Еј шаһым, ме'марлара бујруг вер ки, орада да көзөтчи галасы инша еләсинлэр. Ону узагдан көрөнлэрин чанына лэрзэ дүшэр. Оун бүрчлэри арасындан чыхан кэмилэри көрөн һәр кэс дејэр ки: «Бу һөкмдар гуруда да, дэниздэ дә күчлүдүр!» Будур, мэним сэнэ мәсләһәтим бундан ибарәтдир!

Ахстан ишарә илә Нијазы азад етди. Гоча дэнизчи дөврә вуруб јеринә гајытды. Шаһ дикәлиб чидди бир сәслә бујурду:

— Еј Мәс'уд, һузура кәл! Еј мүгтәдир ме'мар, сөјлө көрүм, нә кими даш зиреһләр гурубсан? Дүшмөндөн мүдафиә үчүн нә ишләр әнчам едибсэн?

Тәкбашына дашлары парчаламаг, гајалары ашырыб јыхмаг гүдрәтинә малик олан ме'мар Мәс'уд һөкмдара сүкунәтлә јахын кәлиб, баш әјди.

Әјнинә ашыланмыш пәләнк дәрисиндән либас кејмиш ири көвдәли ме'мар өзү дә инша етдији галаларын гүлләләринә бәнзәјирди. Оун јаратдыгы биналар Әчәми-Нахчиванинин¹ зәриф әсәрләриндән чох фәргли иди. Оун көзлэри миналы кашыларын рәнкарәнк чилвәләринә, зәриф шәбәкәли нахышларын ләтафәтинә мәфтун дејилди. Бу ме'мар дејүш рүһуна малик олуб, садә, вүгарлы көзәллијин вурғуну иди. Әсас иншаат васитәси мөһкәм дашлар да оун әлиндә мум кими јумшаларды.

Ме'мар Мәс'уд шаһа мүрачиәтлә сөзә башлады:

— Еј шаһи-ә'зәм, сән бизе шад хэбәр вердин, — дејиб о, бәркдән көксүнү өтүрдү. — Дашларын дәјанәтинә гәсәм олсун ки, Шамаһы һеч бир заман гул гуршағы багламајачаг! — О сусду вэ өз ири әлләринә бир нәзәр салды. — Сәнин ади бир дашјонанын олан мән буну дејә биләрәм: гәрарыны әсла дәјишмә, һәләлик бурда, Абшоранда јерини мөһкәмләт!..

¹ Әчәми-Нахчивани — (Әчәми-ибн Әбубәкр) — XII әсрдә јашамыш мәшһур Азәрбајчан ме'мары.

Ахстанын гашлары чатылды. Шаһ санки нәсә демәк истәјирди, анчаг ме'мар сөзүнә давам етди:

— Ачкөз чанавар баласы Шамаһыдан рәдд олуб кетди... Амма бизим әсас дүшмәнимиз одурму? Ов күдән башга бир горхунч чаггал да вар. О, түлкүдән дә һијләкәрдир. Сәнин Гызыл Арсланла вурушман, оун үрәјиндәндир. О, өз чајнагларыны ишә салмаға фүрсәт көзләјир. Биз Шамаһыја гајытсаг, вәзијјәтимиз мөһкәм олмаз. Шамаһынын күлүстанлары чичәкләниб узаг өлкәләрдән карванлар кәләндә, амбар вэ хәзинәләримиз јенә долуб-дашанда, о, јенә һәмин чанавар баласыны үс-түмүзә салачагдыр...

Ахстан тутулду, һәдәләјичи бир ифадә илә сорушду:

— Бу сөзләр нә демәкдир, Мәс'уд? Сән һәм дашларын дәјанәтинә гәсәм ејләјирсэн, һәм дә дејәсэн галаларын дағылачағындан еһтијат ејләјирсэн?

Ме'мар сакит бир ифадә илә чаваб верди:

— Күлүстан галасы мүһасирәјә давам едәр, Бугрут галасы да таб кәтирәр. Сәнин галаларын гајнар газан ичиндәки јумурталар кими салим галар... Өз гәрарында мөһкәм дур, еј шаһым! Сәнин ме'марларын мөһкәм даш зиреһләр инша ејләр, силаһ усталарын кәсәрли гылынчлар гајырарлар. Бөјүк бир гүввәтлә дүшмән үзәринә јүрүш ејләрсэн!

Ахстан көзләрини јумду. О, һәјәчан вэ гәзәбини бүрүзә вермәк истәмәјәндә, белә едәрди. Үзүндәки бирчә әзәлә дә гымылданыб, оун даһили әһвалыны заһирә чыхармазды. Әтрафындакылар, адәт үзрә, шаһын бу һәрәкәтини фикирләшмәк әламәти күман едәрдиләр.

Ахстан өзү дә бу гәрара кәлмишди ки, әтрафдакы вилајәтләр дә мөһкәмләшдирилмәјинчә, Абшоран галасыны тәрк етмәсин. Өзү чох јахшы билирди ки, әсас вэ горхулу дүшмәни олан султан Тоғрул Күрчүстанла Ширванын әлбир-елбир һәрәкәтинә мане олмаг үчүн һәр чүр васитәјә әл атмагдадыр. Анчаг шаһа нәсиһәт вериб, еһтијатлы олмасыны сөјләмәјә ким чүр'әт едә биләрди?! Бу һеч кәсин һәдди дејилди. Мәс'уд шаһын хүсуси еһтирамына наил олмушду. Ахстан да өз саф үрәкли ме'марыны јүксәк гијмәтләндирирди. Бунунла бәрабәр шәнинә тохунан хырдача бир шеј шаһын гәлбини инчидирди.

Шаһ бир гэдәр инчик ифадә илә сорушду:

— Елә исә, уста ме'мар, сөјлө көрүм, Ширван әрази-

синин мұдафиәси үчүн сәнин тәдбирләрин нәдән ибарәт-дир?

Ме'мар көксүнү өтүрүб һәјәчанла деди:

— Сән чанавар баласындан јаханы гуртардын, амма јенә ондан көзүнү чәкмирсән. О да сәни күдмәкдәдир. Тоғрул исә, икиниздән дә көзүнү чәкмир. Амма о бири тәрәфә дә бир көз јетир. Бир бу саһил бојунча узанан јола да нәзәр сал!.. Билірәм, бир чохлаы дејәчәкләр ки, Дәрбәнд, Чыраггала вә Бешбармаг истейкамлары әјјами-гәдимдән бизим торпаглары вәһши тајфаларын ахынларидан мұһафизә ејләмишдир вә бундан сонра да ејләјәчәкдир. Бу галаларын дәниз саһилиндән дағ зирвәләринә гәдәр узанан бүрчләри даим мөһкәм дурачаг.. Амма, мән әрз ејләјирәм ки, сәнин һөкмүн Дәрбәндә гәдәр рәван олса да, Дәрбәнд әмири бу дәмир гапыларын ачарыны әлиндә чох да мөһкәм сахламыр. Муғажат ол ки, бу ачар онун әлиндән дүшәр вә гапылар гыпчаг тајфаларынын үзүнә ачылар. Онлар бу көһнә чанавар чығырынын гоһусуну бир кәрә дујублар... Еј зәкавәтли һөкмдар, бизә јахын олан Бәрмәк сәддини мөһкәмләндир. Бундан сәнин хәзинән о гәдәр дә зәрәр чәкмәз. Бу гала мөһкәм олса, бешчә јүз нәфәр икид чәнкавәримиз азғын көчәри ахынларынын гаршысыны ала биләр.

Диванханада боғуг бир уғулту далғаланды. Гуш кими һәрәкәт едән арыг вә узундыраз шејх Әбумүслүм ајаға галхды:

— Пәрвәрдиқари-аләм мүнин олсун, еј шәһи-әдаләт-пәнаһ: — О, һәр бир сөзү өлчүб-бичәрәк чыр, сәсилә ағыр-ағыр давам етди: — Аллаһтала бизи әһли-хәбис вә наданларын шәррү фәсадындан һифз ејләсин. Неч мүмкүндүр ки, тајифеји-гыпчаг әразији Абшорана һәмләвар ола? Мүчаһиди-диләвәри-ислам, әмири-Дәрбәнд онларын өз әразисиндән кечмәсинә риза вермәз.. Сәнә ар олсун, еј ме'мар Мәс'уд! Сәнин сөзләринә көрә, куја дини-мүбини-ислам мүчаһидләрини чансыз бүтләрә вә гызыл динарлары фајдасыз дашлара тәбдил ејләмәк лазымдыр?..

Ахстан үзүнү Әбумүслүмә сары чевирди. Онун чатылмыш гашлары шејхи удгунуб сусмаға мәчбур етди. Шејх бүзүшүб ваиз Османын јанындакы јеринә гајытды.

Әјанлар ме'марын чавабыны көзләјирдиләр. һамынын көзү она дикилмишди. Фиридун гысасаггал, гупгуру, гара, арыг үзүнү чевириб, Мәс'уда диггәтлә нәзәр је-

тирди. Онун бу вахта гәдәр һәр шејә лагејдликлә бахан, бир-биринә јахын көзләри санки кизлин вә һижләкәр бир гүввәтә маликди. Фәррухзал исә, нараһат һалда каһ Мәс'уда, каһ Ахстана көз гојурду. Онун кәрилмиш кама-на бәнзәр ири бурну үзүнә һәм суал, һәм дә азачыг һејрәт ифадәси верирди.

Мәс'уд әввәлки кими сакит иди.

О, әтрафындакылары сојугганлыгла нәзәрдән кечирә-кечирә сөзә башлады:

— Белә дини-мүбин мүчаһидләриндән бири Ширвана јијәләнмәк хәјалына дүшүб, Шамаһыја һүчум еләди. Инди дә чанавар сүрүсүнү бизим үстүмүзә галдырмаг онун үчүн һеч дә бәд олмазды. Гызыл Арслан әсла јадындан чыхармајыб ки, бабасы Шәмсәддин Елдәкиз гыпчаглардан төрәмишдир.

Фиридун зәрли голчагларыны дүзәлдиб тәһдидли вә чинкилтили сәслә ме'марын сөзүнү кәсди.

— Еј бәрәдәри-мүкәррәмим, аллаһталанын мәрһәмәти сәјәсиндә фитнә вә фәсад һәмишә Дәрбәнд гапыларында набуд олмушдур. Амма, һәркаһ сән лафү кәзафә бинаән көһнә бүрчләри бәрпа ејләмәк гәсдиндә олсан, онда, әлбәттә, әмири-дилавәрин гејзү гәзәбинә баис оларсан...

Фәррухзал һимајәдичи тәрздә Мәс'уда бахды вә шаһа баш әјиб сөјләди:

— Еј бәрәдәри-мөһтәрәмим, ме'марын әрзини гәбул ејлә! Нәрчәнд индики әмир гыпчаглара јол вермәсә дә, һәркиз дәмир гапыларын һәмин әмирин һөкмүндә әбәди галачағына үммидвар ола билмәрик. Адам евлады фани, бүрчләр вә галалар исә, багидир. Дилсиз дашлар хејир вә шәррә биканәдирләр. Онлар фәгәт ме'марын вердији мә'најә садигдирләр.

Фиридун башыны дөндәрмәдән, көзләрини кичик гардашына сары чевириб деди:

— Дүнјанын пәнаһы олан Сәдди-бәрмәк хејли хәсәрәтә дүчар олуб, сөкүлүб-төкүлүбдүр. Нәркаһ биз ону бәрпа ејләмәк гәсдинә дүшсәк, өз хәзинәмиз дә сөкүлүб төкүләр.

Ахстанын дахилән Мәс'уда бәрк ачығы тутмушду.

О, Бәрмәк сәдди барәсиндә јенидән галхан бу мүбаһисәни кәнара гојараг, сојугганлыгла әмр етди:

— Ме'мар, бәјан ејлә көрүм, бурда Бақынын өзүндә мұдафиә үчүн нә ејләмәк лазымдыр?

Мәс'уд жұмруғларыны елэ бәрк сыхды ки, бармағлары шыгғылдады. О, арам-арам чаваб верди:

— Биз галанын бүрчләрени кенишлэндиририк. Анчаг ешшэк паланыны филин үстүнэ гојмаг олармы? Шәһәр бөјүјүб артыб. Шәһәр әһалисинэ е'тибарлы биналар, мәскәнләр лазымдыр. Бујруг верин, бүтүн мәскәнләрени вә Гызгаласынын дөврәсинэ бүрчләр чәкилсин.

Ме'марын сөзләри јенэ дә руһаниләрени чохунун е'тиразына сәбәб олду. Мүхтәлиф нидалар ешидилди:

— Ме'мар бизи мүфлис ејләјечәк!

— О, милчәкдән фил гајырыр...

— Бир бах һа! Куја зәифләри һимајә ејләјир!

Узаг бир кушәдән дә белә бир сәс кәлди:

— Инди ки, Шамаһы бизим әлимиздәдир, даһа нија динарларымызы бу даш-торпаға сәрф ејләјәк?..

Көзләри ағыр-ағыр һәрләнән учабој бир шејх әлләрини синәсинэ чырпа-чырпа бағырды:

— Еј шаһәншаһ! Ири гозу сындырмаг асандыр, ири ов асан вурулар, ири гала асан алынар...

Ме'мар рәгибләрени сакит-сакит нәзәрдән кечириб, күлүмсүндү:

— Көзлә һа, дишләрин сынар!..

Шејх Әбумүслүм сәсини узада-узада дилләнди:

— Аллаһү-әкбәр, аја ме'мар фәһм ејләмир ки, вүчүди-шаһәнәни мүһафизә үчүн мөһкәм вә мүстәһкәм гәл'әји-Күлүстан мөвчуддур?..

Ме'мар үзүнү Әбумүслүмә чевирди:

— Даһа јахшы, бир Күлүстан да бина ејләрик. Лазым олса лап ики, беш, он Күлүстан инша ејләрик!. Өзү дә елэ Күлүстанлар ки, бүрчләри дағ силсиләси кими мөһкәм!..

Алчаг бојлу шејх шаһын ағыр нәзәрләрини өз үзәриндә һисс едиб бүзүшдү. О, наәлач, һимајә мөгсәдилә Фиридуна бахды. Фиридунун үзү исә санки даша дөнмүшдү.

Учабој шејх өз мәсләкдашынын имдадына јетишди. Сәсинә ширинлиқ вериб деди:

— Бу дүзәнкаһда, бу алчаг тәпәләр чиварында бу гәдәр бүрчләр бина олунса, онлары пүстә кими, дырнагла гопарыб ајырмаг мүмкүнәтдандыр. Вәһалон ки, булудлара јахын бир мөһәлли-алидә бүрчләри соған габығы кими назик вә зәриф гала да бина олунса, валлаһүл'әзим ону һеч бир гәви һөкмдар тәсхир ејләјә билмәз, һаша вәлиллаһ!

Әбумүслүмүн тәрәфдарлары арасында шән бир чанланма дујулду.

Мәс'уд гәзәбини күчлә боғараг, чаваб верди:

— Һамыја мәлумдур ки, «Күлүстан» галасы бир кечидин үзәриндә һөкмүрандыр. Анчаг бүрчләри мөһкәмдир. Әкәр ичәрисиндә горхаглар јох, чәнкавәрләр олса, белә бир гала ачыг дүзәнкаһда да онлары горумаға гадирдир.

Рәгибләри Мәс'удун бу дәлилини зәиф сандылар. Ким исә истәһза илә деди:

— Гарышга шыллаг атды, дөвәнин гычы сынды...

Бир чоху күлдү. Анчаг күлүш һәммин саат кәсилди.

Ахстан тахтын үзәриндә дикәлди. Һамы сусду.

Шаһ, Мәс'удун рәгибләрени тутгун нәзәрләрлә сүзән бир кишијә мүрачиәтлә, аһәстәдән сорушду:

— Бу барәдә сәнин рә'јин нәдир, Иззәддин?

Иззәддин Ширвани һәр шејдән әввәл бир алим иди вә сарај шаири рүтбәсинә саһиб олмасына бахмајараг, һәмишә шаирләр дәстәсиндән кәнарда отурарды. Үст хәләтинин һәддән артыг сәдә олмасы ону бир чохларын-дан фәргләндирәрди.

Сүкут ичиндә Иззәддинин сәси ајдын ешидилди:

— Бу суалын чавабыны нә сәманын јашыл бүрчүндә, нә әгиг вә мирварид, нә гызыл, нә јагутда тапа биләрик. Јалһыз ән уча олан једдинчи аловлар бүрчүндә бир дә ки, јерин ән дәрин гатларында буна чаваб тапмаг мүмкүндүр.

Иззәддин сөзүнә ани фәсилә верди.

— Бурада, бу саһилдә, — дејиб әлинин кәскин һәрәкәти илә һамынын диггәтини чәлб едәрәк, күнәшин шөләләри дүшмүш јери кәстәрди: — бурада, бизим әлимиздә әзәмәтли бир атәш, јә'ни нефт мөвчуддур. Јерин дәрин гатларындан фәвварә вуран бир атәш! Халис јер јағынын атәшиндән шәдид атәш мөвчуд дејил. Әкәр ону дүшмәнләрин башына јағдыра билсәк, ким инкар едә биләр ки, дүзәнкаһдакы галаны да булудлара уча-лан гала кими мүдафиә етмәк асан олар!

Иззәддин азча тохдајыб әләвә етди:

— Һәр кимин ганында бу атәшдән варса, һәр ким бу атәшлә тәнәффүс едирсә, о, гуруда кәмијә, дәниздә дөвәјә минмәз! Мал-дөвләт еһтирасы һижләкәрләри әгилдән мөһрум ејләр, горхаглары азғын гочагларә тәбдил ејләр, аллаһа мүти оланлары әһли фәсад ејләр... Ме'мар Мәс'у-

дун сөзү һагг сөздүр, бүрчләри кенишлэндирмәк лазымдыр. Һәр ким ки, горху гапысыны баглајыб, мәрдлик дарвазасыны ачар — һүчүмдан горхусу олмаз.

Иззәддин сөзүнү гуртардыгыны билдириб, шаһа тәзим етди.

Ахстан катиби вә нәзирләрдән бир нечәсини чағырыб, онларла хејли пычылдашды. Сонра фәрманын елан едилмәсини бујурду.

Мирзә, лүләләнмиш кағызы катибә верди. Кағыз хышылдады вә күнбәзин ачыг пәнчәрәсиндә бир гарангуш чивилдәди. Шаһын катиби фәрманы шөвг илә оумаға башлады:

«Бисмиллаһиррәһманиррәһим, банами-һагги-таала, шаһи-әда-ләтпәнаһ һөкмдари-мәмләкәти-Ширван, әл-мәликүл-ә'зәм Ахстан ибни-Мәнүчөһр ки, һөкүмдарлығы әбәдијјән пәјидар ола, — ме'маринә фәрман верир ки, сәдд вә гәл'әләр иншаатына шүру олуна...»

Ме'марларын севинмәјә һаглары варды. Ширваншаһ бурада, дәниз саһилиндә истәһкамларын мөһкәмләндирилмәси әгидәсинә садиг галмышды.

Ахстанын тәбиәти белә иди: онун мүти бәндәләри әввәлчәдән дүшүнүлмүш тәдбирләринә итаәтлә баш әјәрдиләр. Анчаг о өз гәрарларыны әгилли вә чәсарәтли адамларын мәсләһәти илә мөһкәмләндирилмәји мүвафиг биләрди.

Шаһын фәрманы узун вә мүфәссәл иди. Мүнәччим-башыја әмр олунурду ки, рәмл атыб бүрчләрин тәмәлини гојмаг үчүн хош күн вә хош саат сечсин. Ме'марлара јер алтында вә јер үстүндәки иншаат ишләрини: хәндәкләри, бүрчләри, гүлләләри, зирзәмиләри һарда вә нечә гурмаг лазым кәлдији кәстәридилди. Шаһ мираба бујруг верирди ки, ширин су еһтијатыны артырмаг үчүн тәдбирләр көрсүн, гујулары дәринләтсин, овданлар тикдирсин. Шаһ јахындакы хырда тәпәләрә јералты сахсы борулар чәкмәји гәрара алмышды. Ораларда јахшы ичмәли су варды. О, фәрманда һәр бир хырда шеји кәстәриб, јалныз боруларын нә дәринликдә вә һансы истигамәтдә чәкиләчәјиндән бәһс етмирди. Чүнки бу да мөһкәм сахланмалы бир сирр иди.

Катибин кәркин сәси кәсилди.

Әтрафда разылыг вә шадлыг уғултусу ешидилди.

Күнбәздән дүшән күнүн шөләләри тахтдан хејли араланмышды. Намаз вахты јахынлашырды.

Ахстан шаһанә бир әда илә дивана хејир-дуа вериб вә оғлуна вүгарлы бир тәбәссүмлә нәзәр салыб, диванханадан чыхмаг истәјәндә, көзү Мирзә Азәријә саташды.

Әјниндә хәз јахалы көј мәхмәр хәләт олан гоча шаир бир аддым ирәлиләјиб, мүгәддәмәсиз-филянсыз, күмраһ сәслә ширваншаһын мөдһинә јаздыгы гәсидәни охуду:

Еј шаһәншаһи-әзим, еј һүнәри Рүстәмү Зал,
Шәмсивәш руји-зәминә, кәрәм ет, сәјәни сал.
Еј олан әглдә Чәмшид илә Кејвандан уча,
Зири-пәјиндә хәбасәтлә хәјанәт пәмал.
Олду әзминлә Хәзәр кәштиләрә сәјрәнкаһ,
Гәл'әји-аһәни-Дәрбәнд сәниндир филһал.
Чүн түлу ејләди хуршиди-бүләнди-әдлин,
Шөвги-тигинлә сәнин булду чаһан чаһу чәләл...

Мөдһијјәнин сөзләри Азәринин додагларындан санки өзбашына ахыр вә индичә сөјләнән ифадәләр һәммин саат да унудулурду:

Зирәһи-шә'шәәдари-сүпаһин бәргавәр
Тәлеји-хәсм зәбун, бәдрәгәмү бәдигбал.
Тиги шәмширин олуб гәһрин илә хунәфшан;
Баби-алији-Шәмахидә әду булду завал...

Азәри сусду. Шаирин сон сөзләри тәриф сәдалары алтында ешидилмәз олду. Ахстан шаирә мүрачнәтлә аһәстәдән деди:

— Атама ше'рләр охујубсан, мәнә охујурсан, аллаһ еләсин, оғлума да охујасан!..

ГӘСРДӘ

Шаирин хидмәткары гәсрин гапысындан чыхыб, габгачагла долу мәчмәјини башына гојдугда, Сәлим һејрәтлә сорушду:

— Бу гијмәтли габгачагы салыб сындырмагдан горхурсан?

Хидмәткар чаваб әвәзинә онун јанындан ох кими шүтүјүб кечди. О, әлләрини белинә гојмушду. Мүвазинәти јалныз чијинләри вә бир дә башынын јүнкүлчә һәрәкәтләри илә сахлајырды. Өз мәһарәтини кәнч шаирә кәстәрмәк үчүн чидди-чәһд едирди. Сәлим садәлији, достанә рәфтары илә хидмәткарын рәғбәтини газанмышды.

— Эбдүрәһман, ај Эбдүрәһман, салыб сындырар-сан һа! — Сәлим онун ардынча чыгырды, өзү дә далынча дүшүб јүјүрмәји үрәкдән арзу едирди, анчаг әјниндәки палтарын дарлығы, һәм дә јүнкүлхасијјәт бир адам кими дилә-ағыза дүшмәк горхусу она мане олурду.

Бирдән һәјәтдә узун ләббадәли, ағ чалмалы, хырдача бәдәнли, башы гуш башына бәнзәјән бир руһани көрүндү. Сәлим еһтијатлы олуб, өзүнү сахладығындан разы галды. Гочаја һөрмәт илә, кәнд гајдасынча, ики гат әјлиб тә'зим етди:

— Саламүәлејкүм!

Гочанын салама һеч е'тина етмәмәси Сәлими дәрин һејрәтә салды. Гоча тәкәббүрлү бир марагла чаваны сүзүб, сәссиз аддымларла өтүб кечди.

Эбдүрәһман, тәсәррүфат һәјәтинин гапысында бирдән-бирә дајаныб, дәвә кими ағыр бир һәрәкәтлә башыны дөндәрди.

Сәлим она јанашды:

— Эбдүрәһман, бу ловға гоча кимдир?

— Оһо!..

— Нечә јә'ни, оһо?

— Она шејх Эбумүслүм дејәрләр. Чох мәһарәтлә тәсбей чевирир вә тазијанә зәрбәләрини јејин-јејин сајыр.

— Һә, һә... Белә де-е-е!

Эбдүрәһман да онун кими сәсини узатды:

— Бәли-и-и... Бәли-и-и-и!

Онлар дамында күнбәзвари бачалар олан кичик бир бинаја јетишдиләр. Бу, сарајын баш мәтбәхи иди. Сарајын ичиндә дә кичик бир мәтбәх вар иди. Орада анчаг ширваншаһын өз сүфрәси үчүн хүсуси јемәкләр биширдиләр, бә'зән дә әсас дад вә ләззәт мә'бәдиндә һазырланмыш јемәкләри орада гыздырыдылар.

Бу саат мәтбәхдә гызғын иш кедирди. Бајрам јахынашды. Бөјүк ә'јанлар вә мәнсәб саһибләри диван мәчлисинә јығышырдылар. Бу гонаглара шаһанә јемәкләр тәгдим етмәк лазымды.

Мәтбәхин һәр бир дәлик-дешијиндән адамын ағыны суландыран гоһулар јајылырды. Эт говурмасынын ији әтрафы басмышды.

Онлар мәтбәхә кирдикдә, Сәлим һејрәт ичиндә галды: очагларын үстүндә ири шишләрә чәкилмиш бүтөв-бүтөв чәмдәкләр гызардылырды. Ири тештләрдә јағ әри-

дилирди. Газанлардан дүјү тәпәләри учалыр, бозбашын дадлы бухары галхыб, адамын бурнуну гычыглајырды.

Бурада көкәлиб пијләнмиш, ағыр һәрәкәтли вә гүрүрлү ашбазбашы Әнвәри һөкмранлыг едирди. Гырхыг башыны ағ ләчәклә мөһкәмчә сарымышды. Күләкдән шишмиш бир јелкәнә бәнзәјән бу баш, санки газан, тава вә тештләрдән ибарәт донанма арасында үзүрдү. Илк бәхышда санки о, һеч бир иш көрмүрдү. Көрдүјү ән бөјүк иш, бундан ибарәт олурду ки, һәрдән јоғун әтли бармағы илә ишарә вериб, ашбазлардан бирини чағырырды. Гашларынын азачыг чатылмасы кифајәт иди ки, мүавини силләсини о јан-бу јана дөјүкән бир ашпаз шакирдинин пејсәриндә шаппылдадыб ону ајылтсын. Силлә шаппылтылары јанан очагларын шыггылтысына, јағларын чызылтысына вә шорбаларын пыггылтысына гарышырды.

Ашпазлар башларыны ашағы салыб, динмәз-сөјләмәз өз ишләрини көрүрдүләр. Әнвәри исә, арабир кичик чөмчәсини газанлара салыб чыхарыр, галын додагларыны бүзүб үфүрүр вә јемәкләрин дадына бахырды. Күнчдә хырдача бардаг вә торбаларла долу бир гуту варды: истиот, нанә, зә'фәран, сумах вә чүрбәчүр әдвијјәләр јалныз Әнвәринин ихтијарында иди. Дуза вә әдвијјәләрә тохунмаға һеч кәсин ихтијары јох иди. Әнвәри чәнк чалан маһир бир бәстәкар кими, бунлардан чох мәһарәтлә истифадә едиб, әтирли, ләззәтли јемәкләр биширди.

Эбдүрәһман касалары күрсүнүн үстүнә гојуб, Сәлими ишарә илә тағлы гапыја сары чағырды. Гоншу отагда даһа артыг сәс-күј варды. Бир бучагда гојун чәмдәкләрини шаггалајыр, кәкликләрин гарынларыны јарыр, о бири күнчдә гуш үтүрдүләр. Гырговул түкләри чәнкә-чәнкә һаваја галхырды.

Эбдүрәһман Сәлими чөрәк вә күлчә биширилән отаға апарды. Дәрин тәндирләрин кәнарында бир нечә шатыр чөмәлиб отурмушду. Онлар бир әлләрини тәндири кәнарына дајајыб, дәјирми хәмирләри тәндири ичинә уздыр, әлләри илә гызмыш диварлара јапырдылар. Онларын ағ ләчәк бағланмыш башлары, санки очаға сәчдә едирди. Әјилиб дүзәлмәкдән вә тәндири истисиндән гыпгырмызы олмуш үзләриндән тәр ахырды. Көмәкчиләри чевик һәрәкәтләрлә күндәләри јајыр, су илә јумшалдыр, ағач парчасы илә үстүнү нахышлајыб, хаш-хаш сәпир вә чөрәкјапанлара верирдиләр. Ејни заманда шатырлар узун гырмагларла тәндирдән гызармыш чө-

рәкләри чыхарыб кәнара дүзүрдүләр. Һазыр чөрәкләрин сүр'әтлә артмасы Сәлими һејрәтә салмышды.

Хәмир жогуран адам ичәри кирәнләри көрүб ишиндән ајрылмады вә сакитчә бир нечә чөрәк сечиб Әбдүрәһманын узатдығы табаға гојду. Бирдән гоншу отагдан чығыртылар кәлди:

— Һәнифә! Һәнифә!

Сонра зәлзәлә кими ани вә курултулу бир гәһгәһә гопду. Хәмир жогуран адам башыны тәләсик гапыдан узатды. Сәлим исә Әбдүрәһман илә биркә онун јанындан өтүб, чәлд сәс кәлән отаға кечдиләр.

Гәрибә бир вүчуд Сәлимин диггәтини чәлб етди. Һәнифә адланан бу адам, чијиндә алабәзәк бир хәләт, ортада дајанмышды. Онун бојну елә гыса иди ки, говуна бәнзәр узунсов башы лап арыг чијинләринә, чәнәси дә аз гала синәсинә дәјирди. Көвдәсинин гысалығындан вә нағара ағачларына бәнзәр назик, узун гычларындан гозбелә бәнзәјирди. Анчаг гозбел дејилди. Бәдәнинин һәр бир үзвү санки башга-башга адамларын олуб, јанлыш бир тәсадүф нәтичәсиндә бир бәдәнә гурашдырылмышды.

Һәнифә әлиндә тәсбей чевирир, нәсә мырылдана-мырылдана, даш һовузлара јығылмыш, кечән илдән галма үзүмләрә бахырды. Бу үзүмләр елә сахланмышды ки, елә бил тәнәкдән индичә дәрилмишди.

Һәнифә көзләрини һәрләјә-һәрләјә дилләнди:

— Пәһ-пәһ!.. Бунлар нәдир: сары әнчир, сәбаһи әнчир!..

Соған сојан, көзләри гызармыш ашпаз дилләнди:

— Әнчир дејил, ај киши, үзүмдүр, үзүм!..

— Әзизим, әзизим, көзләринин јашыны сил! О көзләр гарпызы фындыг көрәр! О ки, галды бунлара, бахмагла билмәк олмаз, дадасан кәрәк!..

Буну дејиб Һәнифә ири бир салхым көтүрдү вә бир-бир киләләјиб једи.

Сонра: — Дејәсән әнчирә бәнзәмир ахы, — дејиб јенә бир салхым көтүрдү, ону да иштаһла өтүрдү.

Икинчи салхымын пучалыны туллајыб: — һә!.. Догрудан да әнчир дејилмиш!.. — дејиб, даһа бир салхым да көтүрдү, буну да јејиб гуртарандан сонра раһат-раһат нәфәс алды:

— Һә, инди јәгин дејә биләрәм ки, бу үзүмдүр!..

Сәлим ағзыачыла галмыш Әбдүрәһманын јанында дуруб күлүмсүнүрдү. Һәнифә чавана јанашды.

— Ај чаван, мән ојунбазам, бәс сән чөрәк пулуну нечә газанырсан?

Сәлим дә күлүмсүнәрәк чаваб верди:

— Мән дә ше'рбазам!..

— Дилини көстәр көрүм!

Сәлим гызарды вә дишләрини бир-биринә мөһкәм сыхды.

Һәнифә башыны јырғалады:

— Һә, баракаллаһ, афәрин!.. Бах, јахшы ејләјирсән ки, дилини мөһкәм сахлајырсан, һәр јетәнә көстәрмирсән!..

Бу сөзләрдән сонра Һәнифә бирдән-бирә һәрләнди, јенә дуа едирмиш кими, мырылданмаға башлады.

Әбдүрәһман исти јемәкләрлә долу мәчмәјини гапды вә мәтбәхдән чыхды. Сәлим дә бугланан чөрәк дүзүлмүш табағы көтүрүб онун ардынча кетди.

Онлар һәјәтдән кечәндә, даш шәбәкәли пәнчәрәдән атылан бир ох гыжылты илә башларынын үстүндән сүзүб кечди. Һамамын күнбәзиндән көмкөј бир чөлкөјәрчини даш кими јерә дүшдү. Гушун дүшмәсилә ичәридән шән бир чығырты гопду. Сарајын баш гапысы ағыр-ағыр ачылды вә шаһзадә Мәнүчөһр вурдуғу көјәрчинә сары чумду. Онун көзү елә гызмышды ки, һеч кәси көрмәди. Јалныз вурулмуш гушу көтүрүб гајыданда, танымадығы чаван оғланы сүзмәјә башлады.

Шаһзадә күмүш садағыны бармағы илә дүзәлдә-дүзәлдә тәкәббүрлә сорушду:

— Сән кимсән?

— Мән?.. Сәлим! — дејә чаван оғлан чаваб верди вә мүтәнасиб бәдәнли, мәғрур, гәшәнк сималы бу кәнчин шаһ әиләсиндән олдуғуну һисс етди.

Шаһзадә ришхәндјана күлдү:

— Бизим һамамчынын ады да Сәлимдир, јүзбашы Сәлим дә вар, чобан Сәлим дә... Бәс сән нәчисән?

Сәлим гымышыб чаваб верди:

Тәрк едибән кәлмишәм бағ илә бостаны мән,
Олмамышам нә инсан, нә һејван чобаны мән...
Ашигијәм јердәки, көлдәки улдузларын,
Бил нәчијәм, бил кимәм, — инди өзүн таны, мән.

— Һә, билдим, сән бостандан кәлән шаһирсән! Шаһ сәндән данышмышды. Ох да ата билирсәнми? — дејә шаһзадә јәјла оху Сәлимә узатды.

Сәлим чөрәк табагыны јерә гојуб, оху-каманы еһти-јатла, икиәлли, шаһзадәдән алды вә дамлара көз кәз-дирди. Ордан-бурдан көјәрчинләр пырылты илә көјә гал-хырды. Анчаг һеч бири јахын бир јерә гонмурду.

Мәнүчөһр дә марагла онлары сејр едирди.

Әбдүрәһман чөрәк табагыны да өз мәчмәјисинин үс-түнә гојуб мүнтәзир һалда донуб галды.

Чәнубдакы күнч гүлләдән бир көјәрчин галхыб, һара-са гонду. Сәлим тез гүлләнин башына һәрләнди. Гүллә-нин о бири тәрәфиндә инчә гумашларла пәрделәнмиш тағлар варды.

Бирдән Мәнүчөһр Сәлими сәсләди:

— Һеј, бура бах! Бах, одур һа, ејванын дамында!..

Көјәрчин јасты дамын лап кәнарына гонуб, башыны үркәк-үркәк о јан-бу јана чевиридди.

Сәлим нишан алыб каманын киришини чәкди, анчаг бирдән үрәји гопмуш кими, әлләри сусталды, көзләри ашағы ејвана зилләнди.

О, шаһанә вүгарлы, чох көзәл хәјал кими бир гыз көрмүшдү. Кәнч гыз пәрдәни аралајыб дурмушду, сакит нәзәрләрини Сәлимдән ајырмырды. Сәлим өзүнү тамам итириб каманы ендирди. Гыз бир анда јох олду, пәрдә өртүлдү... Елә бу анда көјәрчин дә ганадланыб һава-ланды.

Мәнүчөһр сүрәкли гәһгәһә чәкди, Сәлимин чөһрәсиндә күнаһкар бир тәбәссүм долашды.

Шаһзадә күлә-күлә, каманы Сәлимдән тәләсик алмаг истәди:

— Көрдүм, көрдүм, јаман овчусанмыш!..

Сәлим гызарды. Анчаг каманы вермәди. Јумшаг бир һәрәкәтлә Мәнүчөһрүн әлини кәнар едиб, башыны дик галдырды... Ағыр-ағыр дөндү вә кириши бирдән чәкди. Ох сәсләнди. Һавада вурулмуш көјәрчин фырлана-фыр-лана мәтбәхин далына дүшдү.

Бу, о гәдәр көзләнилмәз вә ани олду ки, Мәнүчөһр көзләринә инанмајыб, Сәлимә бахды, охун һәлә дә онун әлиндә олдуғуну күман едирди. О јахшы билирди ки, көјәрчини уча-уча вура билмәк үчүн нә гәдәр сәрраст атычы олмаг лазымдыр.

Әбдүрәһманын үзүндә һәмишәки кинли дәвә сифәти-нә бәнзәр бир ифадә көрүндү, о куја демәк истәјирди ки: «Һүнәримизи көрдүнмү? Бах, биз беләјик!.. Гушу һавада вурмаг бизим үчүн су ичмәк кими бир шејдир!»

Мәнүчөһр буна әввәлчә пәрт олду. Сонра јумшалыб ловға-ловға деди:

— Сабаһ мән Мүгәффа илә ат сүрмәјә кедәчәјәм, кәл бир көрәк, ат минмәјин нечәдир?

Сәлим динмәдән, башы илә разылыг ишарәси верди вә Мәнүчөһр сарајын дәмир гапысы ардында көздән ит-мәјинчә јериндән тәрпәнмәди.

Сәлим ахшама гәдәр вахтыны дөрдбучаглы гүлләнин балача отағында, устадынын јанында кечирди. О, һәр бир шејә; китаблара, зәриф габ-гачаға, рәнкарәнк вә лә-зиз јемәкләрә, пәнчәрәдән көрүнән дәнизин мәнзәрәсинә вә шәһәрә бахыб һејран олурду. Гүлләнин үз мазғалын-дан бир нечә фәрсәх әтраф көрүнмәкдә иди.

Сәлим нә гәдәр чәһд едирдисә дә, гоча Азәринин вер-дији нәсиһәт вә мәсләһәтләринин дәринлијинә вагиф ола билмирди. О, устадынын бу сөзләрини үрәјиндә тәкрап едирди:

«Һәгигәтин бир гисмини үрәјиндә сахла!»

Ахы бу ки, јаланчылыг вә ријакарлыг демәкдир!.. Азәри шаһдан инамла данышыр, дејирди ки, чох агил вә биликли бир адамдыр. Анчаг ејни заманда устадын до-дағларындан әсрарәнкиз бир тәбәссүм әскик олмурду. Сәлим күмүш габ-гачаға бахыб, һејран галдыгда, шаир ачы-ачы күлүмсүнүб дејирди:

«Акаһ ол ки, бу габ-гачағын күмүшү зәнчирә дөнүб гочалығында сәнин әл-ајағыны бәнд ејләјә биләр».

Бу сөзләр устадын башга сөзләринә ујғун кәлмир, Сәлими мат вә мәһнут гојурду.

Әбдүрәһман шамлары јандыранда, Азәри Сәлимә өзүнү шаһын јанында нечә апармаг лазым кәлдијинә даир әгилли нәсиһәтләр верди. Сонра онлар доланбач пиллә вә дәһлизләрдән кечиб кетдиләр.

Онлар һәрәм даирәсинә јетишәндә, ајаггабыларыны чыхартдылар. Сәлим, ајағында јумшаг чораблар, чәмән кими күл-чичәк нахышлы Шамаһы халыларынын үстү илә гоча шаирин ардынча горха-горха аддымлајыб, сәк-кизкушәли отаға дахил олду. Јад өлкәләрдән кәтирил-миш гумашларла бәзәдилмиш диварларда, сәккиз тахча-да шамлар јанырды. Онларын титрәк ишығлары шәтрәнч тахтасына зилләнмиш ики сәрт чөһрәдә әкс едирди.

Әјнинә ачыг фирузәји хәләт кејмиш Ахстанын вәзијә-тиндә әзәмәт, симасында рәгибини удмаг әзми көрүнүр-дү. Фиридун исә, сојугганлы бир һалда дик отурмушду.

Сәлим, башыны дик тутмасындан вә алчаг шәтрәнч күрсүсүнә сөжкәдији узун әлләриндән шаһ илә Мәнүчөһр арасында бир бәнзәјиш олдуғуну сезді. Шаһзадәјә ата-сынын бу нәчиб чизкиләри ирси кечмишди. Јалныз шаһын мүтәнәсиб, күчлү әламәтләрә малик симасыны бәзә-јән саггалы ону оғлундан фәргләндирирди. Бир дә шаһын көзләриндә башга бир парылты варды. Бу көзләр дәрин вә тә'сирли иди.

Шаир сакит-сакит тә'зим едиб, гүдрәтли һөкмдара баш әјди.

Сәлим дә сарај әдәб-әрканыны поэмагдан горхуб, бү-түн бу һәрәкәтләри ејнән тәкрап етмәјә чалышды. Оун тә'зим һәрәкәти јөндәмсиз чыхды.

Ахстан башынын хәфиф бир һәрәкәти илә тә'зимләрә чаваб верди вә һәм ев саһибинин мейманнәваазлығыны һәм дә һөкмдарын гәти һөкмүнү ифадә едән бир әл һәрәкәти илә отурмаларына рүсхәт верди. Оун нәзәрләри бирчә ан бој-бухунлу, чүссәли чавана дикилди. Бу ба-хышдан һисс олунурду ки, чаванын көркәми шаһа хош кәлмишдир.

Бир анда нөкәрләр јердән чыхмыш кими заһир олду-лар. Онлар отурмаг үчүн дөшәкчәләри сәлигәјә салыб, сәссизчә чәкилиб кетдиләр.

Мум шамларын бал әтри вә тәсвирә кәлмәз бир әзә-мәт — вүгар сәккизкушәли отағы долдурмушду.

Ахстан нөвбәти ојун һәрәкәтини фикирләширди.

Көрүш үчүн вахт һеч дә мүнасиб дејилди. Шаһы бу севдији ојун вахты нараһат етмәк горхулу иди. Белә һал-ларда һамы вәчд илә сүкут етмәли иди.

Ојуну билмәјән адам да онун кәркинлијини һисс едә биләрди. Күрсүнүн ағ вә гара дамаларында мөһкәм ву-рушма кедирди. Фил сүмүјү илә јүсүр ағачы үз-үзә кәл-мишди! Бу чансыз вә нахышлы һејкәлчикләр санки чан-ланмышдылар... һәтта пијадалар да һијләкәр олмушду-лар. Чевик ат, топ вә мәш'ум талели фил Фиридунун мәкрли һијләләринлән адлајыб кечмиш, онун гара шаһы-ны араја алмышдылар.

Ахстан аты һәрәкәт етдирди вә көзләриндә өтәри бир тәбәссүм көрүндү. О өз ојунундан разы галмышды. Гар-дашынын һазырладығы һијлә вә фәндләри габагламыш-ды. Артыг ғылынчы сијриб дүшмән үзәринә атылмаг вахты чатмышды.

Фиридун сон вә ујдурма бир һијләјә һазырлашараг,

ән чәтин бир һәрәкәт үзәриндә фикирләшмәкдә иди. Кө-рәсән, хилас олмаг үчүн түк кими инчә бир үмид јолу тапмаг олачагдымы?

Сүкут јекнәсәг бир аһәнк илә гулагларда чинкилдә-јир вә јуху кәтирән бу һәрәкәтсизлик чүрбәчүр хошакәл-мәз арзулар ојадырды.

Алышмадығы дар палтар Сәлими сыхыр, о, күрәјини гашымаг вә бәркдән әснәмәк истәјирди. Белә арзуларын јерсиз олдуғуну јахшы билирди, анчаг бундан һалы јах-шылашмыр, әксинә, даһа чох әснәмәк истәјир вә күрәји дөзүлмәз дәрәчәдә бәрк гашынырды. Сәлим дишләрини бир-биринә сыхды, јавашчадан чијинләрини галдырыб тәрпәтди. Алнындан тәр сүзүлүб бурнунун учунда дајан-ды. Сәлим о дамчыны јерә салмаг горхусундан даш кими донуб галды.

... Бирдән сүкут позулду, шәтрәнч ојнајанлар илды-рым кими бир нечә сүр'әтли һәрәкәт етдиләр... вә Ахстан кичик, јазыг бир пијаданы ирәли чәкди! Аман, бу пија-дацијәздә нә гәдәр кизли, әсрарәнкиз бир күч, — шаһын өзүнә өлүм фәрманы верә биләчәк нә бөјүк бир гүдрәт варды! Бу һәрәкәтлә ән дәһшәтли бир сөз сөјләнмиш, һөкм веридмишди:

— Mat!..

Гара һөкмдары бу горхунч өлүм илмәјиндән хилас едә биләчәк һеч бир әлач јох иди!

Ахстан өзүндән үч әср әввәл јашамыш мәшһур бағ-дадлы Әл'адил кими чүр'әт вә гәтијјәтлә ојнајырды. О, дәриндән-дәринә дүшүнүлмүш бир хәтти-һәрәкәтлә гәс-дән гурбанлар вериб, сонда өлдүрүчү зәрбә ендир-мишди.

Фиридун дәриндән ичини чәкиб, бармағыны өз мәнв олмуш гара шаһына узатды.

Ојнајанлар сүр'әтлә ајага галхдылар. Мирзә Азәри илә Сәлим дә о саат дурдулар. Ширваншаһ өзүнү итир-миш чавана јахынлашды, Сәлими диггәтлә нәзәрдән ке-чириб, онунла сәлис вә тәмиз фарс дилиндә данышды. Шаһын синәдән гопан сәси вә дәрин мүнтәзәм нәфәс ал-масы, данышығына хүсуси бир аһәнк верирди.

— Еј нәғмәкари-мунисим Азәри, бу мүти пәләнки һар-дан тапыб кәтирибсән? Бунун әлине ғылынч чох јара-шыр, јохса гәләм? Ше'р көвһәрләрим чилаландырачаг, фикир үзүкләринә инчиләрми дүзәчәк, јохса күмүш кими бәрраг ше'рләрми инша еләјәчәкдир?

Мирзэ Азэри дэбдэбэ илэ тэ'зим едиб чаваб верди:

— Еј шаһэншаһи-алигэдр, мэн сэнин фэрманыны ич-ра ејлэдим. Бу чаван Нурэддинин бостанында чаглајыб тэрэннүм едирди. Лакин китабларын зэка бэһрэлэриндэн фејз алыб, гэдим асарын эсрарына вагиф булундугча, ше'ринин күмүшү гызыла тэбдил олуначагдыр.

Сэлим мис кими гызармышды.

Ахстан гашларыны галдырды вэ хэфиф тэбэссүмүнү кизлэдэ-кизлэдэ деди:

— Эзизим мирзэ, бу чаван баһадыра һэгигэт јолуну нишан вер. Гој лисан вэ савад өјрэнсин, ше'рин камал вэ гүдрэтинэ вагиф олсун. Аллаһ еләсин ки, эазими-шүэ-раја мүшабегһ олсун!

Ахстан сэрт бир нэзэрлэ гардашынын узунсов вэ лагејд үзүнэ өтэри бахды вэ эллэрини јухары галдырыб сөзүнү бир кэлмэ илэ битирди.

— Иншааллаһ!..

Бу, көрүшүн битдијинэ ишарэ иди. Азэри гапыја сары чэкилди, һөкмдар гардашы илэ бирликдэ, ипэк палтарлары хышылдада-хышылдада эндэрунэ кечди.

С И Р Р

Сэлимин гала гапыларына кэлдијиндэн бир нечэ күн кечмишди. Башы карвансара һэјэти кими сэс-күјлэ долмушду. Көзүнүн өнүндэн карван-карван э'јанлар: јоғун, арыг, мөһкэм вүчудлу адамлар кэлиб кечмэкдэ иди. Сэлим бунларын ким олдуларыны, һарадан кэлиб, һара кетдикләрини анламаға чэһд едирди. Бэ'зэн шаһ Ахстан кэлиб көзләри өнүндэ дурурду. Эзэмэтли һөкмдар дәрин, аһэнкдар бир сэслэ јад бир дилдэ, анлашылмаз ејһам вэ ишарэлэрлэ данышырды.

Бу, јужу илэ ојаглыг арасындакы һала бэнзэјирди. Сэлим јумшаг јорған-дөшөкдэ јата билмирди. О бөјрүндэн-бу бөјрү үстэ чеврилирди. Өз евлэриндэ гуру һэсир үстүндэ ширин-ширин јата билдији һалда, бурада ишсиз-күчсүз кечирдији бүтүн күндэн сонра јумшаг јатагда раһатлана билмирди. Бэ'зэн јорғаны үстүндэн атыб, кизличэ, сүрүнэ-сүрүнэ устадынын јатдыгы отаға кечирди. Чаван оғлан пәнчэрэдэн сүкута батмыш галаја тамаша едирди: евлэр сэрбазлар кими гала диварларыны араја алмышдылар. Сэлим шаирин мүнтэзэм нэфэс

алмасыны динләјиб, сонра евэ гајыдыб јеринэ узаныр, өз мүэллимиде барэсиндэ дүшүнүрдү.

Сэлим һэр күн Мирзэнин дэрслэрини динләјирди. Бундан башга шаһын эмри илэ сарај харичиндэ, мәсчид јанындакы мәктэбэ дә дэрсэ кедирди. Орада Сэлим дини эдэб-эрканы өјрэнмэли иди. Сэлим мәшг јазмағы чох сеvirди. Анчаг өз јоғунлашмыш сэсини ушаглары чыр сэслэринэ гошуб, аваз илэ гур'ан охумаг вэ ја дуалары тэкрарламагдан утанырды. Чох заман молла дэрсиди гуртаран кими, Сэлим өз гамыш гэлэмини гэлэмдана гојуб, көзэ көрүнмэдэн, һамыдан эввэл һэјэтдэн чыхыб кедирди.

Мәктэбдэ дэрс башландыгы илк күнләрин бириндэ Сэлим тэсадүфэн ваиз Османла онун элалтысы зирэк вэ ишкүзар, — гоча мәсчид хэтиби Әһмэд Нэби арасында кизлин бир сөһбэтин гејри-ихтијари шаһиди олмушду.

Бу дэфэ Сэлим өзү дә билмэдэн, һансы бир мејлин тэ'сири алтында исэ, мәсчидэ кирмишди. Алагаранлыгда намаз гылан Әһмэд Нэбини о саат сечэ билмэмишди. Ахшам күнэшинин тэк бирчэ пәнчэрэдэн сүзүлүб дүшэн инчэ шүасы сөчдэјэ кетмиш хэтибин үзүнэ зэйф ишыг салмышды. Онун јалныз узун эбасы хышылдадыгда, Сэлим јалын ајаглы хэтибин халы үзэриндэ ајаға галхдыгыны көрдү. Хэтиб эллэрини ишыға гаршы галдырараг, бојнуну меһраба сары узатды вэ дуаны пычылдамаға башлады.

Сэлим артыг ичэри кирмиш олдуғундан, даһа гајыдыб чыхмаг истэмэди. һамар дөшэмэнин үстү илэ јеријиб сүтуна јахынлашды вэ онун ардында кизлэнди.

Јахшы ки, вахтында кизлэнмишди, һэмин саат гапыдан чуст хышылтысы кэлди вэ ваиз Османын јекэ көвдэси көлкэ кими көрүндү. О, гапы ағзында ајаггабыларыны чыхарыб, өз јүксэк рүтбэсинэ лајиг бир гүрүр вэ тэмкинлэ ичэри кирди. Әһмэд Нэби намаз дэскаһыны тамамладыгдан сонра, ваиз јавашчадан деди:

— Ла-илаһэ-илләллаһ... Аллаһтаала Әһмэд Нэбијэ фејзирэббани кэрамэт ејләсин!..

Дирибаш Әһмэд Нэби баш әјиб, чал вэ сејрэк саггалыны тэртпэдэ-тэртпэдэ чаваб верди:

— һэгги — таалаји-эзимүшш-энэ һэмдү сэна олсун ки, ваиз һэзрэтләринин гэдэми-мүбарэкини ибадэткаһымыза сөвг ејлэди.

Ваиз Осман дәриндэн көксүнү өтүрүб чаваб верди:

— Ах, еј берадәри-мүкәррәмим, аллаһтаала бизи һаг жола һидајәт ејләсин!..

Һәр икисинин ағ чалмасы јырғалана-јырғалана, мүнбәрә сары јөнәлдиләр. Онлар мүнбәрин ојма нахышлы орта һиссәсинә чатыб дајандылар. Сәлимин үрәји бәрк-бәрк дөјүңүрдү. Инди онлар Сәлимдән вур-тут бир нечә аддым аралы идиләр. Бир балача еһтијатсызлыг ејләјиб гымылдансајды, о саат көрәчәкдиләр. Сәлим сүтуна гысылды.

Ваиз Осман сөјләдији һәр бир кәлмәни өлчүб-бичирмиш кими, ағыр-ағыр вә астадан деди:

— Худавәнди-аләм сајеји-мәрһәмәтиндә бизә һәјат вә ирадә лүтф ејләјиб, сәмиә, бәсирә бәхш ејләјиб, нәтигеји-нәфисә вә зөвги-сәлим әта ејләмишдир. Рәсули-әкрәм (аллаһһүммә-сәллиәлә, Мүһәммәди-вә-Әли-Мүһәммәд!) гур'ани-шәрифиндә әмрүнәһ; хәбәр вермишдир. Ја Әһмәд Нәби, ешидирсәнми? — Бурада о, пычылтыја кечди: — мән кәлдим ки, мүртәдләри сәнин јадына сәлам, онларын пејғәмбәри-әзүмүшшәнин еһкамына нечә әмәл етдикләрини сәнә дәрхатир ејләјим.

Ваиз сәсинә даһа артыг бир тәмкин вериб давам етди:

— Бизим әтрафымызда күнаһи-кәбирә мүртәкиб олурлар. Сәрүпа күнаһ вә һәрам ичиндә гәрг-өлмушуг. Күнаһ вә һәрам бујрулмуш ишләрин иртикабы әһли-исламын гејзү-гәзәбинә баис олур. Елми-илаһи, фиғһү-үсул, кәшфүлһәгајиг вәсвәсәји-шејтаны илә күнфәјәкун олмагдадыр. Ријәпишә шүәралар бидинлик тәблиғ ејләјирләр. Төвбә вә астәғфар олсун, гур'ани-кәримә тәхфиф вә истәһза нәзәрилә бахырлар.

Сәлимин чанына горху дүшмүшдү, амма һеч гымылданмырды да.

Әһмәд Нәби дуа едирмиш кими, тавандан асылан шамданлара бахырды, ваиз јенә астадан сөзүнә давам етди:

— Вахта ки, һәр наггаши-биһәја гәзәби-илаһидән горхмајыб, мә'мулатыны пәрвәрдиқари-аләмин мәхлуғаты олан гуш, һејван вә инсан сурәтләри илә тәзјин ејләјир, — белә күфр вә бүд'әтләрин рәвач олдуғу бир дијарда, Ширванзәминдә, аја, сәләмәт вә дәјанәт ола биләрми? Қимдир онларын бу күнаһкар бәд әмәлләринә рәвач верән? Аја, нәузибиллаһ, аллаһталадан зијадә әчрәми-сәмавијәјә е'тигад ејләјән һәмин о вүчуд дејилми?

Ваиз Осман күчлә ешидилән пычылты илә әлавә етди:

— Өзүнү шаһи-мүслимин адландыран һөкмдар кафирләрә мејлү-мәһәббәт изһар ејләјир. Онун ә'јаны дуа вә сәна илә јох, күрчү нәсраниләрини мәдһ вә тә'риф илә мүрүри-овгат ејләјир.

Бу сөзләри ешидәндә, хәтиб диксинән кими олуб әтрафына көз кәздирди.

Ваиз чијәрләри долусу нәфәс алды. Сонра бирдәнбирә, санки әввәл сөјләдији чүмләнин, ким билир, бәлкә дә мәсчидин гаранлыг тағлары вә бучағларында донуб галачағындан горхуб, өртбасдыр етмәк истәјирмиш кими хырылтылы сәслә учадан деди:

— Аја, бу дәрәчә чүз'и мәдахил олармы?

Әһмәд Нәби мәдахил сөзүнү ешитчәк, силкинди вә хырдача көзләрини Османа зилләди.

Ваиз вәчдә кәлмиш кими сөзүнә давам етди:

— Мәдахилатымыз әлимиздән алыныб, хәзинәјә чәм олунур. Ондан бизә бир һәббә мәгамында сәдәгә верилир. Биз ки, минләрлә кафирләри дини-ислама еһтида ејләмәли, мүтәрәддидләрин агаидини тәгвијја ејләмәлијик. Бәс һансы пуллар илә? Галаг-галаг динари-зәрринимиз гала бүрчләри иншасына сәрф олунур, рәзил ме'марларын тө'мәси олур. Һәлә мүнтәзир ол, Әһмәд Нәби, бил вә акаһ ол ки, онлар бунунла да иктифа ејләмәјәчәкләр. Фүгәра нәф'инә әһалији-исламдан ианә әхзинә шүру ејләјәчәкләр... — Онун сәсиндә гәзәб вә истәһза дујулурду. — Көрәрсән, Әһмәд Нәби бу фани һәјати-дүнјәвинин әвахириндә бир овуч хурма илә дүјүјә мөһтач галачагсан!..

Әһмәд Нәбинин көзләри гара мунчуглар кими парылдады. О пычылдады:

— Ја рәбби-кәрим, бүтүн бунлар о гадир әлләрин һөкмүндәдир.

Ваиз арыг јумруғуну дүјүңләјиб кинли бир сәслә деди:

— Бәли, гадир әлләрдәдир... Амма бу гадир әлләри сөвг вә идарә ејләјән гәлб һәјәчан ичиндәдир. Бу гәлб филһал күффары тәсхир ејләјән гүдрәтә малик дејил. Атабәј Гызыл Арслан ону гүввәдән салмышдыр. О, аләму-изтирабатын тәһти-тәзјигиндә зарү-бизардыр. Бу күнә бир гәлби имһа вә набуд ејләмәјә бирчә бәлаји-әзим

кафидир. Көкү балталанмыш агача бир бармағын төмөсү кифајет ејләр ки, сәрникун ола...

Әһмәд Нәбинин көзләри нараһат бир һалда әтрафы јохлады. Бу көзләр гаранлыг вә сүкутдан горхуб шүбһә-јә дүшмүшдүләр. Ваиз әјилиб онун гулағына пычылдады:

— Јумуртаны тапдасан, нүтфә набуд олар!

Чавабында хәтиб пычылдады:

— Јумурта мөһкәм вә гадир әлләрдәдир.

— Әһмәд Нәби, бил ки, гадирдән дә гадири мөвчудур! Мүчаһидини-дини-мүбин дәмбир јумуртаны да бир ан ичиндә памал ејләмәјә гадир вә әмадәдир.

Хәтиб һәјәчанла саггалыны каһ гашыјыр, каһ да сығаллајырды. Суи-гәсдчиләр бирдән-бирә Сәлимдин анламадығы әрәб дилиндә нәсә пычылдашдылар. Бу пычылты ичиндә Мәнүчөһрүн адыны тез-тез чәкирдиләр.

Ваиз сусуб башыны јырғалады. Сонра сакит вә далғын бир һалда деди:

— Ширван дәрјасында һәр чүр балыг долудур. Онларын нә шаһы вар, нә һөкмдары... — Сонра уча бир сәслә сөзләрини белә гуртарды: — Хәллаги-аләм чәми мүти вә садиг бәндәләринә лүтфү кәрәмнини еһсан ејләсин, амин!..

Сәлим ваизин сөзләриндән онун кими исә, тәһдид етдијини вә бу сөзләрдә әсрарәнкиз бир ејһам олдуғуну баша дүшдү. Лакин бу ејһамын мәнасыны ајдын тәсәввүр едә билмирди. Бир дә ки, инди бу әсрарәнкиз мәнаны ахтармаг вахты дејилди. Гачыб бурадан чыхмаг үчүн ән мүнасиб бир фүрсәт дүшмүшдү.

Ваиз илә хәтиб инди архалары она сары дурмушдулар. Сәлим еһмалча сүтунун далындан чыхыб гапыја сары сәссизчә кери-кери чәкилмәјә башлады.

Зәиф бир хышылты руһаниләрин диггәтини чәлб етди. Онлар донуб галдылар. Сәлим пәләнк кими гапыја доғру сычрады, гапыдан сүзүлән ишыг золағындан кечәндә, моллалар ону көрүб, таныдылар. Өзләрини итирмиш олан һәмсөһбәтләр јерләриндән тәрпәнмәмиш, Сәлим ох кими сүрәтлә гапыдан шүтүдү.

Мәсчидин һәјәтини узун көлкәләр басмышды. Сәлим бир сычрајышла дәстамаз алынан һовузун јанындан өтүб бајыра јөнәлди. Өзүнү итирмиш Әһмәд Нәби онун ардынча јүјүрүб һәјәтә чыхды, сонра да гәзәбләнмиш

ваиз Осман гапыда көрүндү. Бу анда Сәлим атылыб барыдан ашды.

Ваиз Сәлимдин ардынча: — Аллаһын гәзәбинә кәләсән, пәдәрсухтә!.. — дејә бағыранда, онун һеч изи-тозу да галмамышды.

Сәлим енсиз вә дик бир чығырла сараја сары гачырды. Дар бир дөнкәјә дөнәркән, һәнифә илә үз-үзә кәлди.

Тәлхәк фикирли иди. Үзүнүн сәрт чизкиләри јумшалмышды. О, мөһрибан бир сәслә сорушду:

— Һардан белә гачырсан, ај оғул?

— Мәсчиддән!

Һәнифә гәһгәһә илә күлдү:

— Мүсәлман мәсчиддән дағ кечиси кими гачыр! Орда нә көрүбсән ки? Олмаја хәтиб бујнуз чыхарыб?

Сәлим динмәди.

Һәнифә дик онун үзүнә бахыб сорушду:

— «Илан вуран ала чатыдан горхар»... Анчаг мәнән горхма, сөјлә көрүм, сәнин кими бир асланы белә довшана дөндәрән кимдир?

Сәлим Мирзә Азәринин сирри үрәјиндә мөһкәм сахламаг барәсиндәки мәсләһәтини јаддан чыхармамышды, анчаг Һәнифәнин һижләси бу мәсләһәтин күчүнә үстүн кәлди. Һәнифәнин һижләкәр көзләри Сәлимдин иззәти-нәф синә тохунду. О, үрәкдән гопан садә бир чошғунлугла чаваб верди:

— Мән нә асланам, нә дә довшан. Сән дә ки, чанавар дејилсән.. сәндән нијә горхум ки?.. Мән башгалары кими сәни лаға гојуб күлмәмишәм. Сәндә нә варса, билмирәм, анчаг нәдәнсә сәнә чох инанырам...

Сәлим башына кәлән әһвалаты мүхтәсәрчә она данышды. Һәнифә онун сөзләринә диггәтлә гулаг асды. Чаван данышыб гуртаран кими тәлхәк онун әлини әлине алыб пычылты илә деди:

— Буну һеч кәсә демә! Онлар сәндән күчлүдүрләр. Истәсәләр, сәни лап дашгалаг еләрләр. Биз икимиз дә кәндлијик вә бир-биримизин дилини јахшы билирик.

Һәнифә тамам дәјишмишди. Кифир вә шикәст адам етибарын гәдрини чох јахшы биләр вә она јахшы мүгабилә едәр!

Һәнифә Сәлимдин әлини әлләри арасында сыха-сыха, јавашчадан деди:

— Мән гардаш үзү көрмәмишәм. Бурада тәк-тәһна-јам. Бағрым чатлајырды, јахшы ки, сән кәлиб чыхдын!

Ешидибсэнми, аталар дежиб ки: «Нә төкәрсән ашына, о чыхар гашыгына!»

Сәлимин гәлби исинән кими олду...

ОД ГАЛАСЫ

Шаһын аиләси бөјүк, гоһум-әгрәбасы чох иди. Анчаг һәр бир шаһ аиләсиндә олдуғу кими, гардашлар, әми-ләр, әмиушаглары, — һамысы бир-биринә аилә мәнәб-бәтиндән артыг јад вә лагејд дүјгулар бәсләјирдиләр. Ахстан әгрәбасыны өзүндән аралы сахлајырды. Јалныз бачысы Әфрузу, бир дә өз ушагларыны дәрин бир мәнәб-бәтлә севирди. Бөјүк оғлу Фәрибурз вә гызы Алчинк өл-дүкдән сонра, шаһын бүтүн мәнәббәти, кичик ушагла-рына јөнәлмишди. Оғлу Мәнүчөһрүн симасында өз кәнч-лијини көрдүјү кими, сәрв гамәтли, күнәш үзлү, шеһ ки-ми пак вә тәмиз олған гызы Дилбәрә баханда да, өз ана-сына аид ушаглыг хатирәләри чанланырды. Ахстанын анасы, христиан гызы Тамар узагларда, Тиг монастырында вәфат етмишди.

Гәсрин гызлар һиссәси чәнуб чинаһда, үзү чәнуба бахан јары гүлләдә јерләширди.

Мәнәһрәм ајынын једдинчи ахшамы иди. Ај һәлә бәдр-ләнмәмишди. Јарымдаирә шәклһндә олан отағын сакит алагаранлығында ачыг мазғал — пәнчәрәдән тутгун ај ишыгы сүзүлүрдү. Бир чүт шамдандакы шамлардан вә бухарынын сөнмәкдә олан ишылтыларындан әкс едән зәиф ишыгда түнд иннабы халыларына нахышлары чанлы ки-ми көрүнүрдү.

Отағын енсиз гапысы ачылды. Ишыг золағы хејли артды. Палтар хышылтысы кәлди вә ики гадын ичәри кирди. Бунлардан бири бир аз габа сәслә дејирди:

— Дилбәр, билирсәнми, бу сөзләрин мәнәсыны баша дүшүрсәнми: «Мәнәббәт шаһларын нәсиби дејил!»

Шамларын ишыгы дилбәрин гара вә парлаг көзлә-риндә әкс едирди. О дөшәкчәләрин арасында отурду. Топуға гәдәр инчә түл чахчур кејдији зәриф вә мүтәнә-сиб ајагларыны јүнкүл бир һәрәкәтлә алтына јығды. Ла-кин онун вәзијәтиндә јенә дә бир кәркинлик дујулурду.

Дилбәр сифәтдән чаван көрүнән көк, синли гадынын отурмасыны көзләјирди. Гадын ипәк либасынын гатла-рыны дүзәлдәрәк, Дилбәрин јанында отуруб, јерини ра-һатлады, күлүмсүнә күлүмсүнә пычылты илә деди:

— Мән Ибраһимдән ешитмишәм, о да күрчү гасидлә-риндән ешидиб нәгл едир ки, мәликә Тамар осетин бәј-ләриндән Давид Сосланы севирмиш. Давид дөјүшдә го-чаг, һәјатда садә, овда зирәк вә икидмиш; онун гаршы-сында фәләкләр зәбун олар, чејранлар гузуја, чанавар-лар јалтаг көпәјә дөнәрмиш...

Чаван гыз гәзәб вә чашгынлыг һиссә олуна бир сәс-лә деди:

— Бәс нечә олуб ки, әгилли-камаллы Тамар өз үрәји истәјәни едә билмәјиб?

— Ај аллаһ сахламыш! Тамар сәлтәнәтин хејри үчүн өз ешгини билә-билә фәда ејләјибмиш. Бир дә ки, ахы онун тәлеји, шејхүлислам кими гүдрәтли олан баш күр-чү кешишинин вә дидебулларын әлиндә имиш. Давид Сослан онлар үчүн нә иди ки? Ади бир әскәр! Нә мүлкү, нә дә еһтишамы варды...

Гыз чаваб вермәјә сөз ахтарырмыш кими, сакит-сакит севимли бибисинин үзүнә бахырды. Әфруз хатун һәмешә онун кечмиш заманлара, чүрбәчүр өлкәләрә вә мүһари-бәләрә аид мәлүмат алмаг арзусуну јеринә јетирәр, она билдикләриндән данышарды. Инди дә бибиси азад мәнәббәтә, севимли һәјат һәсрәтинә, мәликә Тамарын һәја-тына даир гәлбиндә сахладығы инчә мәтләбдән она да-нышырды.

Шаһзадә гыз бирдән вәчдә кәлиб ајаға галхды. Маз-ғалын јанына сөјкәнмиш чәнкә јанашды. Бармагларыны симләр үзәриндә кәздирә-кәздирә деди:

— Дејирләр ки, чејран гәрәнфил чичәји јемәјинчә онда мишк һасил олмаз.

Үч сим, һәрәси бир сәс верди. Дилбәр дизләрини бү-күб халынын үстүндә отурду вә көзләрини һараса зиллә-јиб охумаға башлады:

Кәр гәрәнфил ачмаса, кәр алмаса әтрин гәзал, —

Мишк һасил ејләмәз, — күлзардан бизар олур.

Кәр гәрәнфил ешгинә дүшсә, гылыб тәрки-вәфа,

Бәрки-күл вәслинә јетмәк бүлбүлә дүшвар олур...

Әфруз хатун фикирли-фикирли сөјләнди:

— Сән дә лап атана чәкибсән, ај Дилбәр, синәндә од да вар, су да!.. Гој сәнә бир әһвалат данышым:

«Гәдим заманларда бурда Сәбајел шәһәри вармыш. Бу шәһәрин падшаһы Билгејс Сәба адлы бир мәлакәј-

миш. Бәни-Исраил һөкмдары Сүлејман бунун көзәлли-
жинин сорағыны ешидир. Мәлакә дә Сүлејманын әгл вә
камалындан хәбәр тутур. Билгејс өз вәзир-вәкили илә
узаг сәфәрә чыхыр ки, кедиб Сүлејманын әгл вә зәка-
сыны сынасын. Дејирләр ки, Сүлејманын әгл-кәмалы
Билгејсин һүсн-чамалына вә бунун һүсн-чамалы да, онун
әгл-камалына үстүн кәлир. Анчаг падшаһлар ешг вә мә-
һәббәт јолу илә евләнмәзләр. Сүлејман мәмләкәтинин
рифаһ вә сәадәти хатиринә гүдрәтли Мисир фир'онунун
гызыны алыр...»

Отағын күнч тәрәфиндәки нахышлы гапы ачылды.
Дилбәрин од кими ојнаг јолдашы — «Алакөз» чағырдыг;
лары Тути гачараг ичәри кирди.

Бу гыз јупјумру иди. Чәһәнкләри хәфифчә галхмыш,
киприкләри дә јухары гыврылмышды. Көзләринин рән-
кини тәјин етмәк чәтин иди. Јетишмәјә башлајан кавалы
рәнkdән-рәнкә чалан кими, онун бахышлары да рәнkdән-
рәнкә кечирди.

Тути Әфруз хатунун әлини өпүб, она бир ачар верди
вә јејин-јејин деди:

— Ибраһим кешикчиләри хәбәрдар еләјиб, јол ачыг-
дыр, чираг да јаныр, ај да чыхыб. Нәр бир шеј дә һазыр-
дыр!...

Дилбәр һеч бир шеј баша дүшмәдән, никаран-ника-
ран она бахырды. Тути назлана-назлана деди:

— Ај Дилбәр, тез ол дә... Ахы, ај бизи көзләмир, ба-
тыб кедәр дә!..

Дилбәр јериндә дикәлиб сорушду:

— Нечә, нечә? Ким, һара кедәр?

Алакөз күлә-күлә, сәсини узада-узада деди:

— Ај мәним чаным-чијәрим! Сәндән кизләдибләр,
һеч хәбәрин јохдур. Биз инди әввәлчә сичан кими јерал-
ты кедәчәјик, сонра гуш кими көјә галхачајыг...

Әфруз хатун, куја ачыгы тутубмуш кими, јаландан
Алакөзә ачыгланды:

— Киш-киш-киш! Ај тутугушу, елә күлүрсән ки, елә
бил бир тај зә'фәран јејибсән! Сәс-күј салма, јохса де-
јәрәм, сәндән лүләкабаб биширәрләр, бүтүн дәрд-сәрли
адамлара једирдәрәм ки, дәрдләри дағылсын... Мәним
гәзәбимдән өзүнү көзлә һа!..

Дилбәр, севинмиш бибисинин үстүнә атылды:

— Бибичан, Гызгаласынын дамына чыхачајыг?

— Јаваш, јаваш!.. Бу, чәнчәл ишдир... Анчаг бу күн

мәһәррәм ајынын једдинчи кечәсидир. Елә дә јахшы
илыг кечәдир ки...

Бибинин сөzlәри ағзында галды. Даһа она гулаг асан
јох иди.

Тути ојнаја-ојнаја тахчадан үст палтарларыны кө-
түрдү.

Дилбәр кәнизләрини чағырмадан, өзү Чин гумашын-
дан тикилмиш узун донуну тәләсик кејди. Биби өрпәји-
ни онун гара сачларынын үстүнә салды.

Алакөз — Тути шамы әлине алыб, габаға дүшдү. Ди-
варын јанындакы мејданчалы гүлләнин гаршысында Әф-
руз хатун кичик тахчадан чирағы көтүрдү. Ашағыда
ики јол варды. Бунлардан бири гызларын отағына, о би-
ри гәсрин һәјәтинә кедирди. Бура чатанда, онлар дајан-
дылар. Диварын дөнкәсиндә бир гапы да варды.

Әфруз хатун ачары чәтинликлә буруб, дәмир гапы-
ны итәләди. Үзләринә рүтубәтли зирзәми һавасы вурду.
Алакөз көзләрини јумду, аз галды ки, шам әлиндән дүш-
сүн. Дилбәр ону јавашча итәләјиб астадан күлдү.

Ичәри әввәлчә Әфруз хатун кирди.

Ири лајлардан ибарәт олан даш пилләләр дар јерал-
ты лағыма кедирди. Онлар ашағы ендиләр. Өрпәкләринә
бүрүнүб јералты дәһлизин енишли јолуна чыхдылар.
Ики зәиф ишыгдан торпаг дивар вә тағлар гаранлыгда
санки титрәширди. Бу јералты јол кедиб Гызгаласына
чыхырды. Јолун бир голу шаһын мәнзилиндән, о бири
исә, гәсрин чәнуб чинаһындан кечирди. Јүз аддым гәдәр
ирәлидә, ики јолун битишдији јердә, онлар парылдашан
ишыглар көрдүләр. Хырдача мәш'әлләрин азча түстүлән-
нән ишыгы әтрафында кешикчиләр дөврә вурмушдулар.
Ишыг онларын үзүндә, узун кејимләриндә, белләринә
тахдыглары гынсыз гыса хәнчәрләриндә әкс олунурду.

Кешикчиләр аддым сәсләрини ешидиб, чәркәјә дү-
зүлдүләр вә башларыны ашағы ендирдиләр. Әлбәттә,
онлардан һеч бири көзләрини галдырыб, шаһ аиләсин-
дән олан гадынлара бахмаға чүр'әт едә билмәзди.

Үч көлкә сәссизчә кешикчиләрин јанындан өтүб кеч-
ди. Көлкәләр кешикчиләрин бөјүјү јүзбашынын јашады-
ғы јералты отагдан сүр'әтлә өтдүләр. Галаја чыхан пил-
ләкәнин башында һәрәмағасы хачә Ибраһим онлары
көзләјирди. О, гаранлыгда көзләри илә кимә исә амиранә
бир ишарә верди, ашағы отаға кедән гапы чырпылды.

Һәјат әламәтләриндән мәһрум олан бу пијләнмиш

шишман хачә шаһын бачысына сон дәрәчә итаәткар вә садиг иди. Әфруз хатун нә әмр етсәјди, о саат јеринә јетирәрди.

Әфруз хатун јералтындан чыхар-чыхмаз, чирағы сөндүрдү вә дәриндән бир нәфәс алды:

— Оф, јералтындан чыхандан сонра елә бил беиштин Ирәм бағындасан.

Дилбәр өрпәји башындан чәкиб чижинә салды, шәләлә кими далғаланан сачлары ачылыб төкүлдү. Назла башыны силкәләди:

— Ахы биз нијә кәрәк һәмишә, һәтта кечәләр дә сичан кими кизләнәк? — дејә о сакит-сакит бибисинә бахды.

Әфруз хатун көзләрини бәрәлдиб бармағы илә ону һәдәләди:

— Сус-с-!.. Јаваш!.. Ја белә сөзләри даныш, ја да күнбәз үстүнә гоз сәпәлә, һамысы бирдир!.. Атан ешидәр, ишә дүшәрик!

Бирдән-бирә һардаса, јухарыдан Алакөзүн сәси кәлди. О артыг пилләләри дырмашмышды.

— Тез, тез бура кәлин, бура!.. Бир көрүн ај нә көзәлди? Доғулдуғу једдичә күндүр, бир көр нә бојда олуб!..

Пиллә галын диварын ичи илә чыхырды, чирағларын титрәк гырмызымтраг ишығы, һәр мејданчанын сонунда мазғаллардан пилләләрә дүшән маили ај ишығы өнүндә сөнүк вә зәиф көрүнүрдү.

Дилбәр вә Әфруз хатун Тутинин сәсини ешидир, амма өзүнү көрә билмирдиләр. Онлар јени мејданчаја чатынча, Алакөз артыг о бири мәртәбәдән, мазғалдан бахыр, күлә-күлә ајы тәрифләјирди. Каһ ичәридәки дәјирми отағларын гапыларыны ачыб өртүр, каһ да мејданчада атылыб-дүшәрәк, ајағларыны таппылдада-таппылдада пилләләри чыхырды.

Бүтүн сәккиз мәртәбә бомбош көрүнүрдү. Бурада зијафәт, бир дә мүһасирә заманлары адам чох олурду. Галанын дәјирми көвдәси һәр чүр мүһасирәјә давам кәтирә биләрди. Диварларын галынлығы ашағыда он ики, јухарыларда исә, он бир дирсәк иди. Галаучуран аләтләрин дә ону учурмаға күчү јетмәзди. Анчаг бу гала һеч бир заман горучусуз олмазды. Инди Әфруз хатунун әмринә көрә, бурада һеч кәс көзә көрүнмүрдүсә дә, анчаг горучуларын һардаса, бу јахынларда олдуғлары дујулурду.

Нәһајәт, кәләнләрин башлары үзәриндә доғгузунчу гүббә — көј гүббәси көрүндү: ај парылдајыр, улдузлар сајрышырды.

Кечә, сакит әсән, сачларыны хәфиф-хәфиф охшајан меһ әтрафдакы кенишлик, бу дамда дујдуғлары там сәрбәстлик онларын синәләрини шадлыг вә нәш'ә илә долдурурду.

Алакөз, ај ишығына гәрг олмуш гала дамынын лап кәнарында әлләрини ојнада-ојнада, ағыр-ағыр һәрләнир, өзү дә елә икинчи бир аја бәнзәјирди. Әфруз хатун илә Дилбәр астадан нәғмә охујуб, аһәнкә ујғун чыртыг вуррудулар.

Ашағыда сакит, јухламыш шәһәрдән һеч бир ишыг кәлмирди. Уча тәпәдә вә гала бүрчләринин ичәрисиндә тәк-тәк јанан ишығлар көз гырпмагда иди. Анчаг тәбиәт ишыг барәсиндән олдуғча сәхавәтли иди. Көјдә парлаг ај нур сачыр, улдузлар сајрышыр, дәниздә исә күмүшү далғачығлар бәрг вурруду.

Галанын дамында барынын јанында, дәниз меһи кәлән тәрәфдә Ибраһим халча салдырыб, мүтәккәләр дүздүрмүшдү. Әфруз хатун бирдән әлләрини бир-биринә вурду:

— Ај дәчәлләр, кәлин, отурун, — дејә о гызлары чағыра-чағыра халчанын үстүнә отурду. — Сизә кечмишләрдән, Гызгаласындан бир әһвалат данышачағам.

Гызлар онун јанында отурдулар.

Әфруз хатун бир мүддәт сусду. Әтрафына бахды вә дуа едирмиш кими, һәзин бир сәслә өз нағылына башлады:

— Лап гәдим заманларда Абшоран торпағларынын алтындан горхунч одлар пүскүрүрдү. Адамлар бу одлара сәчдә едирдиләр. Мин-мин илләр бундан әввәл, бурада, одур һа, о Бајыл бурнунун гаршысында Сәбајел адлы гәдим бир шәһәр варды. Бу шәһәри Мәликә Билгејис Сәба бина ејләмишди, өзү дә оранын һөкмдары иди. Еһ, о күнләр нә хош күнләр имиш!..

Узун-узун илләр кечдикчә, Сәбајел шәһәри бөјүјүр, абад олур. Ордакы инсанлар да хошбәхт јашајырлар. Аллаһ билир, беләми олуб, јохса јох. Анчаг дејирләр ки, падшаһ вә сәркәрдә Искәндәр өз вәзири Аристокбу илә бура кәлиб чыхыр. О, һәмин шәһәри мүһасирәјә алыб, һәтта сујун алтында да јанан, дашы овуб күлә дөндәрән, дәмири мум кими әридән әсрарәнкиз бир одун көмәји

илә һәммин шәһәри фәтһ едир. Сабајел шәһәрини дағыдыб, адамларыны да дидәркин салыр. Анчаг... ган гуру-
яр, дәрд јаддан чыхар, һәтта, галаларын хәрабәләри
арасында јашыл отлар да битәр... Одур ки, һәммин бу
шәһәрин дә јериндә кичик бир кәнд салыныр. Бу кән-
дин әһалиси дә әввәлкиләр кими ода ситајиш едирмиш-
ләр. Од јерин алтындан фышгырыб чыхыр, кур-кур
курлајырмыш... Анчаг тез-тез јерини дәјиширмиш, каһ
бурдан, каһ ордан пүскүрүб чыхырмыш. Мејданларда
од сәчдәкаһлары вармыш. Сонралар исә, индики гәдим
Зијаәддин мәсчидинин јахынлығында бир ибадәткаһ
вар иди.

О заманлар бу јерләрә Мидија вә Алпан өлкәләрин-
дән Јунаңлар кәлирдиләр. Онларын һүкәмасындан, ел-
ми-фәләк алыми Битлимус «Әлмәчистан» адлы китабын-
да одлар арасында салынан бу мәскәни «Сәбаи гурбан-
каһлары» адландырмышдыр.

— Eh, ај гызларым, о дөвранлар өзкә дөвранлар-
мыш! Өлкәмизин һәр бучағында мүгәддәс одлар фыш-
гырмагда иди вә бизим улу бабаларымызын улу баба-
лары бу өлкәјә Азәрбајчан, јә'ни Одлар өлкәси — Одлу
дијары ады гојмушдулар.

Бурада Зәрдүшт пејғәмбәр јашајырмыш. Онун дини
тә'лими он ики мин инәк дәрисинә јазылыбмыш. Одлу
дијар Дәрбәнд гапыларындан тутмуш, Шиз шәһәриндән
дә о тәрәфә узаныб кедирмиш. Азәрчүнас адлы баш
атәшкаһ һәммин Шиз шәһәриндә бина олунмушду. Һеч
бир падшаһ Шиз шәһәрини зијарәт етмәмиш тахта чыха
билмәзди.

— Ah, еј Одлу дијар, сәни көрүм һәмишә шан-шә-
рәфли, шад, хошбәхт, абад оласан!..

Анчаг дүнјанын һеч бир јериндән Һөрмүзд¹ аллаһ
онлара јерин алтындан од эта етмирди. Белә од јалныз
Абшоранда јерин алтындан чыхырды.

Сизә нағыл еләдијим о заманларда Бак адлы башга
бир одлар шәһәри бина олунду. Гәдим дилләрдә Бак сө-
зү аллаһ демәкдир. Бу аллаһа гурбанлар вериләрди.
Бах, бизим сарајын бина олундуғу һәммин бу тәпәдә (ал-
лаһ бу сарајы даим пајидар ејләсин!) — бир заманлар
једди галалы бир атәшкаһ вармыш. Һәммин шәһәрдә

¹ Һөрмүзд — гәдим Азәрбајчанлыларын баш аллаһы, ишыг вә
хејир мәнбәји.

башга бир одлар галасы да вармыш ки, о да инди да-
мында отуруб кечмишләри јад еләдијимиз һәммин бу
Гызгаласыдыр!

О заманлар бу гала белә уча дејилди. Ону сонралар
һөкмдар Мәсудибн-Давуд учалдыб, јанына да икинчи
гисмини тикдирмишдир. Онун адыны шәһрәтләндирән
нәчиб ме'марлара аллаһ рәһмәт еләсин! Бу гала белә
уча дејилдисә дә, анчаг һәр бир кәмичи ону једди фәр-
сәх узагдан көрә билирди. Гала саһилдә нәһәнк бир шам
кими јанырды. Бу галанын ичиндә гупгуру бир гујудан
та галанын тәпәсинә гәдәр сахсы бору чәкилмишди. Де-
јирләр ки, һәммин борунун ичи илә јерин одлу нәфәси
галхырмыш, галанын тәпәсиндә көјүмтүл-гырмызы алов-
ла јанырмыш.

О заманлар да ај индики кими көјләри сејр едир, мү-
һарибәләр дә өз гајдасында кедирди.

Бир мүддәт сонра хәлифәләр өз сәркәрдәләрини
Азәрбајчана көндәрмәјә башладылар. Онлар бу торпаг-
лары гәсб, әһалисини гул етмәјә кәлмишдиләр. Эрәбләр
һәр јердә мә'бәдләри, атәшкаһлары дағыдыб, одлары
сөндүрүрдүләр. Бирчә бурда, Бак шәһәриндә Һөрмүзд
пәрәстишкарлары һәлә галмышдылар. Абшоран эрәблә-
рин јолларындан кәнарда иди.

Бу јахынлара гәдәр бурда, кәнддә Меһранса адлы
бир гары јашајырды. Јашы јүздән јухары иди. О өз бө-
јүк нәнәси Фирузәнин дилиндән данышырды ки, бир дә-
фә Бак шәһәринин дараг кими диш-диш гала бүрчләри
өнүнә хәлифәнин гошунлары кәлиб чыхыр. Хәлифә ағ
нефт вә әбәди одлар гајнагларындан хәбәр тутубмуш.
Онун сәркәрдәси Әбдүләзиз шәһәри дохсан күн мүһаси-
рә едир. Әһалинин чәкдији эзаб вә мәшәггәтләрин һәд-
ди-һесабы јохмуш. Гурбанкаһ дашлары үзәринә кечәли-
күндүзлү ганлар ахырмыш...

Оф, оф, оф!.. Белә күнләр дә вармыш!..

Бу заман ағ сачлы атәшкаһ каһини Јежирван, гәм-
кин вә бәнизи солмуш һалда баш ибадәткаһын өнүндә
дурубмуш. Атәшпәрәстләр онун һүзуруна топланыбмыш-
лар. Онлар гәмкин-гәмкин, баш каһинләринин һәр бир
һәрәкәтини изләјирмишләр. Каһин өз нәфәсилә мүгәддәс
одлары мурдарламамаг үчүн ағзына сарғы бағлајыб, од
гујуларындан кәлән курултулары динләјирмиш.

Бирдән о, башыны дик галдырыб, әлини узагларда
учалан од галасына сары узадыб, учадан дејибмиш:

«Әбдүләзиз чәзасына чатачагдыр! Сиз, еј һөрмүздүн евладары, хилас олдуруз! Дүшмәни одларын саф-бакирә гүввәси һәлак едәчәкдир!»

Бу заман һамы көзләрини галаја, онун башындан фышгыран аловлар зилләјибмиш... Бирдән бир мө'чүзә баш верир: галадан чыхан алов бирдән дөнүб гыз шәкли алыр. Бу гызын әлиндә мави аловдан бир гылынч вармыш. Чијинләриндә гызыл рәнкли сачлары алов сачырмыш. Ону һәрдән түстү бүрүјүр, гыз көздән итир, сонра јенә заһир олур, одлу көзләриндә интигам алову, бүтүн вүчуду гызылы атәш һалында пар-пар јанырмыш...

Чамаат нәфәс чәкмәдән бу чанлы алову сәјр едирмиш.

Белә рәвајәт едирләр ки, бу заман Јекирван дејибмиш:

«О гыз бизим шәһәримизи, мүгәддәс одлары, атәшкаһы хилас едәчәк, халгын интигамыны алачагдыр. Бу гызын шәрәфли хатирәсини әбәди јашатмаг үчүн бу күндән бу гала Гызгаласы адланачагдыр!»

Белә дејирләр ки, һәммин на'мәлум гыз Әбдүләзизин гәраркаһына кәлир, јухуда олан сәркәрдә парлаг ишыгдан көзләрини ачыр вә чадырынын әтәјини галдырмыш олан гызы көрүр. Гызын бу парлаг көзәллијинә вә чүр'әтинә һејран галан гадир сәркәрдә ајаға галхыб дејир:

«Ичәри кир, горхма! Сәјлә көрүм, сән кимсән вә белә бир фыртынада, кечәнин бу вахты сәни бура сөвг едән нәдир?»

Гыз дејир:

«Еј сәркәрдә, мән өз халгымы мүдафиә едән бир гызам. Гошунларыны бизим шәһәр бүрчләриндән узаглашдыр, әһалини фәлакәтдән гуртар, гәдим Одлар шәһәринә тохунма!»

Әбдүләзиз чавабында сәрт бир сәслә дејир:

«Ла-илаһә-илләлла! Мәним үчүн дин јолунда мүчәһидә ејләмәк һәр шејдән мүгәддәсдир. Мәним һәр бир әскәрим һәзрәти-Мәһәммәдин елчисидир!»

Илк көрүшдә бир көнүлә мин көнүлдән сәркәрдә Әбдүләзизә ашиг олан гыз бу сөзләри ешидәндә сусуб башыны ашағы салыр. Сәркәрдә онун ајагларына дүшүб ешиг вә мәнәббәтиндән чох сөзләр дејир, парлаг үзүндән кәдәр нигабыны атмаг үчүн гыза јалварыр.

Сәркәрдә сүбһ ачылана гәдәр неј сәси кими зәриф, тишә кими кәсәрли сөзләри илә гызын даш кими сүкуту-

ну позуб, севән гәлбинә јол ачмаға чалышыр. Атәшкаһдан дуа нидалары гопан заман гәлби изтираблар ичиндә гыврылан мә'сум гыз өз изтирабларына галиб кәлир. О, палтарынын арасында кизләтдији мави алов гылынчыны чәкир вә сәркәрдәнин бојуну вурур. Онун ал ганы гызын синәсини гызыл рәнкә бојајыр...

Бабаларын сөзләрини динләјин, еј мәним әзизләрим, бу сөзләр һагг сөзләрдир.

Бир аз сонра халг хәбәр тутур ки, каһинин сөзләри дүз чыхыб, гыз онларын дүшмәнини һәлак, өзләрини, јурдларыны хилас етмишдир.

Шәһәр шәнлик етмәјә башлајыр. Гајыдыб кәлән гыз бүтүн халгын һүзурунда баш каһинә бу сөзләри дејир:

«Мән өз әһдимә вәфа еләдим. Инди вичданым сакитдир, анчаг севкилим өләндән сонра, мән дә өлмәлијәм!..»

Гыз додагларыны әлинә сычрајыб гурумуш гана — өз севкилисинин ганына тохундуруб, одлу хәнчәрини гәлбинә санчыр.

Гызын руһу илә бәрабәр аловлардан доғуб, галанын тәпәсиндә парлајан Одлар гызы сурәти дә көјләрә учуб јох олур.

Гыз өлән кими, азғын-чошғун бир фыртына гопур. Дәниз чуша кәлир, далғалар горхунч нә'рәләрлә саһилә һүчум чәкир, бүтүн шәһәри силиб-сүпүрмәк истәјир. Алов вә Одлар гызынын өлүмүндән гәзәбләниб, өзүнү о јан-бу јана чырпыр. һамынын гәлбинә горху дүшүр, һамы дәһшәт ичиндә кечәләри јухусуз галыр.

Једди күн-једди кечә туфан дәһшәтли нә'рәләр гопарыр, нәһајәт, сусуб кәсилир вә једди рәнкли аловлар да сөнүб јох олур. Анчаг Одлар гызынын хатирәси Гызгаласынын бозармыш гочаман дашларында әбәди јашајыр...»

Әфруз хатун сөзүнү гуртарды. Сусмуш олан Алакөз халчанын сачагларыны бура-бура, һејрәтдән бөјүмүш көзләрини она зилләмишди. Дилбәрин көзләриндә исә, санки һәммин једди рәнкли аловлар јанмагда иди. О, јавашчадан дилләнди:

— Бу нә бөјүк бир гүввәдир, о нечә гүввәдир ки, чаныны да, ешгини дә халг јолунда фәдаја сөвг еләјир!..

Әфруз хатун сакитчә күлүмсүнә-күлүмсүнә чаваб верди:

— Бу, дахилдә јанан одун гүввәсидир! Заһирдә һәр бир шеј јанса да, үрәк худбин хырда-хурушларла долу

олдугда, адамын һеч бир шејә гүдрәти чатмаз. Одлар гызынын үрәји оддан-аловдан иди, о үрәкдән јанырды, бүтүн гүввәти дә елә бунда иди!..

Галанын дибиндән тутгун бир һәнирти кәлди. Әфруз хатун чустларыны кејиб пиллә башына кетди. Әлини гулағынын далына дирәјиб динләди вә киши сәсинә бәнзә-јән амиранә бир сәслә чығырды:

— Ибраһим, бура кәл!

Күман етмәк оларды ки, Ибраһим һардаса, пилләкәнин алтында кизләнибмиш, чүнки һәмин саат онун ири чалмасы заһир олду. Сонра ағыр-ағыр нәфәс алан хачә өзү дә көрүндү.

— Нә олуб, Ибраһим?

— Неч бир шеј.

— Бәс о нә сәсдир?

— Шаир Мирзә Азәријди, кешикчиләрә дејинир.

— О һара, бура һара?

— Бајырдан, галанын гапысындан кәлир.

— Нә истәјир?

— Бура, дама чыхмаг истәјир вә чығырыр ки, нијә ону ичәри бурахмырлар.

— Сәбәбини она сөјләдиләрми?

Нөкәрләр балыг кими лал, өкүз кими инаддырлар, — дејә Ибраһим баш әјиб чаваб верди.

Әфруз хатун нәсә фикирләшиб, нараһат һалда өтәри бир нәзәрлә гызлара сары бахды вә сорушду:

— Мирзә тәкдирми?

— Хејр, тәзә хидмәткары да јанындадыр.

— Јәгин ки, чаван шаири дејирсән?

Ибраһим динмәди, башы илә тәсдиг етди. Әфруз хатун јенә фикирләшиб деди:

— Кешикчиләрә әмр елә, онлары бурахсынлар. Анчаг бирчә кәлмә дә сөз сөјләмәсинләр, ешитдинми, Ибраһим?

Ибраһим баш әјиб, галанын ичинә енди. Гызлар Әфруз хатунун бу көзләнилмәз гәрарындан һејрәтә дүшүб, динмәзчә дурмушдулар.

Дилбәр үрәји дөјүнә-дөјүнә, ајаг сәсләри ешитди.

Биринчи олараг чаван оғлан бәбир чевиклијилә һоппаныб дама чыхды. Ардынча һөрмәтли шаир дә ағыр-ағыр заһир олду.

Сәлим дәнизә вә көјә бахыб, чошгун бир сәслә чығырды:

— Аһ, устад! Мән анчаг инди јердән улдузлара учалдым, нә хош кечәдир!..

Бу сөzlәри дејә-дејә, чаван чүр'әтлә алчаг барыдан ашағы әјилди вә гаранлығы јохлајырмыш кими, әлини ашағы узатды:

— Бурдан адамлар да гарышга кими көрүнүр!

Сәлим дикәлди.

— Дүнја нә әзәмәтлидир! Бурдан әнкин фәзалар көрүнүр!..

О, әтрафа көз кәздирәндә, бирдән-бирә дурухуб сусду: өнүндә үч гадын јан-јана һәрәкәтсиз дурмушду!

Гоча шаир шаһын бачысыны вә гызыны таныјыб, әлләрини синәсинә гојду, ағармыш башыны әјиб тә'зим еләди. Сәлим исә, тәчрүбәсиз вә чошгун иди. Көзләрини Дилбәрә зилләјиб бахырды: бу, онун јалныз бирчә дәфә ејванда көрдүјү һәмин о вүгарлы гыз иди. Анчаг гызда нәсә, бир дәјишиклик дә варды: о заманкы чиддилији јох олмушду. О, Сәлимин көзләринә даһа кәнч көрүнүрдү. Бир анлыға шүбһәјә дә дүшдү: көрәсән һәмин гыздырмы? Анчаг гәлби һәјәчана кәтирән көзләри танымаг үчүн бирчә бахыш кафи иди!

Әфруз хатун башынын зорла сечилән јүнкүлчә бир һәрәкәти илә гызлара ишарә етди. Дилбәр Сәлимин јанындан өтүб кечди, меһ ондан кәлән әнбәр гохусуну Сәлимә јетирди вә Дилбәрин бахышлары ахан улдуз сүр'әтилә Сәлимин көзләринә тохунуб кечди.

Биби дә гызларын ардынча кетмәк истәјәндә, гоча шаир јавашдан деди:

— Сәнә салам вә еһтирамымы тәгдим илә, үзр истәјирәм, еј агилә вә камилә Әфруз хатун! Мән дәчәл бир оғлан кими һәрәкәт еләјиб, елә бир гајаја дырмашдым ки, гајытмаға јол јохдур...

Әфруз хатун шән тәбәссүмүнү јајлығынын учу илә өртүб деди:

— Архајын ол, Мирзә. Бу көрүшдән һеч кәс хәбәр тутмаз. Анчаг сәнин гызыл динарын да мәнимки кими олсун!..

Гоча шаир ики гат әјилиб тә'зим етди. Әфруз хатун тәләсик чыхыб кетди. Шаир, рәнки гачмыш үзүнү чавана чевирди. Устадын галын гашлары чатылмышды, анчаг сәсиндә истәһзалы бир меһрибанлыг варды.

— Ах, ај Сәлим!.. Сәнә нә гәдәр нәсиһәт ејләмәк кәрәкдир! Күнәшә белә чох бахсан, көзлрин хараб олар!..

Устадынын гезэблими, жохса нэвазишлими олдуғу бу сөзләриндэн чашыб галмыш Сэлим динмэди.

— Жохса билмирсэнми, бу сарајда сенин үчүн бэрк гадаган олан шејлэр вар? Чох чүр'эткарсан!.. Она бахмаға нечэ чүр'эт елэдин?!

— О кимдир ки, устад?

— Шаһын гызы!..

Сэлимин көзлэри гаранлыг кэтирди.

Гоча шаирин додагларында истеззалы бир тэбэссүм ојнады... Ај да истезза илэ онлара күлүмсүнүр, улдузлар исэ бич-бич көз вурурдулар.

ДИЛБЭР

Новруз бајрамы эрэфэсиндэ сарајын һэрэм даирэсиндэ гызлара мэхсус күнэшли отаг адамла долу иди. Гызлар диварларын өнүндэ дөврэ вуруб, дэстэ-дэстэ отуруб данышыр-күлүшүрдүлэр. Бунлар шаһын эгрэбасы вэ мөшһур э'јанларын гызлары иди. Гонаглар рэнкбэрэнк габгачагда рэнкбэрэнк ширнијјат јејирдилэр. Үстүнэ гуш вэ һејван шәкиллэри нэгш олунмуш күмүш гэдәһлэр, көј миналы фәхфур бошгаблар пахлава, пүстэ, бадам, хурма вэ һэр чүр бајрам жемишлэри илэ долу иди. Чүрбәчүр рэнклэрэ чалан бугәләмун зэри чәкилмиш мејвә габларына дүзүлмүш мејвәлэр санки илин мүхтәлиф фәсилләриндэ чүрбәчүр јерләрдә јетишдикләринэ ишарэ иди. Шәкәрбураларла долу элван габлардан түнд бадам этри кәлирди. Бу этир гәрәнфил, михәк вэ күл рајиһәләринэ гарышыр, адамы мөст едирди.

Бирдән Дилбәр ичәри кирди. Санки отаға күн доғду. Һәр шеј јени элван рэнклэрэ бојанды. Чалғычы гызлар бир нечэ чәнкдә аһәнкдар чаркаһ рәнки чалырдылар.

Алакөз пәнбә јанағлы Дилбәрә вэ әјниндәки хара палтарын үстүндән чијнинэ салдыгы голсуз ипәк хәләтә һејран-һејран бахыб, севинчиндән сәсини чәкә-чәкә деди:

— Ај чејранкөзлүм, бир ојна көрәк!..

Отағын диб тәрәфиндә отуран чалғычы гызлар јени бир чошғунлугла симлэри дилләндирдилэр. Гашлары вәсмәли бир гыз дәфи үзүнә тутуб охумаға башлады.

— Сән мәним, чаным ојна! — дејә-дејә шән Алакөз инчә һәрәкәтлә голуну Дилбәрин беллине долајыб ону ортаја чәкди.

Гонаглар эл вурдулар. Дилбәр ортаја кирди. Мусигинин аһәнкинә ујғун сүзә-сүзә, голларыны ағыр-ағыр галдырыб-ендирирди. Бир ан јериндә дурараг кирпикләрини галдырды. Чалғычылар јејин чалмаға башладылар. Дилбәр азачыг күлүмсүнәрәк, пәнчәси вэ бармағлары үстүндә јејин-јејин ојнады.

Алакөз өзүнү сахлаја билмәјиб, ортаја кирди вэ онунла үз-үзә назлана-назлана сүздү.

Рәгсин ән гызғын вахтында өзүнү хоруз гијафәсинә салмыш көдәкбој тәлхәк ичәри кирди. Дилбәр әлләрини јанына салыб дурду. Һамы хорузун дөврәсинә јығышды. Һәнифә бу дәфә јени бир һогга чыхартды. О, үстүнә хоруз түкләри тикилмиш узун этәкли донунун алтында ајагларыны елә гатлады ки, боју ики гат гысалды. Бунунла бәрабәр чевик һәрәкәтләрлә о јан-бу јана сәкир вэ гызмыш бир гырт тојуг кими гаггылдајырды. Гызлар күлмәкдән өзләрини сахлаја билмирдилэр. Онлардан бири сорушду:

— Һәнифә, бојун нијә гысады?

Тәлхәк һијләкәр бир күлүшлә чаваб верди:

— Һәрә кәрәк бир шејини гысалда, ај ханым гыз! Ојунбаз кәрәк ајагларыны гысалда. Шаһын хәзинәсилә элагәдар оланлар әлләрини гыса еләсәләр, јахшы олар. Јери јаддан чыхарыб, көјә чох бојлананлар бојунларыны гысалтмалыдырлар, бә'зи-бә'зи адамлар исэ дилләрини гысалтсалар, бәд олмаз!..

Ону бу зарафатларына һамы күлүшдү. Бир гыз Һәнифәјә бир парча пахлава узатды.

— Бах, буна варам: — дејиб о, пахлавадан дишләди. — Һәлә бајрам олмајыб, амма ағзым ширни истәјир: пәһ-пәһ-пәһ! Вај сәни...

Һәнифә бирдән ајагларыны узадыб чәјирткә кими сычрады вэ халчанын ортасында јерә сәрилди.

Чалғычылар чәнк вэ гавал чалмаға башладылар. Һәнифә јериндән һоппаныб, аглакәлмәз бир сүр'әтлә ојнамаға башлады: каһ дабанлары, каһ пәнчәлэри үстүндә атылыб дүшүр, дәли кими һәрәкәтләр едирди.

Дилбәр күлүмсүнә-күлүмсүнә тәлхәјин ојнамасына бахырды. Сонра ејвана чыхан енсиз гапынын ағзына јахынлашды. Ону ардынча кәлмәк истәјән ики гызы көзләринин амиранә бахышы илэ кери гајтарды. Өзү тәк ејвана чыхды вэ алчаг тахтын үстүндә отурду.

Сарајын һәрәм даирәсиндә јашајан гызлар бир гәдәр сәрбәст идиләр. Шаһ гызларын Шамахыда алышдыглары көзәл бағча әвәзинә бурада, гәсрин јеканә мунис кушәси олан ејваны тикмәји әмр етмишди. Ејванын үстүндә Бадамдар дашындан јонулмуш сәккиз кушәли сүтунлара дајанан дөрд тағ учалырды. Бу дашлар илләр кечдикчә санки күнәшин шүасы һопурмуш кими, зәррин бир рәнкә бојанмаг хассәсинә малик иди. Ме'мар мұһасирә еһтималыны нәзәрә алыб, ејвана јалныз бирчә дар гапы ачмышды.

Һава ачыг оlanda, јалныз гәсрин мејданчаларындан дејил, гала ичиндәки күчәләрдән дә сарајда јашајан гадынлары кәлкәләрини, бә'зән исә сүтунлар арасындан үзләрини бир анлыға көрмәк мүмкүн олурду. Тағлар арасындан асылан пәрдәләр зәриф вә шәффаф иди. Анчаг шәһәр әһалиси ипәк јелкәнли шаһанә бир кәми кими гүлләләр арасына сығынмыш бу ејвана бахмағы һарам вә бәд әмәл сајардылар.

Гадынлар бу ејвандан сарај мејданчасында чүрбәчүр ојун вә јарышлары сејр едә биләрдиләр.

Дилбәр бурадан дәнизә, гәсрин вә шәһәрин һәјатына тамаша етмәји чох хошларды. Әтраф һәмишә адамла долу оларды: бурада, сарајын јахынлығында хидмәткарлар вә ә'јанлар, узагда исә, карванчылар, тачирләр, әснафлар көзә чарпардылар. Бә'зиләри бири-бири илә көрүшүр, ајрылыр, јүјүрүр, верилән әмри јеринә јетирир, ишләјир, бә'зиләри дә авара-авара кәзирдиләр. Онлары чүрбәчүр һәрәкәтләринин сәбәбләрини фикирләшиб тапмаг гәрибә бир әјләнчә иди.

Дилбәр Әфруз хатундан чох шеј өјрәнирди, анчаг өз әгли дә инкишаф едирди. Кәнардан сөјләнән фикирләр белә гызларын бејнинә батмаз. Бунлар чичәкләрә тәрәвәт верән шәбнәм кими учуб кедәр. Белә гызлар күл гөнчәсинә һәјат ширәси верән әсл гиданы өз көкләри илә аларлар.

Дилбәрин далғын нәзәрләри сарај мејданчасындан өтүб ашағы һәјәтә чеврилди. Бурадан һәјәтин бир бучағы көрүнүрдү. О, сүтуна сөјкәниб, ашағыны диггәтлә нәзәрдән кечирмәјә башлады. Орада һәдијјәләри дашыјырдылар. Гамчы шаппылтыларынын, дәвә нәрилтиләринин, ат кишнәмәсинин бир-биринә гарышан сәсләри ејвана кәлиб чатырды.

Нөкәрләр вурнуха-вурнуха габлары бошалдырды.

лар. Боз тајлар, алабәзәк хурчунлар үст-үстә галанмагда иди. Әлбәт ки, һәр бир гонаг шаһа шәхсән тәгдим едилә биләчәк, вәзидә јүнкүл, гијмәтдә ағыр һәдијјә кәтирә билмирди.

Бә'зи хошбәхтләрин өз мүкләриндә маһир зәркәрләри, наггашлары, халчачылары варды. Анчаг чохуна бу мүјәссәр дејилди. Карван јолундан кәнарда олан гәср саһибләри бә'зән узун мүддәт бирчә тачир үзүнә дә һәсрәт галырды. Белә мәликләр өз гасидләри васитәсилә шәһәр базарларында шаһа лајиг гијмәтли гәрибә бир шеј тапа билмәјәндә, она гуру зоғал, мөвүч, көк гојунлар, өз бостан, тарла вә бағларынын ән ләззәтли мәнсулларыны кәтириб кәлирдиләр. Бу һәдијјәләр барәсиндә исә, шаһ, јери дүшәндә, өз вәзири васитәсилә хәбәр тутарды.

Гонаглары чох да мәшһур ә'јанлардан олмајан бир һиссәси дал һәјәтдән кәләрди. Бунлары јанында дәстәдәстә нөкәрләри, парлаг, зәр кејимли сәрбазлары, долу садагларынын ағырлығындан кәмәрләри әјилмиш тирәндазлары да оларды.

Кәлән белә гонагларә һөрмәт кәстәриләр, анчаг онлары баш ә'јанлар пишваз етмәздиләр. Онлары мирахур вә назир-дәббаг гәбул едәрди.

Кәлән мал-гаранын мигдары адамдан чох оларды. Чодарлар сүрү-сүрү зәрифјунлу гојунлары мүвәггәти ағыллара долдурардылар...

Дилбәр архадан ани бир хышылты ешидиб дөндү. Һәнифә азачыг ахсаја-ахсаја ејвана чыхды. О, шаһзадә гызы көрән кими гајыдыб кетмәк истәди.

Дилбәр тәлхәји кетмәјә гојмады:

— Кетмә, дајан, Һәнифә јорулмусан?

— Ким, мән? Еј нәчабәтли шаһзадә ханым «јорулмаг» сөзү мәнә јаддыр. Мән башга бир сөз билирәм «усандырмаг». Мән ојнаја-ојнаја адамлары усандырырам. Мән јох, адамлар мәнә бахмагдан јорулурлар, онлара динчәлмәк лазым кәлир, мәнә јох...

Дилбәр шүбһәли нәзәрләрлә она бахды:

— Бәс сән бу атылыб-дүшмәкдән, кејиниб-сојунмагдан, күлмәли сөзләр ахтарыб тапмагдан һеч јорулмурсан?..

Тәлхәк ики гат әјилиб тә'зимлә чаваб верди:

— Сөзләр балыг говуғу кими бомбош вә јүнкүлдүр, ханым.

Дилбәр әли илә ашағы һәјәти көстәриб сорушду:

— Бир де көрүм, бу адамлары нијә вәкил јох, назир-даббағ пишваз еләјир?

Һәнифә күлә-күлә сорушду:

— Һансы адамлары? Назир-даббағ мал-гараны гә-бул еләјир.

— Јох јох, дүз сөзүмдүр. Одур бах, көр сәрбазлары, тирәндаллары илә нә гәдәр адам кәлир.

— Ким, онлар? Онлар һеч адама бәнзәјир? Онлар ат ағаларыдыр, кабаблыг ат кәтирибләр. Бир көр нә гәдәр гојун вар? Назир-даббағ онларын нечә баш олдуғуну сајыр.

— Демәли ки, гонаглары кәтирдикләри һәдијјәләрә көрә пишваз еләјирләр... гојун кәтирәнләри чобан, ат кәтирәнләри — меһтәр, гызыл кәтирәнләри хәзинәдар гәбул еләјир, еләми?

Һәнифә башы илә тәсдиг етди.

— Хоруз кәтирәнләри дә хорузлар назирә Һәнифә пишваз еләјир.

Дилбәр ејванын даш мәнәччәринә дирсәкләниб, диг-гәтлә тәлхәјә бахды.

Тәлхәјин дә зәнн илә ашағы, тәсәррүфат һәјәтинә сары бахдығыны көрүб, Дилбәр дә ора бахды. Онун үзүнүн ифадәси азачыг дәјишди. Анчаг Һәнифәнин ити көзләри буну сечди.

Гәсрин бүрчү харичиндә ат чапмаға һазырлашырдылар. Алчаг бојлу меһтәр Мүгәффа вә бој-бухунлу Сәлим атлары јәһәрләјирдиләр.

Һәнифә додагучу мызылданды:

— О оғлана ешшәк минмәк даһа чох јарашыр!

Дилбәр бу сөзләри куја һеч ешитмәди. О, зәриф бир атын белинә сычрајан чаваны диггәтлә сејр едирди.

Сәлимин кечә, Гызгаласынын дамында дунјанын бө-јүклүк вә әзәмәти барәсиндә дедији сөзләр бирдән-бирә Дилбәрин јадына дүшдү, өз-өзүнә фикирләшди: «Бибим дүз дејир, бә'зи адамлар заһирдән јаныр, ичәрисе исә чырағын һисе кими гангарадыр, — бә'зиләринин исә, гәлби одла долудур. Бах, бу чаван ичдән јаныр!..»

Һәнифә палтарынын үстүндәки ала-бәзәк хоруз түк-ләрини тумарлаја-тумарлаја дилләнди:

— Һәрәнин өз пајы вар: әјана — ат, тачирә — дөвә биз кәндлиләрә дә — ешшәк јарашар...

Дилбәрин үзү бәрк гызарды. Сон күнләр чаван ша-

ири көрәндә, она үз верән һәјәчан чахмаг дашындакы гығылчымы кими, гәлбинин дәринликләриндә кизләнмиш-ди. Анчаг Һәнифәнин сөзләри санки даша полад чахмаг чахыб, бу гығылчымлары ашкара чыхартды.

Тәлхәк гондарма бир горху илә фикрини изаһ етди:

— Адамын ајаглары лап јерлә сүрүнсүн, нә ејби вар? Ишдир ешшәк јеримәсә, ајағыны јерә дирәјиб итәләрсән, јенә бир тәһәр кедәр...

Дилбәр азачыг күлүмсүндү:

— Демәк, сәнин фикринчә јекәгарын ловға әјанлара — ат, белә гәшәнк бир чавана — ешшәк чох јарашыр, еләми?

Һәнифә көзләрини гыјды:

— Аллаһын ишидир, әј ханым... Бир дә көрүрсән ки, арпа чувалы кими наһамвар бир һејвәрәни шүмшад кими бир чавана тај еләди.

Дилбәрин көзләри гәзәблә парлады.

— Аллаһтаала гадирдир. Нә ејби вар, о бә'зән арпа-ны ипәк чувала долдуруп, шүмшадын үстүнә чырыг чуха салыр, өзү бунлары өлчүб-бичир. Чох заман либаслары дәјишдирир...

Һәнифә әдәбаз һәрәкәтләрлә гуршағынын гырышларыны дүзәлдә-дүзәлдә, бирдән куја бәрк горхуја дүшүб-мүш кими, бармағыны дишләди. Гызмыш көһлән ат, Сәлими башына алыб чапырды.

Дилбәр мәнәччәрә сары әјилди. Јанаглары пул-пул олду вә гејри-ихтијари дилләнди:

— Бир көр, јәһәрдә нечә отуруб! Елә бил кәпәнәк учур. Атын ајағы һеч јерә дәјмир... Бәс белә оғлан ат минмәјә доғулмајыб?!.

Һәнифәнин сары кирпикләри санки јумулмушду.

— Нә дејим, әј пакдил мәликә, торпаг бөчәји дә дөнүб кәпәнәк олармы?!

Дилбәр үзүнү чевирмәдән чаваб верди:

— Бәс сән билмирсәнми ки, тыртыл да бөчәкдир, анчаг дөнүб кәпәнәк олур!..

Һәнифә чијинләрини чәкди.

Шаһзадә гыз бирдән јавашча һычгыран кими олду. Сәлимин аты јүјәни кәмирә-кәмирә даһа сүр'әтлә чапды. Санки чаван онун башыны сахлаја билмирди. Анчаг меһтәрләр атлыны вә аты сакит-сакит сејр едирдиләр. Бирдән Сәлим јәһәрин гашына әјилди вә јел кими чапан ат бир ан ичиндә башыны дөндәрди. Миничи дикәлиб

чилову чәкди, көһлән јериндә мыхланыб шаһә галхды вә габаг ајагларыны ендириб сакит дурду. Сәлим јерә атылыб јәһәрин гајышыны јохлады вә атын бојуну тумарлады.

Дилбәр јерсиз һәјәчанындан утанмыш кими, үзүнү јана чевирди, көзалты һәнифәјә бахды. Һәнифә исә санки һеч бир шеј баша дүшмәмишди. Лагејд бир һалда сәндәл ағачындан гајрылмыш күрсү үзәриндәки нәрдин зәрләрини атыр вә аһәстәдән тәкрат едирди:

— Сә-ба-дү, дү-ба-јек...,

ЈАРЫШ

Бајрам күнү, сәһәр, халыларла бәзәнмиш ејван күләкдән далғаланан бир күлзара бәнзәјирди. Гызлар рүбәндләрини өртмәјиб, бир-бири илә дејиб-күлүрдүләр. Һәр бош вә хырда шеј онлары әјләндирирди.

— Көрәсән бу мәлик Әбдүлһәсән бајгуш кими нијә һеч көз гырпыр?

— Горхур ки, көз гырпса, бузовлары гачыб кедәр.

— Бәс нечә? Билмирсән ки, о гәсринин дә адыны «Бузовабад» гојуб?

— О узундураз Нардаран бәјинин әлиндәки нә олан шејдир? Гылынчдыр, низәдир, јохса гәләм?

— Јох јох, зурнадыр, зурна. О сәрбазларыны зурна илә чағырыр.

— Бир бах, бир бах! Нөкәрләри лејләјә бәнзәјир, һамысы узунгыч!..

— Бәс бу ловға, көрәсән, кимдир?

— Белинә ип чәкилмиш бир мотал!..

— Дејирләр ки, Исфәндијарын сәрбазлары о гәдәр дүшмән үзү көрмәјиб ки, пешәләри буғда үјүтмәк, ип әјирмәк вә ушаг јырғаламаг олуб...

Узагдан гызларын дејишиб-күлүшмәләринин сәси бүлбүлләрин чәһ-чәһинә бәнзәјирди.

Сарај мејданына јығышмыш бәјләр, һакимләр бир-бирини фәрәһлә сүзүр, сәсләјир, саламлашырдылар. Бир-биринә мәнәббәт изһар едир, ријакарчасына јалтагланырдылар. Бир-биринә раст кәләндә, гучаглашыр, куја шадлыгдан көзләри јашарырды. Бу заман һәр ики тәрәфин нөкәрләри өз ағаларыны көздән гојмурдулар.

Ағалар исә кечмиш әдавәт вә һәгарәтләри јаддан чыхармыш кими көрүнәрәк, үз-үзә отуруб сәһбәтә кириширдиләр. Бунларын данышыгларындан бирчә шеј аламаг оларды: һәр бири нәзакәтли јалтаглыг вә аличәнаблыгда о бирини борчлу чыхартмаға чәһд едирди.

Әмири-ә'зәм, һачиб, мәликсалар кими дәбдәбәли ләгәбләрә малик олан бу хырдача һакимчијәзләр өзләрини әдаләтли һөкмдар кими гәләмә верирдиләр. Тез-тез һәрәнин өз «вәзири-ә'зәми» јанына кәлиб мә'лумат верир, чапарлар онлара сәлтәнәтләриндәки һадисәләрә аид хәбәрләр кәтирирдиләр. Бунларын чохунун сәлтәнәти исә вур-тут үч гују вә он-он беш әнчир ағачындан ибарәт идисә дә анчаг бунун мәтләбә дәхли јохду.

Бирдән сарај ә'јанлары вә мәшһур мәликләр мејданда көрүндүләр. Вәкил һөрмәтли гонаглара отурмаг үчүн јер көстәрди.

Сәлим сарај хадимләри ичәрисиндә, дал чәркәләрдә дурмушду, далғаланан издиһам ону кери басырды. Анчаг о, шаирләр дәстәсинин башында вугарла јеријән Мирзә Азәрини көрдүкдә, ирәли јериди. Гүввәтли чијинләри илә өзүнә јол ачыб, устадына јахынлашды.

Азәри ачыглы нәзәрләрилә она бахды. Шаир ирәли кедә-кедә деди:

— Ардымча кәл!..

Шаирләр бир ан дурдулар вә һәјрәтә дүшмүш газлар кими бојунларыны узатдылар.

Сәлим онларын јанынча кедирди. Шаирлик рүтбәсинә лајиг оланлар хәләт кејәрдиләр. Сәлимин әјниндә исә садәчә бир рида да јох иди. Алабәзәк хәләтләрин ичиндә онун гыса архалыгы шаһын диггәтини чәлб едә биләрди. Устады бу фәхри јери она өзбашына тәклиф етмишди.

Мәшһур шаирләр әксәријјәтлә садә, боз либас кејәрдиләр. Анчаг бир чох сарај шаирләри һәр чәһәтдән ә'јанлары тәглид етдикләриндән, һәтта, бә'зи шејләрдә онлары өтүб кечирдиләр.

Мави, чәһрајы, ағаппаг, зәр-зибалы мәнәббәт хәләтләр кејмиш шаирләр шаһын шәһнишининин солунда, јарымдаирә шәклиндә дүзүлдүләр. Бу шәһнишин узунсов јасты дашлардан гурулмуш, үстүнә пәләнк дәриси сәрилмишди. Мусигичиләр дә бурада дурмушдулар. Вәкил вә назирләр сағ тәрәфдә сыраланмышдылар.

Сәлим бурадан бүтүн ојун мејданыны көрүрдү. Са-

рајын ејваны да көзүнүн өнүндө иди. Онун нәзәрләри тағларын арасыны ахтарырды.

Дилбәр ејвана јеничә чыхмышды. Сәлим онун инчә өрпәклә өртүлмүш үзүнү сечди. Чаван шаирин көзү орада олдуғундан, шаһын вә аилә үзвләринин мејдана кәлмәләриндән хәбәр тутмады. Анчаг һөкмдар тахтына отуруб, рәнкарәнк кејимли гонағлардан ибарәт издиһам сусдугдан вә Сәлимин јанындакы шаирләрден бири ону дүртмәләјиб: «Дејәсэн, көзләриндән безарсан!» — дедикдән сонра Сәлим көзләрини ејвандан чәкиб, јанындакы шаирә чаваб вермәк истәјәндә, шаһы көрдү вә донуб галды.

Ахстанын сол әли гылынчын гәбзәсиндә иди. Башында чалма варды, чалманын гумашы јандан ашағы енмиш вә үстүнә зәрли бағ чәкилмишди.

Шаһ вәкилә ишарә етди. Вәкил әлиндәки шәрфи галдырды вә мусигичиләр шејпурлары додағларына апардылар.

Бир анлыға сүкут чөкдү, сүкутун ичәрисиндә күләјин хышылтысы вә гушларын чивилтиси чох ајдын сечилди. Вәкил шәрфи ашағы ендирди вә мусиги курултулары алтында адлы-санлы чаванлар атларыны мејданчаја сүрдүләр.

Атлылар ики дәстә иди. Һәр дәстәдә үч атлы варды. Һәм бој, һәм дә рәнкләринә көрә сечилмиш атлара минмиш сүвариләр мејданчада дөврә вурдулар. Биринчи дәстәдә чинс Азәрбајчан кәһәрләри, икинчи чәркәдә исә ипәк јаллы бојунларыны зәриф бир эда илә јана әјмиш үч сәмәнд әрәб аты вугарла јеријирди.

Мејданчаны һәрләндикдән сонра һәр ики дәстә бир-биринә мүгабил әкс тәрәфләрдә өз мөвгеләринә — мәһәлләләринә чәкилиб дурдулар. Бу мәһәлләләр адам бојунда ики гүлләчикдән ибарәтди.

Шаһ көзләрини ән кәнч сүваридән ајырмырды. Бу — Мәнүчөһр иди. Онун кәһәрләр чәркәсиндә олан чинс аты дырнағлары илә јери еширди. Шаһзадә өзү дә хејли чевик вә гывраг көрүнүрдү.

Гәдим човкан ојуну башланырды. Сәлим меһтәрбашынын көрдүјү һазырлығлары сејр едирди. Меһтәрбашы бајрам палтары кејмиш үч пијада хидмәткары мејданын кәнарларына дүздү. Онлар топу јердән галдырмалы идиләр. Мејданчадан гырагда, әлләриндә еһтијат човканлары тутмуш хидмәтчиләр дурмушду; човкан-

лар — учлары әјри ағачлардан ибарәтди. Һәр атлынын әлиндә бир човкан варды.

Вәкил јенә шәрфи јелләди. Меһтәрбашы топу мејданчаја туллады.

Атлар јерләриндән гопдулар. Мејданчанын һәр мүгабил тәрәфиндән јалныз бир атлы чапмалы иди.

Мәнүчөһр чапараг топун јанындан өтәндә, човканы галдырды. Онун сәмәнд атлы рәгиби бирчә гырпымда Мәнүчөһрү габағлады. Бу, Фиридунун оғлу Фәрибүрз иди. Онун маһиранә зәрбәсиндән топ көјә галхды.

Мејданда наразылығ уғултусу далғаланды.

Ојун гызышды. Зәрбәләр бир-биринин ардынча вурулмагда иди. Човкан ојунуна өјрәшмиш атлар чилова табе олуб, топун дөврәсиндә, рәгс едән кими һәрләнирдиләр. Ојунда иштирак едәнләр топу вурмағ үчүн о гәдәр әјилирдиләр ки, елә бил индичә јәһәрдән сүрүшүб јыхылачағлар. Топ човкандан-човкана һоппана-һоппана каһ кәһәр, каһ сәмәнд атлыларын әлинә кечирди. Һансы тәрәфин үстүн кәләчәјини тәјин етмәк чәтин иди.

Ики дәфә һәр ики тәрәф топу рәгибләринин кечид гапысына чатдыра билди вә бу заман дәһшәтли бир курулту гопду. Ојунун сонуна доғру һамынын әсәбләри сон дәрәчә көрилмишди.

Бирдән көзләнилмәз бир һадисә баш верди. Кәһәр атлылардан биринин човканы зәрбәнин шиддәтиндән ики парча олду. Ат бүдрәјиб дизләри үстә чөкдү. Атлы она узадылан јени човканы һавада гапды, јүјәни бәрк чәкиб аты ајаға галдырды. Анчаг ат, бәрк ахсајырды. Тамашачылардан чоху тәәссүфлә көксүнү өтүрдү. Бу, о демәкди ки, шаһзадәнин дәстәси мәғлуб олачағ...

Ара гарышан вахта Сәлим ејвана бахды. О, Дилбәрин гәзәб вә һәјәчанындан од тутуб јанан үзүнү көрдү. Өрпәји сүрүшүб чијинләринә дүшмүшдү, көзләринин бу чағларында санки ики нар дәнәси парлајырды.

Сәлим јенә һисс етди ки, қимсә, онун бөјрүнү дүртмәләјиб хәбәрдарлығ еләјир. О, үзүнү бу нараһат шаирә чевирмәк истәјирди ки, мөчүзә баш верди. Мәнүчөһр һамынын тәһрик нидалары алтында бирдән-бирә топа јијәләнди, топу тәкбашына рәгибин гапысы ағзына өтүрдү. Фәрибүрз онун ардынча атыны бәрк чапырды.

Сәмәнд атлылардан бири гапынын лап ағзында зәрбәни дәф етмәјә һазырды. Шаһзадә маһиранә бир һәрәкәтлә човканы азча әјәрәк, топу јана вурду. Рәгиби топу

вуруб гайтармаг истәдисә дә, зәрбәси боша чыхды. Мәнүчөһр, әҗләнирмиш кими, күлүмсүнә-күлүмсүнә човканын дәстәҗини јавашча силкәләди вә сәрраст бир зәрбә вурду. Топ һәрләниб дүз гапыја јөнәлди. Фәрибүрз човканы галдырды анчаг даһа иш-ишдән кечмишди...

Мејданы гызғын шадлыг сәсләри бүрүдү. Шаһын үзүндә севинч вә тәбәссүм көрүндү.

Галиб кәлән дәстәдән һәр атлыја күмүшлә бәзәнмиш бир јәһәр мүкафат верилди. Бу заман ики күрәкчи мејданда дор ағачы басдырмагда иди. Јенијетмә бир оғлан чевик һәрәкәтлә дора дырмашыб, учуна бир гызыл пијалә гојду.

Охатан сүвариләр дорун дөврәсиндә ат чапмаға башладылар. Онларын арасында човкан ојнајанлардан јалныз бирчә нәфәр варды ки, о да човкан ојунунда удзумуш Фәрибүрз иди.

Сүвариләр һәр дәфә чапараг дорун јанындан кечәндә, ејни јердә јана чеврилиб пијаләјә ох атырдылар. Охлар гыжылты илә пијаләнин јанындан өтүб кечирди. Пијалә исә јериндәчә дурурду. Сәрраст нишан атыб бу гижмәтли мүкафаты вуруб салмаг олдугча чәтин иди.

Сәлим бу әҗләнчәни сејр едәркән, ганы чуша кәлирди. Атасынын јанында дурмуш Мәнүчөһр она һәрарәтлә нә исә дејиб, разы етмәјә чалышырды. Сонра о, адамларын арасында көздән итди вә бирдән бирә, јердән чыхмыш кими, Сәлимин өнүндә пејда олду.

— Сәлим, мәним атымы мин, бу күчүкләрә бир көстәр ки, оху нечә атарлар!

Сәлим мызылданды:

— Јә'ни бачарарам? Олар?

— Әкәр онлар сәнин кими гушу һавада вура билсәләр, мән һәмнин гушу чечәлә бармағыма кечириб одда биширәрәм... Әкәр онлар пијаләни вуруб салсалар, мән үфүрәрәм пијалә көјә учар...

Амма Мәнүчөһр бу истәһзалы сөzlәри дејиб гуртармамыш, Фиридунун оғлу Фәрибүрз сәрраст бир ох атды, пијалә чинкилти илә јерә дүшдү.

Мәнүчөһр һирсләнди. Гәзәбиндән көzlәри јашарды. Сәлим исә сакитчә күлүмсүндү вә учуб кедән гушун ардынча фит чалан кими, астадан фит верди.

Сонра чәнкавәрләрин ат үстүндә вурушмалары, пәһливанларын күләшмәләри заманы да Сәлим сакит дурмушду. Јалныз чарчыбашы ортаја чыхыб шаирләрин ја-

рышы башландығыны е'лан едәндә, о гызарды. Чарчыбашы белә чар чәкди:

— Билин вә акаһ олун ки, еј шаһын рәијјәтләри, еј онун садиг хидмәткарлары вә көмәкчиләри! Сиз ки, гүввәт вә мәһарәтлә ох атмаг вә гылынч вурмагда өз һүнәринизи көстәрдиниз, гадир вә гаим худаваңди-аләм мүнниниз олсун! Инди дә әгил вә адил Ширваншаһ әгл вә камал мәһарәти, аһәнқдар кәлам бәлағәти вә инчә гәлб зәрафәти көстәрмәји әмр ејләјир. Аллаһ шаһын лүтфү кәрәмини үстүмүздән әскик ејләмәсин!

Шаирләр һәрәкәтә кәлдиләр. Бајрамын ән мүнүм һиссәси — шаирләрин дејишмәси башланырды.

Ахстанын сарај шаир вә ханәндәси Шәмси мејдана чыхды. Ән кәркин ан кәлиб чатды. Шәмси шаһа тә'зим етди. Дәриндән көксүнү өтүрдү. Хәләтинин голларыны чәрмәди. Она тәгдим едилән чәнки алды вә шаһын ајағы алтына сәрилмиш халчанын үстүндә отурду.

О, саф вә уча бир сәслә ше'рләрини охумаға башлады. Бармагларынын телләрә тохунмасы һисс олунмурду. Мусиги ше'ри тамамлајырды. О, Шамаһынын бүлбүлләрини, әтирли күл бағчаларыны, мәһәббәт хәзинәләрини тәрәннүм еләјирди.

Онун аһәнқдар мисралары һәм дөбдөбәли, һәм дә бомбош иди. Санки шаир бүтүн усталығыны һөрүмчәк торундан да зәриф бир либас тохумаг кими әзијјәтли, һәм дә әбәс бир зәһмәтә сәрф етмишди.

Сәлим бу вахта гәдәр белә ше'рләр ешитмәмишди. Нәфәсини гысыб һәр кәлмәни ешитмәјә чәһд едирди. Ше'рин бир чох јерләрини баша дүшә билмирди. Јары мәһул ејһамлар ону чашдырырды. Анчаг гоча вә гөчрүбәли бир устадын јаратдығы илаһи бир аһәнқдарлыг ајдын һисс олунурду. Сәлим баша дүшмүрдү ки, дилин чәтинлији, фикирләрин мүрәккәблији, сарај шаиринә мәдһијјәнин бошлуг вә чылпаглығыны пәрдәләмәк үчүн лазымдыр. Һөкмдары мәдһијјәләрлә дарыхдырмамаг үчүн шаирләр әглә кәлән вә кәлмәјән һәр васитәјә әл атырдылар. Онларын тәшбәһ, истиарә вә саир ифадә васитәләри әчајиб-гәраиб шәкилләр алырды.

Сәлимин бунлардан хәбәри јох иди. О, садәләвһлүклә маһиранә мусиги вә аһәикдар ше'рә һејран галмышды. Чаван дөнүб Азәријә бахды. Өз устадынын үзүндә һеч олмаса, зәиф бир тәгдир әламәти көрәчәјини үмид едирди, анчаг гоча устад лагејд вә сакит иди.

Нәгмәкар сусду вә Ахстан ону мәмнун бир һалда јанына чағырды. Шаһ өз үзүјүнү чыхарыб шаирин бармагына тахды. Бу, ән бөјүк бир лүтфкарлыг әламәти иди. Әтрафа хош бир пычылты јажылды.

Шәмси үзүк тахылмыш бармагыны синәсинә басыб, шаһын әлини өпдү вә чәкилиб өз јеринә кетди.

Ахстан далғын бир нәзәрлә алабәзәк шаирләр дәстәсини көздән кечирди. Гонаглар вә шаирләр там сүкут ичиндә донуб галмышдылар. Һөкмдарын бу бахышы шаирләрә санки һеч тә'сир етмирди. Јалныз Сәлимин үрәји бәрк-бәрк дөјүнүрдү.

Ахстан ишарә илә вәкили чағырыб јавашдан она деди:

— Күндүзүн чилвәләнән әлван рәнкләринә бүрүнмүш Шамхал вә кечәнин гара ганадына сығынмыш Әбусәид гој күндүзүн вә кечәнин үстүнлүкләрини кәстәрсинләр.

Адлары чәкилән шаирләр, бири көј рәнкли, о бири түнд рәнкли вә улдузлу хәләтдә, о саат ортаја чыхыб, шаһын һүзурунда диз чөкдүләр.

Онлара ајаға галхмаға ичазә верилди.

Шаирләрин әјләнчәли дејишмәси башлады:

Биринчи олараг, сөзә ачыг сары сачлы Шамхал башлады. О, ири, енли үзүнү рәгибинә чевирди, мави көзләри дәјирмиләнди:

Күндүзүн шөвгү көзәлдир, кечәнин бәхти гара
Һансы чох бәјәнибдир јардан, сөјлә көрүм
Күндүзүн јары күнәшдир, ону гојмаз авара...
Һансымыз бәхтәвәрик ејлә бәјән, сөјлә көрүм!

Алабула көзлү, узунсов, һижләкәр үзлү Әбусәид бир зәррә дә гәзәбләнмәдән, анчаг там истәһза илә чаваб верди:

Өзүнә чох да күвәнмә, ишыг олсан гәдәр,
Кечә, алимләри — шаирләри та сүбһә гәдәр
Алыб агушуна, мейтаб илә вәчдә кәтирәр...
Һансымыз пүркүһәрик, ејлә бәјән, сөјлә көрүм!

Шамхал башыны јырғалады:

Ујуб өвһами-хәјалә, еләмә мәдһ өзүнү!
Пүркүһәр билмә о мейтабы, сојуг көј үзүнү,
Писмидир фәсли-баһар ичрә белә ејд күнү?
Һеч кәләрми јухуна күндүз илан, сөјлә көрүм!

Әбусәид ачыдилликлә деди:

Јухулу көзләрини ач, нә јатан вар, нә илан,
Баш алыб кетсә, енишдә сыначагдыр арабан!
Кечә улдузлар едәр дилбиләнә сирри әјән...
Вармы бир зәррә гәдәр бунда јалан, сөјлә көрүм!

Шамхал пәрт һалда ичини чәкә-чәкә давам етди:

Күндүз иш-күч вар, һүнәр вар, кечә бош-бош ујумаг.
Күндүзүн овчусу — тәрлан, кечәнин — кор јапалаг.
Бүрүјүб аләми зүлмәт, јахыны ејләр узаг...
Кечәләр азмы олур јолда галан, сөјлә көрүм!

Әбусәид галиб бир әда илә чаваб верди:

Кечәнин көр нә сәфасы, нә мәләһәтләри вар!
Нә көзәл шөвг илә зөвги, нә зијафәтләри вар!
Кечәнин шө'ләләнән мәш'әли күндүз солухар...
Кечәләр азмы олур ләззәт алан, сөјлә көрүм!

Шамхал аһәнкә ујғун, башыны силкәләјә-силкәләјә мугабилә етди:

Күндүз—аләмдә фәрәһ, нәш'ә... Кечә — Аһ, ејваһ...
Күндүз — аләмдә тәрәвәт, кечәләр — өмр тәбаһ.
Күндүз әтрафа бүтүн шө'лә сачыр Ширваншаһ!
Нечәдир еј кечә, бу нурлу чаһан, сөјлә көрүм?

Әбусәид гәзәб ифадә едән бир сәслә чаваб верди:

Бу нә чүр'әтдир, а бичарә? Көзәл бил буну сән:
Кечә күндүздән ишыграгдыр о, күндүз-кечәдән,
Шаһымыз нуру зија мәнбәјидир әслиндән!
Нур олан јердә олармы кор олан, сөјлә көрүм!

Шамхал шаһын өнүндә диз чөкдү вә әлини синәсинә апарыб дилләнди:

Күндүзү мән сәнә тәгдим едирәм, еј шаһим,
Нуруна, лүтфүнә мейтач ола көјләр даим!
Дәсти-пакында ола күн кими әзмин гаим!
Галдымы шаһимә бир сирр ниһан, сөјлә көрүм?!

Инди диз чөкмәк нөвбәси Әбусәидин иди. О да Шамхалын јанында диз чөкүб ше'рини охуду:

Еј шаһәншаһи-зәмин, еј шаһи-мүлки-сәмәват,
Нури-сафынла парылдар бу кәвакиб-зәррат,
Кечә тәгдис еләјәр затыны даим өвгат...
Олдуму шаһимә һәр сирр әјән, сөјлә көрүм!

Гонагларын арасында шән бир чанланма эмәлә кәлди. Бу, әjlәнчәли деjiшмәнин мүвәффәгijjәтлә кечдиjини кәстәрирди.

Ахстанын додагларында зәиф бир тәбәссүм оjнады. О һәр ики шаирә ајаға галхмаларыны әмр етди:

— Күндүз дә көзәлдир, кечә дә! Пәрвәрдикар нур илә зүлмәт кими онлары да бәрабәр хәлг еләмишдир. Күндүз иш үчүн, кечә исә елм вә сәфа үчүн лазымдыр. Икиниз дә һаглысыңыз, кедин!

Шаирләр өз jерләринә гаjытдылар. һәмин саат jени бир jарыш башланды. Инди һамы иштирак едирди. Сачлары ағармыш гоча шаирләр вә солгун бәнизли кәнчләр бир-бирилә jарышырдылар. Бу jени башлаjан шаир шакирдләри Сәлимә саташыр вә һәр дәфә фүрсәт дүшәндә, ону санчмагдан чәкинмирдиләр.

Әввәлчә jарыш чох сакит, өз гаjдасилә, бисмиллаһир-рәһманиррәһим илә, аллаһ вә новруз баjрамыны мәдһ етмәклә башланды. Сонра исә, мүбаһисә гызышды вә әсил ше'р дөjүшмәсинә чеврилди. Шаирләр бир-биринин ардынча ортаја чыхырдылар. Онлар һәр чүр васитә илә, Ахстаны мәдһ етмәклә бәрабәр, бир-бирини санчмагы да унутмурдулар.

Шаһ бу нәғмәкарлары динләдикчә дарыхырды. Бирдән сых гара гашлы, бурну гарға димдиjинә бәнзәjән бир кәнч шаир өз сөзүнү гуртарар-гуртармаз, үзүнү Сәлимә чевирди вә ловға бир бахышла ону башдан-ајаға көздән кечириб деди:

Еj күлшәни-ше'р ичрә кәзән чухалы деһган,
Бимар, сичан тәк ниjә авара дурубсан?
Кәр шаир исән, мәдһ елә ол шаһи-чаһаны,
Сәjјад оланын әлдә кәрәк охла-кәманы!..

Сәлимин үрәji jериндән гопду. һамы көзүнү она зилләди. Шаһ өзү дә она дик бахыб, нә исә көзләjирди. Сәлим өлүмә мәһкум бир чани кими донуб галмышды. Санки күрәкләриндә соjуг бир әл кәзирди. Даһа ләнкимәк вахты деjилди. Азәринин чидди бахышларында кәркин бир интизар титрәjирди. Еjвандакы гызлар, күнбаган вахты будагларда jатышан гушлар кими сусмушдулар.

Сәлим ағыр-ағыр рәгибинә сары дөндү, ону көздән кечириб учадан сәсләнди:

Дил сәjдинә һәр охла чыхылмаз, буну фәһм ет!
Күт ох атанын гисмәти бир гарғадыр, әлбәт.
Гәлбин өзүнү ох едибән атмалысан ким,
Мәдһ еjlәдиjин затә едә кәсби-ләjәгәт!

Сәлимин ағыр, самбаллы сөzlәри өз-өзүнә ахышыб кәлирди. Әтрафында палтарларын хышылтысы ешидилирди. Ваиз Османын шишкин сифәти, шеjх Әбумүслүмүн гуш димдиjинә бәнзәр бурну, Әһмәд Нәбинин хырдача бүзүшмүш көzlәри онун нәзәриндән кәлиб кечирди. Анчаг Сәлимин көzlәри бир дә ширваншаһын нәзәрләри илә тоггушду вә санки гыгылчымланды. О, ше'рин далысыны деди:

Күлшәндә әләф отлаjыбан зөвг дуjанлар,
Базари-һүнәрдә зәрү-зибаја уjанлар —
Әш'ари дә динарә сатырлар, нә һүнәрдир?
Мәдһијjәләри бош кәлимат, сөzlәри азар!..

Гуш сүр'әт илә теjр едә охдан. — ола билмәз!
Бир лал дил ача, ола гәзәлхан, ола билмәз!
Кәртәнкәләннин ганы гызышмаз күнәш илә...
Еj зағча, сәндән дәхи тәрлан ола билмәз!

Еj шаири-биканә, шәрәф әһлине лаjиг —
Сөз сөjlәмәjә һәрзәвү һәдjан нә лаjиг?
Чәһд еjlәмәли jетмәк үчүн әһли-кәмалә
Әһли-гәләмин наминә, үрфанине лаjиг.

Һәр паслы ачар илә ачылмаз о хәзинә.
Һәр кәс күвәнәр дәһрдә, бил, өз һүнәринә!
Чун раһи-зәканын һәлә бир заириjәм мән,
Мәдһијjә демәм, раһи-зәка раһибләринә...

Сәлим сусду. Шаһын әграбаларындан бә'зиләринин көzlәрини лагеjдлик, һәтта, һәгарәт пәрдәси бүрүмүшдү. Сәлим исә Ахстанын көzlәриндәки бөjүк чазибә гүвәсини һисс етди. Бу көzlәрдәки меһрибанлыг ифадәси, бу бөjүк мә'нәви гүдрәти әксилтмирди. һөкмдар гашларыны азачыг галдырды вә там сүкут ичиндә аһәнкдар бир сәслә деди:

— Мәним фикрими jахшы баша дүшүбсән, еj чаван!
Лазымынча мә'лумат кәсб етмәjинчә, тахт-гачы мәдһ еjlәмәjә тәләсмә. Ал, бу гәләмдан мәнән сәнә мүкафат олсун!..

Назирләрдән бири, әлиндә зәриф күмүш ишләмли бүрүнч бир гәләмданла Сәлимә jанашды. Әjилиб, гәләмданы чаванын гуршагына тахды вә jавашча пычылдады:

— Төшөккүр ејлә!

Сәлим сарај әдәб-әрканы гәјдасы илә шаһа нечә төшөккүр етмәк лазым кәлдијини һәлә билмирди. Көзләнилмәз бир һадисә, ону бу чәтин вәзијјәтдән гуртарды...

СОЛТАН ТОҒРУЛУН ЕЛЧИЛӘРИ

Ашағы һәјәтин дарвазасы ағзындакы издиһам чахнашды. Бир нәфәр адамларын ән сых јериндән, баса-баса, бурда дуран гушбәјләрини итәләјә-итәләјә, јумруглары илә өзүнә јол ачыб ирәлиләјирди. Онун әтәкләринин учу гуршағына тахылмышды. Јүнкүл чухасы, узунбоғаз чәкмәләри, кәнарлары хәзли папағы тоз ичиндә иди. Көзләри кимисә бәрк ахтарырды. Издиһамын ичиндән сырылыб мејдана чыхар-чыхмаз, төвшүјә-төвшүјә шаһын һүзурунда диз чөкдү.

Ахстан чәлд ајаға галхды. Гонаглардан бир чоху да јерләриндән сычрадылар. Нөкәрләр диз чөкмүш адама сары јүјүрдүләр. Сәлим, әли гәләмданда, бир аддым кери чәкилди.

— Еј адил шаһ!.. Султан Тоғрулун елчиләри бура кәлирләр. «Инна-фәтәһна» јазылы бајраглары лап јахынлыгдадыр. Чәнуб тәрәфдән кәлирләр. Биз чох кеч хәбәр тутдуг. Инди шәһәрин бир фәрсәхлијиндә оларлар. Дәвәләри күчлү, атлары гыврагдыр.

— Сән һардан кәлибсән?

— Чапараг Күздәкдән кәлирәм.

— Нә гәдәр адам вә нә гәдәр дәвә көрдүн?

— Еј адил шаһым! Чох иди... Јүз, бәлкә дә ики јүз олардылар.

Шаһ додагларыны јавашча тәрпәдәрәк сакит, лакин ајдын бир сәслә деди:

— Дилин әглинә табе дејилми, еј бәдбәхт! Јүз илә ики јүзү сечмирсәнми?

Чапар сарсылды вә башыны ашағы әјди. Мәйјәтиндәки әјанлардан бир нечәси шаһа јанашды. Ахстан алчагдан онлара гыса-гыса әмрләр верди.

Мөһтәсиб чарчыбашыны мејдана көндәрди. Чарчы шејпур сәсиндән дә кур сәслә шаһын адындан гонаглара хәбәр верди ки, сарај елчиләри гәбул етмәли олдуғундан, дағылышыб истираһәт ејләсинләр. Сарај мұһафизләриндән јүз сәрбаз низам-интизамы бәрпа етмәјә башлады.

Галәбәји гала гапыларыны бағладыб, мұһафизләрин сајыны артырмаг әмри алды. Шаһ вәкилә бујруг верди ки, гәсрә вә дарвазалара султанын бајраглары вурулсун. Ики сәркәрдәјә тапшырылды ки фәхри гаравул тәртиб еләјиб елчиләрин пишвазына көндәрсин вә гыраг јолларла узагдакы көзәтчи галаларына кәшфијјатчылар јолласын ки, көрсүнләр, кичик елчи дәстәсинин ардынча Тоғрулун гошунлары кәлмир ки.

Бүтүн бу тәдбирләр һеч дә һәддән артыг еһтијат дејилди. Ахстан јахшы билирди ки, Ираг сәлчугларындан олан һәмин бу султан Тоғрул өз күчләнмиш атабәјләриндән Гызыл Арслан Елдәкизин гылынчыны ширванлылара сары чевирмишдир. Бунунла бәрабәр султан өзүнү елә гәләмә вермәјә чалышыр ки, куја һеч бу мұнагишәдән хәбәри јох имиш, куја өз наибләринин бирибири илә вурушмасындан нараһат олан адил бир һөкмдар кими бунлары барышдырмаг истәјирмиш. Фүрсәт дүшәндә исә өзү дә гәфилдән һүчум етмәјә һазырды. Тоғрул икибашлы бир ојун ојнајырды.

Ахстан өз јахын мұшавирләри илә гәсрә чәкилди.

Сәккизкушәли отагда вәзир, вәкил, әмир-сүпәһсалар, шаһын гардашлары — Фиридун вә Фәррухзад, Шамахыдан јеничә гајытмыш Шаһәншаһ, — алты сәјјарә кими Ахстанын дөврәсини алмышдылар. Мұшавирләр чидди бир сүкут ичиндә шаһын сөзләрини динләјирдиләр.

Ахстан өз хәтти-һәрәкәтини онлара изаһ едирди. О, сакит, амма сәрт бир сәслә деди:

— Тоғрула һеч бир күзәшт едилмәјәчәкдир! Султанын әсил мәгсәди будур ки, бизим Күрчүстан илә бирләшмәјимизә мане олсун. О бизим мөһкәм достлуғумузу позмаг нијјәтиндәдир. Бизим шималдакы мұдафиә бүрчләримизин — Бәрмәк галасы вә Келкенчај сәддинин мөһкәмләндирилмәси, Дәрбәнд әмири илә мұзакирәјә киришилмәси, — бүтүн бу тәдбирләр мәним көрдүјүм ишләрдир. Тоғрулун бунлардан хәбәри јохдур. Гој һәлә онун атабәји Гызыл Арслан Күрүн о тајындан рәдд олсун...

Ахстан көзләрини ағыр-ағыр кәздирәрәк, мұшавирләрдән һәр биринин үзүнә диггәтлә бахды вә сәсини алчалдараг, давам етди:

— Бу фикирләрә мұнасиб, јумшаг сөзләрдән дон кејдириб бәзәмәк лазымдыр. Еһтијатлы олмаг бизим үчүн фәјдалыдыр. Биз мұһарибәни өзүмүздән узаглашдырыб,

фүрсәт тапарыг вә бир күн кәләр ки, бизим гошунларла күрчү гошунларынын биркә зәрбәси онлары торпагларымыздан чох-чоҳ узаглара күрүжүб атар.

Шаһ бирдән-бирә әмир сүпәһсалара мүрачиәтлә деди:

— Рәшид! Әмр еләжирәм ки, гәфил һүчүм еһтималына гаршы бу саат гәл'ә гошунлары һазыр вәзијјәтә салынсын!..

Башына чәнкавәр сәрпушу гојмуш нәһәнк сәркәрдә шаһа јүнкүлчә баш әјди.

Фиридунон гашлары дүјүнләнди. О, һәмишәки кими, сојугганлылыгла сөзә башлады:

— Чох сәрт данышырсан, еј шаһ! Биз өз тәәһүдләримизи поза билмәрик ки! Бабамыз Фәризбурз Тоғрулу бабасы Мәлик шаһа гырх мин динар бач верәрди... Сән ки, бу тәһгирамиз хәрачдан асудәсэн, һөкмдари-ислам сәндән еһтирам вә шан-шөвкәтинә риәјәтдән башга һеч бир шеј тәләб ејләмир...

Ахстан да сојугганлылыгла чаваб верди:

— Бабамыз Фәрибурзун хәрач вердији Мәлик шаһ гүввәтли бир шаһ иди. Онун сәлтәнәти көһнәлмиш бир чуха кими сөкүлүб дағылмырды... — Бирдән Ахстан сәсини учалтды: — Бизим нә бабамыз Фәрибурз, нә дә атамыз Мәнүчәһр әсла гул олмајыблар! Гардашым, сән бир диггәтлә бах, көр онлар биздән еһтирам вә шан-шөвкәтләринә риәјәтдән башга даһа нәләр истәјирләр! Бүтүн Азәрбајчаны дәстқир етмәк, бизим Азәрбајчан икидләринин голу күчүнә гоншу Гафгаз торпагларына јијәләnmәк хәјалына дүшмәјибләрми!.. Гызыл Арсланы Тоғрул бизим үстүмүзә бу мәгсәдлә салдырмамышдымы?

Фиридунон астадан сорушду:

— Биз бүтүн мүсәлман дөвләтләринин кетдији јолдан чыха биләрикми?

Ахстан ачы бир тәбәссүмлә чаваб верди:

— Мән зәрбханаја әмр ејләрәм ки, Тоғрулунон адына көјләрдәки улдузларын мигдарындан да артыг дирһәмләр зәрб ејләсинләр! Мән онун елчиләрини ләјагәтлә гәбул еләјиб, ән гијмәтли һәдијјәләр бәхш ејләрәм! Анчаг гој онларын Гафгаз халглары арасына нифаг салмаг барәсиндәки хам хәјаллары көкү кәсилмиш бир ағач кими гурусун. Чошгун күләкләр гаршысында түстү кими дағылыб набуд олсун! Гој һамы билсин вә јадында сах-

ласын ки, елчиләрлә апарылан данышыгларда нә «јох» нә дә «бәли» сөзләри олмамалыдыр!

Алты нәфәр, һамысы еһтирамла баш әјди.

Бу сәккизкушәли отағын диварларына ән кизли сирләр е'тибар едилирди. Бурада һөкмдар бә'зи кизли дүјүгү вә дүшүнчәләрини өз садиг вә мө'тәбәр адамларына, хејирхаһ мүгәррибләринә ачыб дејә биләрди. Бу, диварлар тәләсик сөјләнән сүслү-зинәтли бош вә мәнасыз сөһбәтләрә јад вә биканә иди. Бу дилсиз-ағызсыз күнбәзин алтындакы сәккизкушә диварлар, гәср бина едиләндән бәри чанлы фикирләрин шаһиди олуб, Тоғрула гаршы кин вә нифрәт, Гызыл Арсланы гаршы сајмазјаналығы е'тимад вә е'тибарла динләјиб мәнимсәмишди. Бу отагда һеч бир ә'јан, һәтта тәкбашына да олса, өзүнү һеч бир заман там јалныз һисс етмәзди. Санки отағын ичиндә көзә көрүнмәдән, һәр шеји көрән вә билән бир руһ кәзир вә һәр кәсин чанына ләрзә салырды.

Елчиләр әлли нәфәрә гәдәр силаһлы сүвариләрин мүшајиәти илә отуз дөвәдә кәлиб чыхдылар. Мә'лумдур ки, бүтүн бунлар чапарын көзүндә һәддән артыг шишиб бөјүмүшдү. Анчаг карван онсуз да ваһимәли иди. Дөвәләрин үстүндә раһат кәчавәләр гурулмуш вә султанын бајраглары тахылмышды. Галадан көндәрилән фәхри гаравул дәстәси дә бунлары мүшајиәт едилди.

Елчиләри доғрудан да бөјүк бир еһтирамла гаршыладылар. Намам ән көзәл әтирләрлә әтирләнди, онлара тәгдим едилән ширнијјат исә һәгигәтән һәр чүр тә'риф вә тәгдирдән үстүн иди. Елчиләр ади мәрәсим үзрә диванхана гапысы өнүндәки дәјирми елчи дашы үстүндә отуруб, узун мүддәт көзләмәли олмадылар. Вәкил онлары бирбаша диванхана отағына апарды. Бурада онлары ән мө'тәбәр—көркәмли ә'јанлар пишваз етдиләр. Дөвләт адамларынын бу ана гәдәр матәм јаған сәрт вә тутгун үзләриндә тәбрик тәбәссүмләри көрүндү. Ев саһибләринин үзләриндә мәмнунијјәт вә меһрибанлыг әламәтләриндән башга һеч бир шеј сечмәк мүмкүн дејилди. Анчаг бунула бәрабәр, елчиләр Ширваншаһын зүһуруну көзләмәли вә һәм дә хејли көзләмәли олдулар.

Көјүн үзү тутулурду. Дама ачылан пәнчәрәдән дүшән күн ишығы елчи вә сарај әрканынын јалныз башларыны, бир дә чијинләрини азачыг ишыгландырырды. Хидмәткарлар шамданлары алышдырдылар.

Сарај назири кур бир сәслә маликүл'али, ә'зәлмүл-

шаһан ширваншаһ Ахстан ибн-Мөнүчөһрүн диванхана-
ја тәшриф кәтирдийини билдирдикдә, һамы сусуб ајаға
галхды.

Ахстан тә'зим илә әжилмиш елчиләр вә сарај әрканы
чәркәләри арасындан әзәмәт вә вүгарла кечди. О, адә-
тиндән кәнар олараг, һәрби либас кејмишди. Русијадан
кәлмә синчаби хәзләрлә ишләнмиш палтарын үстүндән
гылынч тахмышды. Мәрд вә сакит бир көркәми варды.
Үзүндә зәррә гәдәр гајғы вә рәсмијјәт әламәти көрүн-
мүрдү. Бахышлары ајдын, башы уча вә вүгарлы иди.
Шаһын үзүндә әгл вә зәка чилвәләнирди.

Сәлчуглардан, алмачыглары чыхмыш, енлисифәт, ба-
шындакы чалмавары сарыг аз гала гыјыг көзләрини
өртмүш олан елчибашы шаһа тә'зим етди. Онун шах
парчадан тикилмиш хәләтинин әтәкләри сүбһ заманы
ачылан дарваза гапылары кими араланды. Елчибашы
голларыны синәсиндә чарпазлајыб сөзә башлады:

— Еј гүдрәтли падшаһ, султани-ә'зәм, мәликкүддүн-
ја вә һөкмдари-ислам Тоғрул мүбарәк новруз бајрамы
күнү сәнә салам вә ән'ам көндәрибдир!..

Шаһ елчиләрин ики гат тә'зиминә башынын јүнкүл
һәрәкәти илә чаваб верди:

Елчибашы өз вәзифә вә рүтбәсини тәгдим үчүн ел-
чилик фәрманыны охуду, лүләләнмиш кағызы вәзирә
верди вә узунсов сифәтли бир сәлчуга ишарә етди. Ән'-
амы кәтирән хидмәткарлар ичәри кирдиләр.

Ахстана зәриф нахышлы јүсүр бир сандыгча тәгдим
етдиләр. Сандыгчадан чијин вә голлары бол-бол мир-
вари илә нахышланмыш бир хәләт чыхардылар.

Тоғрул бунунла ачыг-ашкар Ширваншаһын гүруруна
тохунурду: јазылмамыш, амма мә'руф гајдалара көрә,
бир һөкмдардан хәләт алмаг, һәммин гүдрәтли һөкма-
рын һимајәкарлыг лүтфүнү гәбул етмәк демәкди. Гадир
һөкмдар өз мүт'и бәндәсинә лүтф илә бәзәк-дүзәк верир-
ди. Новруз бајрамы «түлуи-шәмс» хәләтини гәбул етмәк
үчүн мүнәсибди вә ширваншаһ хәләти һәммин саат әјни-
нә кејмәли иди. Күнәш өз түлу етмәси илә дүнјаны се-
виндириб чанландырдығы кими, Тоғрулун ән'амы да
мүти падшаһы севиндирмәли, она үрәк-дирәк вермәли
иди.

Ахстан дикәлди, көзләрини гыјараг хәләти кејмәдән
әјнинә тутду. Гумаша нәгш едилмиш инчиләри ағ бар-

маглары илә охшады. Гонаглары сүзә-сүзә, адамы гејри-
ихтијари титрәдән бир тәбәссүмлә күлүмсүндү.

Шаһ аһәстә бир сәслә:

— Мәндән алигәдр Тоғрула бу хәләтдәки инчиләрин
сајы гәдәр тәшәккүрләр олсун, — дејиб хәләти мөһтәси-
бин узанан голлары үстүнә атды. Сандыгчанын чырпы-
лан гапағынын шаггылтысы боғуг пычылтылары кәсди.
Ә'јанларын бә'зиләринин чанына ләрзә дүшдү. Узунсов
сифәтли сәлчуг боғулмуш кими, јавашчадан өскүрдү вә
кери чәкилди.

Ахстан гашларыны галдырды. Онун көзләриндә һеј-
бәтли гығылчымлар парлады.

Елчибашынын үзүндәки алмачыглар бир аз да га-
барды. О, тәләсик нитгә башлады. Давамлы, шәрәфли,
сәдагәтли вә һәгганијјәтли сүлһ арзуларындан, су кими
өзбашына ахыб кәлән, мәһарәтлә сечилмиш сөзләрлә
хејли данышды. Ади бир инсан үчүн бу инчә ејһам вә
ишарәләр ичәрисиндә, дәриндә кизләнмиш тәһдидләри
баша дүшмәк олдугча чәтин бир мәсәлә иди. Анчаг Ах-
стан вә онун јахын адамлары үчүн бу инчәликләр ајдын
вә ашкар иди. Онлар Тоғрулун елчиләрини дә јахшы та-
ныјырдылар. Көндәрилән бу адамлар һеч бир чәһәтдән
әввәлки сәдәдил сәлчуг көчәриләринә бәнзәмирдиләр.
Бунлар өзләринә табе етдикләри халглардан сијаси мү-
закирәләр үчүн лазым олан һижләли сөзләри мәнимсә-
јә билмишдиләр.

Елчи сәсинә лазыми еһтирам аһәнки вериб, нитгини
белә гуртарды:

— Еј Ширваншаһ, бөјүк вә гадир султан ејди-сәиди-
новрузу интихаб илә садиг бәндәләрини сәнин һүзу-
руна көндәрмишдир ки, бизим ејни дини-мүбини-ис-
лама салик вә гаил олдугумузу, үрәјимиздә һәзрәти-
Мәһәмәдин санчаги-шәрифинин сајәдар олдугуну вә
ислам мүчаһиди үчүн бундан башга бир јол олмадығыны
бир дә сәнин јадына салаг. Аллаһтаала сәнә кафирләрлә
мүчадиләдә гүввәт вә гүдрәт көрамәт ејләсин!

Ахстан чаваб нитгини, адәт үзрә, лазыми мейман-
нәвазлыг сөзләри илә башлады. Лакин бирдән-бирә,
санки һәддән артыг шадјаналыг изһар етмәкдән чәки-
нирмиш кими, гәти бир дөнүшлә мәтләб үстүнә кәлди вә
ајдын, аһәнкдар бир сәслә деди:

— Сән елчи олдугундан, Мәликшаһын бөјүк сија-
сијуну — вәзир Низамүлмүлкүн тә'лифкәрдәси олан
«Сијасәтнамә»ни охумуш оларсан...

Елчи онун фикрини анламаға чалышырмыш кими, мүбһәм нәзәрләрлә шаһа бахды вә тә'зим етди.

Ахстан көзләрини елчинин чалмасынын тәпәсинә зилләјиб давам етди:

— Кәрәк јадында олсун ки, о өз китабында падшаһ-лара халгын гајғысына галмағы, өз мәмләкәтинин јахшы јијәси олмағы төвсијә едир. Һәр бир падшаһ бу төвсијәләрә әмәл едиб, көрпүләр, карвансаралар инша етмәк, архлар, кәһризаләр чәкмәк, сәдләр, бәндләр, евләр вә саир истәһкамлар бина етмәк фикринә дүшмәлидир...

Ахстан раһат бир нәфәс алды вә гашыны галдырағ давам етди:

— Одур ки, бә'зи адамлар вәзирин бу әгилли мәсләһәтләринә мүвафиг өз мәмләкәтләринин тәсәррүфатыны јахшылашдырмағ нијјәтиндә олублар...

Ахстанын додағларында истәһзалы бир тәбәссүм кәзди:

— Анчағ бирдән бир ислам мүчаһиди ортаја чыхыб... — дејә күлүнч бир әда илә әлләрини ојнатды, — өз гоншуларындакы рифаһ вә сәадәти көрүб, гудурур...

Елчиләр даһа да кәркинләшдиләр. Бә'зиләри һәјәчанлы бир тәбәссүмлә, бә'зиләри үзләриндә тутгун бир ифадә илә сөзүн мабә'дини динләдиләр.

Ахстан ирәли әјилди вә сәсини алчалдыб, ајдын бир ифадә илә сөзүнә давам етди:

— ...Бәли, гудуруб онлара һүчүм етди... О, мирварид овчусу кими, инчи илә долу балыггулағы тутмағ фикринә дүшмүшдү, анладынымы?.. Бу дин мүчаһиди башгаларынын јурдуна тор атыб, балыггулағы тутду, амма әли боша чыхды. Гәзәбләниб низәсинин учуну јерә елә бәрк вурду ки, низәнин учу көзәрмиш дәмирә вурулан шам кими јастыланыб јумруланды...

Ахстан дикәлиб гәһгәһә илә күлдү, сүд кими ағаппаг дишләри көрүндү. Сарај ә'јанлары да она бахыб күлүшдүләр. Елчиләр дә һамы илә биркә чәкинә-чәкинә күлүшмәјә башладылар.

Шаһ бир дәгигә фикрә кедиб, бармағларыны гылынынын гәбзәсиндә кәздирди:

— Еј елчи, јадында сахла ки, һәммин бу адам һәзрәти-Мәһәммәдин санчағи-шәрифинин көлкәсиндә кизләнмиш бир ислам мүчаһиди иди. О өз диндашларыны соған кими сојмағ фикринә дүшмүшдү!

Елчи еһтијатла деди:

— Аллаһ мүфсид вә ријакарлары чәзасыны верәр. Ахстан фикирли-фикирли сөзүнә давам етди:
— Бәли-и-и, хәзинә онун әлине кечмәди, әли боша чыхды!

Ахстан фикрини тамамламадан кинајә илә күлүмсүндү вә бирдән-бирә ачығ-ашкар деди:

— Еј елчи, ахы сәнә јахшы мә'лумдур ки, һәммин бу овчу султан Тоғрулун садиг бәндәләриндәндир!

Боғуг пычылтылар кәсилди. Һамы донуб галды.

Елчи шаһын сынајычы нәзәрләринә заһирән сакит чаваб верди:

— Улу султан Тоғрул ону һимајә етмәз!..

Елчинин бу гәти чавабы вә данышығын бирдән-бирә белә һал алмасы Ахстан үчүн тамамилә көзләнилмәз вә зијјәт иди. Анчағ лагејд тәбәссүмүндә вә күлүмсүнән сојуг нәзәрләриндә әсла һәјрәт әламәти көрүнмәди.

Вәзир әјилиб шаһын гулағына бир нечә кәлмә пычылдады.

Ахстан далғын нәзәрләрлә елчинин башы үзәриндән һараса мәчһул бир нөгтәјә баха-баха астадан дилләнди:

— Көпәји ова өјрәтмәк, тәрланы әлә өјрәтмәк, бәбири әһлиләшдирмәк олар, анчағ чанавар рам олмаз!..

Елчи өзүнү елә көстәрмәк истәјирди ки, куја шаһын ејһамыны баша дүшмүр, анчағ бу сөзләрлә Гызыл Арсланын истиглал газанмағ хүлјаларына ишарә едилдији ачығ-ашкар дујулурду. Ә'јанлары бир-биринә мә'налы-мә'налы бахмалары да елчинин нәзәриндән гачмады. Ахстан кизли мә'луматамы маликди, јохса бу садәчә бир тәхмин иди, — һәр нәсә, бир шеј ајдын иди ки, Тоғрулун өз күчләнән атабәјиндән чәкиндијини Ахстан билирди. Елчи сүр'әтлә өз хәтти-һәрәкәтини дәјишди. Чијинләрини јавашча ојнадыб деди:

— Гарышга ганадлананда, чох тезликлә тәләф олар.

Шаһ ани бир нәзәрлә елчијә бахыб, чаваб верди:

— Бөјүк Тоғрул үчүн дүшмәнин өһдәсиндән кәлмәк, аслан үчүн гарышганын башыны әзмәк кими асан бир ишдир.

Белә ачығ-ашкар мүбалиғә, ади сарај данышығларындан сајыла биләрди. Анчағ бу сөзләри динләјәнләр гејри-ихтијари, өз өзләринә фикирләшдиләр: «көрәсән гарышганын башыны әзмәк аслан үчүн доғрудан да асан ишдирми?»

Елчи гәти бир эда илә деди:

— Бөжүк султан сәнин зәкана тәһсинләр көндәрди. Сән дәһшәтли бир фәлакәтдән гуртулдун вә итаәти гәбул еләмәжиб, мәмләкәти фәлакәтдән хилас ејләдин...

Хәзинәдар вәзирә пычылдады:

— Онун сөзләри илә Тоғрулун ишләри һеч бир-биринә ујмур.

Елчинин сәси тә'сирли бир ифадә илә учалды:

— Сән мүдафиә вә мүвәггәти истәһкам гурмаг үчүн Абшораны сечдин. Сәнин бу тәдбирин чох јахшыдыр... Лакин султан сәнә мәсләһәт көрүр ки, һәтта, өз шәхси дүшмәнләринә гаршы да кафирләрдән көмәк истәмәјәсән!

Бу, «мәсләһәт көрүр» сөзләриндә ачыг-ајдын бир тәһдид дујулмагда иди. Ахстан додагларыны бир-биринә сыхыб динләјир, үзүндә һеч бир ифадә охунмурду. Әтрафы кәркин бир сүкут чулғамышды.

Елчи астадан сөзләринә давам етди:

— Тоғрул сәнин башына кәлән фәлакәти нәзәрә алыб, сәнин тачирләринә өзүнүн бүтүн узаг мәмләкәтләриндә рүсумсуз тичарәт ејләмәјә ичазә верибдир. Үч јүз тулуг ағ нефт јыгдырыб Багдада көндәр.

Ахстан зәһм илә көзләрини елчијә зилләди. Бу бахышла елә бил демәк истәјирди ки: «Багдад һөкмдарларынын Бақы нефт мән'бәләринә ағалыг етдикләри дөвр чохдан кечиб кетмишдир».

Ахстан сојуг бир эда илә чаваб верди:

— Бу хаһиши мән мәликүттүччара вә онун тачирләринә чатдыраам...

Елчи өз һәмфикирләри илә көзләшиб оғрун-оғрун деди:

— Сән мүдафиә үчүн чох көзәл бир мөвге интихаб ејләјибсән. Сусуз сәһралардан кечиб бура кәлмәк чох мүшкүлдүр. Шимал көчәриләри бура кәлиб чыха билмәзләр. Сизин нефтә еһтијачыныз јохдур. Бир дә Абшоранын тәбиәти елә хәлг едилибдир ки, гупгуру гумсалларда зә'фәран вә бојаг битир вә әнчир вә нар јетишир, сизин сапларынызы вә халыларынызы бојамаг үчүн вә тичарәт үчүн һәр шејиниз вар. Дәниз, раһат баркаһ малларынызы кәмиләрлә узаг өлкәләрә көндәрмәјә әлверишлидир...

Елчи бир ан көзләди. О, әввәлчә бир гәдәр јумшалыб сонра јенидән һүчума кечмәјә һазыр вәзијјәт алды: чан

дамарыны тапмыш кими јени бир гүввәтлә сөзүнә давам етди:

— Анчаг сизин дирһәмләр гијмәтсиздир!.. Бу дирһәмләрдә күмүш о гәдәр аздыр ки, Ширван һудудундан харишдә чох вахт е'тибарлы олмур. Еј шаһ, бу барәдә сәнә јалныз султан Тоғрул көмәк ејләјә биләр. Султан өз тачирләринә әмр вериб ки, Ширванла тичарәти вә сизин пуллары гәбул ејләсинләр. Нәјә еһтијачын варса көндәрәр: сарајларын үчүн рәнкарәнк мәрмәр; јәмән мүшкү, Багдад кағызы, ә'ла хурмалар...

Ахстан сојуг бир эда илә онун сөзүнү кәсди:

— Мән сарајларымы мәрмәрлә јох, мөһкәм дашларла бәзәјирәм. Мәним тачирләрим хариши мәмләкәтләрлә тичарәтдә дирһәм јох, гызыл гум вә динар ишләдирләр. Мәним хәзинәдарымын сөзләрини бир динлә, еј елчи, көр о Ширван дирһәмләри барәсиндә нә дејир!..

Тәмиз, көзәл кејимли, үзү тәзә динар кими пар-пар јанан баш хәзинәдар ирәли јериди. Ики гат әјилиб шаһа тә'зим вә сарышын гашлары илә елчиләрә сары ишарә едиб, чинкилтили сәслә сөзә башлады:

— Чәннәтмәкан Әбулаббас Әһмәд-ибн-Јәһја-ибн-Чабир өз әсәриндә јазыбдыр ки, һәлә исламијјәтдән әввәл күмүш «динар» адланан чәки илә чәкиләрмиш. Бир арпа дәнәсинин вәзни дирһәмин вәзнинин алтымышда биринә бәрабәрмиш. Беш дирһәм бир хурма тохуму вәзниндә олармыш. Зәрбчиләр бу чәкиләрә мүвафиг пул зәрб едәр вә тачирләр дә бунунла мал алыб-сатарлармыш.

Хәзинәдар гуршағындан бир мешин кисә чыхартды:

— Гијмәтдән әскик вә сахта пул кәсмәк үчүн зәрбчиләрин, мөһәкчиләрин әлләрини кәсәрдиләр, — дејә о лагејд бир сурәтдә кисәни силкәјә-силкәјә давам етди: — Чох заман онлары тазијанә илә дөјәрдиләр... Анчаг бу, о заманлар иди ки, дирһәми халис күмүшдән зәрб ејләрдиләр. Инди исә... — О бир аз дајанды вә һијләкәрчәсинә көз вуруб, оғрун-оғрун сөзүнүн далыны деди:

— Инди исә, күмүшдән корлуг чәкән тәкчә биз дејилик, бүтүн гоншу мәмләкәтләр, һәтта алигәдр султан Тоғрул өзү дә буна мүбтәладыр...

Хәзинәдар кисәнин бағыны ачыб бир мигдар тәзә дирһәми јерә сәпди. Малыны тә'рифләјән сатычы ифадәсилә деди:

— Бизим дирһәммин үстүндә хәлифә Әннәсирәддинуллаһ¹ илә, султан Тоғрулун ады зәрб олунмушдур. Онун беш чүз'ү мис, бир чүз'ү күмүшдүр...

Елчи бир пулу галдырыб овчунда ојнада-ојнада јүн-күл, истәһзалы бир тәбәссүмлә сорушду:

— Халис күмүшдүрмү?

Хәзинәдар сакит сәслә чаваб верди:

— Күмүшүн дә үч һиссәси гургушунла әвәз едилмишдир.

Елчи еһтијатла шаһа баха-баха деди:

— Онда дирһәми дәвә көнүндән кәсмәк даһа јахшы оларды.

Хәзинәдар сөз алтында галмады:

— Өмәр ибн-Хәттаб² белә бир фикрә дүшмүшдү, лакин тезликлә фикриндән дашынды. Ону хәбәрдар етдиләр ки, өзүнү көзләсин. Јохса, бүтүн мәмләкәтдә бирчә дәвә баласы да галмаз...

Диванхананын үстүнә чөкмүш ағыр сүкут булудундан шән бир күлүш јағмуру јағды.

Хәзинәдар көзләрини бич-бич гыјараг, зәриф бир сәслә әлавә етди:

— Бир дә горхурам ки, дәвә көнү бизим улу султанларын адларыны көтүрмәјә.

Бурада хәзинәдар артыг һәддини ашмышды. Ахстанын чидди бир бахышы һамыны сусдурду. О, јерсиз зарафаты севмәзди. Шаһ хәзинәдары наразылыгла сүзүб елчидән сорушду:

— Мөһтәрәм елчи, сән султанынын бүтүн тәләбләрини бизә изһар еләдинми?

Елчи чаваб верди:

— Онун тәләбләри чох кичик вә әдаләтлидир, еј ширваншаһ!.. Әкәр сән Дәрбәнд әмиринә гаршы һәрәкәт фикринә дүшсән, улу султанын әзәли дүшмәнләри олан күрчүләрин күчүнә јох, султанын өз күчүнә күвәнмәлисән. Бу, сәнин сәрһәдләрини көчәри шимал тајфаларынын һүчумундан һифз ејләр!

Ахстан элини азча галдырыб, кәскин бир кинајә илә деди:

— Еј елчи, аја, сәнә мә'лум дејил ки, Дәрбәнд әмири ислаһ мүчаһиди вә дини-мүбин јолунда мүбариздир? Мән она әл галдыра биләрәмми?

¹ Әннәсирәддинуллаһ — (1180—1225) Бағдад хәлифәси.

² Өмәр ибн-Хәттаб — (634—644) — икинчи әрәб хәлифәси.

Елчи, боғазыны нараһат тахылмыш бир халта сыхырмыш кими башыны булады вә аста бир сәслә, лакин һәјәчанла чаваб верди:

— Инди тәхминән отуз илдир ки, Әссүлами нәслинә мәнсуб Дәрбәнд әмирләри һөрмәткарлығы унудублар. Индики әмир Бәкбарс ибн-Мүзәффәр-Әссүлами ислам һөкмдарынын һакимијјәтинә әсла е'тина ејләмәјиб өз илан дили кими, дар вә икиһача торпағына чәкилиб өз башыналыг еләјир. Дини-мүбин пәрдәси алтында өз һәрис арзуларыны кизләдәнләр дә исламын бинамус дүшмәнләридир. Онлар кафирдән дә бәдтәрдир. Бизим вәзи-фәмиз дин вә сүлһү мүһафизә ејләмәкдир.

Руһаниләрә мәнсуб о бири, узун чәнәли сәлчуг хәјали бир вәчд илә көзүнү јары јумараг, авазла деди:

— Аллаһтааланын инајәти бизим үстүмүздә олсун. Аллаһ бизә һагг вә һәгигәт јолуну нишан версин.

Хәзинәдар да ејни аһәнклә сөјләди:

— Күффәр гошуну дәфәат илә бизим һәрарәтли дуаларымызын тә'сирилә јаныб күлә дөнүбләр...

Елчи зәһәрли бахышларла көзүнү күлүмсүнән вәзирә вә хәзинәдара чевирди. Елчинин әсас вәзифәси шаһы Күрчүстан илә әлагәни кәсмәјә разы етмәк иди. Анчаг бурада бу ә'јанлар, ширваншаһын өзүнүн дә тәшвиғи илә көһнә, чүрүк, лакин һәлә дә гүввәдә олан иттиһади-ислам фикринә, еһтијатла да олса, истәһза едирдиләр.

Ахстан ајаға галхды. Дәвләт катиби һәммин саат ишә башлады. Мүгавиләнамәләрин охунмасы, мөһүрләнмәси вә ән'амлар пәјланмасы башланды. Гонагпәрәстлик вә гаршылыглы еһтирам ибарәләри диванхананы рүтубәт-ли бир думан кими чулғады.

Данышыглар јахшылыгла баша чатды. Ахстан сәк-кизкушәли отаға гајытды. Бурада о, јумшаг аслан јериши илә о күнчдән — бу күнчә варкәл етмәјә башлады. Бир аздан сонра садиг хидмәткар Шәһријар, вәкил вә галабәјинин кәлдикләрини хәбәр верди.

Онлар ичәри дахил олдулар. Ахстан солуб агармыш үзүнү суаледичи бир ифадә илә онлара чевирди.

Вәкил каһ бу, каһ о ајағыны көтүрүб гоја-гоја астандан дилләнди:

— Елчиләр бајрама галмаг истәмәдиләр. Јығышыб јола дүшдүләр.

Ахстан гајғылы бир аһәнк илә сорушду:

— Онлар кетмәмишдән эввэл кимләрлә көрүшүб данышыблар?

— Шаһ сағ олсун, шејх. Әбумүслүм икинчи руһани елчи илә мүсаһибә ејләмишдир.

— Сөһбәтләри нә барәдә олуб?

— Шаһ сағ олсун, динмизин гүдрәти вә тәкбир дејә мүчадилә ејләмәкдән данышыблар.

— Әбумүслүм нә дејиб?

— Сәнин хејир ишләрини тә'рифләјиб, шаһым.

Ахстан галабәјинә мүрачиәтлә сорушду:

— Елчиләрин јолдакы һәрәкәтләри барәсиндә мә'лумат верән кимдир?

— Шаһ сағ олсун, мүшајиәтчиләр кәндәрилмишдир. Бизим мүшаһидәчиләримиз карванын ирәлисиндә вә јанларынча, јарым фәрсәх аралы кедирләр.

Ахстан әл вурду. Гапылардан нөкәрләр ичәри кирдиләр. Шаһ учадан чығырды:

— Шәһријар, о сандыгчаны мәнә вер!

Тоғрулун ән'амы олан сандыгчаны ики хидмәткар ичәри кәтирди.

Ахстан еһтијатла хәләти чыхарыб од сачан көзләри илә нәзәрдән кечирди вә ајдын бир ифадә илә деди:

— Еј мәним садиг нөкәрләрим, чаным үчүн көстәрдијиниз гајғыкешлији тәгдир еләјирәм. Бу гајғы дүшмәнләримин мәни өлдүрмәк чәһдләриндән үстүндүр. Мәни горумаг үчүн гуршандыгыңыз гылынчлары чәкин! Бах, белә!

Ахстан сағ әли илә Димәшг нахышлы гылынчыны сыјырды. Нөкәрләр дә онун кими етдиләр.

Шаһ амиранә бир һәрәкәтлә хәләтин әтәјини вәкилә узатды:

— Тут, вәкил!

— Ба-ах, белә-ә!.. — дејә Ахстан хәләти гылынчла икијә парчалады. Инчиләр долу кими јерә сәпәләнди.

Шаһ гылынчы ендириб, һејрәт ичиндә галмыш хидмәткарлара деди:

— Бу ән'амы аранызда бөлүшүн!.. Султан сизә ән'ам вермәклә, мәни горумаға чәһд еләјир!..

Бир анда хәләт парча-парча едилди вә һәр нөкәр өзүнә бир тикә көтүрдү.

Ахстан бу бөлүшмәјә ләззәтлә тамаша едирди. Бу, онун тәһгир едилмиш гүруруна кичик бир төһфә иди. Ону белә һәрәкәтә совг едән дүјгү вә дүшүнчәләри, Тоғ-

рула гаршы шәхси әдавәти дејилди. О, әсас дүшмәннин икиүзлүјүнү ајдын көрүр вә буна лазыми гијмәт верди.

ХӘЗӘРИН ДАЛҒАЛАРЫНДА

Хордад ајынын сон күнләриндән бириндә, һавалар истиләшән бир заманда Мәнүчөһр илә Сәлим гумлуг дәниз саһилинә чыхдылар. Саһилин бу парчасы хишкәчин диварларла ајрылмышды. Гумларын үстүндә, үзәринә гојун дәриләри сәрилмиш бир гајыг варды. Бу гајыг дүнәндән дәниз кәзинтиси үчүн һазырланмышды.

Сәлим дәриләри галдырды. Гајығын јасты тәкинә сәрилмиш халча үзәриндә аварлар вә ипәкдән һөрүлмүш балыг тору варды.

Мәнүчөһр гајыға атылды, Сәлим исә керидән гајығы суја итәләмәјә башлады. Онун әзәләләри кәрилди, гајыг ағыр-ағыр суја сүрүшдү. Сәлим бир нечә аддым да узунбоғаз чәкмәсилә суда јеријиб, ајағы илә бәрк тәкан верәрәк, өзү дә гајығын ичинә сычрады вә шаһзадә илә үз-үзә отурду.

Сәлим гојун дәриси илә чәкмәсини гурутдуғу вахт, Мәнүчөһр шән вә чошгун бир төвр илә деди:

— Ај Сәлим, бир көр нә хош һавадыр! Нә күләк вар, нә далға... Атам да бу күн лап дәниздән дә сакитдир. О, сәнинлә кәлмәјә ичазә верди. Әввәлләр нөкәрсиз мән бирчә аддым да ата билмәздим... Пәһ-пәһ, көр нә көзәлдир, лап узаглара үзүб, хејли балыг тутарыг!..

Сәлим аварлары әлине алды, гајыг ләнкәр вура-вура ағыр-ағыр үздү.

Һава сакит, амма тутгун иди.

Көрфәз хәј һаваларда сакит бир көл кими дүмдүз оларды.

Мәнүчөһр ара вермәдән, бу күнү нечә хош кечирәчәкләриндән, нә гәдәр балыг овлајачагларындан данышырды...

Сәлим ағыр-ағыр авар чәкир вә Гызгаласыны сејр едирди; дәниздән Гызгаласы нә гәдәр көзәл вә чазибәли көрүнүрдү. Сәлимин кичик бир сирри бу гала илә әлагәдар иди. Үч ајдан артыг иди ки, кечә Дилбәр илә тәсадүфән көрүшмәси әсла јадындан чыхмырды.

Бу галада нәсә, кәнчлијә хас олан бир шеј варды,

нәдәнсә о, кәнч гыза бәнзәјирди; бәлкә мütәнәсиб вә ју-варлаг чизкиләри она белә бир мәләһәт верирди. Галанын көрүнүшү далгын вә вүгарлы иди.

Әлбәт ки, нә Сәлим, нә башга бир адам һеч бир јердә белә бир гала көрмәмишди вә көрә дә билмәзди. Бүтүн дүнјада бу галанын мисли јох иди. Галанын һејбәтли синәси ирәли көрилмишди. Санки бир заман габаға бир аддым атыб, о вәзијјәтдә донуб галмышды. О, әјнинә дашдан зиреһ кејмиш, һүчума һазыр бир вәзијјәтдә гү-рурла дурурду. Чәркә-чәркә дүзүлмүш габарыг золағлар мөһкәм зиреһә бәнзәјир, кәнарәли зирвәси исә тачы анды-рырды.

— Нијә динмирсән? Бәлкә көзләјирсән ки, һумај гу-шу башына гонуб сәни шаһ ејләјәчәк!

Сәлим аварлары ендириб јана дөнәрәк үфүгү көстәр-ди:

— Бир көј илә јерин битишдији о хәттә, бу баркаһа бах! Фиқирләширәм ки, кәмичи олмаг нә көзәлдир! Адам һаралары кәзир, нәләр көрүр!..

Мәнүчөһр бәркдән күлдү:

— Ешидибсәнми, дејирләр ки, довшан дәниз көрәндә бағры чатлајыр. Буна көрә дә горхудан саһилә јахын дүшмүр.

Сәлим садәчә чаваб верди:

— Јох, мән буна инанмырам, Өз көзүмлә көрүрәм ки, бир довшан авар чәкир, о бири дә сүкандә отуруб!

Икисинин дә бирдән-бирә кефи ачылды.

Шаһзадә деди:

— Кәл тору атаг!

— Истәјирсән, атаг да...

Онлар севинчәк ишә башладылар. Сәлим гајығын кери тәрәфиндән тору суја салды, бәркитди, Мәнүчөһр исә, торун һеч дә лазым олмајан бир учундан јапышыб суја баха-баха һај-күј салмышды:

— Бир бах, көр нә гәдәр балыг вар! Елә өзләри тора долушур.

Онлар саһилдән узаглашырдылар. Шаһзадә тез-тез сорушурду:

— Сәлим, вахт дејил? Торү чәкәк дә!

Сәлим һәр дәфә инадла башыны јырғалајырды. Онун кәндлиләрә мәхсус сәбирлилији шаһзадәни дарыхдырыр-ды.

Нәһајәт, Сәлим күзәштә кетди. Торү чәкдиләр, орада

бир ири вә бир нечә хырда балыг чырпынырды. Шадлы-ғындан өзүнү итирмиш Мәнүчөһр әлиндән сүрүшән күмү-шү балыгы гамарлајыб тутду, гүрурла јухары галдырды вә шаһанә бир әда илә:

— Мән сәни азад еләјирәм, — деди, — кет, Хәзәр-дәки јолдашларына һөкмдарын мәрһәмәтиндән даныш!

Балыг ову әјләнчәси бир аз сопра Мәнүчөһрү дарых-дырды.

Һава дәјиширди. Саһилдән хәзри әсирди. Онларын әһвалы да дәјишмәјә башлады. Горхуја дүшдүләр. Ча-ванлар саһилдән хејли узаглашырдылар. Һәр тәрәф-дән онлары учсуз-бучагсыз дәниз әһатә едирди. Гызгала-сы инди саһилдә јаддан чыхыб галмыш бир ачара бән-зәјирди.

Онлар Бајыл бурнуна јахынлашырдылар. Дәнизә доғ-ру хејли узаныб кетмиш олан бу тәпәнин далдасында јелкәнләри јығылмыш узунбурун кәмиләр ловбәр салыб дурмушду. Гајыг онлара о гәдәр јахынлашды ки, чаван-лар кәмиләрин јанларына јапышмыш балыгулағлары-ны вә јекә, дәјирми сүканларыны көрүрдүләр.

Сәлим аварлары галдырдыгда, су шәффаф ганадлар кими сүзүлүрдү. Мәнүчөһр исә сүканы бурахыб халча-нын үстүнә узанмышды.

— Ај Сәлим, Амула кетмәк нә јахшы оларды! Бирчә ај дөнүмүндә ора чата биләрдик. Ора јаман варлы шә-һәрди. Бир заманлар, ики гәринә гәдәр бундан әввәл әмир Мәс'уд Көркандан кечиб, ора кедибмиш. Дејирләр, Амулда минләрлә чамаат вармыш. Әмир дә онлардан о мигдарда гызыл хәрач истәјибмиш. Амуллулар дад-фәрјад едибләрмиш ки, касыб адамдырлар, әмир исә он-ларын шәһәрини одлајыб, хејли гызыл, хәзинә гарәт елә-јиб, чыхыб кедибмиш.

Сәлим фиқирли-фиқирли сорушду:

— Көрәсән әмир онлара нијә галиб кәлибмиш? Әмир аслан кими чүр'әтли, чанавар кими амансыз олдуғун-данмы, јохса амуллулар чејран кими үркәк, довшан ки-ми горхаг олдуғларынданмы? Ахы дејирләр ки, чејран чанаварын дәрисини дә көрәндә горхудан мәләјир.

Сәлимин бу көзләнилмәз суалы Мәнүчөһрү чашдыр-ды. О, бир аныға амуллулары јаддан чыхарыб, јериндә дикәлди вә астадан деди:

— Ешидибсәнми, дејирләр ки, бири гојун дәрисиндән, бири дә чанавар дәрисиндән чәкилмиш ики тәбил көтүр-

сәк, гојун дәриси горхудан сәс вермәз.

Сәлим авары бурахыб, бу әфсанәни шүбһәли-шүбһәли динләди. Сонра сакит бир сәслә мызылданды:

— Күнәшә анд олсун ки, бу рәвајәт дүз дејил. Дүнјада ән күчлү һејван һансыдыр? Әлбәттә кәркәдан! Амма кәл, кәркәдан дәрисиндән тәбил гајыр, кәрәк о, гојун дәрисиндән олан тәбилин габағында нә сәс верәчәк?!

Мәнүчөһр учадан деди:

— Әлбәттә, сәс верәр!

Сәлим истәһза илә күлдү:

— Сәс вермәјинә верәр, амма нә сәси — торпаг, дөшәмә сәси!

Шаһзадә һирсли-һирсли чығырды:

— Јох, лап илдырым кими курулдар!

Бирдән һәр икиси көзләрини јухары галдырдылар.

Күләк кетдикчә артыр, булудлар алчалырды. Онлар бири-биринин үзүнә бахыб, динмәз-сөјләмәз, сөзләшиб-ләрмиш кими, гајығы кери дөндәрдиләр. Мәнүчөһр сүкандан мөһкәм јапышды. Сәлим исә вар күчү илә авар чәкә-чәкә, гајығы саһилә сары сүрдү. Анчаг инди авар чәкмәк чох чәтинләшмишди. Ләпәләр кетдикчә ириләшир, һәтта, көпүкләнирди.

Бурну вә кериси назик, јанлары исә чох габарыг олан вә сүкан әвезинә узун аварла идарә едилән бир кәми бурун тәрәфдән һәрләниб кечмәјә тәләсирди.

Инди гајыг ләнкәр вура-вура ағыр-ағыр үзүрдү.

Сәлим авар чәкә-чәкә деди:

— Мән бир гарыдан ешитмишдим ки... (бу сөзләри дөјәндә о, өз анасыны нәзәрдә тутурду) бир заманлар көј јерә о гәдәр јахын имиш ки, бә'зи ағачлар бој ата билмирмиш. Чох вахт елә олурмуш ки, арабачы өкүзләри гамчылајанда, гамчысы көјә дәјирмиш. Онда аллаһын да һәр ики гулағы јахшы ешидирмиш, һәр кәс нә истәсә она дејә билирмиш. Анчаг о замандан ки, адамлар һәмин бу Амул шәһәрини чапыб талајан әмир кими ачкөз олмага башлајыблар, аллаһ да көјләри јухары галдырыб, јолуну да бағлајыб...

Мәнүчөһр никаран-никаран амансыз булудлара вә гаралан дәнизә бахды. Горхмуш һалда көксүнү өтүрүб деди:

— Бәли, аллаһ гәзәбләниб, һәр јери чинләрлә долдуруб; мешәдә онлар атлы-пијада, көзә көрүнмәдән кәзи-

шир, јарпаглары хышылдадырлар. Ев чинләри балача-бој, сарысач. көјкөз арвад шәклиндә олурлар...

Шаһзадә јериндә вурнухуб бојланды вә әтрафында чошан далгалара бахды.

— О чинләрдән һарда десән вар! Суда онлар әчајиб-гәраиб шәкилдә олурлар. Дејирләр ки, һәм балыға, һәм дә пишијә бәнзәјирләр. Бизим дәнизчиләр анд ичирләр ки, Хәзәр дәнизиндә олан белә нәһәнкләр һеч бир дәниздә јохдур.

Мәнүчөһр сусду, долухсунду вә көзләрини бәрәлдиб отурачаға чөкдү. О, тәшвишлә ајагларынын алтына бахды. Гајығын дибиндәки халча елә дөбәрмәјә башлады ки, елә бил алтында нәсә, чанлы бир мәхлуг вар. Халча онун көзләринә нәһәнк бир һејванын бели кими көрүндү.

Сәлим аварлары бурахыб, јериндән галхды вә халчаны галдырды; харрат гәләми вә ја хәнчәр илә тәзә ачылмыш јумруг бојда бир дәликдән гајыға су долурду.

Сәлим гајығын дибинә чөкүб гојун дәрисинин бир учуну јумурлајыб, тәләсмәдән дәлијә тыхамаға чалышды. Анчаг даһа иш ишдән кечмишди. Гајыға јарыдан артыг су долмуш, кәнарларындан да ичәри су ашырды.

Сәлим сујун ичиндә узаныб, вар күчү илә дәлији тыхајыр, рәнки гачмыш Мәнүчөһр исә тамамилә өзүнү итириб, сүканы әлиндән бурахмышды.

Күләк онлары кери сүрүкләјирди. Гајыг тез-тез һәрләндијиндән, шаһзадәнин көзләринә каһ узаг саһилләр, каһ Шејхбурну, каһ Руинас адасы, каһ да азғын дәнизә чыхан горхунч кечид көрүнүрдү...

Сәлим сујун ичиндә әлләшмәкдә иди. Нәһәјәт, о, галхды вә чәкдији зәһмәтин һәдәр олдуғуну көрдү. Дәлик мөһкәм тыханса да, гајыг артыг су илә долмушду. Сәлим ағырлашмыш халчалары дәнизә атды вә сүканы әлинә алды. Фыртынаја мүгавимәт етмәк мүмкүн дејилди. Јанлыш бир дөнүш, шиддәтли бир күләк зәрбәси һәр ан гајығы батыра биләрди.

Дәниздә Мәнүчөһрү һәмишә маһир хидмәткарлар мүшајиәт едәрдиләр. Онун дәниз кәзинтиләри һәмишә јүнкүл, хош бир әјләнчә кими кечәрди. Сәлим санки бирдәнбирә вәзијјәтин бүтүн амансызлығыны дәрк етди. Бу анда Сәлим әсла ону фикир етмирди ки, кәләчәк ширваншаһы горумалыдыр. О, анчаг јанындакы чаван оғланы печә олурса-олсун хилас етмәли иди.

Гајыгдан суја һоппаныб үзә-үзә Бајыл бурнуна чых-

маг оларды. Анчаг гајыф ки, Мәнүчөһр үзмәк билмирди. Инди онлар санки бу тахта парчасынын эсири олмушдулар.

Сәлим әлләрилә ајагларынын алтыны ахтарыб өз бостанчы бычагыны тапды, чәлд бир һәрәкәтлә ајағындакы чәкмәләринин боғазларыны кәсди, онлары чыхарыб атды.

Мәнүчөһр көзләрини Сәлимдән ајырмырды. О, Сәлимнә етмәк истәдијини сөзсүз-совсуз баша дүшдү. Шаһзадә динмәз-сөјләмәз сүканы алды. Сәлим исә, дәнизә атылды. Гајыг јүнкүлләшиб, бир азча судан галхды.

Сујун сојуглуғундан Сәлимнә нәфәси бир ан гысылан кими олду. О, гајыға чатыб, ону бурунун сон чыхынтысына сары итәләмәјә чалышды. Инди күләк онлары сүр'әтлә сүрүкләјиб апарырды. Сәлимнә јалныз әзәлә вә ирадә күчүнә чошгун күләјә галиб кәлмәк үчүн етдији бу чидди-чәһд нә гәдәр күлүнч олса да, о, ишә чүр'әтлә вә мөһкәм киришмишди.

Сәлим ајдын көрүрдү ки, күләк онлары амансызчасына гуру илә ада арасындакы боғаза доғру сүрүкләјир. Анчаг о, сағлам адамлара хас олан инадлы бир гүввә илә һәјатларыны гуртармаг үчүн мөһкәм вурушур вә хилас олачагларына инанырды.

Јары батмыш гајығын һәрәкәт истигамәтини дәјишмәк әлиндән кәлмәди. Сәлим гајығын кәнарындан јапышыб нә едәчәјини дүшүнүрдү. Боғулан адам саман чөпүнә әл атан кими, онлар үчүн дә зәиф үмидә бәнзәр бир шеј варды ки, бәлкә далғалар гајығы көрфәзин гуртара чағындакы ахырынчы чыхынтыја — Шејхбурнуна ата...

Саһил инди чох узагларда иди. Гызгаласы мәрчимәрк бојда, галан ири биналар күнчүд дәнәләри кими көрүнүрдү.

Сәлим бир анда һөкмүнү итирмиш бу кәнч һөкмадын, әмрләри күчдән дүшмүш бу кәнч амирин үзүнүн ифадәсинә диггәт јетирди вә сојугганлылыгла деди:

— Чалманы ач тулла, өзүн дә гајығы јырғалама!

Мәнүчөһр зәиф, солгун бир тәбәссүмлә онун дедикләринә әмәл етди.

Әтрафыны гајалар вә тәпәләр бүрүмүш көрфәздә далғалар чох да күчлү дејилди. Анчаг күләк ара вермәдән онлары ачыг дәнизә говурду. Сәлим әли илә гајығын кәнарындан јапышыб, үздән сакит көрүнүрдү. Бу сүкунәт шаһзадәјә дә сирајәт етмишди. Гәмкинлик вә шадлығы

бир анда дәјишән Мәнүчөһр бир аз шәнләнди вә зарафат етмәк истәди:

— Хәзәрин нәһәнкләри инди бизи удачаг... Онлар һеч бизим шаһымызы сајмырлар, өз шаһлары вар!..

Сәлим истәр-истәмәз күлүмсүндү вә сусуб фикирләшди: «Мән бу сөзләри һарда ешитмишәм?... — онларын шаһы, һөкмады јохдур...» — дејә үрәјиндә пычылдады... Бирдән-бирә мәсчид, ваиз Осман вә онун пычылтысы јадына дүшдү: «Ширван дәнизиндә һәр чүр балыг үзүр, онларын нә шаһы, нә һөкмады вар...»

Сәлимнә һалы бирдән-бирә елә позулду ки, аз галды өзүнү итирә. Аз галды ки, донмуш әлләри өз-өзүнә ачыла, һушуу итирә: «Демәк, шаһзадә үчүн бу фәлакәти онлар һазырлајыблармыш! Гајығы онлар дәлибмиш! Онларын тәхминләри дүз чыхыб, кил илә мөһкәм суванмыш дәлик, дәнзин дәринликләриндә әријиб, ачылмышдыр.»

Вахт кечирди. Далғалар кет-кедә ириләшир, су инди һәр тәрәфдән, һәтта, көдән дә төкүлүрдү. Јағыш јағырды. Шејхбурну керидә галмышды. Гајыг тамамилә суја кирмиш, анчаг тамам батмамышды. Мәнүчөһрүн рәнки ағаппаг ағармышды, гајығын кәнарындан икиәлли јапышмышды. Горху вә дәншәтдән көзләри ириләшмишди. Исланмыш узун сачлары јанагларына јапышмышды.

Далға вә су көпүкләри ичиндән көрүнән Сәлим чығырды:

— Мөһкәм дур, бурда хырда адалар чохдур, гуртарагы!

Солгун нәзәрләрлә бахан Мәнүчөһр санки һеч бир шеј ешитмирди.

Бирдән әсла ағыла кәлмәз бир шеј олду. Сәлим өз көзләринә инанмады. Ачыг дәниздән дүз онлара сары чохаварлы ири бир кәми кәлирди. Онун аварлары назлы бир көзәлин кирпичләри кими ениб-галхырды. Кәми јашыл ләпәләрин үстүндә ағыр-ағыр, јырғалана-јырғалана дүз онлара сары ирәлиләјирди.

Сәлимнә гопардығы ани шадлығы чығыртысы да шаһзадәни дирчәлтмәди, әксинә, ону биһуш етди.

Сәлим Мәнүчөһрүн чијинләриндән вә сачларындан јапышды, салланан башыны галдырмаға чалышды. Шаһзадә гучағында, Сәлим тез-тез далғаларын алтында галыр вә үрәк буландырычы ачы дәниз сујуну удурду. О, Мәнүчөһрү силкәләди, ағзына су дола-дола лап гулағына чығырды:

— Өзүнө кәл, өзүнө кәл, хилас олдуг!

Аварлы кәми маһиранә бир һәрәкәтлә онларын габагыны кәсди. Башлары үстүндә кәминин ири лөвбәри асылмыш узун бурну ырғаланды. Кәмидән ип атдылар, Сәлим онун учуну тутуб, һушуну итирмиш шаһзадәнин белинә бағлады, архадан илмәк вурду.

Уча тәкнәли кәминин көјәртәсинә дәнизчиләр жығышмышдылар. Онлар гијмәтли, чанлы жүкү — чаван шаһзадәни еһтијатла јухары чәкдиләр. Сәлим исә бир дә ип атылмасыны көзләмәјиб, бир авардан јапышды, јухары дырмашды вә көјәртәјә галхды. Анчаг бурада онун дизләри бүкүлдү вә о, дәнизчи Нијазын гаршысында јерә сәрилди. Кәмичи онун өнүндә чөмәлиб күрәјинин алтына бир ип бағламасы гојду, башыны дала ганырды вә јајлыгла үз-көзүнү силиб гурутду.

Нијаз бир нечә гүввәтли һәрәкәтлә Сәлимни голларыны галдырыб-ендирди, сонра күрәјиндән гучаглајыб, бәдәнини чәлд ирәли әјиб ону гусдурду. Сәлимни ағзындан хејли су кәлди, сонра рәнки гызарды, көзләри ачылды. Нијаз зарафатјана деди:

— Ај огул, ај огул, сән ки Хәзәрин бүтүн сујуну ичиб-сән, бәс биз инди һарда үзәрик?

Нијазын күндән јанмыш үзү вә дән дүшмүш саггалы Сәлимни јадына өз атасы Гәзәнфәри салды. Үрәји ачылды.

Кәминин көјәртәсиндәки чадырда һәким Мүтәллиб Мәнүчөһрү һуша кәтирди. Һәким дәрман биткиләри үчүн кетдији Дејләмдән јеничә гајытмышды. О, шаһзадәнин кичкаһларыны ағыр-ағыр овушдуруп, чүрбәчүр дәрманлар ијләдирди. Нәһәјәт, шаһзадә дә һуша кәлди.

Аварлы кәми чырылты вә хышылты илә саһилә јахынлашырды. Әјнинә гуру палтар кејмиш Мәнүчөһр көјәртәдә кәзинирди. Рәнки бир аз ағармышды да, анчаг һәрәкәт вә рәфтарында әввәлки шаһанә вүгар көрүнмүрдү. О, Нијазы чағырыб әмр етди ки, шаһын адындан һәр аварчыја он дирһәм пајласын.

МАЧӘРАЛЫ КҮНДӘН СОНРА МАЧӘРАЛЫ БИР КЕЧӘ

Бүтүн ахшам шиддәтли хәзри әсиб, тоз булудларыны һаваја галдырырды. Мәнүчөһр хилас едилиб кәлдикдән

сонра гәсрдәки чахнашма јаваш-јаваш сакитләширди. Шаһзадә дөрдкүшәли гүлләдә атасынын јанында узаныб динчәлдији вахт, Сәлим дә ашағыда шаирин отағында иди. Чәнәсини јумругларына дајајыб, хејли мүддәтдән бәри отурмуш, дәрин дүшүнчәләрә далмышды. Гәлбини кизли әндишәләр чулғамышды. Адам јарасадан горхмаз, амма чијрәнәр, онун пәрдәли ганадларынын тохунмасындан чәкинәр. Сәлим дә руһаниләрдән горхмурду. Анчаг о, бу күн Хәзәрин далғалары арасындакы маңәрадан сонра онларын зәһәрли әгрәбләр кими горхунч олдуларыны баша дүшмүшдү, она көрә дә өзүнә кәлә билмирди. Санки үләмалар әбаларынын әтәкләрини кешиш ачыб јараса кими онун башы үстүндә учушурдулар.

Гәср адамларла долу иди. Лакин Сәлим өз тәһгалыгыны дүјурду. Азәри Нардарана кетмишди вә Сәлим өз ағыр гајғыларыны устады илә бөлүшә билмирди.

Күләк пәрдәләри јырғалајыр, пәнчәрәнин шәбәкәләриндә выјылдајыр, узун, шикајәтли бир фәрјадла улајырды. Сәлим санки ағламаг сәси ешитди. Дикәлиб јарыгаранлыг отағы көздән кечирди. Әбдүрәһман бир күнчдә башыны саллајыб мүркүләјирди.

Сәлим пәнчәрәјә сары јүјүрүб ағыр пәрдәни галдырды. Гәсрин чәнуб гүлләсиндән һычгырыгмы, нәғмәми олдуғу јахшы сечилмәјән бир сәс күләјин уламасына гарышмышды. Сәлимни фикирләри дә туфандан сонра ачылан һава кими, бирдән-бирә ағыр булудлар алтында сыјрылыб ајдынлашды. О, дәриндән көксүнү өтүрдү. Күләк башыны сәринләтди. Сојуг түкләринин дибинә гәдәр ишләди.

Ешгә кирифтәр олмајән адам билмәз ки, ешг үчүн һеч бир манеә јохдур. Јалныз бирчә ан — Сәлим орада Гызгаласынын дамында көрдүјү гызын шаһ гызы олдуғуну биләндә, она елә кәлмишди ки, дүнија көзләриндә һәмишәлик гаралды. Анчаг бу һал бирчә ан давам етмишди.

Ашигләр үчүн әнкәлләр—манеәләр һечдир. Мәшүгәнин ади бир кәниз вә ја шаһ гызы олмасы онлар үчүн бирдир. Гадир бир еһтирас, инам вә ирадә ән долашыг дүјүнләри ачмаға, сал гајалары парчаламаға, әлиришмәз гүлләләрин ичинә кирмәјә онлара гүввәт вә гүдрәт верир.

Сәлим пәнчәрәдән чәкилиб ләмәјә јанашды, гәләм-

дават көтүрдү, чахмаг чахыб гов жандырды вэ чырагы алышдырды. Жанан говун хош этри отага жаылды.

Ишыгдан Эбдүрөһман ажилды, көзлөрүни гырпа-гырпа чавана бахды.

Сәлим чөмөлиб отурду, гәләмданыны еһтијатла ачыб, зәриф бир гәләм сечди, мүрәккәбгабынын гапагыны јана чәкди. Бу мис гәләмданла мә'шугәси арасындакы мүнәнасибәтә көрә, Сәлим шаһын бу һәдијјәсини һәмишә мүгәддәс бир шеј кими еһтијат вэ еһтирамла ишләдәрди.

Сәлим кағыз үзәриндә ири һәрфләрлә јазмага башлады.

Эбдүрөһман чаванын каһ јаздыгыны, каһ да өз-өзү илә нәсә данышыб көксүнү өтүрдүјүнү көрүб, башыны јырғалаја-јырғалаја пычылдады:

— Јазыгын башына һава кәлиб!.. Кәләр дә!.. Јәгин ки, гарнына бир тулуг дәниз сују долуб...

Бир аз сонра кағызын үзү һәлгә вэ нәгшләрлә долду. Сәлим јаздыгыны охуду. Она елә кәлди ки, бу чошгун хитабәләри Дилбәрә бир башгасы јазмышдыр. Кағызы дөрд бүкүб гуршагына сохду вэ фикрә кетди.

Мәсчиддәки кизли сөһбәт јенә бүтүн тәфәррүаты илә јадына дүшдү. Јекагарын ваиз Османла чылыз Әһмәд Нәби көрәсән нәдән данышырдылар?..

Инди јахшы билирди ки, онлар Мәнүчөһрү өлдүрмәк истәјирмишләр. «Онун гардашыны... онун гардашыны... онун гардашыны!» — бу сөзләр и өз-өзүнә тәкрар етмәк Сәлимә бөјүк бир ләззәт верирди: «Онун гардашыны!..»

Ајдын олмајан шејләр инди ајдынлашмага башлајырды. Руһаниләр үчүн Мәнүчөһр илә биркә ону да өлдүрмәк чох мүнәсиб оларды. Ахы, онларын бәднијјәтләриндән бирчә о, — Сәлим хәбәрдар иди.

Өз-өзүнә гәзәбләниб дилхорлашмыш Сәлим, белә дүшүнүрдү:

«Бәс мән бу вахта гәдәр нијә динмәмишәм?! Тагсыр мәндәдир ки, ишин үстүнү ачмамышам вэ онун атасы ширваншаһ бу вахта гәдәр көзүбағлы бир һалда гаранлыгга галмышдыр. Она нә гәдәр дәһшәтли бир зәрбә һазырландыгындан бихәбәрдир!»

Бирдән шаирин мәсләһәти Сәлимни јадына дүшдү: «Сирри синәндә сахла!» Көрәсән, бу сөзләрин мәнасы нәдир? Белә бир сирри дә сахламаг олармы? Јох, јох, гатилләри јахаламаг лазымдыр!

Сәлим гәти бир һәрәкәтлә галхды.

— Эбдүрөһман, ојагсанмы?

— Бәли, ојағам.

— Чырагы сөндүр, јат, мән кедирәм.

Хидмәткар әл-ајага дүшүб деди:

— Һара? Бир дајан, Сәлим. Дајан, сәнә јемәк верим.

— Јох, јох... Сонра.. индичә гајыдырам.

— Валлаһ, бир азча илыг сүд ичсәјдин, һеч бәд олмазды...

Анчаг Сәлим онун сөзләрини ешитмәди. О артыг биринчи мәртәбәдәки отаглардан кечиб кедирди. Сәлим гәт етмишди ки, индичә, һеч ләнкимәдән, кедиб ширваншаһын көзләрини ачсын.

О, Мирзә Азәри илә бирликдә сәккизкушәли отага кетдикләри заман кечдикләри јолун әләмәтләрини јадына салмага чалышырдыса да, јенә набәләд бир һалда кедирди. Гапыларын ағзына пәрдә кими асылмыш халчалары аралајараг, Сәлим һәр бир хышылтыны динләјир, јанылыб-јанылмадыгыны фикирләширди: — көрәсән бу јол вәкилин, мүнәччимин вэ ја хәзинәдарын отагына кетмир ки! Бөјүк әјанлардан һәр биринин гала даһилиндә аиләләри илә јашадыглары көзәл имарәтләри вэ онларча хидмәткарлары варды, анчаг јенә гәсрин ашагы мәртәбәсиндә онлара отаглар верилмишди.

Чыраг вэ шамларын титрәк аловлары бәзән гапыларын ардындан ешидилән јумшаг аддым сәсләри, хидмәткарларын көзә чарпан лагәјд сималары вэ көзә көрүнмәјән даһа бир чох шејләр санки Сәлими аддым-аддым изләјир вэ үрәјини анлашылмаз бир һәјәчанла долдурурду. Сәлим өз-өзүнә дүшүнүрдү:

«Мәл'ун гәср! Адам санки бурада көздән дә, гулагдан да мәһрум олуб, дүнијада нә гәдәр көзәл шеј варса, һамысыны јаддан чыхарыр. Бүтүн бунлар санки галын халча пәрдәләрин алтында кизләнир. Бура нә күнәш, нә ај, нә дә улдузлар нүфуз едә билир. Буна көрәдир ки, һөкмдарлар улдуз вэ јагутлара бу гәдәр дүшкүн олурлар!..»

Сәлим таныдыгы икилајлы гапынын өнүнә јетишиб күчлү бир тәканла ону ачмаг истәди, анчаг гапы бағлы иди. Кери гајыдыб јенә отаг-отаг кәзәрәк, јени бир јол ахтармалы олду.

Бир нечә отагдан һәрләниб, јенә әввәлки јерә кәлиб чыхды. Сәлим мәчһул бир даирәнин ичиндән кәнара чыха билмирди. Бирдән аз гала һәјрәтиндән чыгырачагды.

Ә'жанларын отагларындан диванханаја кедән вә Сәлимин индичә кечдији ачыг гапылардан бири гыфылланмышды. Көрәсән бу нә демәкдир? Онун ичинә дүшдүјү тилсимли даирә кетдикчә даралыр вә јалныз шаирин отагына кедән гапы ачыг олуб, санки кери дөнмәјә дә'вәт едирди.

Анчаг Сәлим кери дөнмәди. Инди, әксинә ә'жанлардан биринин отагына кирмәк үмидилә һәр гапынын ағзындакы пәрдәни галдырды. Бирдән бир адама раст кәлди. Ири, кирдәсифәт, гарагабаг олан вә һәр чәһәтдән хидмәткара бәнзәјән бу адам гапынын ағзында дурмушду. Ичәридән тутгун, бозумтул бир ишыг сүзүлүрдү. Нөкәр бирчә кәлмә дә демәјә фүрсәт тапмадан, отаг саһибнә өзү көрүндү. Онун әјниндә јумшаг парчадан бир хәләт варды. Бу, мүнәччимбашы иди.

О, узун гашларыны чатараг сорушду:

— Нә вар, еј һиләли-нөв, һардан белә түлу ејләдин?

Сәлим нөкәрә өтәри бир нәзәр салыб, чаваб верди:

— Шаһа демәли бир сөзүм вар. Һөкмдарын јанына кетмәјә мәнә көмәк ејлә.

Чаванын сәсиндәки инам вә гәтијјәт, дејәсән, мүнәччимә тә'сир етди. Бу кечә гонагыны башдан-ајаға сүзүб, ишарә илә нөкәрә кетмәсини әмр едәрәк, Сәлимә деди:

— Ичәри кәл!

Сәлим ичәри кирди вә мүнәччимин отурмаг үчүн јер көстәрмәсинә е'тина етмәјиб, ајагүстдә тәкрап деди:

— Шаһа чох'вачиб бир сөзүм вар.

— Нә барәдәдир, оғлум?

— Горхулу чинајәткарлар барәсиндә.

— Онлар кимдир, оғлум?

— Шаһын оғлуна гәсд ејләјәнләр.

— Онлар барәсиндә нә билирсән ки?

— Билдикләримнә анчаг шаһа дејәрәм!

Мүнәччим фикирли-фикирли, сәсини узада-узада әлини саггалына чәкә-чәкә мызылданды:

— Аһа!.. Бәс белә!..

Сәлим она диггәтлә бахырды. Һәрчәнд мүнәччимә, гејри-мүәјјән дә олса, инанырдыса да, анчаг гәт етмишди ки, сирри шаһдан башга һеч бир кәсә демәсин.

Мүнәччим башыны јырғалаја-јырғалаја деди:

— Бура бах, билирсәнми нә вар? Интихаб ејләдијин күн вә саат хош дејил. Бу күн сәјјарәләр фәләкин нахош бүрчләринә игтиран ејләјибләр. Өзүн јахшы билирсән

ки, бу күн о гәдәр дә хош башланмамышдыр. Һөкмдар Мәнүчөһр илә тәкликдә өз гүлләсинә чәкилиб, һәтта, вәзирнә дә јанына бурахмыр. Мүһафизләрә гәти әмр верилиб ки, һеч бир кәси јахын гојмасынлар. Мәсләһәт будур ки, сабаһы көзләјәсән... Кет, јат!

Сәлим гәти бир сәслә деди:

— Јох, һәр нечә олса, онун јанына кетмәлијәм!

Мүнәччимбашы она кәч-кәч бахыб деди:

— Өзүн биләрсән... Шимал гүлләсиндәки пилләкәндән чыхмаға чәһд еләјибсәнми?

— Оранын да гапысы бағлыдыр.

Мүнәччим фикирли-фикирли додагларыны дишләди.

— Бәс чәнубдан?

— Ора да бағлыдыр.

Мүнәччим күлүмсүнәрәк дивардакы халчанын кәнарыны галдырды. Алтындан ири бир кирәчәк көрүндү.

— Билирсән нә вар, бир бурадан да кетмәји сына... Анчаг бил ки, аслан гәзәблидир. Јахшы олар ки, сағсаламаткән кедиб јатасан...

Сәлим инадла башыны јырғалады вә халчанын алтындакы кирәчәјә бахды. Орада јухары чыхан бир нечә дик пиллә көрүнүрдү. Минарә пилләләринә бәнзәјән бу дик пилләкән икинчи мәртәбәдәки гүлләјә, шаһын игамәткаһына кедирди. Мүнәччимбашы улдузлары сејр етмәк үчүн бу пилләләрлә гүлләјә чыхар вә мүшаһидәсини әрз етмәк үчүн шаһын отагына кедә биләрди.

Сәлим икинчи мәртәбәдәки кичик вә бомбош гәбул отагына чыхды. Бурада о, отагларыны вәзијјәтини јадна салыб, Ахстанын игамәткаһына кедән ачыг гапыја сары јөнәлди.

Анчаг бирчә аддым да атмамыш, сыјырмагылынч ики кешикчи јолуну кәсди.

Сәлим нә мәгсәдлә кәлдијини онлара изаһ етмәк истәјирди ки, ики нәфәр дә гарадинмәз нөкәр заһир олду. Онлар кобуд олмаса да, амиранә бир төвр илә ону керијә, пилләкәнин башына гәдәр гајтарыб, ашағы енән пилләләри көстәрдиләр вә сәссизчә гајыдыб кетдиләр.

Сәлим белә көзләнилмәз бир вәзијјәтдән сонра өзүнә кәлиб, пилләләрдән ашағы енди вә мазғалдан кәлән күләкдән шимал гүлләси олдуғу анлашылан јарымгүлләнин ич диварларыны көздән кечирмәјә башлады. Бүтүн гапылар бајырдан бағланмышды, јалныз диварын бир бучагындан һәјәтә чыхан бир гапынын ичәридән

чәфтәси варды. Сәлим артыг шаирин отагындан да аҗры дүшмүшдү.

О, ағыр чәфтәни чәкиб баҗыра чыхды. Шиддәтли күләкдән күчлә аддымлаҗырды.

Бүрчләрин, гүлләләрин көлкәләри һәр тәрәфә чөк-мүшдү. Соҗуг гүллә вә чыхынтылар санки тутгун өртүк-ләрә бүрүнмүшдү. Сәлим гәсрин дөврәсинә һәрләнди. Сараҗ меҗданчасына енәндә, гәср диварларынын јанындан ики намә'лум көлкәнин көрүнүб, көздән итдијини көрдү.

Шәргдәки гүлләнин әтрафында сакитлик иди. Күлә-јин тәсадүфи далғалары арабир бура сохулур вә аҗаг алтындакы тозлары вуруб әтрафа сәпирди.

Сәлим дөрдбучаг гүллә илә дәјирми гүлләнин ара-сындакы дивара гәдәр кәлиб чыхды. Бурадакы ејван гаранлыг вә бомбош иди. Ахстанын игамәткаһынын мазғалындан ишыг золаглары көрүнүрдү. Дилбәрин отагындан јалныз ишыг дејил, санки илыг бир һава да сүзүлүрдү. Сәлим көзләрини улдузвары даш шәбәкәли пәнчәрәјә зилләјиб, диггәтлә гулаг асды. Анчаг күләјин выјылтысындан башга бир шеј ешидә билмәди.

Бирдән лап јахындан, архадан кимсә хырылтылы бир сәслә пычылдады:

— Бу кечә вахты бајгуш кими, бурада нә кәзирсән?

Сәлим ити бир һәрәкәтлә кери дөндү. Һәнифәнин мум кими чансыз үзү она бахырды. Тәбәссүмә бәнзәр бир гырышыг санки тәлхәјин додагларыны әјмишди:

— Јохса, кечә-филян көзүндә дејил, јохса јенә дамда бир көјәрчин-зад көрүбсән?.

— Һәнифә, сәнсән?.. Бура бах, мән руһаниләрин пис нијјәтләринин үстүнү ачмаг үчүн шаһын јанына кетмәјә јол ахтарырам.

Һәнифәнин үзүндән тәбәссүм бир анда јох олду.

— Сусл!.. — дејә пычылдајыб, чаваны диварын көлкә-синә чәкди.

Сәлим пычылты илә сөзүнә давам етди:

— Мән јол ахтардыгча, гәсрин бүтүн гапылары ча-нахлы бағаја дөнүр. Кәнардан баханда көрүрсән ки, башы-аҗаглары гындан чыхыб, јахынлашан кими јох олу; дәмир зиреһдән башга һеч бир шеј көрмүрсән. Бү-түн гапылар бир-бир бағланыр. Бир тәһәр мүнәччимин пилләкәниндән јухары чыха билдим, анчаг шаһын нө-

кәрләри мәни гујуја салланан бир дол кими ашағы ен-дирдиләр.

Һәнифә јавашчадан сорушду:

— Кери гајытмаг истәјирсәнми?

Сәлим динмәди. О, көзләрини дөрдбучаг гүлләјә зил-ләди.

— Јох! Ичәридән шаһын јанына кетмәкдәнсә дивара дырмашыб пәнчәрә шәбәкәсини гырыб кечмәк даһа асан олар!..

Тәлхәк боғуг бир сәслә мырылданды:

— Тез бурдан сивиш, Сәлим! Шејхләр сәни күдүрләр, бу сүкута алданма. Сәни һәр бучагда хәнчәр зәрбәси, һәр гүлләнин ардында кәмәнд көзләјир. Онлар билирләр ки, сән шаһы нијә көрмәк истәјирсән. Сабаһ...

Бирдән һәр икиси диксиниб дивара гысылды. Шәрг гүлләсинин далындан тутгун көлкә кими бир чалма кө-рүнүб јох олду. Онлары күдәнләрдән ким исә башыны узадыб, дала чәкмишди..

Һәнифә гәти бир ифадә илә пычылдады:

— Кедәк, тез ол. Чәлд ол, диварын диби илә јери, одур бах, о күнчү көрүрсәнми? Бах, орадан ашағы һәјә-тә гачаг!

Онлар дивара гысыла-гысыла кетдиләр. Бирдән кө-түрүлүб гәсрдән араландылар вә тәсәррүфат һәјәтинә кедән пилләли кечидә јетишдиләр.

Ашағыда күләк хејли сакит иди.

Сәлим гача-гача деди:

— Кәл, барыдан ашаг!

Бирдән бир сәс кәлди:

— Һеј, кимсән? Шаһын адындан әмр ејләјирәм, да-јан!

Һәнифә һәмин саат лагејд-лагејд кәзинән бир адам төврү алараг, күлә-күлә деди:

— Шаһын нөкәрләрини горху-һүркүјә салма, һүнә-рин вар, бу тапмачаны тап көрүм:

О нәдир ки, һеч бир вахт аллаһ көрмәз?

О нәдир ки, шаһ каһ көрәр, каһ көрмәз?

Касыб онсуз бир күн-күзаран сүрмәз? —

Ариф исән, — тапмачаны тап көрүм.

Көзәтчи низәсини әлиндә һазыр тутмушду. О, сараҗ һоггабазы илә чаван шаири таныјыб, силаһыны ашағы ендирди.

— Мән биләни о ешшәкдир ки, аллаһ ону һеч бир вахт көрмәз.

— Палан, палан!.. Тапдын.. — дејә Һәнифә онун сөзүнү тәсдиглә, јавашчадан әлавә етди:

— Һеч аллаһ белә бир ешшәји көрәрми?

Кешикчи даһа чошгун бир һәвәслә сөзүнә давам етди:

— Шаһ да ешшәји каһ көрәр, каһ көрмәз:

Һәнифә јенә тәсдиг етди:

— Ај барәкаллаһ! Тапдын!. Шаһын әмринә атлар, дә-вәләр, филләр амадәдир.

Кешикчи севинмиш бир һалда сөзүнү белә битирди:

— Биз хидмәткарларын да ки, һәр күн ишимиз-күчү-мүз ешшәкләрләдир, онларсыз күнүмүз-күзаранымыз кечмәз.

Һәнифә онун әглинә куја һејран галыбмыш кими, башыны јырғалыја-јырғалыја деди:

— Афәрин, ај афәрин! Лап јахшы тапдын! Әһсән сә-нин башына, сәд әһсән!.. Биз бу саат шаирлә мәрчләш-мишдик: мән дејирдим ки, бу гәсрдә бу тапмачаны та-пан бир нәфәр дә олмаз. Һәр кәс тапса, она јарым динар верәрәм. Бу шаир дә дејирди ки, мән дә јарым динар-дан мәрч чәкирәм ки, һеч бир јердә бизим шаһын көзәт-чиләриндән тизфәһм адам тапылмаз. Инанмырсан, ке-дәк өзүн имтаһан елә. Инди бах, мән јарым динар сәнә, јарым динар да бу кишијә удуздум.

Һәнифә бир гызыл динар чыхарыб, фикирли-фикир-ли овчунда тутду. Сонра кешикчијә узатды.

— Бах, бу динары ал, дүз јарым динарыны шаирә вер.

Кешикчи һејрәт ичиндә башыны јырғалады:

— Мәним һеч бир дирһәмим дә јохдур...

Һәнифә чидди бир төврлә она бахды:

— Сән һеч мәрч еләмәјә-еләмәјә, јарым динар газа-ныбсан, амма әлини ағдан-гараја вурмаг истәмирсән. Бу динары хәнчәрлә ики јерә бөл, бары көрүм ки, сән дә мәним пулуму газанмаг үчүн бир зәһмәт чәкибсән!

Кешикчи тәлхәјин сөзләрини динләдикчә, һејрәти да-һа да артырды. О мүтәрәддид бир һалда деди:

— Ахы, бу пулу парчаласан, һеч дөрддә бир гијмәтә дә дәјмәз.

Һәнифә сәсини узада-узада деди:

— Сөзүн һагдыр... Анчаг бәс биз бу пулу дүмдүз ики јерә нечә бөләк? Һә, һә, тапдым. Сән һәләлик бүтөв ди-нары көтүр, сәһәр мәним јерлим, бу шаир Сәлим тојдан

гајыданда сәнә он күмүш дирһәм верәр, сән дә динары она верәрсән.

Тәәччүбләнмиш кешикчи дили долаша-долаша со-рушду:

— Нә тој?

Һәнифә деди:

— Паһ, сәнин хәбәрин јохдур? Әбүлгасым һамамы-нын дәлләји, гызыны әмәләји-мовтадан гәбиристан ке-шикчисинә эрә верир. Бизи дә тоја чағырыблар... Бу шаир мејхана демәјә, мәни дә ојнамаға!

Кешикчи куја мәтләби ганыб, башы илә ишарә етди. Динары газандығына инанмырмыш кими әлинә алды, тәләсик әтрафа көз кәздириб гапыны ачды.

Сәлим илә Һәнифә чыхандан сонра гапы боғуг бир кумбулту илә бағланды.

— Ај Һәнифә, сән бу кәләји нијә ујдурдун, динары она нијә вердин?

— Әкәр мән бу ешшәјин башыны товламасајдым, тәрслик ејләјиб, јүз динара да бизи гәсрдән бурахмаја-чагды. Көрдүнмү, тапмачаны нә јахшы тапды! Јахшы, инди бир де көрәк, ај Сәлим, о нәдир ки, аллаһ һеч бир вахт көрмәз, шаһ каһ көрәр, каһ көрмәз, касыб-кусуб һәмишә көрәр?

— Онун өзү кими, ешшәкләр!

Тәлхәк фикирли-фикирли тәкрар етди:

— Һә, һә, онун өзү кими ешшәкләр...

— Јахшы, ај Һәнифә бәс инди биз һара кедәк?

— Әбүлгасым һамамынын дәлләјинин јанына.

— Сән ки, онун гызыны гәбиристан кешикчисинә вер-дин.

— Әлбәттә, онлар елә бир-биринин бојуна бичилиб... О ки галды шаһ гызы илә кәнд шаиринә...

Һәнифә сөзүн далыны демәјиб, саф-сәмими бир тә-бәссүмлә күлүмсүндү.

Сәлим чошуб деди:

— Ата очағына анд олсун, наүмидлијим көклү-көвдә-ли ағачлар кими гәви, үмидим арпа гылчығы кими зәиф олса да, мән јенә о гылчыгдан јапышыб, бах, белә бағры-ма басарам!..

Чаван тәсәввүр етдији гылчығы бағрына басырмыш кими, еһтирасла голларыны ачды.

Һәнифә гәһгәһә илә күлдү.

— Сәнин азарын јаман азардыр. Бу јахынларда һә-

ким Мүтәллиб Дејләмдән гајыдыб кәлиб, чох-чох дәрман отлары, тутијалар кәтирибдир. Ешгә салан тутија, ешгәдән салан тутија, ешгә апаран тутија... Сән кәрәк өзүнү мүаличә еләтдирәсэн!..

Һәнифә әјри бир күчәјә дөнүб, бир нечә аддым кедәндән сонра тохмаглы бир гапынын габагында даянды:

— Бу да дәлләјин еви... Гапы дөјмәк һөрмәтли гонагларә жарашар. Биз сәс-күј салан дејилик. Сән бурада мәни көзлә.

Һәнифә дивара дырмашыб, јухарыдан сәсләнди:

— Индичә гајыдырам, бир јана тәрпәнмә!

Сәлимә елә кәлди ки, дөнкәнин башында ондан отуз аддым гәдәр аралы бир нечә көлкә јох олду. Анчаг онлара чох да етина етмәди. Бу дәгигә о, јалныз Дилбәри дүшүнүрдү. Бирдән јахындан кәлән бир хышылты ону керә бахмаға мәчбур етди.

Үч нәфәр намәлум адам пуса-пуса онун үстүнә кәлдиләр. Онлардан, көзләри гызмыш гоч көзләри кими парлајан бири Сәлими хәнчәрлә вурмаг үчүн әлини галдырмышды.

Сәлим кәнар сычрајыб, маһиранә бир зәрбә илә хәнчәри вуруб салды. Нүчум едәнләрдән бири Сәлимин гуршагындан јапышыб, ону јерә вурмаг истәди. Сәлим онун гарнына мөһкәм бир тәпик илишдирди.

Ани бир фәсиләдән истифадә едән Сәлим гапынын дәмир тохмагындан јапышыб, вар күчү илә чәкди. Тохмаг јериндән гопду. Бу гапы тохмагы илә Сәлим ән јахындакы дүшмәнә елә бир зәрбә ендирди ки, о, азғын өкүз кими нәрилдәди.

Чаниләр арасына чахнашма дүшдү. Сәлим фүрсәтдән истифадә едиб, дивардиби илә дәнизә сары гачды. Нүчум едәнләр өзләринә кәлиб, онун далынча чумдулар.

Бир аздан Һәнифә гапыдан чыхыб Сәлими сәсләди. Әтрафа көз кәздирди вә титрәк бир сәслә ону бир дә чығарды. Сонра гапы тохмагынын гопарылдығыны көрүб, јерә көз кәздирди. О, тохмагы вә јерә дүшмүш хәнчәри көтүрдү. Хәнчәрин гыса, икиағызлы тијәсинә бахды. Бу хәнчәр бура малы дејилди. Һәнифә ону кизләдиб, тәләсик о бири тәрәфә, гәсрә сары јүјүрдү.

ТӘЛӘ

Чаниләр ов говлајан бәбир кими, Сәлимин далынча дүшүб говурдулар. Сәлим бу дөнкәдән о дөнкәјә гачырды. Бирдән гаршысында гала бүрчүнү көрдү. Бурада ичәри тәрәфдән бүрч о гәдәр дә һүндүр дејилди. Сәлим бир ан дурухду, анчаг о саат архадан һәрифләрин хырылтылы төвшүкләрини ешитди. Бүтүн күчүнү топлајыб, јериндән сычрады вә бүрчүн кәнарындан јапышыб о бири тәрәфә ашды.

Һарданса, кәнардан кешикчиләрин чығыртылары вә ишарә сәсләри ешидилди. Сонра ағыр ајаг кумбултулары кәлди вә Сәлим баша дүшдү ки, ону тәғиб едәнләр дә дивары ашдылар.

Сәлим гала харичиндәки гәсәбәнин кәнар евләринә јетишиб, сүрәтлә јана дөндү вә гаранлыг дөнкәләрдән гача-гача бир тәпәјә јетишди. Бура ачыглыг олдуғундан, күләк чох шиддәтли иди. Гаранлыгда јалныз јухуда олан Гызгаласынын јекә көвдәси сечилди.

Сәлим бир ан фикирләшди. Көрәсэн, инди Һәнифәни ахтарыб тапа биләрәмми? Әлбәттә, јох! Һәр бир дашынын алтында бир илан јатан бу горхунч гәср вә гүлләләрдән узаглашмаг лазым иди. Анчаг һара кетсин? Сабан һәр нечә олса, өзүнү Ахстана јетирмәк вә фитнәкарлары она танытмаг лазымды.

Сәлим Гызгаласынын архасындан һәрләниб гапыја чатды. Бу һәммин гапы иди ки, устады Мирзә Азәри ону ағыр бир ачарла ачмышды. Гапы инди јары ачыг иди. Сәлим бура кириб күләкдән горуна биләрди.

Көрәсэн, она күләкдән горунмаг, јохса дүшмәнләрдән гачыб кизләнмәк даһа вачиб иди? Сәлим шиддәтли күләји дә, дүшмәнләри дә, һәр чүр горху вә тәһлүкәни дә јаддан чыхармышды. Инди о, јалныз Дилбәрлә һәммин тәсадүфи көрүшү хатырлајыр, өз-өзүнү алдадырды. Гәлби сакит вә тәһлүкәсиз бир сығыначаг ахтармышды. Гәлбиндә фыртыналар гопан бир ашиг дә һеч фыртынадан гачармы!

Сәлим галанын ичинә бахды. Гаранлыгды. О чығырды. Сәси күләјин выјылтысына вә әчајиб әкс-сәдалара гарышыб јох олду.

Сәлим чох да фикирләшмәдән, Гызгаласына кирди. Ардынча гапыны чәкди вә гаранлыгда дивары тута-тута пилләкәни тапды. Пилләләри ики-ики адлајыб, јүјү-

рәк јухары мәртәбәјә галхды. Мазгаллардан арабир шиддәтли күләк кәлирди. Ичәри отаға кедән јарымчыг гапыдан кизлинчә сивишиб, пилләли кечиди тапды вә јухары чыхды. Јолда һеч бир кәсә раст кәлмәди. Һава пис олдуғундан, бүтүн кешикчиләр ичәри отағлара чәкилмишдиләр.

Дамда күләк выјылдајырды. Булудлар лап ашағыдан кечирди. Фәрјад тәсәллијә, кәдәр нәш'әјә бәнзәмәдији кими, бу гаранлыг кечә дә ө заманкы ајлы-улдузлу маһтаблы ајдынлыг кечәјә әсла бәнзәмирди. Анчаг Сәлим һәмин хош дәгигәләри јенидән һисс етди.

Һәмин кечә Дилбәрин дајандығы диш-диш мөһәччәрә јахынлашды, ајагларынын алтына бахараг, бир вургун кими, орада Дилбәрдән бир әсәр, онун бәлкә ајагларынын изини вә ја башга бир әламәтини тапмаг үмидинә дүшдү.

Фыртына нәрилтиләри арасында бирдән дәмир гычыртысы ешидилди. Сәлим јухудан ајылмыш кими, сүр'әтлә чыхачаға сары јөнәлди. Тәшвиш вә һәјәчан илә пилләләри енмәјә башлады.

Ашағыда гапыја әл атды. Гапы тәрпәнмәди. Сәлим вар күчү илә тәкан верди. Гапы гәбир дашы кими һәрәкәтсиз иди.

Ичәридәки гуллабалары әлләрилә тәләсик јохлады. онлар ачыг иди, демәли гапы бајырдан бағланмышды!.. — Аһа!..

Сәлим вар күчүнү топлајыб гапыја һәмлә етди вә тәканларла ону бәндләриндән гопармаг истәди. Анчаг бундан бир шеј чыхмады.

Сәлим өз-өзүнә деди:

— Тәләјә дүшдүм! Көрәсән һеч бир чарә јохму?

Бирдән о заман Азәри илә ону јухары бурахмаг истәмәјән нөкәрләрин јығышдыглары о алчаг кечид јадына дүшдү.

«Аһа, кәрәк бурадан икинчи бир чыхыш јолу ола!» — белә фикирләшиб, Сәлим гаранлыгда һәмин јолу ахтармаға башлады.

Бир аз сонра ајағы илә јохлаја-јохлаја ашағы енән пилләни тапды. Әлләри илә диварлары тута-тута, еһтијатла ашағы енмәјә башлады. Кәнардан кәлән сәсләр азалмышды.

Сәлим кәлиб јерә чатды, даһа пиллә јохду. Әтрафда бир мөзар сүкуту һакимди. Гаранлыгы рүтубәтли торпаг

вә киф гохусу бүрүмүшдү. Сәлим әлләрилә рүтубәтли торпагы јохлады.

Бојнуна сүрүшкән бир шеј тохунуб кечди. Сәлим диксиниб јериндә силкәләнди.

Фикирләшди ки, јухары гајыдыб кечәни дамда кечирмәк јахшы олмазмы? Анчаг сәһәр кешикчиләрин ону көрүб тута биләчәкләри јадына дүшдү, дивар бојунча ирәлиләмәјә башлады.

Галабәјинин отағларына кедән јан кечидләри өтүб кечди вә баша дүшдү ки, јералты дәһлиздәдир. Сағдан да, солдан да торпаг диварлар узаныб кедирди. Голларыны ачсајды, әлләри диварлара тохунарды. Јол санки һеч гуртармајачагды. Бүтүн бу әһвалатын ајыглыгда олдуғуна инана билмирди.

Бир дөнүшдән сонра Сәлим дуруб әтрафы динләди. Анчаг өз үрәјинин һәјәчанлы чырпынтыларындан башга, бир шеј ешитмәди.

Јолуна давам етди.

Гаранлыгда башы дивара дәјсәјди, тәәччүб етмәзди, анчаг көзләнилмәз парлаг бир ишыг көзләрини гамашдырды вә аз галды ки, јыхылсын. Јахындан сәс-күј ешитди. Әли мәш'әлли јараг-јасаглы нөкәрләр јухарыдан, онун башы үстүндәки ачыг гапыдан кириб, пиллә илә јералтына енирдиләр.

Онларын истәһзалы гәһгәһәләри ешидилди. Сәлим чәлд кери дөндү. Анчаг бурадан да нөкәрләр јолуну дивар кими кәсмишдиләр. Онларын әлләриндәки мәш'әлләр тағлары һисләндирирди, үзләри ачыглы иди. јалныз гысабој, башы гуш башына бәнзәјән шејх Әбумүслүм күлүрдү. Күлдүкчә дә бүтүн бәдәни әсир, мәш'әлләрин ишыгында һеч бир фајдасы олмаја-олмаја әлиндә тутдуғу шам да титрәјирди.

Шејх јумруғуну силкәләјә-силкәләјә, чырылтылы бир сәслә чығырды:

— Бәһ-бәһ!.. Мә'лум шөд!.. Мә'лум шөд, еј шапри-һәрзәку, инди дә шәбхуна шүру ејләјибсән!.. һә? Шаһын кәримәтинә тәшшүг јетириб, әгли дә фәрамуш ејләјибсән? Сәд әһсән, сәд афәрин!..

Сәлим гәзәбләнмиш шејхә баха-баха, сәссиз-сәмирсиз күлдү.

Шејх онун дишләринин ағардығыны көрәндә, гәзәби даһа да чошду. Ағзындан түпүрчәји сәпәләнә-сәпәләнә, фысылдаја-фысылдаја чығырды:

— Жолуну жахшы тапыбсан, јерин алты! һөкми-илаһи илә зири-зәминдә набуд олачагсан, еј пәдәр сухтә!

Сәлим сојугганлыгла чаваб верди:

— Сән дә ки, әрши-ә'лајә үрүч ејләјәчәксән!.. Анчаг һајыф ки, тәкчә кечәләр уча билирсән. Аллаһ буна көрә дә сәни шәбпәрә кими хәлг еләјиб!..

Шејх бағырды:

— Әл-голуну бағлајын!..

Сәлим силкинди. Нөкәрләрдән бири пишик чәлдли-јилә онун әлләриндән јапышды, о бири исә архадан башына бир чувал салды. Ону јерә јыхыб мөһкәм сарыдылар. Нөкәрләр сәссизчә чыхыб кетдиләр. Сәлим тамам сүкут ичиндә тәк галды. Ипләр әлләрини вә ајагларыны мөһкәмчә сарымышды. Чувалын ичиндә нәфәси тутулурду. Бөјрү үстдә чеврилиб, дүјүнләри бошалтмаг вә ипләри гырмаг истәди, анчаг һеч нә чыхмады. Онда Сәлим тәкчә бир күн вә бир кечә мүддәтиндә башына кәлән һадисәләри фикирләшмәјә башлады...

Сонра анасы јадына дүшдү. Ајрыланда анасы пычылдамышды ки: «Оғлум, өзүнү көзлә! Онлардан өзүнү көзлә!» Анасы јавашчадан хејир-дуа вериб, ичин-ичин ағламышды. О, шаһ адамларынын гәзәбиндән горхуб сәсини чыхармыр, башга бир сөз демирди. Анасынын көзләри Сәлимни јадына дүшдү. Бу көзләрдә һәм јалварыш, һәм горху, һәм дә донуб галмыш фәрјад варды. Бу көзләр һәр чүр данышыгдан даһа ифадәли, ағламагдан даһа шикајәтли, фәрјаддан даһа мә'налы вә тә'сирли иди.

Сәлим атасыны јадына салды. Саггалына дән дүшмүш, үзүндә бир тәшвиш-һәјәчан варды. Әлләри титрәјир, елә бил әлләрини кизләтмәјә јер ахтарырды...

Сәлим санки кечмиш дүшүнчәләри үчүн утанан кими олду. О заман кизлин-кизлин севиндији јадына дүшдү. О заман сарајы, шаһы вә шаирләри көрмәк арзусунда олдуғуну гоча атасындан кизләтмишди. Инди исә фикирләширди ки: «Кәнддә јашамаг бундан јахшы дејилдими? Чох вахт күн доғмаздан әввәл бир ағачын башына чыхыб, азад бүлбүл кими өз нәғмәләрини охујарды. Бурада исә... Будур, үзү үстә јерә сәрилиб, көјләрә учалмаг әвәзинә тоз-торпаг удур!»

Сәлим гәһәрләнди, гејри-ихтијари көзләри јашарды.

Анчаг елә көз јашлары вар ки, севдалы гәлбләри өз ичиндә боға билсә дә, бу јашлар көздән текүлмүр, ичә-

ридә галыб ән бөјүк үмидләр јеринә јетмәјинчә, гурумаг билмир.

Сәлим кечәнин галан һиссәсини Дилбәр барәсиндә фикирләшә-фикирләшә кечирди. Бирдән јенә аддым сәсләри кәлди. Ону галдырыб апардылар вә пилләләрдән сүрүјә-сүрүјә јухары чыхартдылар. Чувалдан аза-чыг ишыг сүзүлүрдү. Јәгин ки, сүбһ ачылмышды. Ону јерә јуварлајыб чувалы кәсдиләр.

Сәлим, голлары-ајаглары мөһкәмчә сарынмыш һалда диванхананын дөшәмәси үзәринә јыхылыб галмышды. Узун мүддәт гаранлыгда галдығындан, көзләри ишыгдан гамашырды. Онун башыны тутуб галдырдылар. Нәһајәт, әтрафындакылары көрә билди. Ону тахтын јанында јерә узатмышдылар. Тахтын дөврәсиндә бир нечә һаким вә руһани отурмушду. Баш һаким олан газы мүтәккәләр арасында ајры бир тахтада отурмушду. Онун саггалы сејрәк, јашыл көзләри гәзәбли иди. Ајағынын алтында узун бир гылынч гојулмушду. Газынын арха тәрәфиндә сијирмәгылынч ики кешикчи дурмушду.

Ачыглы, гәзәбли көзләр Сәлимә зилләнмишди.

Гапылар тајбатај ачылды. Шаһ ичәри кирди. Һакимләр еһтирамла ајаға галхыб она баш әјдиләр. Шаһын рәнки гачмыш, көзләринин алты көјәрмишди.

Сәлим шаһын белә дәјишмәсинин сәбәбини билирди. Онун шаһа рәһми кәлди, кичкаһларында ган шиддәтлә вурмаға башлады. Ағлындан белә бир фикир кечди: «Һәр шеји шаһа сөјләмәли, бәдәфкарлары, гатилләри бу саат она хәбәр вермәлијәм!»

Ахстан әли илә Сәлимә тәрәф ишарә едиб амиранә бир сәслә чығырды:

— Ачын!

Нөкәрләр ипләри ачдылар. Чувалын галан һиссәсини дә парчалајыб, онун үјүшмүш ајагларыны кәнара чыхардылар.

Ахстан әмр етди:

— Әлләрини дә!

Нөкәрләр һәммин саат онун голларыны да ачдылар.

— Дур, бура кәл!

Сәлим ајаға галхыб шаһа јахынлашды.

Ахстан сојуг нәзәрләрлә ону башдан-ајаға хејли сүздү:

— Бу ачары һардан алыбсан? — дејән шаһын сәсини Сәлим санки узаглардан ешидирди.

Сәлим газынын ајаглары алтында гылынчла јан-јана бир ачар да олдуғуну көрдү. Азәри мөһөррәм ајында Гызгаласынын гапысыны һәмин бу ачарла ачмышды. Анчаг Сәлим бу ачары бирчә дөфә дө олсун әлине алмышды.

— Мән бу ачары көтүрмәмишәм!

Шаһ һәр бир кәлмәни кәскин бир әда илә сөјләјә-сөјләјә сорушду:

— Әкәр көтүрмәјибсәнсә, бәс Гызгаласына нечә кирмишдин?

— Гапы ачыг иди, еј һөкмдар!

Гәзәбини зорла сахлајан шаһын синәсиндән боғуг бир күлүш голду. Бу күлүш санки узаглардан кәлән горхунч бир көј курултусу иди.

Ахстан зорла кизләтдији һәјәчанла дилләнди:

— Елә күман едирсән ки, мәни алдатмаг белә асандыр? Ај кәндли баласы, елә күман едирсән ки, мәним галам карвансарадыр?

Сәлим гәти бир сәслә тәкрар етди:

— Гапы ачыг иди, еј һөкмдар!

Шаһ ајағыны јерә чырпды.

— Јалан дејирсән, еј мөл'ун гул!

Сәлим үзүнә гамчы зәрбәси вурулмуш кими силкинди вә көзләри гәзәблә парлады.

Шаһ чошуб-дашан гәзәбини зорла сахлајыб, јенә тутгун бир сәслә давам етди:

— Сән мәним гызымын јанына јол ахтарырдын, еләми?

— Мән галадан чыхмаға јол ахтарырдым...

— Бәс мөһөррәмин једдисиндә сән Гызгаласына чыхмамышдынмы? О мурдар нәзәрләринлә гызымы ләккәдар ејләмәмишдинми? Азәри өз күнаһынын чавабыны өзү верәчәкдир. О, Нардарандан бир даһа гајытмајачагдыр. Гоча сүр-сүмүкләри орада әбәди раһатланаачагдыр!.. Сән исә... һајды, чаваб вер, көрүм!

Сәлим сөјләмәк, һәр шеји ачыб данышмаг истәјирди, анчаг шаһын көј дамарлары шишиб габармыш, гәзәбдән гырышмыш енли алнына, шимшәк сачан көзләринә, титрәшән бурун пәрәләринә бахыб, баша дүшдү ки, инди сөјләмәјин фајдасы јохдур. Сакит бир сәслә чаваб верди:

— Мән Гызгаласынын дамына чыхмышдым, анчаг Дилбәри тәһгир ејләмәк хәјалымдан да кечмәјиб.

Гәзәбдән титрәјән Ахстан јумругларыны дүјүнләјәрәк Сәлимә јахынлашды:

— Онун адыны нә чүр'әтлә чәкирсән! Билирсәнми, еј диванә, сәнин башын онун ајагларынын тозуна да лајиг дејил, мәнфур јаланчы!

Сәлим дикәлди:

— Мән јаланчы дејиләм!

Ахстан кәлмәләри тәқ-тәк сөјләјәрәк, бир сирр ачмаг истәјирмиш кими, гәзәбли көзләрини Сәлимә зилләјиб, она елә бир вәзијәтдә јахынлашды ки, куја вурмаг истәјир.

— Јаланчы дејилсән, бәс нәсән? Дејирсән ки, ачары көтүрмәјибсән? Бәлкә сән мурдар ше'рләрини дә инкар едәчәксән?

Сәлим Ахстанын әлиндә дөрд бүкүлмүш бир вәрәг көрдү.

Бәс белә!.. Бир көр шејхләр нә иш төрәдибләр! Јәгин ки, Сәлимин әл-голуну сарыјанда, бу кағыз онун гуршағындан сүрүшүб јерә дүшүбмүш!..

Сәлим дишләрини бир-биринә сыхды. Ахстан гәти бир һәрәкәтлә кери дөндү вә әлиндәки вәрәги газынын ајаглары алтына атды.

— Бу азғынын ағлыны башына кәтирин! — әмр едиб кетди.

Сәлим суи-гәсдчиләрин үстүнү ачмады вә газынын суалларына чаваб вермәди. Онун үрәјиндә инадлы бир мугавимәт һисси баш галдырмышды.

Чыхарылан һөкм гыса вә гәти иди:

«Буховлансын вә гујуја салынсын!»

Сәлим бу һөкмү һәгарәт вә сојугганлылыгла гаршылады.

АСЛАНЫН МАҒАРАСЫНДА

Шәргин әсрарәнкиз үфүгләриндә дан јери сөкүлмәкдә иди. Ахстан јатағындан галхды. Јумшаг тәрликләрини кејди. Гапынын ардында дуран шәхси мұһафизләри дә санки јухудан ајылдылар. Сөзсүз-совсуз, јалныз ишарә илә һамы бир-биринә хәбәр верди ки, һөкмдар дурмушдур. Гәср бир ан ичиндә чанланды.

Ахстан ичәри кирән хидмәткарлара әсла е'тина етмәјиб, кен хәләтини әјнинә кејди, пәнчәрәјә јахынлаш-

ды. Голларыны синэсиндэ чарпазлајыб, пәнчэрэдэн сәһәр торанлығыны сејрә далды. Үзүндә јухусуз кечирдији кечәләрден галмыш јорғунлуг вә кәркин гајғы әләмәтләри көрүнүрдү.

Гаршысында һәлл едилмәли чох мүшкүл бир мүәмма, бөјүк бир сирр дурурду. Тахт-тачын јеканә вариси олан Мәнүчөһр һижләкәр дүшмәнләрин гурдуглары тора дүшүб, аз галмышды ки, мәһв ола...

Бу күнләрдә Ахстан суи-гәсддә әли олдуғуна шүбһә едилән гала мәсчидинин худдамыны чәзаландырмышды. Һәмин худдамы һадисәдән бир күн әввәл гајығын јанында көрмүшдүләр. Ахтарыш апарыланда, онун евиндә чүрбәчүр әшја вә аләтләр арасындан гыса, ити бир бычаг да тапылды. Едилән ишкәнчәләрден һеч бир нәтичә чыхмамышды. Худдам сон нәфәсинә гәдәр күнаһыны бојнуна алмајыб, анчаг зәиф олдуғундан, вурулан бир нечә артыг тазијанә зәрбәсинә давам кәтирмәјиб өлмүшдү. Амма көрәсән онун белә вахтындан әввәл өлмәси сарај хадимләриндән бәзиләринин гәсдән етдикләри бир чинајәт дејилдими? Чәллад һәмин бу худдамы ән зәрәрли һөрүмчәк олан вә шаһын оғлуна фәлакәт һазырлајан әсил чани илә бағлајан бағы гырыб атмыш, беләликлә әсил чинајәткар јенә кизлиндә галмышды..

Шаһ бүтүн көрүлән тәдбирләрин мәнасыз олдуғуну баша дүшүрдү.

О, күчлә ешидилән бир сәслә өз-өзүнә пычылдајырды:

— Мәнүчөһр, еј әзиз оғлум, сәнә гыјан әл кимин әлидир? Мәним әјнимә көј либас¹ кејдирмәк, гәлбимә гара өртүк салмаг истәјән әл кимин әлидир?!

Шаһын севимли хидмәткәры вә јатаг нәзарәтчиси олан Шәһријар әл-үз јумаг үчүн афтава-ләјән кәтирди. Фикирли-фикирли чанамазы јерә салыб, көзалты шаһа нәзәр јетирди. Хидмәткар бу вахта гәдәр шаһын өз-өзү илә данышдығыны һеч ешитмәмишди. Шаһ адәтиндән кәнар олага, хырда шејләрә етинасыз, фикри дағыныг иди. Гара хәјаллар ондан әл чәкмирди.

Сон күнләр сарајын даими низам-интизамы позулмушду. Адәт үзрә Ахстан сәһәрләр дәстәмаз алдыгдан сонра вәзири, вәкили, хәзинәдары вә башга јахын әјанлары гәбул едиб, һәрби ишләр, веркиләр, әмлак вә мал-

¹ Көј либас — Матәм әләмәти.

гаранын вәзијјәти барәсиндә онлары диндирәрди. Сәһәр јемәјиндән сонра исә сәккизкушәли отаға кечәрди. Орада мәһкәмә ишләринә даир мәлуматы динләјиб, һөкмләри тәсдиг едәр, әмрнамәләр јаздырар, лазым олан јерләрә гасидләр көндәрәрди.

Инди исә бир нечә күндү ки, шаһ күн чыхмаздан чох-чох әввәл јухудан дурур, өз отағында һеч бир кәси гәбул етмирди. Ишләри олан бүтүн әјанлары јалныз күнортаја гәдәр, өзү дә сәккизкушәли отагда гәбул едирди. Әввәлләрдә ахшамлар китабханадакы мәшғәләләриндән тәк-тәк һалларда ајрыларды. Инди исә һәр шеј дәјишмишди. Бу кечә шаһ тәкбашына, мүнәччимсиз гүлләјә чыхыб улдузларын сејринә далмышды.

Шәһријар ајаға галхыб көксүнү өтүрдү: Ахстан һәнирти ешидиб, үзүнү чевирмәдән чығырды:

— Һамыныз рәдд олун бурдан!

Хидмәткарлар бир анда јох олдулар. Нахышлы гапы ачылды. Ахстан санки сүбһ думанына бүрүнмүш дәниздән чаваб ахтарырмыш кими, пәнчәрэдән ајрылмады.

Бәс кечә!.. Бу кечә она нә вермишди?

Кечә онун гарталы бахышлары сәма бошлугларыны сејр едәрәк, көјүн он ики бүрчүнү кәзиб доланмышды. О, улдузлардан оғлунун тәлејини билмәк истәјирди. Анчаг фәләјин рәмл вә рүмузлары һеч бир хош хәбәр вермирди.

Ахстан дөнүб алчаг бир мизә јахынлашды. Сәманын әсрарәнкиз квадратлары дүзүлмүш олан бир вәрәгин үзәринә әјиләрәк һесабламаға башлады: Мүштәри, Кејван, Мүррих, Үтарид вә Наһид сәјјарәләри заманын нәһс бүрчләри илә игтиран етмәкдә иди. Бу исә, фәна вә мәш'ум бир хәбәр әләмәти иди.

Ахстанын үзүнә өлүм солғунлуғу чөкдү. Зәриф, амма гүввәтли әлләри титрәди. Сәманын вердији бу мәш'ум хәбәр санки чијинләринә чөкүб, ону гочалтмыш вә үзүнә матәм әләмәти гонмушду. Ахстан, һәтта, дүшмәнә гаршы кин вә нифрәтлә чошдуғу заманларда да фикир вә мұһакимә етмәк вәрдишини позмазды. Инди исә тәкликдә бир анлыға көјрәлди вә гәзәбләниб һәјәчәнләнди.

Ахстан өз мағарасындакы бир аслан кими о тәрәф-бу тәрәфә вурнуха-вурнуха, өз-өзүнә пычылдајырды:

— Оғлум, әзиз оғлум тәләф ола биләрди.. Лакин бу гәддар гатил кимдир?..

Шаһын кин вә гәзәби бирдән гызмыш аслан кими туғжан етди. О, сәма әламәтләри чәкилмиш вәрәги гәмарлајыб одлу көзләри илә нәзәрдән кечирди вә азғын бир һәрәкәтлә кағызы парча-парча еләјиб, пәнчәрәдән бајыра туллады. Сонра үзүнү дөндәриб, төвшүјә-төвшүјә отағы нәзәрдән кечирди. Санки парчалајыб күләјә со-вурмаға јенә дә бир шеј ахтарырды. Бу заман гапы ачылды вә Мәнүчөһр ичәри кирди.

Ахстан сарсылды. Гәзәби бир анда јох олуб кетди. Суаледичи нәзәрләрини оғлуна зилләди.

Мәнүчөһрүн сөјләмәк истәдији сөзләр санки донуб додагларында галды. Зорла деди:

— Ата, мән кәлдим ки, Сәлим барәсиндә хаһиш еләјәм. Онун һеч бир күнаһы јохдур.

Ахстан јорғун бир һалда башыны јырғалады:

— Мән анчаг газынын адилаһә һөкмләрини тәсдиг ејләјирәм.

Мәнүчөһр инадла тәкрат етди

— Сәлим күнаһкар дејилдир...

— Дәлилләрин нәдир?

— Мүнәччим мәнә демишди ки, Сәлими мәһв елән кизлин дүшмәнләрдир. Биз дәниздән хилас олдуғумуз күнүн ахшамы, Сәлим һәр бир шеји сәнә хәбәр вермәк истәјирмиш... Дүшмәнләр она мане олублар..

Ахстан гашларыны дүјүнләди.

— Бәс мәһкәмәдә дүшмәнләри кәстәрмәјә она ким мане олду? Һәлә бу күнаһы бәс дејил, сәнин бачына изһари-ешгә дә чүр'әт еләјибдир.

— Бәли, о Дилбәрә ашигдир. Анчаг билмир ки, гуру гумлара тохум сәпир. Бу, нә бөјүк күнаһдыр ки? Дилбәр ону һеч сајмыр да, һеч танымыр да...

Ахстан тәбәссүмүнү кизләтмәк үчүн үзүнү мазгала сары чевирди.

— Јадыннан чыхарма ки, бизим ганымыз тәһгир гәбул ејләмәз!

Мәнүчөһр чүр'әтсиз-чүр'әтсиз јенә хаһиш еләди:

— Ата, әмр ејлә ону ахтарсынлар. О, нә һијлә еләмәји, нә дә јалан данышмағы һеч фикринә дә кәтирмәјибдир.

Ахстан кәскин бир һәрәкәтлә дөнүб оғлуна јанашды вә титрәк сәслә деди:

— Бура бах, оғлум, сәнин дүјғу вә һиссијатын аличәнабанәдир, анчаг ишләри вә еһтијаты да јаддан чы-

харма. Лазым кәләндә үрәјиндәки рәһми боғмағы ба-чар. Өзүнү јалныз һијләкәр вә гәддар нијјәтлә вурулан зәрбәдән јох, тәсадүфи зәрәрдән дә, сәһвләрдән дә мүһафизә ејлә. Зира, бу сәһвләрдә өлдүрүчү бир зәһәр вар. Мән башга бир шеј дүшүнүрдүм. Бизим бир чох ишләримиз натамам галыбдыр. Бу јахында биз Абшоран галаларыны кәзәчәјик. Сәни дә өзүмлә апарачағам. Истәјирәм ки, мәним бүтүн арзу вә амалымдан хәбәрдар оласан. Истәјирәм ки, торпагларымызы нечә мүһафизә вә мүдафиә ејләмәк лазым кәлдијини биләсэн.

Мәнүчөһр бу сөзләрдән сонра артыг өз хаһишини јаддан чыхарыб һәвәсләнди.

— Атачан, нә вахт кәдәчәјик? Атлары јәһәрләмәјә нә вахт бујруг верәчәксән?

Ахстан сакит бир сәслә чаваб верди:

— Бир аз көзлә, гој гәсрдәки ишләрә әнчам верим. Онда атлары да јәһәрләрик.

Шаһ мәһәббәт вә һәјәчан долу нәзәрләрилә, оғлуну гапыја гәдәр өтүрдү. Тәк галдыгда, ағыр бир јүк дашымагдан јорулубмуш кими, јенә пәнчәрәјә јанашды.

Сәһәр ачылмышды. Гушлар өтүшүрдү. Минарәләрин башлары зәрли ишыгларла парылдајыр вә бу ишыглар санки инсанын үрәјини јумшалдыр, фикирләрә гүвәт верирди. Шаһ бир гәдәр сакитләшди, анчаг јенә дә Сәлим јадына дүшдү. Пәнчәрәдән баха-баха өз-өзүнә пычылдады:

— Бәс нијә мәһкәмәдә чинајәткарлар барәсиндә һеч бир сөз сөјләмәди?

Шаһын көзләри өнүндә парлаг бир кенишлик ачылырды: евләр пиллә-пиллә дәниз саһилинә енирди, учсуз-бучагсыз көрүнән дәниз көмкөј иди. Гәлбә сүкунәт верән бу әнкәл сулар үфүгләрә доғру узаныб кедирди. Јалныз Бајылбурну өнүндә ири көвдәли кәмиләр дурмушду.

Саф һавада сүбһ азанлары әкс едирди. Мүәззинин сон сөзләри чәнкин тели гырылмыш кими, зил бир пәрдәдә бирдән-бирә кәсиди. Гала мејданында сәһәр чахнашмасы башланмышды. Јаваш-јаваш гала гапылары ачылырды. Дәвә карванлары зынгровлары сәсләнә-сәсләнә, јумшаг аддымларла тачирләрин ардынча кедирди.

Төвләләрдән гәсрин ашағы һәјәтинә сары кәдән чығырла ағыр јүклү бир ешшәк галхырды. Меһтәр Мүгәф-

фа һәнифә илә бирликдә ешшәјин ардынча кедә-кедә, һәјәчанлы-һәјәчанлы нәсә данышырдылар.

Дик јохушда ешшәк дурду. Мүгәффа архадан ону итәләјиб, ағачла дәјәчләмәјә башлады. Ешшәк јериндән тәрпәнмирди. Онда Мүгәффа тәрс һејванын гулагларын-дан јапшыбы, чәкмәјә башлады. Ешшәк тәрпәнмәјиб, дал-далы дартынды. Һәнифә ишә гарышды. О, ағачы мейтәрдән алыб јерә атды. Мүгәффаны кәнар едиб, ешшәјин гујруғундан јапшыды вә кери чәкди. Ешшәк фынхыра-фынхыра сүр'әтлә јохушу дырмашмаға башлады. Онлар һәр икиси бәркдән күлдү.

Ахстан да өзүнү сахлаја билмәјиб күлүмсүндү. Шәһријары сәсләјиб, Һәнифәни чағырмағы әмр етди.

Һөкмдарын өз шүкүмләри варды. Хош саатларында Һәнифәнин әјләнчәләри ону дарыхдырсајды, буну пис әламәт һесаб едәрди. Гәмкин вахтларда исә Һәнифәнин кәлиб чыхмасыны јахшы әламәт сајарды.

Инди Ахстанын үрәји гәмкин дүшүнчәләрин тәзјиги алтында сыхылырды. Азәри вә Сәлим һаггындакы дүшүнчәләри, оғлуну хилас едән бу чавана мүкафат вермәк әвәзинә рүтубәтли гујуја салмаг барәсиндәки ағыр дүшүнчәләри өзүндән кәнар едә билмирди. Әкәр бу чаванын инадлы гүруру олмасајды, мәрһәмәт һисси бәлкә дә шаһын гәзәбинә галиб кәлә биләрди.

Һәнифә кәлинчәјә гәдәр Ахстан нахышлы бүрүнч бир чамын ичиндә үзәррик данәләри јандырды. Үзәррик түстүсү хәбис руһлары говмалы иди. Улдузларын вердији хәбәрләр шаһын гәзәбинә сәбәб олмушду. Һәтта, шаһ үчүн дә гејри-мүмкүн олан бир чүр'әтлә о Мәнүчөһрүн тәлејиндән бәд хәбәр верән сәма вәрәгини чырыб атмышды. Бундан дујдуғу нараһатлыг вә пешиманлыг һисси, ону үзәррик јандырмаға мәчбур етмишди.

Һәнифә гапыда көрүндү. Һавада үзәррик гохусу дујуб, шаһын үзүнә бахан кими баша дүшдү ки, һөкмдарын әһвалы нечәдир. Тәлхәк лап икигат олуб шаһа әдәб-әркан гајдасы илә тә'зим еләди.

Һәнифә мискин бир тәлхәк олмасына бахмајараг, шаһын хасијјәтинә вә гәлбинә сарајын бир чох ә'јанларын-дан даһа јахшы бәләд иди. Шаһын ағыл вә ләјагәтләрини јахшы гијмәтләндирмәклә бәрабәр, пис тәрәфләрини дә билирди: шаһ һәрдән саһилләрини ашыб-дашан чошғун Хәзәрин далғалары кими гәзәбли, һәрдән Хәзә-

рин гыш сују кими, сојуг вә сәрт, һәрдән дә әгрәб нәштәриндән даһа горхунч, шүбһәли оларды.

Һәнифә гәдим бир һикмәтли сөзүн мә'насыны чох јахшы билирди. О дејирди ки, дүнјада бу үч шејә јалныз ахмаглар чүр'әт едәр: биринчиси—зәһәрин дадына бахмаг, икинчиси—сирри арвада ачмаг, үчүнчүсү дә—шаһла достлуг еләмәк.

Јазыг бир тәлхәк шаһла дост ола билмәз, амма белә һалларда о асланын мағарасына горха-горха кирәрди. Өзүнү лагејдлијә, горхаглыға, мейрибанлыға вә ахмаглыға вуруб, еһтијатла өз һијләсинин мејвәләрини дәрәрди.

Бу аталар сөзүнү о чох севәрди: «Ајағыны јорғанына көрә узат!» Шаһын сәхавәтиндән о, таундан горхан кими горхарды вә јахшы билирди ки, шаһын үнсијјәт вә мәрһәмәти бирчә анда гејз вә гәзәбә чеврилә биләр. Бу гејз вә гәзәб исә раст кәлдији һәр бир шеји јандырыб күлә дөндәрәр.

Ахстан сөһбәт етдији адамлары, куја онларын сирләрини билмәк вә гијмәтләндирмәк истәјирмиш кими, адәт үзрә, чох диггәтлә көздән кечирәрди. О, Һәнифәјә нәзәр салыб деди:

— Билирәм ки, һәр бир зарафатда да бир азча һәгигәт вар. Сөјлә көрүм, бу күн нечә ејләдин ки, тәрсликдә ешшәјә үстүн кәлдин?

Һәнифә бир көзүнү һијләкәрчәсинә гыја-гыја, тәләс-мәдән сөзә башлады:

— Еј шаһым, һәгигәтин өзүндә дә, әслинә бахсан бир аз јалан вар. Одур ки, һәр бир шејдә һәгигәт анчаг дөрддә бир гәдәр олар... Бүтүн иш ајаглардадыр. Киминин дөрд ајағы вар, киминин ики...

Һәнифә бармагларыны бүкә-бүкә давам етди:

— Бах, белә!.. Ики ајаглы ешшәкләр дөрд ајаглы ешшәкләрдән чохдур, онларын һәрәкәтләринә бахыб, ешшәкләрини дә хасијјәтини билмәк олар. Анчаг бу да вар ки, ики ајаглы ешшәкләр дөрд ајаглылардан даһа тәрсдир.

Ахстан онун сөзүнү кәсди.

— Сәнин ешшәкләрин хасијјәтини өјрәнмәк үчүн бахдығын ики ајаглы ешшәк дедијин о адамлар һардадыр?

— Еј шаһи-ә'зәм, онлар сәнин һүзурунда оlanda, өзләрини башга чүр көстәрирләр.

— Јә'ни нечә?

— Ики ајаглы ешшәкләр сәни гәзәбләндрәмәк үчүн, өзләрини рам көстәриб итаәткар олурлар.

— Бәс онларын тәрслијиндән ким зәрәр чәкир?

— Онларын мәрһәмәтинә мөһтач олан адамлар...

Шаһ күлә-күлә деди:

— Бәс һәнифә бу икиајаглылары һардан белә јахшы таныјыр?

Тәлхәк сәфәһ-сәфәһ күлүб чаваб верди:

— Һәнифәјә нә вар ки? Һәнифә һәшәратдан да ачиз бир мәхлугдур. Оун габағында һеч кәс өз чилдини дәјишмир. Одур ки, о да нә гәдәр десән ешшәк көрүр.

— Сән бу ешшәкләри һансы әләмәтдән таныјырсан?

— Һагсыз адам инад ејләјәндә, дөнүб ешшәк олур.

Ахстанын додаглары титрәди. Һәнифәнин бу зарафаты шаһын өзүнүн Сәлимә етдији һагсызлығы јадына салды.

Ахстан ағыр-ағыр сорушду:

— Бәс онлар нијә белә еләјирләр?..

Шаһын фикирли бахышлары алтында Һәнифә сары кирпикли көзләрини гырышдырыб чәкинә-чәкинә чаваб верди:

— Ким билир, онларын үрәкләриндән нә кечир, нә көзләјирләр. Бирчә шеј вар ки, онлар сичан гарасыны мүшки-әнбәр вә ешшәк тәрслијини аслан чүр'әти кими гәләмә вермәк истәјирләр.

Ахстан хошуна кәлмәјән бу сөһбәти давам етдирмәк истәмәјиб сорушду:

— Јахшы, Һәнифә, бәс сән бундан нә хејир көрүрсән?

Һәнифә көзалты шаһа бахыб, мә'сум-мә'сум көксүнү өтүрдү:

— Белә ешшәкләрә баханда, асанча билирсән ки, онлары јохуша чыхармаг үчүн һараларындан тутмаг ләзимдыр, гулагларындан, ја гујругларындан?

Ахстан дишләрини бир-биринә сыхыб, гејри-ихтијари гопачаг бир ниданы зорла сахлады. Тәлхәјә сынајычы бир нәзәр салыб бирдән-бирә сорушду:

— Һәнифә, бир сөјлә көрүм, чаггал кими кинли, балыг кими кизләнен вә бирә кими чәлд олан чаниләри тапмаг үчүн нә чарә вар?

Һәнифә узун башыны јана әјди вә аста сәслә чаваб верди:

— Елә билирәм ки, еј гадир һөкмдар, бурда бир ча-

рә јох, кәрәк үч чарә ола: һәр биринин өз чарәси вар. Онлар һамысы инсандан гачыб кизләнир. Һамысыны да тутмаг ләзимдыр. Анчаг һәрәсини өз јолу илә: чаггалы кәрәк гујуја саласан, балыгы тора, бирәни дә ода!

Шаһ көзләрини тәлхәјә зилләди.

Һәнифә бу өлдүрүчү, кәскин нәзәрләри һисс етмирмиш кими, өзүнү әсла о јола гојмајыб, сөзүнә давам етди:

— Бирә чох кеч-кеч көзә көрүнәр. О, шәбпәрәнин түкләри ичиндә кизләнир. Шәбпәрәләр исә, әлләри тәсбәһли, ағызлары дуалы олур. — Һәнифә шејх Әбумүслүмү јамсылајараг, хырдача, јорға аддымларла отагда јеримәјә башлады, әлини дә габага узадыб, куја тәсбәһ чевирди.

Ахстан о сааат баша дүшдү ки, Һәнифә башы гуш башына бәнзәјән Әбумүслүмү јамсылајыр. Шаһ кәркин бир ифадә илә деди:

— О гәсрә вә мәсчидә сәдагәтлә хидмәт едир.

Һәнифә әлини синәсинә гојду.

— Бизим чамаат арасында шәбпәрә барәсиндә белә бир рәвајәт вар: бир заман һејванларын падшаһы аслан, шәбпәрәдән бач истәјир. О асланын јанына кәлиб ганадларыны көстәрир вә дејир ки, мән гушам. Гушлар падшаһы гарагуша бач верирәм. Гарагушун бач јығанлары кәләндә исә, шәбпәрә ганадларыны јығыб, ити дишләрини көстәрир вә дејир ки, мән һејванам. Һејванлар падшаһы аслана бач верирәм. Одур ки, шәбпәрә анчаг кечәләр учур, ону тутмаг да чәтиндир.

Ахстан мүтәрәддид бир ифадә илә деди:

— Бәс сән билмирсән ки, шәбпәрә өзү дә зәрәрли һәшәраты тутур. О, шаһын намус вә әмнијјәтини горујур?

Һәнифә адәтинә зидд олан чидди бир ифадә илә чаваб верди:

— Инди ки, һејванлар падшаһы аслан шәбпәрәјә белә инаныр, онда бәс мә'сум кәпәнәк, гушлары вә һејванлары алдадан бу ријакарын барәсиндә падшаһа нечә хәбәр версин? Ахы шәбпәрә јазыг кәпәнәји ити дишләрилә дидиб тәләф ејләр.

Һәнифә бир ан сусду, сонра еһтијатла әлавә етди:

— Белә бир кәпәнәк шаһын көзләрини ачмаг истәдији үчүн чәзаја дүچار олубдур.

Ахстан кәскин бир нәзәрлә тәлхәјә бахды вә онун сон

сөзләрини гулаг ардына вурурмуш кими, сәсинә лагејдлик верәрәк, фикирли-фикирли деди:

— Өзләрини мәсчидә јахын көстәрмәк истәјән бу адамлар һеч дә пак вә тәмиз дејилләр.

Һәнифә бирдән, изтираб чәкирмиш тәк үзүнү гырышдырыб, пычылдады:

— Онлар мәсчиддә кизләнирләр, аллаһ билир ки, гоншудақы бөјүк булагдан Ширвана ахан о пак ганын һеч олмаса, бир дамчысыны төкмәјә чәһд ејләјирләр!

Сәлими хилас етмәк үчүн көстәрдији чидди-чәһд Һәнифәни шаһла ачыг данышмаға мәчбур едирди. О фикирли-фикирли сусуб, дәрин бир гујуја бахырмыш кими, ајагларынын алтына бахды вә атдығы дашын о гујуда догурачағы әкс-сәданы ешитмәк үчүн мүнтәзир дурду. Атдығы даш көзә көрүнмәз бир дәринлијә дүшмүшдү. Ошун суи-гәсдчиләри ширваншаһын мүстәгил сијасәтинә зидд олан вә Күрчүстана гаршы дүшмәнчилик едән адамлар арасында ахтармаг барәсиндә вердији дүзкүн мәсләһәт Ахстанын үрәјиндән иди.

Шаһ јаныглы-јаныглы деди:

— Сәнә баханда, адама елә кәлир ки, куја бу кифир гул бир дирһәмә дә дәјмәз. Мән сәни нијә сахлајырам? Гонаглары күлдүрмәји бачардығын үчүнмү? Ади бир адам сәнә нисбәтән алағ оту јанында лалә кими көзәл көрүндүјүнә көрәми? Күлүнч олдуғун үчүнмү? Јохса, јарамаз мүфтәхорлары сәнинлә мүгајисә етмәк үчүнмү? Јох, аллаһ сәни әсил-начабәтдән мәһрум едибсә дә әвәзиндә ағыл вә һижлә кәрамәт еләјиб. Сәни она көрә кифир јарадыб ки, падшаһларын јанына јол тапасан. Аллаһа чох шүкүр олсун ки, әсил-нәчабәтли адамларла достлуг еләмирсән. Анчаг сән хејирхаһ вә фајдалы адамсан. Мән сәнин сөзләринә е'тибар ејләјиб ишләри јохларам вә көрсәм ки, бирәни кизләдән шәхс заһирдә нәчабәтли көрүнән бир шәбпәрәдир, — онда лајиг олдуғу чәзаны верәрәм, Амма... шәбпәрәнин архасында даһа тәһлүкәли дүшмәнләр вар!..

Тәлхәк јериндә әзилиб-бүзүлүр, анчаг чыхыб кетмирди.

Ахстан кәскин бир сәслә чығырды:

— Нә көзләјирсән?

— Еј зәка каны, тәләф олан кәпәнәји јаддан чыхарма.

Шаһ суаледичи бир нәзәрлә тәлхәјә бахды:

— Нә кәпәнәк?

Һәнифә сөзә башламаг истәјирди ки, Ахстанын көзләриндә дәһшәтли парылтылары көрүб:

— Мүнәччими чағыр, о, чаван шаир барәсиндә сәнә данышар, — дејиб бу гәзәбли асланын мағарасындан сивишди.

ШАҢ ГУЈУЛАРЫ

Сәлими дири-дири дәфн етмишдиләр. Әввәлчә о, азачыг да олсун бир ишыг әламәти көрмәк үмидилә көзләрини јухары зилләјиб хејли бахмышды. Анчаг гују сарајын алтындақы гајада чапылыб газылмыш вә ағзы гаранлыг зирзәмијә чыхырды. Бир аз сонра Сәлимин бир шеј көрә билмәкдән даһа үмиди кәсилиб, башыны ашағы салыб, гаты зүлмәт ичиндә галмышды. Бу вәзијәтдә фикирләшмәк даһа мүнәсиб иди.

Сарајда отуза гәдәр мүхтәлиф дәринликдә дәјирми вә дөрдкушәли сусуз гујудан чүрбәчүр мәгсәдләр үчүн истифадә едилирди. Бунларын бә'зиләриндә тахыл, бә'зиләриндә дуз еһтијаты сахланылыр, ән дәринләринә исә дустаг салырдылар. Бу гујулардан бә'зиләри кизлиндә олуб, ағызларына кип јонулмуш сал дашлар гојуларды. Бир заманлар атәш пүскүрән бу гујуларын јакынлығында, гәдим Бак шәһәринин атәш гурбанкаһы варды. О вахтлар бурада сәккизкушәли баш гурбанкаһда баш каһин атәшә гурбанлар верәр вә гурбанкаһ дашларындан сүзүлән ганлар бу гујулара ахарды. Зәбанә чәкән алов чохдан бәри бу тәпәнин үзәриндән јох олуб кетмишди. Дағылыб сөкүлмүш мә'бәдләрин бүтүн гујулары инди бу һејбәтли гәсрин алтында галмышды.

Сәлим чүрүмүш зир-зибил илә долу бу гујулардан биринин дибиндә әзаблы саатлар кечирирди. Һөрмүздүн гуру, одлу нәфәси әвәзинә, бурада гара Әһримән рүтүбәтли үфунәт јајырды.

Сәлим нә кечә-күндүзү, нә исти-сојуғу, нә јорғунлуғу, нә дә динчилији һисс едирди. Чәкдији изтираблар тәдричлә күтләшир, мә'нәви бир биһушлуға чеврилирди. Гәлбиндә тәһгир һиссиндән башга бир шеј галмамышды. О, суи-гәсдчиләри ашкара чыхармамышды. Ахстан гызғын һиддәти вә һагсыз гәзәби илә онун гүруруна тохунмушду. Буна көрә дә Сәлим сәсини чыхармајыб, мискин бир горхаг кими көрүнмәк истәмәмишди.

Эввэл о, өз һәјатыны гуртармаг үчүнү јох, шаһын өз хејри үчүн һәр шеји ачыб сөјләмәк фикриндә иди. Анчаг Ахстанын сөјләдији «мәнфур јаланчы» сөзләри онун гулагларында һәлә дә сәсләнир вә гамчы зәрбәси кими, бәдәнини јандырыб-јахырды. Лајиг олмадыгы бу һәғарәт ону инадла сусмаға, һәм дә јалныз кәндлиләрә мәхсус мөһкәм бир инадла сусмаға мәчбур етмишди.

Онун мәрдлији бу гујуда узун мүддәт сынагдан чыхмалы иди. Бу сынама өлүнчәјә гәдәр давам едә биләрди. Сәлим кими адамлар бәдән әзијјәтләринә гаршы гаја кими сәрт вә мөһкәм олурдулар. Узун сүрән бу ишкәнчә ону санки кејләшдирмишди.

Сәлим тамамилә сакит иди. Гаранлыг јералты мөһбәсиндә зәнчирләрини сәсләндирмәдән, саатларла һәрәкәтсиз отурурду. Бир дәфә јемәјә әлини дә вурмадан, хәрәкәт касасынын јанында чөмәлиб отурдуғу заман, јухарыдан бир һәнирти кәлди. Сәлим гымылданды вә буховлары чинкилдәди. Јухарыдан бу сөзләри ајдын ешитди:

— Сәлим, ај Сәлим, гулаг ас, мәнәм һеј, һәнифә!..

Тәлхәк гујунун ағзында узаныб, әлләрини ағзына тугараг, хырылтылы бир сәслә дејирди:

— Сәлим, ај гардаш, Дилбәр сәнә һәдијјә кәндәриб... Бир һај версәнә... Ај Сәлим! Ај дәли, бир көр шаһ гызы сәнә пәләр кәндәриб!..

Сәлим дәрин јухудан ајылмыш кими, ајаға галхды. Дилбәр сөзү санки узаглара чахан шимшәк курултулары кими сәсләнди: Сәлим боғуг бир сәслә дејинди:

— Сән дә әлә салмаға адам тапыбсан! Сәни анд верирәм чых кет, дәрдимин үстүнә дәрд гојма!

— Ај Сәлим, дејәсән гујуја дүшәли башын да хараб олуб... Бирчә кәнара чәкил, кисәни атым!

Сәлим нәм, сүрүшкән дивара сөјкәнди. Бир шеј кумбулту илә јанына дүшдү. Сәлим диггәтлә гулаг асды. Өз үрәјинин дөјүнмәси, бир дә зәнчир чинкилтисиндән башга бир шеј ешидилмирди. Титрәк әлләрилә дүшән шеји јохлады. Бармаглары көјәрти кими јумшаг бир шејә тохунду. Сәлим әјилди вә мәст едән хош рејһан гохусу дүјду.

Сәлим диз үстә чөкүб чичәкләри гохлады. Онлары көрә билмирди, анчаг зәриф рајиһә вә тәрәвәт бүтүн вүчудуну ләрзәјә кәтирди. Чичәкләр ип илә зәриф дәри кисәјә бағланмышды. Еһтијатла әлини мөхмәр кими јумшаг чичәкләрин үзәриндә кәздирди. Сәлим бунларын

бура һарадан, нечә кәлиб чыхдығыны вә нә демәк олдуғуну фикирләшмәјә чәһд етмирди. Чалышырды ки, һәр бир чичәјин рәнкини ајдын тәсәввүр етсин. О, бурада, гујунун дибиндә илк дәфә дәрин бир севинч дүјду. Көрәсән бу мүдһиш бир истәһза дејилди ки? Бу чичәкләр тикана дөнүб, онун әлләрини даламајачаглар ки? Јох, һәлә ки, әлләрини, јанагларыны вә гәлбини охшајырды. Сәлим тәләсмирди.

Нәһајәт һејбәни дә ачды. һејран галды: әлләринә тәзәчә бишмиш чөрәкләр, ширин күлчәләр, пендир вә бир хејли дә чох хошладығы гутаб тохунду. Ев сәлигәсилә бишмиш бу гутаблар һәлә дә сојумамышды. Бунлардан башга, ајрыча олараг, гәләмдан, бир аз кағыз, бир шам, бир чахмаг-гов, инчә әнбәр гохулу кичик вә јумшаг бир балынч варды. Бу, һәммин әнбәр гохусу иди ки, Сәлим вахтилә Гызгаласынын дамында дүјмушду. Бир ан фикриндән кечди ки, бүтүн бунлары Дилбәр кәндәрмишдир. Анчаг бу фикир она инанылмаз, әчајиб бир еһти-мал кими көрүндү.

Көрәсән, бу балынчы һансы гајғылы әл гојуб? Бура-сы мәлум иди ки, бу һәдијјәләри кәндәрән дүшмән дејил, достдур. Бәли, бәли, сәмими досту һәнифә онун дәрдени азалтмаг, көнлүнү ачмаг истәмишдир. Елә исә, бәс һәнифә Дилбәрин адыны нијә чәкирди? Ким инанар ки, шаһ гызы өзүнү о дәрәчә алчалдыб, мискин бир чәни илә кизлин әлагәјә кирә? Бәс һәнифә гәлби тәшвишә салан бу чичәкләри нијә кәтирмишдир? Бу чичәкләри адам гучаглајыб бағрына басмаг истәјир...

Јенә эввәлки дүјгулар Сәлимин гәлбини алов кими бүрүдү. Зәнчирләри чинкилдәјә-чинкилдәјә ајаға галхды. Јан тәрәфдәки ојуға тәрәф дөндү. Бурада, гујунун дибиндә кәнара кедән гыса бир јол варды. Сәлим дар чухура сары имәкләди вә титрәк әлләри илә чахмаг чахыб гов алышдырмаға чалышды. һәр дәфә чахмаг дашындан гопан гығылчымларын зәиф парылтысында јералты мағаранын нәм дивары сечилмирди.

Нәһајәт, шамын парлаг вә хош ишығы гујунун дибини ајдылатды. Сәлим илк дәфә бу чиркин сичовул јувасыны көзләри илә көрдү. Јан диварларда, бәлкә дә эввәлки душтаглар тәрәфиндән газылмыш бир нечә ојуг варды. Сәлим шамы бу ојуглардан биринә гојду. Биринә дә һејбәни гојмаг истәјирди ки, чох бәрк ачмыш олдуғуну дүјду. Отуруб ағыр-ағыр јемәјә башлады...

БИРЭЖЭ АТЭШ!

Әһмәд Нәби икинчи намазыны гуртарса да, анчаг же-нә өзүнү раһат вә асудә һисс етмирди. Бу күнләрдә худдам шаһын буруғу илә мәсчидин лап гапысы ағзын-да јахаланыб сараја апарылмышды. Гузу кими динч вә мә'сум олан Әһмәд Нәбинин дә үрәжинә горху дамыб, ону телаш-тәшвишә салмышды.

Бә'зи бәдзатлар сөз чыхартмышдылар ки, шаһзадәнин башына кәлән гәзавү гәдәрдә куја онун да әли вармыш. Бу мүбарәк вә пак адам да бүтүн дүнја ишләриндән әл чәкиб, кечә-күндүз разүнијазә, дуа вә намаза гуршан-мышды. Анчаг бунларын һеч бири гәлбинә тәскинлик вермирди. Бирчә чарә галмышды ки, о да һамама кедиб гүсл етмәк илә бу кәсаләтдән хилас олсун.

Чүмә ахшамы иди. Хәтиб һәмишәки кими, әбасына бүрүнүб, јорғалаја-јорғалаја мәсчиддән чыхды.

Гапынын ағзында Әһмәд Нәби һамамчыја раст кәл-ди. О, бүрүнч чырағын дибинә чөкмүш нефт хылтыны тәмизләјирди.

Әһмәд Нәби һамамчыны саламлады.

— Әссәламүәлејкүм, ја Әбүлгасым!

— Әлекүммәсалам, ја хәтиб, хош кәлиб сәфа кәти-рибсән. Көрүрәм ки бизим һамамын сәфасындан фејзи-јаб олмаг адәтини тәрк еләмәјибсән. Һәрчәнд ки, бура ахыр заманлар мә'мин гәсидәханлардан зијадә јүнкүл-мәчаз сарај шаирләри кәлирләр, амма «тәрки-адәт бә-мөвчиби-мәрәзәст»¹.

Хәтиб көзләриндә ани бир парылты вә сәсиндә итаәт-кар бир аһәнклә чаваб верди:

— Хејр аға, мән јахшы мүттәлиәм ки, сәнин заирлә-рин арасында мүртәдләр вә рәсули-әкрәмә ифтиракурлар ола билмәз.

Һамамчынын додағы гачды:

— Дүз бујурурсан, ја хәтиб. Үлум вә әш'ар о заман зијанавәр олар ки, бунлары муфсидләр исте'мал едә.

Хәтиб көксүнү өтүрүб тәвазә илә сусду.

Гырмызысаггал һамамчы кәнара чәкилиб хәтиби дә'-вәт етди:

— Бујур, бујур! Һәр нә лазым олса гуллуғунда һазырдыр.

¹ Фарсча мәсәл: «адәти тәрк етмәк, адамы хәстәләндирәр».

Хәтиб алчаг пилләләрдән дүшүб, дар бир дәһлизә кирди. Һамамын бајырына — сојунма һиссәсинә кирәр-кирмәз, ајағјалын, гыса туманлы чамәдар ону гаршыла-јыб, јер кәстәрди вә бир фитә тәгдим етди. Әһмәд Нәби әлини әбасынын ичәри чибинә салыб, хејли гурдаланды-дан сонра хидмәтчинин овчуна сүртүк бир дирһәм басды.

Әлиачыг мүштәриләр, адәт үзрә, һамам саһибинә бир овуч күмүш пул вериб, чамадара вә башга хидмәтчилә-рә пәјламағы она һәвалә едәрдиләр. Анчаг хәтиб буну хошламазды, азачыг пешкәши онлара өзү верәрди.

Һамамын сојунма јери сәккизкушәли ири бир отаг-дан ибарәт олуб, ортада сәккизкушәли бир һовуз варды. Диварларын дибинә бојунча пәрдәли кичик һүчрәләр дү-зүлмүшдү, мүштәриләр бурада сојунардылар. Хәтиб пәр-дәни јеничә араламышды ки, чижинә гәтфә салмыш башга бир хидмәтчи һүзура кәлди. Әһмәд Нәби јенә әлини чибинә салыб гурдаланмалы олду. Нәһәјәт, гара пул тапыб бу хидмәтчи илә дә үзүлүшдү, ағыр-ағыр со-јунмаға башлады. Палтарыны сәлигә илә бүкдү, сәкијә јығды, ајағгабыларыны хүсуси бир ојуға гојуб фитәсини бағлады. Һамамын хош вә илыг һавасы, ичәридән кәлән боғуг сәс-күј вә суларын инчә шырылтысы ону тәскин етди.

Хәтиб ичәридәки хидмәтчијә дә вермәк үчүн көтүрдү-јү бир хырда гара пулу овчунда бәрк-бәрк тутуб, тахта башмағларыны таггылдада-таггылдада бир дәһлиздән дә кечиб ичәри кирди. Дәһлизин һәр ики јанында, палаз дөшәнмиш кичик һүчрәләрдә чимиб чыхмыш мүштәри-ләр динчәлирдиләр. Бунлардан бириндә һүндүр дәри папағлы бир шәрбәтчи сакит-сакит сөһбәт едән, нәрд вә шәтрәнч ојнајан вә ја садәчә, узаныб динчәлән мүштә-риләрә пијаләләрдә сәрин шәрбәт пәјләјирды. О бири һүчрәләрдә исә мезәли бир кисәчи мүштәриләри башына јығыб, Абшоран әнчири кими шишкин вә јумру додаг-ларыны марчылдада-марчылдада, ачыг-сачыг ләтифә-ләр данышырды.

Һамамын ичиндә, адамлар чимән јердә дә хејли мүш-тәри варды. Бурада кисәчи вә саир хидмәтчиләр мүштә-риләрдән дә чох иди. Хидмәтчиләр гыса вә түнд көј рәнкли фитәләри илә мүштәриләрдән сечилирди. Бун-лардан бә'зиләри алчаг күрсүләрдә отурмуш мүштә-риләрин башыны јујур, бә'зиләри кисә чәкир, бә'зиләри мүштәриләрин үстүнә су төкүрдүләр. Гызышмыш бәдән-ләрдән буғ галхырды.

Жекә саллагбурун вә сејрәк бығлы бир кисәчи хәтибин әмринә итаәт едиб, үстүнә исти су төкдү вә һамар дар сәкинни үстүнә узадыб, арыг бәдәнини хош әтирли килаби илә јаваш-јаваш овмаға башлады.

Кисәчи јавашчадан бурнунда зүмзүмә едир, хәтиб исә динмәз-сөјләмәз узаныб һамамын тағларыны сејр едирди. Күнбәздәки уча пәнчәрәдән сүзүлән инчә ишыг вә кисәчинин јаваш-јаваш овмасы хәтибә јуху кәтирди.

Һамамын тағындан гоуб дүшән сојуг су дамчысы хәтиби диксиндириб ајылтды. Кисәчијә шүбһәли бир дирһәм вериб, онунла үзүлүшдү вә кедиб дәрин хәзинәјә кирди. Бурада ири башлы, үркәк бахышлы балача бир оғлан үзүрдү.

Хәтиб ики дәфә далбадал баш вурду, гулагларын-дан, саггалындан сүзүлүб ахан су илә бирликдә санки худдам вә бә'зи башга адамлар барәсиндә тәшвишли хәтирәләр дә јујулуб кетди.

Әһмәд Нәби хәзинәдән чыхыб, дар бир һүчрәјә кирди. Буранын дөшәмәси ики парча сал дашдан ибарәт олуб, алт тәрәфдән гыздырылырды. Бурада азачыг дајанды. Бәдәнини гурудуб, саггалыны дарадыгдан сонра, хәтиб јенә чимилән јерә кәлди. Сојунма отағында олдуғу кими, бурада да кичик һүчрәләр варды. Бунлар бајырдакылара нисбәтән даһа зәнкин бәзәнмишди: диварлара ојма нахышлар ишләнмиш, көј рәнклә јазылар јазылыб, јеринә исә алабәзәк дашлар дөшәнмишди. Әһмәд Нәби бу һүчрәләрдән биринә кириб, енли вә раһат дөшәкчәнин үстүндә отурду. Башындакы фикирләр тамамилә дағылыб кетмиш, үрәји сакитләшиб, динчәлмишди...

Гоншу һүчрәдә ики тачир нә барәдә исә данышыр, бәһс едир вә бир-бирилә сөвдәләширдиләр. Онларын сәсләри бошлугда әријиб кедир, елә бил ки, Әһмәд Нәбидән узаглашырды. Хәтиби јуху басырды. Бирдән гулағына өз ады дәјди, данышанлардан бири пычылты илә онун адыны чәкди.

Хәтибин јухусу һәммин саат гачды. Дивара јанашыб, диггәтлә гулаг асмаға башлады.

Јоғун, кур сәсли бириси өз малыны тәрифләјирди:

— А киши, бир бах көр, сәнә нә бојаг верирәм, көз дәјмәсин, һеч белә шеј көрүнмәјиб. Мәним бојағымла бојанан парчанын рәнки јүз ил дә солмаз, өзү дә јүз динара кедәр....

Әһмәд Нәби елә күман етди ки, јанылмышдыр: «Јәгин ки, сәһв ешитмишәм. Кишиләр өз алверләриндән данышырлармыш».

Анчаг һәммин сәс лап алчагдан деди:

— Јазыг Әһмәд Нәби, ај бәдбәхт Әһмәд Нәби!..

Хәтиб бир анда дирчәлди.

— Бојағына сөзүм јохдур, јахшы бојагдыр, анчаг гијмәти чох баһадыр... — дејә башга назик бир сәс чаваб верди. Сонра һәммин адам зорла ешидилән бир сәслә давам етди: — Јазыг Әһмәд Нәби билирди ки, ондан шүбһәләнибләр, анчаг худдам өлүб, сирр дә итиб-батандан сонра хәтиб еһтијаты әлдән гојуб...

О бири, јоғун сәслә чаваб верди:

— Әшши, нә дејирсән, бојағымын бир тајына вур-тут јарым динар истәјирәм... — Вә һәммин саат пычылты илә әлава етди: — Бичарә нејләсин, мәкәр еһтијатлы олмагла адам чаныны бәләји-накаһанидән гуртара биләрми?!

— Јахшы, аллаһ хејир версин, јүз тај алырам! — дејә инчә сәс саһиби учадан дилләнди вә лап јавашдан әлава етди: — Әлбәттә, бу ишдән о хејли газаныб дөвләт саһиби ола биләрди, анчаг башыны саллајыб өлүмүнү көзләјир...

Әһмәд Нәбинин чәнәси әсиб, дизләри тагәтдән кәсилди.

Сөһбәт едәнләрдән биринчиси пычылты илә сорушду:

— Нечә јәни өлүмүнү көзләјир? Ону ким өлдүрәчәк ки?

О бири дә пычылты илә чаваб верди:

— Әлбәттә, шаһ!..

— Бәс она мұкафаты ким верәчәк?

— Ону да шаһ!..

Тачирләр бојаг сөһбәтини гуртарыб, көрүнүр ки, онлары даһа чох марагландыран бу сөһбәтә киришдиләр. Јоғун сәсли тачир сорушду:

— Неч баша дүшә билмирәм ки, бу нечә ишдир? Нечә ола биләр ки, шаһ ону һәм е'дам етдирир, һәм дә мұкафат верир?

О бири изаһ етди:

— Иш беләди: сиррин үстү һәлә ачылмајыб. Кәләфин бир учу кедиб мәсчидә чыхыр. Гајығы дәлән бычаг да мәсчиддән тапылыб. Шаһ јүз нәфәр күнаһсыз адамы да е'дам етмәјә һазырдыр, тәки чинајәткарлардан бирчә нәфәри онларын арасында олмуш ола.. Шаһын ән јахын пишхидмәти Шәһријарын әминәвәси Бејдулла бизим

Исфендијара дејиб ки, дүшмәнләрин һижләсинин үстүнү ачмагла, шаһ өзү мәшғулдур. О, Әһмәд Нәбидән дүрүст бир хәбәр ешитмәк тәмәннасындадыр.

Јоғун сәсли мүсаһиб боғуг-боғуг деди:

— Бәс белә де!.. Бәли-бәли... Инди баш тапдым... Хәтибин башында чох бәлалар вармыш! О һәбс олунмасыны көзләмәјиб, өзү шаһын јанына кедиб, о хаин Сәлим барәсиндә бүтүн билдикләрини сөјләсә, чаныны гуртарар.

— Нәинки чаныны гуртарар, үстәлик јахшы да вардәвләт саһиби олар!

— Нечә јә'ни?

— Шаһ чинајәткары тутмаг вә ја ишин үстүнү ачмаг үчүн ики рәтл гызыл вә'д ејләјиб.

Бојаг тачири көксүнү өтүрдү.

— Доғрудан да инсан тәлејинин нә гәрибә чилвәләри вармыш!

Инчә сәсли мүсаһиби онун фикрини тәсдиг етди.

— Бәли!.. Әһмәд Нәби ја варлана чаг, ја да е'дам олуначаг....

Ахырынчы сөзләри ешидәндә, хәтибин чанына ләрзә дүшдү. Түкләри биз-биз олду. Титрәјән эли илә дән дүшмүш сачларындан тутуб, гулағыны арәкәсмәнин диварына јапышдырды. Бир аз сүкутдан сонра тачирләр пычылыты илә сөһбәтләринә давам етдиләр.

Јоғун сәсли мүсаһиб марагла сорушду:

— Хәтиб худдам илә чаван шаирин элагәси олдуғуну һардан билирди ки?

О бири чаваб верди:

— Буну мәсчидин хәтиби билмәјиб, бәс ким биләчәк? Сәлим һәр күн мәктәбә кедир, мәсчидә дә дәјирди.

— Валлаһи дүз дәјирсән! Јахшы, мәни бир баша сал көрүм ки, шаһзадәнин өлмәсинин Сәлимә нә хејри ола биләрди?

Инчә сәсли тачир һәммин саат чаваб верди:

— Бах, бу чәтин мәсәләдир? Јекә үләмалар да бу суала чаваб вермәкдә ачиздир. Сәлим сараја кәләндә, мәсум бир гузу иди, сонрадан ловғаланыб бир чанавара дөндү, — дәјә бир аз сүкутдан сонра мүсаһиб сәсини бир аз да алчалдыб давам етди:

— Һәммин бу Сәлим араны гарышдырмаг, чамааты шаһын үстүнә галдырмаг истәјирмиш...

— Ахы дәјирләр ки, дәниздә Мәнүчөһрү өлүмдән о хилас ејләјиб...

— Сән нә сараја адамсанмыш! Неч шаһ оғлунун хиласкарыны тутуб зиндана салардымы? Әксинә, Сәлим шаһзадәни дәниздә боғмаг, өзү үзүб саһилә чыхмаг, гачыб кизләнмәк истәјирмиш. Јахшы ки, Нијазын кәмиси вахтында шаһзадәнин дадына чатыб...

Јоғун сәсли мүсаһиб өз фикриндә мөһкәм дурурду:

— Бәс нијә һамы тә'кидлә дәјир ки, шаири шаһын гызына ашиг олдуғу үчүн гујуја салыблар?

— Нә гәдәр ки, Сәлим өз күнаһыны бојнуна алмајыб, шаһ бир һижлә ишләтмәлидир. О, үмидвардыр ки, шаирин фәсадындан хәбәрдар оланлар өзләри кәлиб фитнәкарын ишинин үстүнү ачарлар.

Ишдән хәбәрдар олан инчә сәсли мүсаһибин кәтирдий дәлилләр инамлы олдуғундан, жоғун сәсли бојаг тачири сусмалы олду. Инчә сәсли мүсаһиб тәклиф етди:

— Баһо, сөһбәтә гызышыб, көр нә вахтдыр отурмушуг! Дур, кедәк.

— Вај, вај!.. Лап чох отурмушуг һа., — дәјиб о бири бәркдән әснәди.

— Билмирсән инди бу јемишләрин јүзү нечәјәдир?

— Јарым динара!

— Баһ... баһ!..

Онлар бир нечә белә әһәмијјәтсиз сөз дәјиб сусдулар. Әһмәд Нәби хејли көзләди. Анчаг даһа бир шеј чыхмады. Сонра ајағјалын, чимилән јерә кечди. Орадан үркәк нәзәрләри илә гоншудақы һүчрәјә бојланды. Пәрдә ачыг, һүчрә исә бомбош иди. Әһмәд Нәби ичәри сохулду, әзилмиш дөшәкләри көздән кечирди, балача мизин үстүндә јемищ габыглары илә долу бир бошгаб варды. Орадақы дөшәк вә мүтәккәләри көпәк кими ијләди, бунлардан көһнә јун вә тәр гохусу кәлирди.

Әһмәд Нәби әтрафына бахына-бахына, јенә чимилән јерә гајытды вә һәмсөһбәт тачирләри таныја билмәк үчүн орадақылары бир-бир көздән кечирди. Һамам хидмәтчиләри пис-пис она бахдылар. Өз мүшаһидәсиндән наразы галмыш Әһмәд Нәби ајағларыны јуду, тахта башмаглары кејди вә һамамын бајырына чыхды. Хәтиб бурада сујун шырылтысыны динләјә-динләјә гәтфә илә бәдәнинин тәрини гурулады вә тәләсик кејиниб һамамдан чыхды.

Гапы ағзында даһа һамамчыја раст кәлмәди. Бир ан дурухдугдан сонра икикүнбәзли һамам бинасынын дөврәсинә һәрләниб, јолуна давам етди. Ешшәк гошулмуш бағарачархлы һамам гујусунун јанында күл вә јаначаг төр-

төкүнтүсү галагынын о тәрәфиндә гырмызысаггал Әбүлгасым фикирли-фикирли дурмушду.

Әһмәд Нәби бу әсрарәнқиз тачирләр барәсиндә ондан бир хәбәр билмәк истәдисә дә, анчаг дили сөз тутмады, онунла худаһафизләшмәли олду.

Әбүлгасым башыны хүсуси бир әда илә әжиб, јенә «сәфа кәлдин» сөзләрини тәкрар етди вә һәммин саат орадача нефт һопдурулмуш тәзәк дашыјан күлханчыја ачыгланмаға башлады. Куја хәтибин бурада олдуғундан хәбәри јохмуш кими чығырыб-бағырды:

— Ај бәдзат оғлу бәдзат, кәрәк сизин дә ишинизи мән көрүм? Бачалар тугулуб, тијан даш бағлајыб, очағы һис боғур... Белинизә гурд дүшүб?.. Бир дәфәлик јадынызда сахлајын ки, сиз худдам дејилсиз, хәтиб дејилсиз, һамамчысыныз, һамамчы!.. Чаныныз чыхсын, ишләјин!..

Әһмәд Нәби аллаһа хош кәлмәјән бу сөзләри ешидиб, тәләсик јола дүзәлди.

Хәтиб тәшвиш ичиндә о јан-бу јана баха-баха, бир нечә дар, әјри дәнкәдән кечиб, узун һасарлы бир һәјәтин гапысы ағзында дурду. Бир дуа охујуб, гапынын тохмағыны бәрк-бәрк вурду вә көзүнү гапынын дәмир һалгасына силләди.

Ичәридән хырылтылы бир гоча сәси кәлди:

— Кимдир?

— Һачыаға, ач, мәнәм, Әһмәд Нәби!

Ичәридән һеч бир сәс кәлмәди.

Хәтиб гапынын арасындан бәркдән чығырды:

— Мәнәм еј, мән, Әһмәд Нәбијәм, Әһмәд Нәби!..

Гапынын гуллабасы сәсләнди, сонра үзүнүн дәриси гырышыб гаралмыш, көзләринин нуру кетмиш бир гоча гапыны ачыб, хәтиби ичәри бурахды. Хәтиб бәркдән чығыра-чығыра гочадан сорушду:

— Аллаһтаала мүннин олсун, ај Һачы, бәс ваиз Осман һаны?

Гоча мискин-мискин, ағлар бир сәслә чаваб верди:

— Сараја кедиб... Чохдан кедиб... Лап чохдан... Амма гајыдыб кәлмәјиб...

Әһмәд Нәбинин бүтүн бәдәни бүзүшүб кичилди вә о сичан кими горхаг нәзәрләрлә әтрафына бојланды. Сонра јалварычы бир сәслә гочанын гулағына чығырды:

— Һачы әми, бир јахшы јадына сал, көрүм, һавахт кедиб?

— Јәгин дејә билмәрәм... Кәрәк ки, ики күн, үч күн, бәлкә дөрд күн олар...

— Ејб еләмәз, Һачы, иншааллаһ кәләр.... — Әһмәд Нәби шүбһәли-шүбһәли гочаја тәскинлик вериб тәләсик гапыдан сивишиб күчәјә чыхды.

Инди Әһмәд Нәби өз гаршысында бирчә јол көрүрдү ки, о да гәсрин јолу иди. Горхудан ганадланмыш кими горхунч сараја сары учурду. Инди шаһын һимајә вә мәрһәмәтинә мөһтач иди. Үрәјиндә һәрарәтлә үмид едирди ки, һөкмдары өз бәраәтинә инандыра биләчәкдир.

Гәсрин бүрчләринә јахынлашанда, горху даһа да артды вә өзүнү күчлә әлә алыб, сарај кешикчиләринә јахынлашды.

Кешикчиләрин башчысы, көзләнилмәз бир һалда, хаһишини һәтта, сонуна гәдәр динләмәдән, Әһмәд Нәбини ичәри бурахды. Низәли сәрбазлардан биринә әмр верди ки, хәтиби дүз шаһын һүзуруна өтүрсүн.

Шаһын игамәткаһынын гапысы ағзында хәтибин чанына үшүтмә дүшдү. Рәнки гачды. Додаглары көјәрди вә тир-тир әсмәјә башлады.

Ичәридән чыхан јекәпәр бир хидмәткар ишарә илә ону ичәри чағырды.

Әһмәд Нәби башмагларыны чыхарды. Бирчә ан ичиндә јерә јапышмыш кими ағырлашмыш ајагларыны күчлә чәкиб чыхарды вә сојуг суја баш вуран адамлар тәк игамәткаһа кирди.

Ичәридә хәтиб көзләдији мәнзәрәни көрмәди. Бурада нә дәбдәбәли шаһ јатағы, нә дәвәгушу ләләјиндән ири јелпазәләр, нә дә гызыл пијаләләр варды. Үркәк нәзәрләри илә гәрибә аләтләри: сәјјарәләрин јүксәклијини вә сејрини тәјин едән эчајиб елми-ничум аләтләрини көздән кечирди вә бирдән-бирә ширваншаһын узунсов чидди чөһрәсини гаршысында көрдү. Өзүнү тамамилә итирмиш Әһмәд Нәби шаһын һүзурунда диз чөкдү.

Шаһ сүкунәтлә деди:

— Дур ајаға, еј аллаһын мө'мин бәндәси, нә баис олуб ки, һүзура кәлибсән?

Шаһын сәсиндәки чиддијјәт вә ејни заманда меһрибан аһәнк һәммин саат Әһмәд Нәбијә үрәк-дирәк верди. О, башыны галдырды вә титрәк сәслә сөзә башлады:

— Аллаһтааланын әмри илә кәлмишәм, еј шаһым... Кәлмишәм ки, тахтү тачына суи-гәсд ејләмәк нијјәти-хәбисинә дүшән бир бәдәфкарын иһанәтини кәшф еләјим...

О сусуб башыны ашагы салды.

Шаһ женә һәммин сакитликлә она мүрачиәт етди:

— Әкәр сөзләрин мүфид вә һагдырса, һәр шеји шәрһ вә бәжан ејлә!

Әһмәд Нәби чәкинкән вә еһтијатлы бир әда илә женә сөзә башлады:

— Еј дини-мүбини-исламын мүчаһиди-ә'зәми! Сәнин сажәји һимајунунда бир мүфсид вә хәбис чаван мәскән салмышдыр ки, гәјур нөкәрләрин о чаваны сөвдаји-ешг тәмәннасында икән, зири-зәминдә дәрдәст ејләмишләр. Онун нијјәти-мүфсиданәси сәнин кәримәји-таһирәнин дејил, нури-чешмин вә вәлиәһди-сәлтәнәтин олан оғлунун јанына вәсил олмаг имиш...

Ахстан көзләрини јумуб јумшаг бир сәслә сорушду:

— Онун барәсиндә сәнә нә мә'лумдур? Шаһидләрин кимләрдир?

Хәтиб көзләрини гыјыб горха-горха әтрафа нәзәр салды. Орадакы елми-нүчум аләтләринә бир дә көз јетирди вә санки онларын көмәји илә бу Ширван улдузунун хејирми, шәрми јетирәчәјини билмәк истәјирди.

Хәтиб еһтијатла сөзүнә давам етди.

— Бир күн ваиз Осман мәгсиди-шәрифдә мәним јаныма кәлмишди. Биз онунла баһәм сәнин мүртәд вә мүфсид дүшмәнләрин барәсиндә көвтику ејләјирдик. Ваиз бу нәмәкбәһрам чавана мүшабәһ шүәранын шәриндән мәни хәбәр ејләјирди. Накаһан бир һәнирти ешитдик вә һәммин бу хәбис сүтунун ардындан зүһур ејләди. Биз ону сәсләдик, амма о, мүлтәфит олмајыб, гачды вә гејб олду.

Шаһ диггәтлә хәтибә бахыб сөзүнү кәсди:

— О, мәсчидәми кәлмишди?

Әһмәд Нәби дирчәлди:

— Биз о мәл'унун мәсчиди тәлвис ејләдијини көрәндә, көзләримизә бавәр ејләмәдик, — дејиб хәтиб бир ан сусду. Анчаг шаһын үзүндәки меһрибанлыг әламәтини көрүб женә давам етди:

— Онун бу чүр'әткарлығы бизим бәсирәтимизи пәрдәдәр ејләди. Амма ахирүләмр бычаг пејда оландан сонра, мән бу һадисәни тәхәттүр ејләдим. Ахы худдамын һүчрәси мәсчидә мербутдур вә ордаң мәсчидә ачылан гапы даим күшәдә олур. Көрүнүр ки, о мәл'ун отаға бәләд олуб, мәгам ахтарымыш вә һәммин бычагы көрүб худдамын һүчрәсинә атыбмыш. Сәнин сәхавәти-шаһа-

нәндән гудуран о хәбис әзәмәтинин рүшејмини кәсмәк, вәлиәһди-әзизини вә бизим үмидимизи гәтл ејләмәк кими гәбаһәтә мүртәкиб олмушдур. Аллаһтаала Мәнүчөһрүн өмрүнү тул ејләсин!

Ахстан гејри-мүәјјән нәзәрләрлә хәтиби сүздү. Фикирли-фикирли өз-өзү илә данышырмыш кими деди:

— Гој бу һал лагејд адамлара ибрәт олсун! Гој о адамлара ибрәт олсун ки, оғлумун сағлығындан чанларына азар дүшән хәбисләри бә'зи ә'јанлар арасында ахтарырдылар...

Шаһын додагларында истәһзалы бир тәбәссүм көрүндү. О, сөзләринә давам етди:

— Ким күман едә биләрди ки, мәнимлә тәкбәтәк вурушмаға чүр'әт едән бир дүшмән пејда олар!

Хәтиб шүбһәли-шүбһәли, горха-горха шаһа нәзәр јетирди.

Ахстан отагда о баш-бу баша варкәл едир, санки гајнамагда олан гәзәбини зорла сахлајырды. Сонра дуруб тә'кидли бир нәзәрлә хәтиби башдан-ајаға сүздү:

— Доғрудур, сәнин сөјләдијин сөзләр јәммин илә вә шаһидләр тәрәфиндән тәсдиг олунмамышдыр, анчаг сөјләдикләрин ваиз Османын дедикләри илә дүз кәлир. Мән әмр ејләрәм ки, сизин һәр икинизә гызыл мүкафат версинләр.

Хәтиб гејри-ихтијари титрәди.

Шаһ хәтибә бир дә нүфузедичи нәзәр јетириб, бирки аддым ирәли кечди, алнындакы дамарлар шишди:

— Демәли, сән тәсдиг едирсән ки, Сәлим хәјанәткар олуб, Мәнүчөһрү өлдүрмәк гәсдинә дүшмүшдү?

Әһмәд Нәби донуб галды. Үзүнә санки күл сәпилди.

Шаһ ачыгланды:

— Чаваб вер!

Хәтиб дәһшәт ичәрисиндә кери чәкилди.

— Бәли, шаһым...

Шаһ кәскин бир һәрәкәтлә архасыны она чевирди, дивардакы халынын учуну азча галдырыб, кичик пәнчәрәјә сары әјилди вә сәсини бир гәдәр учалдыб әмр етди:

— Шәһријар, хәзинәдары бура чағыр!

Ашарыдан тутгун бир сәс чаваб верди:

— О һүзуруна кәлир, шаһым!

Ахстан һәлә үзүнү дөндәрмәмиш, хәзинәдар гапынын ағзында иди. Үздән лагејд көрүнән бу һијләкәр адамын ән чидди дәгигәләрдә дә үзүндән тәбәссүм силинмирди.

Хэзинэдар шаһын хэтиби зирзэмидэки хэзинэжә апар-
маг барэсиндэки эмрини диггэтлэ динлэжиб, гызылы саг-
галыны тумарлаја-тумарлаја, гапыны ачды вә Әһмәд
Нәбини ардынча кәлмәжә дә'вәт ејләди.

Хәтиб шаһын ајагларына јыхылды. Ахстан тәпији илә
ону јүнкүлчә итәләди. Хәтиб һәмин саат ајаға галхыб,
дал-далы гапыја сары чәкилди.

Һәмишә зирәк вә ојнаг олан Әһмәд Нәби инди ағыр-
лашмышды. Совмү-сәлат ичиндә кечирдији узун өмрүн-
дә биринчи дәфә иди ки, гызыл далынча белә үрәксиз
кедирди. Нәдәнсә, үрәји бу дәгигә сәрвәт истәмирди.
Үрәжинә чөкән гара фикирләр ајагларыны гурғушун ки-
ми ағырлашдырмышды.

Хэзинэдар ону тәләсдирир, дүнја ишләри барэсиндә
чүрбәчүр јүнкүл зарафатјана сөзләрлә она саташыр вә
санки мәсчидин хәтиби илә данышдығыны јаддан чыха-
рырды.

Гапыда дуран бир сәрбаз ағыр гапыны аралады, он-
лар алагаранлыг вә нәм бир зирзәмијә дахил олдулар.
Бурада бир нечә зәиф чыраг јанырды. Бу алагаранлыг-
да һеч бир гызыл парылтысы көзә дәјмирди. Хэзинә бом-
бош иди. Нә чәваһиратла долу сандыглар, нә дә гызыл
пул долу кузәләр варды.

Бирдән Әһмәд Нәбијә елә кәлди ки, узагдакы кушә-
дә долу бир чувал вар. Горха-горха һәмин чувала бах-
ды, нә олдуғу илә марагланды.

Хэзинэдар вә онунла бирликдә ичәри кирән кешикчи
чувала сары јөнәлдиләр. Чувал бирдән-бирә һәрәкәтә
кәлди.

Әһмәд Нәби она бахан горхунч бир сифәти көрәндә,
чанына титрәмә дүшдү.

Чувал шәклиндә көрүнән бу шеј, бир һејван леши
кими көпүб шишмиш ванз Осман иди.

Хэзинэдар горхудан өлү рәнки алмыш хәтибә бахды,
көз вуруб сорушду:

— Нечә билирсән, бу чәваһират чувалында ики рәтл
гызыл олармы?

Шишмиш вә сифәти бозармыш Осман лагејд нәзәр-
ләрлә хәтибә бахырды.

Әһмәд Нәбинин бүтүн бәдәни титрәди. Анчаг кешик-
чи о саат онун чалмасыны башындан гапыб, голларыны
архаја ганырды вә кәндирлә мөһкәм сарыды.

Хәтиб фәрјад етди. Кешикчи фәрјадына, јалварыш-

ларына вә јағдырдығы лә'нәтләрә бахмајыб, хәтиби гон-
шудақы отаға итәләди вә гапыны далдан бағлады.

Әһмәд Нәби горхудан донуб галмыш бир һалда јерә
сәрилмишди. Онун һеч ағына да кәлмирди ки, гоншу
отагда шаһ Ахстан өз хәфијјә мә'мурлары илә сөһбәт
едир.

Ахстанын бүтүн һәрәкәтләри ајдын вә дүрүст дү-
шүнүлмүш бир һесаб илә апарылырды. О, суи-гәсдин
үстүнү еһтијатла, аддым-аддым, бирчә-бирчә ачыр, бир-
биринә долашыг дүшмүш дүјүнләри бошалдыр вә кәлә-
фин учуну ахтарырды. Бунун үчүн һәр бир васитәдән ис-
тифадә едирди. Мүшаһидәчиләр тәјин едиб, бә'зән өзү-
нү билмәмәзлијә гојур, бә'зән јағлы вә'дләр верирди.

Јер алтындакы бу диванханада бухарынын истисин-
дән һава гупгуру иди. Јанан-шамлар отағы кифајәт гәдәр
ишыгландырырды. Шаһын үзүндән амансызлыг дүју-
лурду. Онун гаршысында бир-биринә әсла бәнзәмәјән
ики адам дурмушду. Бунлардан бири јекә, ири вүчудлу
олуб, тачирә вә ја хырда мүлкәдара бәнзәјирди. Арыг вә
үзү чил-чил олан о биринин исә додаглары мучугламыш-
ды, өзү дә мүшк тачиринә бәнзәјирди. О, аһәнкдар бир
сәслә тапшырылан ишин јеринә јетирилмәси барэсиндә
мә'лумат верирди.

Шаһ о бири јекәпәр адамы көздән кечириб деди:

— Де көрүм, Әбумүслүмүн ишләри барэсиндә нә өј-
рәнибсән?

Диндирилән адам ири вүчудуна јарашмајан вә кур
сәсинә әсла ујғун кәлмәјән јазыг бир әда илә чәваб
верди:

— Онун ишләри әввәлки кими, үстүөртүлү галыб-
дыр. Елә бил ки, сүмүјүн ичиндә илик кизләнмишдир.
Бу илији сүмүрмәк үчүн сүмүјү көздән кечирмәк вә ја-
ламаг кифајәт дејил. Мән өз көмәкчиләримдән сорушан-
да ки, Әбумүслүм күн доғанда нә иш көрүрдү? Чәваб
верирләр ки, «дуа едирди». Онун иши-күчү дуа ејләмәк,
дини китаблар охумаг, мәсчиддә аллаһа ибадәт еләмәк-
дән ибарәтдир. Сәһәр дә, наһардан әввәл дә, ахшам да,
күн батанда, кечә кечәндә дә, даим совмү сәлат илә мәш-
ғулдур. Бу сүмүјә нә гәдәр диггәтлә бахсан, һеч бир чат-
лама әләмәти көрүнмүр. Ону гырыб парчаламаг лазым-
дыр.

Шаһ онун сөзүнү кәсди:

— Сән јаман сәбирсиз олубсан, гушбәји тәрлан бу-

рахдыгы кими, шәбпәрәни кечәләр ова бурахан овчунун әввәлчә өзүнү тапмаг лазымдыр, ондан сонра шәбпәрәни тутмаг олар.

Ахстан бу фикирдәјди ки, Әбумүслүм јалныз киминсә, — башгаларынын мәгсәдләрини јеринә јетирән бир адамдыр. Шаһ өз гардашларынын бә'зиләриндән шүбһәләнирди. Оун үрәјинә Һәнифәнин салдыгы шүбһә тохуму, кет-кедә чүчәрмәкдә иди. Бу тохум јахшы зәминәјә дүшмүшдү. Анчаг шаһ бу дин хадимләринин ишини тез битирмәјә тәләсмирди. О, Мәнүчөһрүн өлүмүнә чалышан әсл бәдәфкарлары еһтијатла ахтармалы иди.

Шаһ јавашчадан дилләнди:

— Худдамдан Әһмәд Нәбијә, Әһмәд Нәбидән Осман.. Сонра исә, сап гырылыр. Оун учу тапылмајынча, шејхә тохунмага һеч бир кәс чүр'әт етмәмәлидир! Гој кәзиб долансын... — Ахстан күлүмсүндү. — Гој үләманын ганынын төкүлмәсини һарам бујуран дини ганунлары әзбәрләсин...

Ахстан бир мүддәт динмәди. Сонра сөзләринә давам етди:

— Чох чәкмәз ки, дилләри ачылар. Һәләлик бирчә шејхин үстүнә көз гојмаг кифәјәт дејил. Оунла бирчә кәлмә дә данышан ким олурса-олсун, һамынын үстүнә көз гојун!

Үзү чил хәфијјә јавашчадан деди:

— Мән бир ип учу тапмышам. Бу ипин учу шејхдән ваизә узаныр.

— Даныш көрүм!

— Инди нечә күндүр ки, ваиз Осман зирзәмидәдир. Оун јеринә тәзә ваиз тә'јин олунмушдур. Шејх исә һеч өзүнү о јола гојмур. Сәсини чыхармыр вә һеч бир нараһатлыг әләмәти көстәрмир. Бизим мүшаһидәчиләримиз куја тәсадүфән ваизин адыны чәкәндә, о әсла мараг вә тәчәссүм әләмәти көстәрмир. Билмир ки, һәр шеји һәмишә кизләтмәк чох фәјда вермәз. Вә'зи шејләри кизләтмәк үчүн учундан-бучағындан азачыг көстәрмәк лазымдыр.

Ичәри кирән хәзинәдара шаһ е'тина етмәјиб, үзү чилли хәфијјәјә мүрачиәтлә деди:

— Тәләсмә! Еһтијатла иш көр, һәр шејин вахты вар. Чаггала — тәлә, балыга — тор, бирәјә дә — атәш!.. Јахшы ишләјибсиз..

Шаһ һәвәсләндиричи бир төврлә башыны тәрпәтди вә хәзинәдары сәсләди:

— Бәхтијар, мәним бу садиг бәндәләримә, бир дә һамачы Әбүлгасыма чатдырмаг үчүн һәрәсинә әлли динар вер!

Арыг хәфијјә бир аз чүр'әтләниб шаһдан сорушду:

— Еј адил һөкмдар, бәс бағбан билмәк истәмәзми, онун әкдији тохум көјәриб, ја јох?

Шаһ күлүмсүндү:

— Белә фәрз еләјин ки, балача бир ов, мәсәлән, бирчә бирә тутулуб. Сизин һамамда гурдуғунуз тәләјә хәтиб ики ајаглы дүшүб!

Ахстан әлинин ишарәсилә билдирди ки, сөһбәт гуртармышдыр.

ТҮСТҮ — ҺӘЈӘЧАН ИШАРӘТЛӘРИ

Ахстан Дилбәрлә чох мүләјим рәфтар едирди. Анчаг хасијјәти белә иди ки, тохум вермәјән јарашыглы отлары бәјәнмәзди. Бөјүк гызы Алчик хатун Арран һакиминә әрә кетмишди. Әри әмир Миран Гызыл Арсланын кичик гардашы иди вә өз бөјүк гардашынын тахт-тачына јијәләнмәк фикриндән узаг дејилди. Бу гоһумлугдан шаһ Ахстан јахын кәләчәкдә Азәрбајчан торпағынын ајры дүшмүш ики парчасыны бирләшдирмәк кими кизлин бир үмид бәеләјирди. Ким билир, бәлкә дә әмир Миранын башына кәлән көзләнилмәз гәзавү гәдәр олмасајды, шаһ бу гоһумлугдан нә чүр истифадә едәчәкди!

Инди дә о, Дилбәри нүфузлу бир күрчү кнјазына әрә вермәк, беләликлә иттифагы мөһкәмләндирмәк фикриндә иди.

Ахстан Дилбәрин нә гәдәр инадкар вә мөһкәм бир хасијјәтә малик олдуғуну билирди (онун дамарларында ахан ган шаһын өз ганы иди), анчаг Ахстанын һеч ағылына кәлмәзди ки, гызы чаван бир кәнд шаиринә мөһәббәт бәсләјә биләр.

Дилбәрин үрәјиндән Ахстанын хәбәри јохду. О, билмирди ки, гызы Сәлимин һәбс олундуғуну ешидәндә, нә һала дүшмүшдү. Дилбәр һәр бир шеји, мүмкүн олан вә олмајан, мәғбул вә намәғбул һәрәкәтләри бүсбүтүн јадындан чыхартмышды. Оун көзүндә Сәлим гат-гат бөјүмүшдү. Сәлимлә бирчә кәлмә кәсмәсә дә Дилбәрә елә кәлирди ки, узун мүддәтдән бәри дост олдуғу јахын бир адамы итирмишдир.

Дилбәр өз үрәк сиррини һеч кимә ача билмирди. Бу

сирри јункүлхасијјет рәфигәси Алакөзә дә дејә билмәзди. Буна көрә дә Дилбәр өзүнү јалгыз һисс едирди.

Бир дәфә нечә олмушдуса, Һәнифәнин она зәни илә бахдығыны көрән Дилбәр һәјәчанланмышды. Она елә кәлмишди ки, тәлхәјин көзләри гәлбинин дәринликләринә ишләмиш вә орадакы кизлин дәрди көрмүшдү. Тәлхәк јавашчадан демишди:

«Онун һалына гал, көмәк елә!»

О вахтдан бәри Дәлбәр Һәнифәни өзүнә ән јахын бир адам билирди. Онлар, демәк олар ки, бир-бири илә һеч данышмырдылар. Бирчә дәфә бир-биринин көзләринә бахмаг кифәјәт иди ки, бир-биринин фикрини баша дүшсүнләр. Балача бир ишарә, кичик бир һим, санки елә-белә сөјләнмиш бирчә кәлмә сөз, онларын Сәлим барәсиндәки гајғыларыны ифадә едирди.

Дилбәр горхурдуму? Бу кифир ојунбазын онун фикрләрини билмәси Дилбәри горхудурдуму? Әсла!.. Хасијјәтинин гәтилији чәһәтиндән Дилбәр атасына охшамышды. Һәнифә исә бә'зән чырчырама кими ара вермәдән чырылдаса да бүтүн бу наггаллыг јалныз кизли фикрләринин үстүнү өртмәк үчүн пәрдә иди. Лазым кәлән вахтда Һәнифә тамамилә гарадинмәз оларды. Дилбәр өзү үчүн ондан даһа јахшы бир дост вә мәсләһәтчи тапа билмәзди.

Ахстан өз гызынын Сәлимин руһуну тәзәләјән дәрманлар һазырламаг үчүн сәбирли бир әчзачы кими чалышдығындан хәбәрсиз иди. О билмирди ки, Дилбәр чаван шаирин мәһәббәт изһар едән чошгун ше'рләрини охујур. Бунунла бәрабәр, Ахстан гызы барәсиндә даим тәшвишдә иди.

Шаһ өз бачысы Әфруз хатундан гызынын шаирлә Гызгаласы дамындакы көрүшү барәсиндә икинчи дәфә сорғу-суал етмишди. Әфруз хатун бүтүн күнаһы өз бојнуна алыб, исбат етмишди ки, нә гоча, нә дә чаван шаир һеч бир мәгсәд күдмүрдүләр. Бүтүн бунлары шаһ өзү дә јахшы билирди.

Сәлим наһаг јерә чәза чәкирди.

Ахстанын үрәји тәлаш вә һәјәчан ичиндә иди.

Бундан башга, ахыр күнләр шаһ дүшмәнләри ахтармагла мәшғул иди. Анчаг бу, она пис тә'сир етмишди. Бәдәниндәки гара өд бүтүн дамарларына јајылмышды. Шаһ гәмкин иди, һәким Мүтәллиб онун хәстәлијини тә'јин едиб демишди:

Бүтүн дөрд мүтәгабил дүшмән: маје—ган, лүзачи маддәләр, сары сәфра вә гара өд гејри-мүсави һиссәләрлә бири-бири илә имтизача кәлиб, мүвазинәти позублар: биринчи үч ширә азалыб, бунун мүгабилиндә исә сары сәфра һәддиндән артыг чохалыбдыр. Бејинә галхыб, бәдәнин раһатлығыны позубдур.

Шаһын игамәткаһындан дава-дәрман гохусу кәлирди. Кафурун ачы гохусу адамын боғазыны јандырыр, дилин үстүнә ширинлик јајырды. Ахстан јары узанмыш һалда тутгун нәзәрләрлә сарај һәкиминин еһтијатлы һәрәкәтләрини сејр едирди. Һәким Мүтәллиб шадлыг кәтирән бир дәрман һазырлајырды. Бу дәрманы ламәдәки бүрүнч бир газанчада биширди. Буна гашыг-гашыг ашгар гатыб әнбәр, күл, рејһан вә шәкәр гарышдырырды. Арабир дәрманы дадыр, һамар вурулмуш саггалыны әли илә тумарлајыр вә јенидән һәвәнкдә чүрбәчүр әчза вә дәрман отлары дөјүб, газана төкүрдү.

Онун һәрәкәтләри мунтәзәм вә ағыр иди. Мүтәллиб тәчрүбәли һәкимди. Көзләрини јумуб, башыны инандырычы бир әда илә јырғаламаға адәт етмишди. Башыны бир шеји тәсдиг вә инкар едирмиш кими, јырғалајыр, куја билдирмәк истәјирди ки, һаггында данышмаг истәдији мәсәләни чохдан билир. Бу барәдә она изаһат вермәк әбәсдир. Һәким Мүтәллиб мәшһур Ибн-Сина вә Әбубәкр Разинин јолуну давам едирәнләрдән олуб, тәбабәт елмини дәриндән билирди.

Һәким ағыр-ағыр шаһын јанына јахынлашыб, үстүндә каса олан мизи кәнара чәкди. Касанын ичиндә шаһа јемәк үчүн мәсләһәт көрдүјү гырмызы алмалар варды. Бу алмалар шаһа үрәји вә бејини гүввәтләндирән бир әлач кими верилди. Һәким, ев саһиби кими, сәрбәст бир һәрәкәтлә шаһын нәбзини јохлады. Сонра бу нәбзин вурмасыны дәриндән фикирләшә-фикирләшә тәдгиг еләди.

Нәбзин вурмасыны јохламагла хәстәлији тәшхис етмәк кими чох чәтин ишдә һәким Мүтәллибин дәрин биллик вә тәчрүбәси варды. Нәбзин ән кичик, ән дујулмаз инчә һәрәкәтләрини дујуб, бунлара мүәјјән мә'на вермәји бачарырды.

Адәт үзрә, һәкимләр хәстәләрә өз фикирләрини ачыг сөјләмәји севмәзләр. Анчаг Мүтәллиб мүаличә үчүн јалныз биликләриндән дејил, ејни заманда көзәл, ширин

дилиндән дә истифадә етмәли олурду. Чүнки шаһ һәр бир һәрәкәти үчүн ондан изаһат истәјирди.

Һәким сакит вә инандырычы бир сәслә шаһа деди:

— Шаһым, ән јахын бир заманда јенә әввәлки кими, динч вә раһат олачагсан. Дөјүлмүш сандал дәрманы сәнә чох хејир едәчәкдир. Бу дәрман бәдәни раһатландырыр, руһу динчәлдир. Сандал үрәјин сојуглуғу илә гара-чијәр һәрарәтини јумшалдыр. Бәдәндә олан артыг туршулары тәмизләјир һәм дә ки, инсана зә'фәран кими нәш'ә кәтирир.

Ахстан бирдән-бирә һәкимин аһәнкдар данышығыны кәсиб, әмр етди:

— Пәнчәрәни ач, Мүтәллиб, нәфәсим дарыхыр.

Мүтәллиб шаһын һәр бир арзусуна итаәт едирди. О, ән узагда олан мазғалын јүнкүл пәрдәсини галдырды вә ора бахды, һејрәтдән донуб јериндәчә галды.

Буну көрән шаһ һәјәчанла сорушду:

— Нә вар ки, һәким?!

Мүтәллиб гырыг-гырыг чаваб верди:

— Түстү, һәјәчан ишарәтләри көрүрәм!

Ахстан алт көјнәкдә ајаға галхыб, чылпаг ајагларына чәлд јумшаг тәрликләри кејиб, пәнчәрәјә сары јү-јүрдү. Мизә тохунуб ону јыхды вә алмалар халчанын үстүнә дијирләнди.

Шаһ үфүгләрә көз кәздирди. Мави сәмада бир нечә түстү золағы көрүнүрдү. Бирдән үфүгдә јени бир золаг да көрүндү.

— Көрәсән бу һәгигәтдирми?... — дејә Ахстан јавашчадан пычылдады вә һәким Мүтәллиби јаддан чыхарыб, гәти бир һәрәкәтлә дөнүб Шәһријары сәсләди.

Бир дәгигә сонра шаһ артыг кејинмишди.

Гапы бирдән азачыг дөјүлдү вә сарај әдәбинә зидд олараг, тајбатај ачылды. Әмир Сүпәһсалар — Рәшид, Фиридун, Фәррүхзад ичәри кирдиләр, онларын ардынча ичәри кирән Мәнүчөһрүн һәјәчанлы үзү көрүндү.

Шаһ суаледичи нәзәрләрлә гајғылы көрүнән, рәнки ағармыш Рәшидә бахды.

Рәшид тәшвишлә бәјан етди:

— Шаһым, Чыраггала вә Бешбармаг галаларындан кәлән чапарлар хәбәр кәтирибләр ки, гыпчаглар Дәрбәнд тәрәфдән кәлирләр. Өнләриндә ики мин нәфәрлик сүвари дәстәси вар.

— Көрәсән һәгигәтдирми? — дејә шаһ узун чәкән јо-

ручу бир сүкутдан сонра дилләнди. — Ола биләрми ки, бу көчәриләр бураја, Абшорана кәлиб чыхсынлар?

Рәшид сакит бир сәслә чаваб верди:

— Онларын јолу чәнубадыр, анчаг нә мане олур ки, јөнләрини бәри чевириб, зәнкин вә мәшһур бир өлкә һөкмдарынын хәзинәсинә көз тикмәсинләр?

— Бәс нијә Чыраггала вә Бешбармагда онлары да-јандырмајыблар?

— Шаһым, онлар бу галалары јанда гојуб узагдан, дәниз саһилиндән Кәлкәнчај сәддини јарыб кечибләр, Самур чајы бојунча кәлирләр.

— Бәс белә!..

Шаһ гајғылы һалда сәсини узатды, тахта јахынлашыб диварда асылмыш гылынчы көтүрдү вә динмәз-сөј-ләмәз белинә бағлады.

Ахстанын хәстәлији бирдән-бирә јох олмушду.

Һәким Мүтәллибин көзләриндән һәјәчан јағырды. О, е'тираз едиб, әлини јелләди:

— Еј Ширваншаһ, һәрарәт башына вурар, бүтүн иш-ләри гардашларына вә вәзирләринә тапшыр. Чүнки сәнин һәјатын бизим үчүн һәр шејдән гијмәтдардыр. Бүтүн сәадәтимиз, мүвәффәгијјәт вә истигбалымыз сәнә бағлыдыр.

Шаһ онун сөзүнү кәсди.

— Һәдәр данышырсан, Мүтәллиб! Бүтүн тәбибләри бир јерә јыг, јаралылара мүаличә етмәк үчүн дава-дәрман назырла. Мәним әмрләримә мүнтәзир ол!

Ахстан игамәткаһындан чыхды. Мәијјәти дә ардынча кетди.

Сәккизкушәли отагда баш ә'јанлар артыг чәм олмушдулар. Кәркин бир сүкут һөкмүфәрма иди. Үзү һәмишәкиндән солғун көрүнән Ахстан пычылты илә вәзирә чүрбәчүр әмрләр верир вә топлананлары көздән кечирирди.

О данышмаға башлајанда һәр кәлмәни ајры-ајры дејирди:

— Динләјин! Еј галабәји, ахырынчы чапар галадан чыхандан сонра гәрб дарвазаларыны, Бак гәсәбәси әһалисинин ахырынчы нәфәри галаја кирәндән сонра исә чәнуб гала гапыларыны бағламалысан. Мүһафизләри јохла, кушәләрдәки гүлләләрдә кешикчиләри чохалт, гәрб вә шимал бүрчләриндә, јералты јолларын ағзында,

Гызгаласынын дамында көзөтчиләри гүввәтләндир, һајды, кет!..

Галабәји һәлә дә дурурду. Онун чапыг изи галмыш үзү тутгун иди. О, сакит бир сәслә сорушду:

— Гызгаласына нә гәдәр мұһафиз гојмалыјам?

Шаһ чидди бир сәслә чаваб верди:

— Јүзбашынын әмри алтында јүз нәфәр сәрбаз!

Галабәји вәзијјәти баша дүшмүш мәнада баш әјиб чыхды.

— Сән дә, еј мөһтәсиб, чамаат галанын ичинә кириңчәјә гәдәр интизама көз јетир! Еј назири-дәббаг, сән дә нәзарәт гој ки, бүтүн мал-гара галанын ичинә јығылсын.

Һәр ики әјан баш әјиб чыхды.

Шаһ мираба мұрачиәтлә сөзүнә давам етди:

— Еј Адил, ширин сујун вахтлы-вахтында вә. кифајәт гәдәр олмасы үчүн сән башынла чавабдеһсэн. Овданларын вә су анбарларынын јанында кешикчиләр гој, һајды кет!

Сонра шаһ ме'мара мұрачиәт етди:

— Еј Мәс'уд, дарвазалар бағланмамышдан әввәл, хәндәкләри јохлајын! Гәрб бүрчүнүн үстүнә даш јығын! Бүрчләри көздән кечирин, елә олсун ки, галанын диварларында бирчә рәхнә дә галмасын! Кет!

Ме'мар сорушду:

— Дашлары дашытмағы кимә әмр едирсән?

— Јүк дашымаға гадир олан бүтүн әһали даш дашысын!

Шаһ фикирли-фикирли хәзинәдара бахды. Јавашчадан, лакин ифадәли бир сәслә деди:

— Сән дә, еј Бәхтијар, хәзинәнин гајғысына гал!.. Бөјүк вә кичик кисәләри дә јадындан чыхарма һа! Онларда чох гијмәтли чаваһират вар!

Бәхтијарын үзүндә тәбәссүм көрүндү. О тәләсик чыхыб кетди.

Гајыдыб кәлән вәзир шаһын һүзурунда дурду вә әлигылыңчынын дәстәјиндә, јаваш сәслә шаһа мәлүмат верди:

— Әмрләрин јеринә јетирилмишдир, еј шаһ! Нијаз кәмиләри Руинас чәзирәсинә тәрәф апарыр. О бири кәмиләр дә Шаһбурнуну өтүб кечәчәкләр. Јахында олан нефт гујуларыны даш-торпагла долдурмаг барәсиндә әмрләр верилмишдир. Әввәлки әмрләрин дә ичра олун-

мушдур. Кешикчи гүлләләринин мұһафизләри узагда олан бүтүн ширин су гујуларыны долдурублар.

Ахстан гәти бир сәслә сорушду:

— Нардарандан нә хәбәр вар?

— Орадан һеч бир чапар кәлмәјиб.

— Билатә'хир ора чапар көндәрин!

Ахстанын јанында јалныз ән јахын мұшавирләри галмышды. Үч гардашы да бунларын арасында иди. Сәккизкушәли отағын диварлары јенә дә мұһүм сиррләрин шаһиди олду.

Бу кизли шура гала ичиндәки гүввәтләрин тәгсимини вә мұдафиә тәдбирләрини мұзакирә етдији мүддәттә гәсрин ичиндә вә әтрафында хидмәткарлар сәссиз-сәмирсиз һәрәкәт едир, верилән чүрбәчүр тапшырыглары јеринә јетирдиләр. Мејданда вә базарда чарчылар шаһын фәрманларыны е'лан едирдиләр.

Гәрбдәки гала гапыларындан Абшоран гәсрләринә сары атлылар чапырды. Дәниз саһилиндәки гәсәбәнин әһалиси өз евләрини бурахыб ушаглары, ев шејләри вә мал-гаралары илә биркә шәһәрә сығынырдылар. Чәнуб гапылардан чохлу инсан вә мал-гара ахышыб кәлирди. Бу ахынларын ичәрисиндә сәрбазларын сүнкүләри дә парылдашырды. Ағлашмаларла амиранә чығыртылар гојун мәләмәсинә вә инәк бағыртысына гарышмышды.

Күнортаја јахын дарвазалар бағланды. Бир аз сонра узагдакы гум тәпәсинин ардындан сејрәк тоз булуду көрүндү. Гыпчаг атлылары тоз галдыра-галдыра, атларыны чапараг, Ширванын икинчи пајтахтына јахылашырдылар.

Диванханада гәмкин бир сүкут һөкм сүрүрдү. Руһаниләр, һәкимләр вә алимләр ајаг үстдә донуб галмышдылар.

Ахстан гымылданмадан тахтын јанында дурмушду. Көрүнүшү чох сакит иди. Јалныз додагларынын бир-биринә мөһкәм сыхылмасы вә бурун пәрәләринин азачыг титрәмәси гәлбиндәки кизлин һәјәчаны билдирирди.

Шаһ сүкуту бычаг кими јаран тәк-тәк кәлмәләрлә сөзә башлајыб деди:

— Дини-мүбин мұчаһиди Дәрбәнд әмиринин хәјанәти-бизим мұбаризәјә олан гәти ирадәмизи рахнәдар еләјә билмәз. Аллаһ хәјанәткарлара лә'нәт ејләсин!

Һамы сәс-сәсә вериб, лә'нәт јағдырды. Дәрбәнд әми-

ринә һәмишә нифрәт бәсләјәнләр дә, она бөјүк бир мә-
һәббәтлә бағлы оланлар да лә'нәт јағдырдылар.

Ахстан һәдәләјичи бир сојуглугла давам етди:

— Биз хәјәнәткар гоншуларә мәрһәмәт ејләмәјәчә-
јик. Дөвләт хаинләринә исә әсла аман јохдур!

Шаһ сусду, сонра әлавә етди:

— Әмр ејләјирәм ки, хәјәнәтлә ләкәләнмәмиш бүтүн
мәһбуслар азад олунсун. Гој онлар дөјүшдә гәһрәман-
лыг көстәриб, күнаһларыны јусунлар!..

Ахстан бир ан сусду вә әтрафындакылары шүбһәли-
шүбһәли көздән кечириб јавашчадан деди:

— Анчаг башгалары илә белә рәфтар ејләмәјәчәјик!
Суи-гәсд кәләфинин учу әлимиздәдир. Гәрчәнд бүтүн
хаинләр ашкара чыхарылмајыбса да, әлимизә кечәнләр-
лә һагг-һесабы үзмәк вахты кәлиб чатмышдыр. Анчаг
бунларын ичәрисиндә бир нәфәр вар ки, һәлә инди дә
әбасыны јелләндирә-јелләндирә кәзир!

Һәр тәрәфдән чығыртылар гопду:

— Хаинә өлүм!

— Бојну вурулсун!

— Өлүм, өлүм!..

Ахстан ајағыны јерә вурду:

— Сусун!..

Сүкут чөкдү.

Шаһ һеч бир кәсә мүрачиәт етмәдән, бошлуга сөј-
ләјирмиш кими, пычылтыја бәнзәр бир сәслә әмр етди:

— Ортаја чых; еј хаин! Еј бизим гул олмағымызы
истәјән алчаг, сән кимсән? Чых әлләрини вә сифәтини
һамыја көстәр!

Отағын узаг бир кушәсиндән нөкәрләр ағ чалмалы,
бәстәбој бир адамы итәләјә-итәләјә кәтирдиләр. Узун
әбасы онун ајагларына долашырды. О, титрәјә-титрәјә
шаһын өнүндә диз чөкдү.

Ахстан һәјәчанлы бир сәслә деди:

— Аһа, сәнсәнми? Шејх Әбумүслүм?! Еј гоча шәбпә-
рә, мән сәни чоһдан ахтарырдым, чоһдан билмәк истә-
јирдим ки, сән кимсән? Сән силаһларымызы јерә атма-
ғы тәклиф едирдин! Сән ме'марын әлејһинә дәсисәләр уј-
дурурдун! Сән мәним мүдафиә тәдбирләримин зиддинә
кедирдин! Сән Сәлчуг елчиләри илә кизли данышыг апа-
рырдын! Еләми?!

Дәһшәтдән өзүнү итирмиш шејх фәрјад гопарды,

Ахстан гәзәбли бир сәслә чығырды:

— Биз бу һәгарәтә јол вермәрик! Шөһрәти дилләрдә
дастан олан Ширван икидләри султанлар гаршысында
баш әјмәјибләр. Азәрбајчана хәјәнәт едән атабәј Шир-
ван торпагларына саһиб ола билмәди. Инди сәнми, гып-
чагларә сатылыбсан?!

Шаһ кәскин бир һәрәкәтлә үзүнү мәһкәмә һакиминә
чевирди:

— Еј газы, һөкмүнү вер!

Мәһкәмә катиби газынын ишарәсилә лүләләнмиш
кағызы ачыб, ваиз Османын вә Әһмәд Нәбинин ифадә-
ләрини охуду. Онлар көстәрирдиләр ки, шејх Әбумүслүм
онлары вәлиәһд Мәнүчөһрү өлдүрмәјә тәһрик едиб, һәт-
та, өзү бу чинајәти јеринә јетирмәк үчүн адамлар ахта-
рыбдыр. Онлар өз хәбис нијјәтләринин гејри-ихтијари
шаһиди олмуш Сәлимин бу ишин үстүнү ачаचाғындан
горхуб, һәмин бу чаваны да тә'гиб едибләр. Шејх онла-
ры һәмин чаван барәсиндә сахта бир иттиһамнамә һа-
зырламаға вадар етмишдир.

Ахстан сәбирсиз бир төвр илә катиби дајандырды.

Јенидән һәр тәрәфдән һәјәчанлы нидалар гопду:

— Хаинә өлүм!..

Шаһ әмр етди:

— Әл-голуну мәһкәм бағлајын Бу, руһани үләма де-
јил, шәбпәрәдир! Мән хәјәнәткарларла нечә рәфтар еј-
ләмәк барәсиндә Бағдадын, хәлифә Әннәсрин рәјини
сорушмајачағам. Белә чаниләрин фитвасыны өзүм ве-
рәчәјәм!

Нөкәрләр чәлд шејхин чалмасыны гапыб, әбасыны
чыхардылар. Әба кәсилиб дүшмүш ири бир шәбпәрә га-
нады кими јерә сәрилди. Әбумүслүмү әли-голу бағлы
апардылар вә һәмин саат, һәмин гапыдан Сәлими кәтир-
диләр.

Сәлим, зәнчирләри чинкилдәјә-чинкилдәјә ичәри
кирди. Ахстан чаваны көрән кими, гејри-ихтијари сар-
сылды. Шаһ чаван шаири чәтинликлә таныја билди. Әј-
ниндәки чырчындыр палтары бәдәнини зорла өртүрдү.
Јалын ајагларына вә биләкләринә дәмир буховлар ву-
рулмушду.

Сәлимин батмыш ордлары, кағыздан да ағ олан үзү
вә көз кими парылдајан көзләри Ахстаны дәрин һејрәтә
салмышды. Бу көзләрдә рам олмајан бир парылты вар-
ды. Сәлим гаранлыгдан ишыға танынмаз бир һалда
чыхмышды.

Газы онун ардынча кэлэн сарај дэмирчисинэ ишарэ етди. Гарасаггал, дәри өнлүклү јекәпәр дэмирчи Сәлимин әл-ајағына вурулмуш буховларын гадагларыны кәлбәтинлә сындырды вә зәнчири гопарыб јерә атды.

Газы тәмкинлә деди:

— Ширваншаһ сәнә азадлыг әта бујуруп. Бу шәртлә ки, галан күнаһларыны да тамам тәмизләјәсэн! Сәнә дүшмәнләрин арасындан кечиб Нардарана кетмәк тапшырылачагдыр. Гәтијјәт вә гәһрәманлыг кәстәрмәклә, шаһын мәрһәмәтини газана биләрсән!..

Сәлим бирчә кәлмә дә динмәдән, көзләриндә һәмнин инадкар парылты, үзүнү дэмирчијә чевирди вә голларыны узатды.

Һәр тәрәфдән һејрәт нидалары гопду.

Сәлим газыја бахмадан, дэмирчијә мүрачиәтлә деди:

— Бујур, әл-голуму јенә дә буховла! Газы беләми фәрмајиш едирди? Демәли ки, мән һәлә азад олмаға лајиг дејиләм! Кәрәк һәлә хидмәт кәстәриб, бу ләјагәти газанам! Еләми?.. Буховла мәним голларымы!..

Сонра истезалы тәбәссүмлә газыја дөндү:

— Еј газы, бујур, су илә долу кузәни кәтүр, башыашағы әј, анчаг бу шәртлә ки, бир дамчы да су төкүлмәсин!

Һамынын көзү шаһа зилләнмишди. О кәрәк инди гәзәбиндән бу һәддән артыг чүр'әтли шаири јахыб күлә дөндәрәјди.

Шаһын рәнки бир аз гачмышды, амма әввәлки кими сүкунәтини позмурду. Чавана лап јахынлашыб, онун дэмирчијә узатдығы голларыны кәнар едиб, јавашдан деди:

— Сән азадсан, Сәлим! Сәндән һеч бир шеј тәләб ејләмирәм. Гәлбин вә вичданын нечә лазым билирсә, елә дә һәрәкәт ејлә!..

ОДУН ГҮДРӘТИ

Һәнифә һәр јери кәзиб Сәлими ахтарырды. Ашағы һәјәтдә о, гејри-ади бир ишлә мәшгул олан Әбдүрәһманы көрдү. Һәмнин хидмәткар, гум вә су илә буховлары јујуб тәмизләјирди. Јанында бир јығын зәнчир варды.

Һәнифә дамағыны шаггылдадыб сорушду:

— Ај Әбдүрәһман, һавахтдан бәри зинданбан олубсан?

Әбдүрәһман көзләрини галдырыб чаваб верди:

— Бәс хәбәрин јохдур? Бундан сонра фағыр шаирләрин јеринә гујулара гыпчаг әсирләрини салачаглар.

Тәлхәк пычылты илә сорушду:

— Бура бах, Сәлимдән хәбәрин јохдур ки?

Зәнчир Әбдүрәһманын әлиндән сүрүшүб јерә дүшдү.

— Вај аллаһ!.. Јохса, јенә бир чәнчәл чыхарыб?

Һәнифә тәкидлә тәкрап сорушду:

— Бәс Сәлим нечә олду?

Әбдүрәһман әли илә сарај мејданынын сәмтини кәстәриб деди:

— Гәсрдән чыхыб, ме'марла биркә о тәрәфә кетди.

— Һавахт?

— Ону гујудан чыхарыб гарныны дојдурдулар, кејиндирдиләр, сонра да јола салдылар.

Һәнифә ајагларыны бир-бириндән аралы гојуб, башыны ашағы салды, фикрә кетди: онун бурну һәмишәкиндән хејли узаныб ашағы салланмышды. Әбдүрәһман она баха-баха, ағыр-ағыр башыны јырғалады. Сонра көксүнү өтүрүб деди:

— Сәлимә даһа мәлик палтары кејиндирмирләр. Белә исти һавада ајағына дар шалвар, әјнинә габа көјнәк вә исти чуха, онун да үстүндән бир күрк кејдирдиләр. Күркү тәрсинә чевириб, башына мотал папаг гојдулар.

— Күркү тәрсинә чевирәндә јенә дә дәрәд јарыдыр, амма адамын чаныны тәрсинә чевирәндә, ишләр харабдыр, — дејиб тәлхәк нәсиһәт верән бир әда илә сөјләнәсөјләнә чыхыб кетди.

Зәнчирләр јенә дә чинкилдәди.

Һәнифә гәсрин дарвазасындан чыхыб мејдана тәрәф јујурду.

Галанын ичиндә һәр шеј дәјишмишди. Дүканлар бағланмышды, базар бомбош иди. Бәс бу тачирләр, хырдаватчылар, сучулар нечә олмушду?..

Һәнифә карвансаранын габағында дурду. Дарваза үстүндә даша һәкк едилмиш јазылар, әввәлки кими, кәлән мүсафирләри истираһәтә дә'вәт едирди. Анчаг дарваза өзү мөһкәмчә бағланмышды.

Һәнифә Әбүлгасым һамамынын габағына гәдәр јујурду, бу тәмизлик, елм вә истираһәт кушәси дә бағлы иди. Гапысына үч чәфтәдән үч гыфыл асылмышды.

Һәнифә јејин-јејин һамамын дөврәсинә һәрләнди. Гу-

јунун башында гызылсаггал Эбүлгасымы вэ бир нечэ һамам хидмэтчисини көрдү. Ики өкүз бағараны һәрлә-
жирди.

Һәнифә гујудан чыхан шишман долу көрдү. Бу долун ичи су әвезинә торпагла долу иди. Һәнифә баша дүшдү ки, гујуну газыјыб, дәринләшдирирләр вэ тәләсик ирә-
ли кедиб һамамчыја салам вермәк истәди. Анчаг буну едә билмәди. Чүнки о, Эбүлгасым илә ордан-бурдан сөһ-
бәт еләмәк фикриндә иди. Һамамчынын фикри исә өзүн-
дә дејилди. О, һамам хидмәтчиләринин үстүнә чығырыр,
онлары тәләсдирир, өзү дә күрәклә нәм торпағы бир тә-
рәфә чәкирди.

Дөрдкүнч һовузун кәнарында тәрсинә чеврилмиш
бир күрк варды. Һәнифә һәмин саат күркү көрдү.

Һамам саһиби хидмәтчиләрдән биринә ачыгланмаг
үчүн үзүнү јана чевирәндә, Һәнифә аста аддымларла гу-
јуја јахынлашыб ичәри бахды. Әјилиб гују газан адамы
сәсләди:

— Бура бах, сән Эбүлгасымын кисәчисисән?

Гујудан тутгун бир сәс кәлди:

— Бәли, мәнәм!..

Гујудагы адам ајағынын алтындагы су көлмәчәсин-
дән аддајыб кәнарда дајанды.

Тәлхәјин гулағынын дибиндә һамам саһибинин сәси
ешидилди:

— Ај Һәнифә, бу нә сөз-сөһбәт вахтыдыр!

Тәлхәк күлә-күлә чаваб верди:

— Ондан хаһиш еләјирәм ки, һамам ачыланда, мәни
бир јахшы кисәләсин.

Эбүлгасым зарафатјана дејинди:

— Әши, бәлкә елә мән кисә чәкмәли олдум!

Һәнифә узаглашыб кедә-кедә зарафатјана чаваб
верди:

— Јох, достум, мән белә мүһүм иши сәнә тапшыра
билмәрәм. — Мән тәлхәјәм, ојунбазам, сәниң пешән исә
кисәчиләрин далына кисә чәкмәкдир!

Һәнифә кедә-кедә Эбүлгасымын вердији бу суалы
ешигди:

— Ај Сәбзәли, су чох кәлир?

Бунун чавабында гујудагы кисәчи деди:

— Вахтдыр, ај аға, сују чәкмәк олар.

Һәнифә әснафлар базарына кәлиб чатды. Бурада әв-

вәлкиндән чох һај-күј варды. Силаһ усталары ох вэ са-
даг гајырырдылар.

Һәнифә бир көзүнү јумараг, диггәтлә охун дүзлүјү-
нү јохлајан бир устаја мүрачиәтлә чығыра-чығыра
деди:

— Саламәлејкүм, ај уста Абуталыб. Дејәсән овчу ча-
навары көрәндән сонра, сәнә ох сифариш еләјир.

— Әлејкәссәлам, Һәнифә. Јахшы овчу үчүн бир чана-
вара бир ох кифајәтдир. Амма чанавар ики оlanda, ох
да кәрәк ики ола!

Һәнифә башыны дик галдырыб, сәссизчә додаглары-
ны тәрпәтди.

Уста сорушду:

— Сәнә нә олуб?

— Һесаб еләјирәм, көрүм ки, јүз овчунун һәрәсинә
јүз чанавар дүшсә, онда нә гәдәр ох лазымдыр?

— Һә, нечә олду, һесабладын?

Һәнифә сәсини узада-узада чаваб верди:

— Бәли-и-и-и... Дејәсән бу охлар мәним башымдагы
садага јерләшмир ахы...

Уста оха дәмир учлуғу таха-таха башыны јырға-
лады:

— Овчу еһтијатлы олуб, лазыми гәдәр ох һазырласа,
гыш үчүн өзүнә чанавар дәрисиндән күрк тикә биләр.

— Ај Абуталыб, бу күн әјнинә күрк кејмиш, бој-бу-
хунлу бир чаван көрмәдин?

Силаһ устасы «јох» мә'насында башыны јырғалады.
Һәнифә чыхыб кетди.

Дулусчу е'малатханасында нахышлы сәһәнкләр вэ
үзү ширәли бошгаблар әвезинә, Һәнифә јары чиј пал-
чыгдан гајрылмыш бир јығын ири сәрнич көрдү. Бунла-
рын һәр бири минарә күнбәзи бојда оларды. Дулусчу
ици шакирди илә биркә, һәрләнән бөјүк бир даирәнин
үстүндә чиј палчыгдан белә ири бир габын дибини дү-
зәлдирди. Һәнифә сакит бир һалда көзләди. Дулусчу
ишини гуртарды, онлар габы еһтијатла даирәнин үстүн-
дән көтүрүб, биширмәк үчүн күрәјә гојдулар.

Һәнифә үзүнүн тәрини силән дулусчуја деди:

— Аллаһ көмәјин олсун, ај уста, аллаһ гүввәт вер-
син!.. Хоруза анд олсун ки, сәнин мүштәриләринин ба-
шы јәгин һамам күнбәзиндән дә јекә, голлары минарә-
дән узун, боғазы да гала гапыларындан кендир.

Дулусчу гәһгәһә чәкиб, һазыр сәрничләрә бахды.

Һәнифә күлә-күлә сорушду:

— Көрәсән, сәнин мүштәриләрин боғазларыны нә илә исладыр: дошабла, јохса шәрабла?

Дулусчу мә'налы-мә'налы күлүмсүнүб, палчыгы јо-
ғура-јоғура чаваб верди:

— Мәним мүштәрим түнд шәраб хошлајыр... белә шәрабы ичәнин көзләри кәлләсинә чыхар.

Һәнифә јенә дә тәрсинә күрк кејмиш чаван барәсин-
дә әввәлки суалыны тәкрар етмәк истәјирди. Анчаг ду-
лусчуларын башларынын чох гарышыг олдуғуну көрүб,
фикриндән дашынды вә күчәјә чыхды.

Он-он беш дулусчу, мәстчи вә тохучу е'малатханасы-
нын габағындан кечиб кетди. Әснафлар һәр јердә өзлә-
ри үчүн гејри-ади олан ишләрлә мәшғул идиләр: тоху-
чулар ип әјирир, дәрзиләр кисә тикир, даббаглар дәри-
дән илмәк кәсирдиләр.

Һәнифә дәмрчиханаја кирди. Бурада бир јығын кө-
зәрмиш көмүрдән көјүмтүл алов галхырды. Шакирдләр
тез-тез узун кәлбәтинләри күрәјә сохуб көзәрмиш, көз
гамашдырычы дәмр парчаларыны зинданлара сары
апарырдылар. Дәмрчи шакирдләри бу дәмрләри алыб
зинданын үстүнә гојур, усталар исә јумшаг дәмри дө-
јүб ишләјирдиләр. Онлардан бә'зиләри наллары, бә'зи-
ләри дә һазыр мисмарлары бир тәрәфә атырдылар.

Һәнифә чығыра-чығыра деди:

— Бә'зи атлара нал, бә'зиләринә мисмар!..

Дәмрчихананын узаг кушәсиндән үзүнү алов па-
рылтылары ишыгландыран саггаллы бир киши чаваб
верди:

— О да јахшыдыр, бу да!..

Һәнифә һәр зәрбәдән диксинә-диксинә деди:

— Мәнә галса, мисмарлар налдан јахшыдыр. Дүз-
дүр, гыпчаглар вә онларын атлары нал тәмәннасында-
дырлар, амма ајагларына мисмар батанда, валлаһ бу-
рунлары илә јери ешиб, налы-јалы јаддан чыхарачаг-
лар!

Саггаллы уста күлә-күлә ири, дәјирми көрүјү басды.
Һәнифә күрәдән сычрајан гығылчымлардан горхуб кә-
нара гачды. О, елә ушаглыгдан оддан горхурду.

Һәнифә дәмрчиханадан чыхыб, чәнуб бүрчләринә
сары јөнәлди. Бурада гәрибә мәнзәрә көрдү. Диварлар
бојунча јығын-јығын адамлар торпаг галаглары әтра-
фында гарышга кими вурнухурдулар. Кими көһнә ди-

варлары сөкүр, кими даш дашыјыр, кими әһәнк әзир,
кими кәндирлә ашағыдан бүрчүн үстүнә ири дашлар чә-
кир вә бу дашлары бүрчүн диварлары үстүнә галајыр-
дылар. Бурада кишиләрә көмәјә кәлмиш арвадлар да
варды.

Нәзарәтчиләрдән бири — узунсаггал, арыгсифәт бир
сәрбаз кечи көзүнә бәнзәјән көзләри илә Һәнифәјә
ишарә едиб, јекә бир дашы галдыран әтли-чанлы бир
арвады көстәрди.

— Бир бах, арвад дејил, диши асландыр, аслан!

Һәнифә башыны ағыр-ағыр она чевирди.

— Асланың саггалсызы да асландыр. Амма кечи саг-
галлы да олса, елә кечидир ки, вар!

Нәзарәтчиләрдән бә'зиләри Һәнифәни көрчәк, әјлән-
мәк мәгсәдилә ону јухары чағырдылар ки, онларын деди-
ји кими, дүшмәнләрә түпүрсүн. Һәнифә дивар узуну
шәргә сары кедә-кедә, бир кушә гүлләсинин јанындан
кечиб, нәзарәтчиләрдән биринин чағырышына әмәл етди,
пиллә-пиллә бүрчүн үстүнә чыхды. Орадан кәнара
бахды.

Гыпчаг гошунларынын бир һиссәси әһалиси чыхыб
кетмиш саһил кәндләриндән бириндә јерләшмишди.
Гызгаласы дүшмән дүшәркәсинин ортасында вугарла
учалырды.

Кен шалвар вә гојун дәрисиндән тәрсинә күрк кеј-
миш гыпчаглар өлмүш атларын дәрисини сојурдулар.
Онлар тонгал галајыб, су чәкән јелдәјирманларыны, ара-
ба гырыгларыны, кәндлиләрин апара билмәдикләри саир
хырым-хырда шејләри бу тонгалларда јандырырдылар.
Көрүнүр атларыны евләрә долдуруб, өзләри исә јасты
дамлара јығылмышдылар. Онлар бурдан һәм галаны,
һәм дә, гүлләни көрүрдүләр. Галадакы мүдафиәчиләр
кәнара ахын етсәјдиләр, гыпчаглар бурада өзләрини го-
руја биләрдиләр. Бүтүн бу пәракәндә гошунлар гала
бүрчләриндән мүмкүн гәдәр узагда дајанмышдылар.

Һәнифә ијрәнмиш һалда бурнуну гырышдырды вә
пис гохудан гачан адам кими, кери чәкилиб ашағы дүшдү,
дивар бојунча шәрг гапыларына тәрәф кетди.

Бүрчүн үстү илә ики араба јан-јана кедә биләрди.
Арыг Һәнифә исә бурада өзүнү там сәрбәст һисс едирди.
О, атылыб дүшә-дүшә кедир, чыртыг чалыр, фит верир,
кечи кими мәләјир, гулагларыны ојнадыр, она бахыб
күләнләри әјләндирирди. Санки гармаг салыб бир шеј

тутмаг истәјирмиш кими, бурнуну һәр јерә сохурду. Дәмирчиханада һазырланан дәмир мисмарлары галағын ичиндән көтүрүб, диши илә бир-бир јохлајырды. Бир јығын дашын үстүндән адлајыб, бирдән-бирә көзүнүн габағында дулусчуханада гајрылан һәмин ири сәрничләри көрдү. Бунлар бүрчүн лап кәнарына дүзүлмүшдү. Һәнифә дулусчунун мәғрур күлүшүнү хатырлајыб мырылдан-ды:

«Бәһ! Көрәсән гыпчагларә һәмин о шәрабдан верәчәкләр ки, ичәндә адамын көзләри кәлләсинә чыхыр?»

Һәнифә јолуна давам етмәк истәјирди. Анчаг ох атан сәрбазлар јолуну кәсдиләр. Баш дарвазанын јахынлығындакы бүрчүн үстүндә дашлар гајда илә јығылмышды. Охатан сәрбаз дәстәләри мазғалларын гаршысында өз јерләриндә дурмушдулар.

Һәнифә онларын үзләриндәки сәртлији көрүб, зарафат етмәк фикриндән дашынды. Гонур көзлү, ири көвдәли бир сәрбаза мүрачиәтлә деди:

— Ај Һәбиб, мәнә дә бир иш вер дә!

Һәбиб сәсини узада-узада, күлүмсүнүб деди:

— Иш?.. Сәнә-ә-ә-ә? Јахшысы будур, кет дарыханлары, гәмкинләри әјләндир.

Тәлхәк дә гәмкин-гәмкин, сәсини узада-узада чаваб верди:

— Ај Һәбиб, әјләндирмәјә дә адам тапмырам. Инди бир әлсиз-ајагсызлар, бир дә ки, горхаглар евләрдә кизләнибләр. Ичазә вер, мән дә сәнин јанында олум.

Сәрбаз тәлхәјин зәиф әлләринә вә сәһәнкә бәнзәјән көркәминә өтәри бир нәзәр салыб деди:

— Јахшы, одур бах, о мазғалын габағында дур. О бағламадан дөрд гајыш көтүр, онлары бир-биринә һөр, сонра да о бөјүк сәрничин гулпуна бағла..

Һәнифә дивара сары әјилди вә бир нечә дәри золағы көтүрүб онлары һөрмәјә башлады.

О, дашларын араларындан о бири тәрәфи көрүрдү. Гыпчагларын әсас гүввәләри тәпәләрин әтәкләриндән саһилә сары дүзәнликдә јерләшмишди. Бир нечә бөјүк кечә чадырын әтрафында башга чадырлар да сых-сых дүзүлмүшдү. Кечә чадырларда гыпчагларын сәркәрдәләри, о бириләрдә исә онларын гоһум-әграбасы јашајырды. Арабалар, атлар, һај-күј салан адамлар, һамысы гајнар газан кими бир-биринә гарышмышды.

Галанын мөһкәм бағланмыш дәмирбәнд дарвазала-

рына вә сакит гүлләләрә баханда, һеч кәсин ағлына кәлмәзди ки, бурада гызғын иш кедир.

Күнәш батыр, гызартдаг шүалары дашлары гырмызы рәнкә бојајырды.

Шаһ Ахстан, Рәшид вә Мәнүчөһр илә бирликдә мүһафизләри ашағыда гојуб, дарваза үстүндәки гүлләјә кирди. Онлар доланбач пилләләрлә јухары чыхдылар.

Шаһ гыпчаг дүшәркәсинин сол чинаһыны көстәриб деди:

— Бир бах, онларын сәркәрдәси нә гәдәр сәртдирсә, о гәдәр дә һижләкәрдир. Одур һа, о саһилдә, гумун ичиндә әлләширләр. Чуваллара гум долдурурлар. Гәсдләри будур ки, кечә дүшән кими, һәмин чувалларла бүрчүн дөврәсиндәки хәндәкләри долдурсунлар.

Рәшид ағыр-ағыр башыны әјиб онун фикрини тәсдиг етди.

— Бәли, гыпчаглар бүрчләри вуруб учурмаг фикринә дүшмәјәчәкләр, гапылары сындырмаг истәјәчәкләр.

Шаһ фикирли-фикирли чаваб верди:

— Һәм дә ки, онлар үчүн шәргдән һәмлә еләмәк да һа асандыр. Әкәр гәрб вә шимал бүрчләринә һәмлә ејләмәк нијјәтиндә олсајдылар, чуваллары гумла саһилдә долдурмаздылар...

Рәшид сакит бир сәслә чаваб верди:

— Бәлкә дә бу бир һижләдир.

Шаһ сәрт сәслә деди:

— Белә бир һижлә онлара чох баһа тамам олар. Гыпчаг атлары ики чувалдан артыг гум дашыја билмәз. Бизим хәндәкләри долдурмаг үчүн бүрчләрә сәссизчә јахынлашмаг лазым олачаг. Буна чејран сүр'әти вә фил гүввәти лазымдыр.

Рәшид чаваб верди:

— Ән узагда олан бир гошун дәстәси кечәјә гәдәр шимал бүрчүнү һәрләниб јахынлаша биләр.

Шаһ деди:

— Зәннимчә онлар белә етмәзләр. Мәним фикримчә, онлар шималдан јох, чәнубдан һәрләниб Гызгаласынын дибиндәки дәстә илә бирләшәр, шәрг вә чәнуб дарвазаларына ејни бир гүввәтлә зәрбә ендирәрләр.

— Онлар хәтти-һәрәкәтләрини сонрадан да дәјишә биләрләр.

Ахстан фикрини топлајараг, чаваб верди:

— Биринчи аддымы атмаг мүшкүлдүр. Дашы јерин-

дәп тәрпәдиб јерлә сүрүмәкдән, өкүзләри јериндән галдырыб сүрүмәкдән чәтиндир. Ким биринчи һәмләјә дөзә билсә, узун мүдафиәјә дә дөзәр. Бу гузгун нәсли чох узун мүддәт дөзә билмәз. Хәзәр сују адамын атәшини даһа да артырыр.

Гоча сәркәрдәнин ајдын бахышлары һөкмдарын нәзәрләри илә тоггушду. Онун бығларынын јанларындакы дәрин гырышлар бир аз да дәринләшди, шаһа мүрачиәтлә деди:

— Сәнин дәлилләрин әгиланәдир. Гошунлары да мәнәртлә вәз ејләјибсән. Шимал вә гәрб бүрчләри үчүн һәрәсинә беш јүз сапанчы вә охатан кифәјәтдир. Чәнуб вә шәрг бүрчләринин исә һәрәсинә мин нәфәр лазымдыр. Дарвазалары ичәридән сечилмиш зиреһпуш гошунлар мүдафиә едир. Дәмирбәнд дарвазалары гырмаг дүшмән үчүн чох мүшкүл олачаг, анчаг зәннимчә биз хејли мүддәт мүдафиә етмәли олачајыг. Гыпчаглар һијләкәр вә чевиқдирләр. Онлар бир су гујусу әлә кечирә билибләр. Арпа еһтијатлары да кифәјәт гәдәр вар. Өзләри дә чох нәрмәназик дејилләр. Чөлдә, дүздә јашамаға өјрәшибләр. Онларын часуслары дашлары дәлиб кечә биләр. Хијләләри түлкүдән артыг, мәкрләри илан зәһәриндән тәсирлидир.

— Рәшид, нијә белә горхуја дүшүбсән?

— Онлар өз арвадларыны вә ушағларыны сәнә рәһинә тәклиф ејләјәчәкләр. Сәнә гул олмаға разылығларыны билдирәчәкләр. Көзәкөрүмәз јолларла галанын ичинә сохулмаға чалышачаг, өзләрини өлүлүјә вурачағлар, тәки гала гапыларынын ачарларынын сәсини ешидә билсинләр!..

Мәнүчөһр өзүнү сахлаја билмәјиб, сөһбәтә гарышды:

— Онлар ачар чинкилтиси јох, гылынч шагғылтысы ешидәчәкләр!..

Ахстан гүрурла күлүмсүндү.

— Оғлумун сөзләринә гулаг ас!. Онларын дарвазалары хошлугла ачмаг тәклифләринә мәним нә чаваб вердијими сән билирсән... Даһа нә истәјирсән?!

Рәшид чаваб верди:

— Мән дә, бизим һәр бир сәрбазымыз да истәјирик ки, гәти дөјүш олсун. Нардаран атлыларынын көмәји илә биз бу дөјүшү газанарыг. Бујруг вер, тез чапарлар көндәрилсин.

Шаһ деди:

— Кәшфијат ишини Мәс'уда һәвалә ејләмишәм. О, мөһкәм бир галадан даһа мөһкәм вә даһа етибарлыдыр. Чапарым исә пәләнкдән даһа гүввәтли, даһа чевиқдир. Кечә дүшмәмиш, о кедиб Нардарана јетишәчәкдир.

Хидмәткарлар әтирли шәрбәтлә долу гәдәһләри вә плов нимчәләрини еһтијатла кәтириб кәлдиләр. Һәр нимчәдәки зәфәранлы пловун үстүнә јағлы вә әтирли хруш гојулмушду.

Хидмәткарлар сүфрә салдылар. Ахстан әлини ләјәндә јуду, сүфрә кәнарына отуранда өтәри күлүмсүндү.

— Бу бошгабда нә гәдәр дүјү дәнәси варса, бизим гаршымызда да о гәдәр гыпчаг вар.

Шаһ плова бир пәнчә вуруб бармағлары арасындан кәһрәба кими сарымтыл јағ сүзүлә-сүзүлә, ағзына апарды.

Мәнүчөһр күлә-күлә әлавә етди:

— Һәр бошгабда нә гәдәр шабалыд варса, о гәдәр дә гыпчаг ханы вар.

Рәшид әлини јујуб, шаһын јанында отурду. Һәр үчү сакит-сакит јемәјә башладылар.

Бүркүлү бир кечә башланды. Дүшмән дүшәркәсиндә бирчә ишыг да көрүнмүрдү. Санки орада һамы јатмышды. Анчаг буна бахмајараг, кушәләрдәки мүшаһидә гүлләләриндән орада бир һәрәкәт олдуғуну дүјдулар. Гулағы јерә дирәдикдә ат ајағларынын тутгун тапылтысыны ешитмәк олурду.

Кәркин сүкутда каманларын киришләри чәкилирди. Бирдән дарвазанын лап јахынлығындакы хәндәкдәки сујун шаппылтысы бу сакитлији позду.

Бунун чавабында галадан гыжылты илә јүзләрлә ох атылды. Анчаг көзә көрүнмәјән әлләр бу дәһшәтли иши инадла давам етдирдиләр. Бир-бири ардынча су шаппылтылары ешидилирди. Гыпчаг дүзләринин маһир атлылары гумла долу ағыр чуваллары атларын белиндән далбадал хәндәјә атыр, чапа-чапа гаранлыгда узағлашырдылар.

Бу иш сон дәрәчә чәсарәт вә хијләкәрликлә дүшүнүлмүш бир иш иди. Сујун ичиндән тәдричән бир-бири үзәринә галанан гум чуваллары учалырды.

Галанын бүрчләриндән мисмарлар дәмир јағмуру кими јағдырылырды. Онлары атларын ајағлары алтына атырдылар. Ајағларыны бу мисмарлар үстүнә басан атлар ахсајыр вә атлылары өлдүрүчү охларын алтындан

узаглашдыра билмирдилэр. Гыпчаглар бир-бири ардынча эллэрини хаваја галдырыб атдан јыхылыр вэ охларын өлдүрүчү зербэлэри алтында тэлэф олурдулар. Анчаг бунларын јеринэ онларча, јүзлэрчэ јенилэри кэлир вэ бүрчүн дибиндэ галан гум чуваллары артыг суда бир адам боју јухары галхырды.

Пијада гошун дэстэлэри һај-һүјлә, нэ'рэ чэкэ-чэкэ, силайларыны шаггылдада-шаггылдада дарвазалара сары ахышырдылар. Гыпчаглар чувалларын үстүнэ чыхыб, дәли кими бүрчэ дырмашырдылар. Онларын үзэринэ јүзлэрчэ гылынч зербэлэри енирди. Бу һүчум шэрг вэ чәнуб дарвазаларында ејни гүввэтлә давам едирди.

Гала бүрчлэри низэ вэ охлара гэрг олмушду. Гыпчаглар фэрјад вэ нэ'рэ чэкэ-чэкэ, бүрчдэн ашағы јумаланыр, ох, сапан вэ сэрраст атылан мизрагларын зербэлэри алтында гырылырдылар.

Чэјирткэ басмыш бир зэмидэ инсан ајағы нэ гэдэр чэјирткэ гыра билэрсэ, онлар үчүн дә бу тэлэфат о гэдэр чүз'и иди. Галаны мүһасирэ едэнлэр бир-бириндэн јапышараг, кет-кедэ даһа јухары дырмашырдылар. Онлар галаны далға кими бүрүмэк тәһлүкэси алтына алырдылар. Гыпчаглар бүрчүн гаршысында башга бир јердэ дә хэндэји долдура билмишдилэр.

Сағдакы дарваза гүллэси үзэриндэн Рәшидин синэдэн гопан нэ'рәси һэјэчан шејпуру кими этрафа сәс салырды.

Ири ағыр дашлар дүшмәнлэрин үзэринэ јағдырылды. Гыпчагларын бүрчүн кәнарына гэдэр дырманмыш илк далғасы бу ани зербэдэн кери атылмышды.

Нәһәнк дашлар курулту илә диварын үстүндэн гопуб, илк дүшмән чэркэлэрини алтына алырды.

Анчаг бирдән-бирэ һәр шеј дәјишди: гыпчагларын икинчи чэркәси охлары ишэ салды. Дүшмән охлары бүрчүн диварларындакы дишлэр арасындан гыжылты илә ичэри сохулур, еһтијатсыз мүдафиэчилэри тэлэф едирди. Ејни заманда јени бир дүшмән далғасы дарвазалара һүчум етди.

Јухарыда, кушәләрдәки вэ дарваза үстүндәки гүллэләрдә одлар алышды. Бүрчлэрин үзэриндән гырмызы аловлар учалды. Галын- вэ ағыр түстү сүтунлары көјә дикәлди.

Гыпчагларын үрәјинэ горху дүшдү. Илк чэркәләр

сарсылды. Анчаг архадакылар онлары сыхышдырмаға башлады вэ дүшмән гошунуна чахнашма дүшдү.

Нэ'рэ сәслэри јери-көјү титрәтди. Дүшмәнлэрин ајаглары алтында торпаг од тутуб јанды.

Үстүнэ нефт сәпилиб јандырылан сичавуллеры көрмүш оланлар «гачан мәш'эл» вэ ја «атылыб-дүшән тонгал» сөзлэринин мәнасыны баша дүшәрләр. Од тутуб јанан дүшмәнлэр јерэ сәрилиб чабалајыр, сонра да элајагларыны узадыб сакит галырдылар.

Эт вэ јун јанығынын гохусу бир-биринэ гарышыб, ачы түстүјә чеврилир вэ јер үзүнү бүрүјүб, һәр шејин үстүнэ пәрдә чәкирди.

Үзү һисдән гаралмыш, кирпичлэри гарсыланмыш һәнифә, гала мүдафиэчилэринэ тамаша едирди. Онлар бир-бири ардынча гарурэ дејилән, нефтлә долу сәрничлэри алышдырырдылар. Гүввәтли сәрбазлар бу јекә сәрничлэри јана-јана бүрчдән ашағы јуварлајырдылар. Сәрбазлардан бири узадылмыш бир дирәкдән асылы олан белә бир сәрничә јахынлашды вэ нефти алышдырды. Үзүнэ шөлә дүшән вэ горхунч бир күлүшлә күлүмсүнән тәлхәк, о анда шејтана бәнзәјирди. Көзлэрини ирири ачыб, бу ојнаг алову сејр едән тәлхәк, әлиндәки дәмир чубугла сахсы сәрниччи вуруб сындырды вэ ачыачы пычылдады:

— Ал кәлди, түнд шәраб! Еј мәл'ун Әһримән!..

Сел кими ахан алов сәрниччин гырагларыны удараг ашағы сәпәләнди.

ОДЛАР ГЫЗЫ

Шаһ аиләси Шамахыдан Абшерона көчдүјү илк күнләрдән бәри гәсрин һәрәм гисминдә бура үчүн ади олан һәјат башламышды. Гызлар отағында һәр бир јениликдән хәбәр тутурдулар. Бурада һәр бир шеј барәсиндә гызғын данышыглар кедирди. Сәлимин габилијјәт вэ исте'дады һаггында данышыглар сараја да кәлиб чатды. Дилбәр чаван шаири көрмүшдү. Сәлим ох илә көјәрчини нишан алмыш вэ көзү Дилбәрин көзүнә саташанда, аз галмышды ки, каман әлиндән дүшсүн. Онда сал дашын үзэринэ биринчи дамчы даммышды. Сонра икинчи дамчы да дүшдү. Дилбәр Гызгаласынын дамында Сәлими бир дә көрдү.

О күнләрдә Дилбәр өзү дә һисс етмәдән, Сәлим барәсиндә данышылан һәр сөзү ешитмәјә чалышырды. Ала-

көз ширин дилини ишә салыб, ордан-бурдан данышанда, Дилбәр гејри-ихтијари диггәтини топлајыб, онун сөзләрини динләјир вә Сәлимин адынын тәкрар едилдијини ешидәндә, үрәји чырпынырды. Бә'зи вахт Дилбәр һисс едирди ки, Сәлими көрмәк үмидилә тез-тез ејвана чыхыб әтрафа көз кәздирир.

Нәһәјәт, һеч кимсәнин танымадығы бу чаван шаир, чүр'әтли ше'рләри илә өз рәғибини мәғлуб едиб, шаһын мүкафатына наил олду. Дилбәр онун гәлбинин бир кушәсини дә көрдү. Сал дашын үзәринә бир дамчы да дамды!

«Шаир» сөзү, нәдәнсә, Сәлимә һеч јарашмырды. О, боја-баша чатмыш бир кәндли чаваны иди. Каһ чоһ зирәк олур, каһ да бирдән-бирә јөндәмсиң бир һәрәкәт едиб, күлүнч көрүнүрдү. Сарај шаирләри, адәт үзрә, ја сач-саггалы ағармыш пирами, ја да арыг бир ә'јан кими көрүнәрдиләр.

Сәлим исә күчлү-гүввәтли, көзәл, зирәк. Нә исә, һеч дә солғун үзлү көзәллик мәддаһларына бәнзәмирди.

Көрәсән, бу чаван шаир сарај адабыны нә үчүн позурду? О, әсла горхуб чәкинмәдән Дилбәрә бахырды. Ачыгдан-ачыға она һејран олдуғуну билдирир, ја да өзүнү итириб дили-ағзы тутулурду. Бүтүн һәрәкәтләри вә бахышлары көстәрди ки, о, кимәсә вургундур.

Ах, көрәсән, доғруданда ону сефирми?

Буна нә сөз ола биләр? Бир-бири ардынча дүшән дамчылар сал дашы дәлиб, өзүнә јол ачырды...

Дилбәр бә'зән өз-өзү илә әјләнмәк, өзүнүн бу һәрәкәтләринә күлмәк истәјирди. Рәијјәтдән олан бир чаван онун гәлбини һәјәчана кәтирә биләрдими? О, күрчү кијазларындан биринә нишанланачағыны көзләјирди. Онун тәлеји белә һәлл едилмәли иди. Шаһ гызы Ширваны тәрк етмәли, уча дағлар гојнундакы чәмәнликләр, гарлы зирвәләр өлкәсинә кетмәли иди. Орада инсанлар чајларда ағач ахыдыр, гојун дәриләринин ичини торпагла долдуруб чајларда јујур вә гызыл тапырдылар. Бир дә бу өлкә Дилбәри она көрә чәлб едирди ки, орада торпағын һәр бир гарышы, һәр бир гәср бир гадынын, — мәликә Тамарын һөкмүндә иди. Анчаг бүтүн бунлар көзәл, ширин хәјаллар иди. Нәјәт исә онун гаршысында бамбашга үфүгләр ачырды.

Чаваны она бәсләдији мәнәббәт үчүн, она јаздығы ше'рләр үчүн дәрин гујунун дибинә салмышдылар. О,

бүтүн бу ишкәнчәләрә сөзсүз-совсуз дөзүрдү. Бу исә Дилбәрин дә гәлбинә од салырды.

Дилбәр үчүн кечәләр узаныр, ән ләззәтли зәриф јемәкләр боғазындан кечмирди. Нәнифә онун дәрдини билди, әлачыны да тапмышды. Бә'зән Дилбәр, һәтта, шән дә көрүнүрдү. Чаван душтаға көстәрдији гајғылары өзүнә ар билмирди, бир алчаглыг сајмырды.

Тәмуз ајынын сон күнләриндән бири иди. Азғын дүшмәнләрин горхунч басғын хәбәри сараја јајылмышды. Бунунла биркә, башга хәбәрләр дә кәлирди.

Сәлимин азад едилмәси хәбәрини һамыдан әввәл гызлар отағында хәбәр тутдулар.

Дилбәр буна инана билмирди.

Алакөз һеј күлүр, гулағындакы сырғалар титрәширди.

— Нијә инанмырсан ки, Сәлими бурахыблар?

— Јә'ни бурахыблар?

— Әлбәттә, бурахыблар. Дүнән буховларыны гырыб, хәзәл јарпағы кими сәпәләјибләр.

Дилбәр сынајычы нәзәрләрлә она бахды

— Нијә бош-бош данышырсан?

Дилбәрин севинчи ашкар көрүнүрдү. Көзәрмиш бир одуну әтәк алтында кизләтмәк мүмкүн олмадығы һалда, јанан бир тонгалы кизләтмәк олардымы?

Алакөз дурмадан тәкрар едирди:

— Дејирәм, бурахыблар да!.. Чүчә јумуртадан чыхан кими, о да өз даш гынындан чыхыб...

Дилбәр тотуг Алакөзүн башыны гучаглады. Шаһ гызынын синәси ениб-галхырды. Кәсик-кәсик нәфәс алырды. О пычылдады:

— Билирсәнми?...

Алакөз Дилбәрин үзүндәки дәјишиклијә көз јетириб, башы илә тәсдиг едә-едә деди:

— Билирәм, билирәм... Онун һеч бир тагсыры јох имиш... Шаһ да ону азад еләди..

Дилбәр көксүнү өтүрүб, пычылты илә деди:

— Јох, јох, мән дејәни баша дүшмәдин!.. Мән Сәлими сефирәм!

Алакөз горхмуш бир һалда кәкәләди:

— Нечә, нечә?.. Нә данышырсан, ај Дилбәр?

Дилбәр уча бир гүлләдән атылырмыш кими, даһа јухары галхмаға вә әввәлки сүкутуну мұһафизә етмәјә гадир дејилди. Өз кизлин ешгини бир адама билдирмәк атәши үрәјини јандырырды.

— Һә, сеvirәм! Мән о оғланы сеvirәм, Алакөз! Сеvirәм!. Баша дүшдүнмү?

Алакөз дәһшәт вә һәјәчанла сәсләнди:

— Һеч билирсәнми нә данышырсан, ај Дилбәр!. Сәнә нә олуб?

Дилбәр кәскин-кәскин нәфәс ала-ала чаваб верди:

— Јох, јох, сән белә мәнәббәти баша дүшә билмәз-сән! Бу елә бир гүввәдир ки, шаһларын да, гулларын да гәлбини әсир едир.

Алакөз онун сөzlәрини горха-горха динләјирди. Бир-дән-бирә ади күлүшү илә гәһгәһә чәкди:

— Амма јаман зарафат ејләјирсән һа!.. Аз галмышды ки, доғрудан да инаным. «Сеvirәм, сеvirәм!» Анчаг шаһлар вә гуллар барәсиндә данышанда әсил фикрини баша дүшдүм!...

Дилбәр дә гәһгәһә илә күлдү. Бу е'тираф онун үрәјини сојутмушду. О даһа өз достуну баша салмаға чалышмады.

Дилбәр бүтүн күнү сарај тикинтиләри арасында көzlәри илә Һәнифәни ахтарырды. Нәһәјәт, бәнналар кәлиб ејвана ачылан дар гапыны дашла һөрдүләр.

Һәнифә јоха чыхмышды. Сәлими елә бил һамы унутмушду. Һәрәмханада дөјүш барәдә һәјәчанлы данышыглар кедирди. Кәниз гызлар пәнчәрәнин гаршысында дуруб бајыра баха-баха пычылдашырдылар. Низәли вә охатан сәрбазлар јералты јолларла кедирдиләр. Гызгала-сына бирчә јол галмышды. Бу јол да гәсрин алты илә кедирди.

Әфруз хатун Ибраһим илә бирликдә сарај һәкиминә көмәјә кетмишдиләр. Биби јаралылары сағалтмаг үчүн гара мумијә тохумундан мәлһәм һазырламағы билирди. Башда һәким Мүтәллим олмагла, бүтүн әчзачылар вә һәкимләр сарај һамамына јығышмышды.

Сарајда гызлар өзбашына галмышдылар. Кечә Алакөз јарымдаирәви отагдан чыхыб кетди. Ајағына зәриф чахчур кејмиш Дилбәр диши аслан кими отагда кәзширди.

Галаны кәркин бир сүкут бүрүмүшдү. Санки һавадан асылмыш бир өкүз говуғу бу саат партлајачагды. Нәһәјәт, елә бил һәдсиз охлара һәдәф олан бу говуг партлады вә бу охларын һәр бири инчә ағчаганад ганадлары кими вызылдады.

Дилбәр мазғала сары јүјүрдү.

Һавада нә исә гырылыб выјылдады, инләди вә сусду. Сонра белә бир выјылты јенә ешидилди, сонра бир дә, бир дә...

Санки мәнкәм гүлләләр учурмуш кими, әтрафы курулту бүрдү. Нә'рәләр, фәрјадлар, полад чинкилтиләри гопду. Дивар бојунча алов дилләри учалды. Бу аловлар мазғалдан ајдынча көрүнүрдү. Бүрчүн үстүндә јанан мәш'әлләр әтрафа ишыг вә түстү сачырды... Узү бу аловларын гырмызы ишығы илә ишыгланан Дилбәр күлүмсүнә-күлүмсүнә мазғала бахырды.

О, Одлар Гызыны хатырлајырды...

Аһ, бир көр, Бакын одлары нә тез алышды!

Одлу дијарын бу гәдим Бак шәһәри дәһшәтли аловлар пүскүрүр, әтрафа од вә түстү јајырды. Јалныз Гызгала-сы бу одлар үзәриндә әзәмәтлә учалырды...

О да мүдафиәјә һазыр иди...

Јүзбашы Маһмудун көстәриши илә јералтында, дәјирми залларда вә мазғалларын гаршысында һәр јерә сәрбазлар дүзүлмүшдү. Маһмуд өзү исә баш дәстә илә бирликдә дуруб, һүчум үчүн мүнасиб бир фүрсәт көзләјирди.

Гыпчагларын биринчи далғасы чәнуб бүрчләриндән говулдугда, онларын јерини икинчи, үчүнчү далғалар тутмушду.

Галабәји, јанында бој-бухунлу вә дөјүш либасы кејмиш бир чаванла дама чыхды. Маһмуд көзүнү гаранлыға зилләјиб бахырды. Башында јарымдаирәви, шиш учлу вә үзү шәбәкә зәнчирли сәрпуш олан бу кәнч чәнкәвәри о таныја билмәди. Нәһәјәт, чох чәтинликлә Мәнүчөһр олдуғуну билди. Чаван шаһзадәнин үзүнүн дүзкүн чизкиләри һеч дәјишмәмишди. О, зәнчирләрдән асылмыш ири сәрничләрә доғру аддымлады вә бир аддым керидә кәлән галабәјинә чинкилтили бир сәслә деди:

— Ешит, еј галабәји, мәним әмрим атамын фәрманыдыр! Онлар бах, бурада, бу јахында кизләнибләр... — дөјә о, әлини јүнкүл һәрәкәти илә ишарә етди. — Јағы алышдыр, әввәлчә габларын бирини јандыр ки, гыпчагларын үстүнә ишыг салсын, сонра да о бириләри одла, чәлд ол!

Маһмуд галабәјинин сөзсүз-совсуз, башы илә тәсдиг ишарәсини көрүб, адамлара әмр верди.

Ашағыдан, әлләриндә јанан чыраглар тутмуш бир нечә адам әлләри илә чырагларын ишығыны кизләјәрәк ирәли кәлдиләр. Һамы өз мөвгејини тутду.

Ики сэрбаз кэндирлэрдэн асылы олан ағыр бир сэр-
ничи өзүнэ тэрэф чэкди. Үчүнчү сэрбаз чырагла мөш'эли
жандырды вэ габын кэнарларындан ашыб-дашан нефти
алышдырды. Габ ағыр-ағыр жырғаланырды. Сэрбаз гы-
лынчла вуруб кэндири кэсди. Габ ашағы јумаланды вэ
ичиндэн сачылан алов далғалары јери вэ сичан кими
гачан дүшмәнлэри ишыгландырды.

Нефтлэ долу габлар бир-биринин ардынча алышыб
жанды. Этраф күндүз кими ишыгланды. Кэндирлэри кэсэн
гылынчларын парылтысы, аловларын дөһшэтли шө'лө-
лэри, нэ'рэ вэ фэрјад сәслэри мөһшәр гопарды. Гызгала-
сынын дибиндэки торпаг зөбанэ чэкиб јанырды.

Этрафы шимшэк кими ишыгландыран аловларын
парылтысында Маһмуд диггэтлэ чаванын үзүнэ бахды
вэ өз көзлэринэ инанмады.

Чаван, — шаһзадэ Мәнүчөһр дејил, чәнқавэр палта-
ры кејмиш бир гыз иди. Рәнки саман кими саралмыш
Маһмуд өзүнү итирмиш һалда галабәјинэ бахды. Ири
вүчудлу галабәји сакит вэ итаәткар нэзэрлэрлэ гыза
бахырды. О, еһтирамла гызын ардынча гүлләнин ичинэ
кирди.

Кәркин бир вэзијјәтдә јарым саата гэдәр вахт кечди.
Галабәји гајыдыб кәлди.

Јүзбашы она јахынлашыб пычылты илэ деди:

— Аллаһ бизэ рәһм еләсин! Биз гызын әмрини ичра
едирдик?!

Галабәји чапыг изи олан үзүнү ағыр-ағыр она чевириб
деди:

— Асланын еркәји-дишиси олмаз!.

Јүзбашы өзүнү итирмиш һалда чаваб верди:

— Гызын үзү лап Мәнүчөһрүн үзүнэ бәнзәјирди.

Галабәји күлүмсүнэ-күлүмсүнэ деди

— Јералты јола кирәндә, ону танымамышдым. Чы-
рағын ишыгы мәни алдатмышды. О сакит бир сәслэ мө-
нә әмр етди ки, ардынча Гызгаласына кедим. Мән һеч
вахт шаһзадәнин ардынча белә итаәтлэ кетмәмишдим.
Јолда шүбһәләндим. Мәнүчөһр өзү дә көзәлдир, анчаг
бунун көзәллији чырағлары көлкәдә гојан бир көзәлли-
кдир. Елә орада она дедим: «Шамы икијә бөл, јарысы
гајыдан баш лазым олар. Елә олсун ки, чырағларын һи-
си сәнин илаһи көзәллијинэ хәләл кәтирмәсин!..»

Беләликлэ, истәјирдим көрүм ки, о, гылынчла рәф-
тар едә билirmi? Мәним чавабымда о јалныз күлүмсүн-

дү, гылынчыны чэкди, бир анда шамы узунуна ики
бөлүб, иплијини чыхарды вэ мәнә вериб деди:

— Буну ал, дилини мөһкәм багла! Мәним үзүмүн ағ-
лығынын гејдинэ галмагданса, чалыш ки, дүшмәнләрин
үзү оддан гаралсын!

Маһмуд јавашдан пычылдады:

— Асланын баласы да асландыр!.

ШҮЧАӘТ ВӘ ҺИЈЛӘ

Дар һәјәтин бир кушәсиндә, јеничә газылмыш торпа-
ғын үстүндә бир сахсы чыраг көз гырпырды. Һисли чыра-
ғын ишығында торпаг комасы үзәринэ әјилмиш мөһкәм
вүчудлу ики адам көрүнүрдү.

Сәлим ики дизини нәм торпаға дирәјиб, сакит-сакит
ме'мара бахырды. Ме'мар Мәс'уд, тачир дүјүнү јохлајан
кими, торпағы диггәтлэ көздән кечирирди:

— Торпаг дејил, пәргудур, пәргу!.. Бешчә әрәш дә
газмаг кифәјәтдир. Ахырынчы ики әрәши өзүн газарсан,
Сәлим. Јолдакы ришәләри еһтијатла гопар. Өзүн дә тә-
ләсмә!

Сәлим әјниндәки тәрсинә чевилмиш гыса күркү тә-
ләсмәдән чыхартмаға башлады. О, тутгун бир сәслә де-
јинди:

— Бу күрк мәним нәјимә кәрәкдир, ахы? Әкәр гып-
чаглара раст кәлсәм, өзүмү гыпчаг көстәрән дејиләм!..

Ме'марын галын гашлары чатылды. Сәрт үзүндә на-
разылыг әламәтлэри көрүндү.

— Јохса, тәкбашына, бирчә гылынчла онларла ву-
рушмаг фикринэ дүшмүсән?!

Сәлим һирсләнди:

— Гылынчын күчү чатмајан јердә, оху ишә саларам.
Мән мискин бир чәсус дејиләм ки, әјнимә мурдар дүшмән
палтары кејиб горхудан өзүмү онлара бәнзәдим.

Ме'мар әлиндәки торпағы сәпәләјиб тәмкинлэ деди:

— Бир дајан, бә'зи шејләрдә һијлэ вэ тәдбир дә шү-
чаәтсиз кечинэ биләр. Амма ағылсыз шүчаәт, тәдбирсиз
шүчаәт сәмәрәсиздир. Һәтта, полад тијә дә дөјүләндән
сонра суја чәкилмәсә, давамсыз олар. Јох, дүшмәнә гар-
шы һијлэ ар дејил.

Сәлим ме'марын сөзләринин һаглы олдуғуну дүјуб,
башыны ашағы салды.

Мәс'уд чаваны гучаглајыб пычылдады:

— Сәнин үрәжин саф, башын аловлудур. Өзүнү көзлә ки, тәдбирсизликдән шүчаэтин һәдәр кетмәсин. Нә де-жирәм, она әмәл елә. Јадында јахшы сахла ки, сәнә тапшырылан иш, нә гәдәр мәс'улијјәтлидир!

Мәс'уд аддымлајыб гаранлыгда јох олду. Сәлим онун ардынча баха-баха галды.

Ме'марын, — өзүнүн дә сөјләдији кими, — ади бир бәннанын бу нәвазиши бир аз шаһын нәвазишинә бәнзә-јирди. Анчаг ме'мар итаәт тәләб едир, шаһ исә һеч бир шеј тәләб етмирди. Бунунла бәрабәр, Сәлимә елә кәлир-ди ки, ме'марын сөзләриндә ағыллы бир мәсләһәт, шаһын сөзләриндә исә јалныз бир илтифат варды. Дәмирчи Сә-лимин буховларыны гырдығы заман, Сәлим чүр'әтли сөзләрилә газынын үзүнә габардыгда, шејхләр күман етмишдиләр ки, онун руһу бәдәниндән ајрылачагдыр, ша-һын гәзәби ону о саат мәһв едәчәкдир. Анчаг Ахстанын Сәлимлә нәвазишли данышмасы вә ону азад етмәси, он-лары һејрәтдә гојмушду. О заман Сәлимин үрәји јерин-дән ојнамыш вә шаһа нә чаваб верәчәјини билмәмишди. Ағыллы бир асланын бу илтифатынданса, ону аслан дә-рисиндән һөрүлмүш гамчыларла дөјсәјдиләр даһа јахшы оларды. Ме'мар Мәс'уд исә өз үстүнлүјүнү әсла һисс ет-дирмәдән, ону инандырмаға чалышырды. Сәлим она дәриндән инанырды.

Сәлим көксүнү өтүрдү. Хәнчәрини дүзәлтди, чырағы көтүрүб диварын лап дибиндә газылмыш чухура енди. Чухурдан јол бүрчүн алтына кедирди. Сәлим јерин алты илә бир аз имәкләјиб, бир газмачыја раст кәлди. О, торпағы күрүјүрдү. Газмачы онун јанындан сакитчә ке-чиб кетди. Јолун ахырында гуршаға гәдәр сојунмуш ики гүввәтли адам јери газыр вә чырағын зәиф ишығында ти-кан көкләрини кәсиб атырдылар. Јер алтынын сәринлији-нә бахмајараг, онларын бәдәниндән тәр ахырды.

Сәлим јавашчадан деди:

— Бәсдир!

Газмачылар әлләриндәки күрәкләри јерә гојуб, чыра-ғын титрәк ишығы әкс етмиш үзләрини она чевирди-ләр. Сәлим гысача:

— Чыхын кедин, — дејә әмр вериб, астадан әлавә етди: — Һејдәр, ме'мара дејәрсән ки, мән күркү кејиб кедәчәјәм, амма гајыданда өз чухамда, һәм дә баш дар-вазадан кәләчәјәм.

Газмачылар сәссизчә чыхачаға сары имәкләдиләр. Сәлим тәкбашына торпағы газымаға башлады. Ме'ма-рын мәсләһәтини јадында сахлајыб, јери тәләсмәдән га-зыр вә хәнчәри илә тикан колларынын көкләрини кәсир-ди. Бирдән әлиндәки бел бошлуға кетди. Сәлим еһтијат-ла ону чәкиб кәнара атды.

Чырағы үфүрүб сөндүрдү. Әли илә торпағы күрүјүб, ришәләрлә шәбәкәләнмиш дәликдән кәнара бахды. Зил гаранлыг иди. Әтрафдан илбизләрин сәси кәлирди. Узаг-дан исә кетдикчә артмагда олан гејри-мүәјјән бир уғул-ту ешидилирди.

Сәлим әлләри илә торпағы газмаға башлады. Дәлик кенәлдикдән сонра чийинләрини ора сохуб, сүрүнә-сүрү-нә кәнара чыхды. О, бөјүк бир тикан колунун дибиндә иди. Јарпагларын вә будагларын арасындан гаранлыг бүрчүн үстүндәки зәиф ишылтыны көрүрдү.

Әјниндәки күркүн түкләри тиканлы будаглара илишә-илишә, кизләндији јердән имәкләјә-имәкләјә ирәлиләјиб, дәнизин мүгабил тәрәфиндәки силсилә тәпәләрә сары јөнәлди.

Нардаран јолуна чыхмаг үчүн ја кәрәк дәниз кәнары-на ениб, дүшмән дүшәркәсинин ичи илә кедәјди, ја да бүрчүн диварлары бојунча үч јүз әрәш һәрләниб, гыпчаг кешикчиләринин јанындан өтәјди. Һәр ики јол олду-ча тәһлүкәли иди. Үчүнчү, долама јол исә кол басмыш тәпә вә дәрәләрин арасындан кечирди ки, бураларда да гурдлара раст кәлмәк оларды. Чанаварлара раст кәл-мәк, гыпчаглара раст кәлмәкдән тәһлүкәсиз олса да, бу јол ән узун јол иди. Ме'марын тапшырығына көрә, Сәлим кәрәк сәһәр ачылмамыш Нардарана чатајды. Одур ки, икинчи јолу сечди.

Галын тикан коллары дәрәнин лап кәнарына гәдәр узаныб кедирди. Ахстанын тәхмин етдији кими, дүшмән-ләр бурадан һүчум етмәмишдиләр. Онлар, һәтта, хән-дәкдәки сују үзүб кечәрәк, бүрчләрин үзәринә дырмаш-маға да чәһд етмәмишдиләр. Кичик дәстәләрлә колла-рын арасында кизләниб, гала үзәриндә көрүнән тәк-түк охатан сәрбазлара ох атмагла кифәјәтләнирдиләр. Гала үстүндәки сәрбазлар да коллар үзәриндә һәрәкәт едән һәр бир көлкәни диггәтлә изләјиб, оха тутурдулар. Сәлим колун дибиндә кизләндикдә, ох атышмасы тамамилә кәсилмишди.

Һәлә отуз әрәш сүрүнмәмишди ки, бирдән лап јахын-

лыгында кобуд гыпчаг сәсләри ешитди. Сәлим донуб галды, јерә мөһкәм синди.

Гыпчаглар бир-бири илә дејесән нә барәдә исә мүбаһисә едирдиләр. Сәлим лап јерә јатмышды. Әввәлчә хырылтылы сәсләр ешитди, сонра исә онларын бири-бирилә әлләшдијини дә көрдү.

Азачыг башыны галдырыб гыса ајаглы ики адам көрдү. Бүрчүн үзәриндән экс едән хәфиф ишыг, онларын гара үзләрини ишыгандырмышды. Гырышыг дәрили сифәтләриндә хирдача көзләри парылдајырды. Онлар бир-бирини итәләјир вә ара вермәдән хырылтылы сәслә һөчәтләширдиләр. Бу мүбаһисә, әлбәјаха вурушма шәкли алды. Биринин садагы, о биринин дә каманы јерә дүшдү. Онлардан бир аз аралы, тикан колуна бағланмыш бир ат көрүнүрдү. Ат башыны јерә әјиб һәрәкәтсиз дурмушду.

Атын јәһәр-гајышларындан Сәлим баша дүшдү ки, гыпчаглар бу аты бурада, Абшоранда әлә кечирибләр. О саат билди ки, онлар бир-бирилә һәмин бу атын үстүндә далашырлар.

Сәлим чох фикирләшмәјиб, кизлинчә ата сары сүрүндү, еһтијатла чиловуну колдан ачыб, хәнчәр илә јастысына ајагларына бәрк вурду. Һүркмүш ат кәнара атылды. Гыпчаглар да јерләриндән сычрајыб, атын далынча јүјүрдүләр.

Сәлим јердәки садагы вә каманы көтүрүб, чәлд ијирми аддым гәдәр кәнарда олан бөјүк бир колун дибинә гачды. Онун көзләдији кими, гыпчаглар аты тутуб бир кола бағладылар. Сонра гајыдыб садагла каманы ахтармаға башладылар.

Сәлим онларын колларын дибини ахтара-ахтара бир хејли узаглашмаларыны көзләјиб, јенә кизлинчә ата сары сүрүндү. Бу дәфә, атын чиловуну хәнчәр илә кәсиб, сәссизчә чәкә-чәкә апарды.

Сәлим тәләсмирди. Кичик бир еһтијатсызлыг ону мәнв едә биләрди. Еһтијат вә дөзүмлүлүк исә көзләдији нәтичәни верәрди.

Сәлим бир аздан тиканлы колларын гуртарачагына чатды. Бурада атын белинә сычрады, тәзәдән јухары чапмаға башлады.

О, тәпәнин ардына енмәјә тәләсирди. Јахшы билирди ки, һәтта, гаранлыг кечәдә дә тәпәнин үстү илә кедән адамы тез көрмәк олар. О, тәпәни тәзәчә енирди ки, бир-

дән гыпчаглар атын јох олдуғуну дујуб, һај-күј галдырдылар.

Бир ох, гыжылдаја-гыжылдаја Сәлимин гулагынын дибиндән кечиб, папагыны вуруб салды. Биринчи охун ардынча икинчи, үчүнчү охлар да јағмаға башлады. Сәлим атын јалына јатыб, чапды. Узун ајаглы ат, ири сычрајышларла ону дүзәнә сары көтүрүб гачырды.

Һај-күј сәсләри, ат таппылтылары кәлирди. Сәлимни габагыны пијада кешикчиләр кәсди. Онлар әјниндә гыпчаг палтары олан чаваны көрүб, өз дилләриндә нәсә чағырдылар. Сәлим әли илә ирәлини көстәриб, гыпчаг дилини јамсылајараг, гәсдән анлашылмаз сөзләр деди.

Әјнинә кејдији тәрсинә чеврилмиш күрк ону һәр јердә гуртарырды.

Ардынча кәлән сәсләр кәсилдикдә, Сәлим бирдән-бирә башында бәрк ағры, додагларында бир шорлуг һиссетди. Ган онун көзүнү пәрдәләјирди. Јәгин ки, гыпчаг охлары онун башынын дәрисини сијирмишди.

Азәри улдузларла јол тапмағы Сәлимә өјрәтмишди. Анчаг инди һәм көјү, һәм дә Сәлимни көзләрини гаранлыг бир пәрдә бүрүмүшдү. О, дан улдузуну тапа билмәди вә тәхмини аты чапды. Бир нечә дәфә истигамәтини дәјишди. Раст кәлдији тәпәләрә, гујуларә, тәк-тәк ағачларә бахараг, јолу мүәјјәнләшдирмәјә чалышды.

Сәлим башында вә чијниндә күт ағры вә сызылты дуја-дуја атыны һеј чапырды. Фикирләри дә бу гызғын ат чапмасына бәнзәјирди.

Көчәриләр буралара кәлиб чыхмышдылар... Көрәсән, онлар һардан кәлмишдиләр? Сәлим билирди ки, әкәр бу гыпчаг гошунлары гајаја долушсалар, бүтүн евләри талан едиб јандырачаг, атлары вә мал-гараны сүрүб апарачаг, бүтүн әлсиз-ајагсызлары гырачаг, сағлам оланлары исә өзләринә гул, бүтүн көзәл гадынлары кәниз едәчәкләр. Онда шаһ Ахстанын һалы нечә олачаг? Сәлимни севкилиси Дилбәрин башына нәләр кәләчәк?!

Бир чобанын ијидлији барәсиндә атасынын данышдығы әһвалат јадына дүшдү. Һәмин чобан тәкбашына дүшмән гошунларынын өһдәсиндән кәлмишди. Өз сапандынын дашлары илә һамысыны гырмышды. Сәлим күркүн түклү голу илә үзүнүн ганыны силә-силә фикирләширди: «Тез... тез Нардарана чатым, орадан да Бакыја гајыдым ки, мөл'ун дүшмәнләрлә дөјүшдә өз күчүмү сынајым!»

Дан јери агаранда, Сәлим Нардаран галасыны көрдү. Елә билди ки, јуху көрүр. Бурада һәр шеј онун доғма кәнди́ни јадына салырды: хорузлар сәс-сәсә вериб банлашыр, ешшәкләр зил сәслә ангырырдылар. Бир сүрү гојун тоз галдыра-галдыра јолдан өтүрдү.

Сәлим атдан сычрајыб, кушәләри дәјирми гүлләли дәрбучаглы гәсри әһатә едән бүрчүн дибинә кәлди вә чығырды:

— Еһеј, орда ким вар? Гапыны ач!

Гәсрин мазғалындан көзләри јухулу бир баш узанды.

— Нә вар, ај чобан, нә истәјирсән?

Сәлим ачыглы-ачыглы деди

— Чанынын гәдрини билирсәнсә, чәлд ол!..

Кешикчинин көзләри бәрәлә галды.

— Ахы сән кимсән?

— Тез ол, Ширваншаһын гасидијәм, Тез ол гапыны ач!

— Әввәлчә бир сүбут елә!.. — дејә кешикчи инамсыз бир сәслә чығырды вә һәмин саат башыны ичәри чәкиб јох олду.

— Бир-ики-үч-дөрд... — Сәлим өз үрәјинин дәјүнтү-сүнү она гәдәр сајмамыш, гәсрин гапылары ачылды.

Сәлими биринчи Мирзә Азәри гаршылады. Онун үзү солғун иди, јалныз гара көзләриндә әввәлки сәнмәз парылты вар иди.

Гоча шаир титрәк әлләрилә чаваны гучаглады, көзләриндән јаш ахмаға башлады. Сәлими бағрына басыб пычылдады:

— Оғлум, өвладым, Сәлим! Ај дәлибаш!.. Сән јол азымыш тәнһа фил кими кәлирдин... Гара гарға сүрүләри көзләрини димдикләјиб чыхармаг истәјирдиләр...

Гоча шаир бирдән диксиниб кери чәкилди вә һәјәчанлы нәзәрләрилә Сәлимин гәрибә кејиминә, тозлу үз-көзүнә бахды.

— Нә олуб, нечә олуб ки, бура кәлиб чыхыбсан?

— Јаман бәд хәбәрләр кәтирмишәм, устад... Шәһәрин үстүнү фәлакәт алыб... Гала мүһасирәдәдир!..

Азәри, рәнки гачмыш чаваны тутду. Тагәтдән дүшмүш Сәлим онун ајагларына сары јерә чөкдү. Шаир јалныз бу вахт онун ох дәлмиш чијнини вә гандан бири-биринә јапышмыш сачларыны көрдү.

ДӨЈҮШ

Дан јери јеничә агармышды ки, гыпчаглар данышы-ға киришмәји гәрара алдылар. Онлардан ики елчи галаја јахынлашды. Гүлләнин өнүндә, јахшы көрүлә билән бир јердә дуруб, данышыг үчүн мүдафиәчиләри сәслә-мәјә башладылар.

Дәјирми үзүндә көјүмтүл чапыг изи олан галабәји, гала гапысы үстүндәки гүлләнин дар гапысындан чыхыб, бүрчүн мазғаллары өнүндә дурараг ачыглы бир сәслә сорушду:

— Нә истәјирсиниз?

Елчиләр әлләрини јухары галдырыб чығырдылар:

— Шәһәринизин һөкмдарына билдирин ки, биз һамымыз онун гулујуг. Дөјүшмәк фикриндә дејилик.

Галабәји истәһза илә сорушду:

— Бәс онда бура, Абшорана нијә кәлибсиниз?

— Биз јохсул торпаглардан кәлмишик... Дәрбәнд бәләдчиси бизи алдадыб, гошунларымызы бу гум чөлләринә кәтириб чыхарыбдыр.

— Бәс биздән нә истәјирсиниз? Сөзүнүз нәдир?

— Биз барышыг үчүн кәлмишик. Әмр елә дарвазалары ачсынлар, атларымыза вермәјә јем јохдур. Су да чатышмыр. Нә арпамыз вар, нә саманымыз... Бир нечә силаһсыз адамымызы шәһәрә бурах, онлар сәнин тачирләриндән јем алсынлар, сонра һамымыз сизин торпаглары тәрк едиб кедәрик.

Галабәји күлмәкдән өзүнү зорла сахлајыб чығырды:

— Тутаг ки, беләдир... Бәс онда нијә сохулуб дарвазалары гырмаг истәјирсиниз?

Гыпчаглардан, көзләри чанавар көзү кими хырда вә парылтылы олан бири әлләрини јелләдә-јелләдә деди:

— Сизин гала бомбош кими көрүнүрдү. Көзүмүзә һеч бир довшан да дәјмирди.

Галабәји чығырды:

— Ај јаланчы мөл'унлар! Мәним падшаһым бујуруб сизә дејим ки, нә гәдәр бизим икидләрин гәзәбинә дүчар олмајыбсыз, рәдд олуб кедин!

— Бизә инанмырсынызса, онда бизим ханын арвадларыны вә ушагларыны рәһинә алын. Биз онлары сизин галаја кәтирәрик.

Галабәји гәһгәһә илә күлдү:

— Чанаварларың өзүнә дә, дишиләринә дә, балалары-

на да ким е'тибар ејләр!.. Хана бизим һөкмдарын фәрманыны јетир ки, нә гәдәр бизим икидләр ачыг дөјүшдә сүр-сүмүкләринизи хурд-хәшил еләмәјибләр, бурдан рәдд олуб кедин! Јохса, өзүнүзү атларыныза јем еләрик!..

Галабәји гүлләјә кириб јох олду. Гыпчаг елчиләри јүүрә-јүүрә гачыб кетдиләр.

Онларын гошунлары инди галадан хејли узагда, сых чәркәләрлә дүзүлүб дурмушду. Узагда гаралан гошун, ганадларыны ачмыш нәһәнк вә әчајиб бир гуша бәнзә-јирди. Бу ганадлар һәрдәнбир тәрпәшир, санки јыртычы гуш овунун үстүнә шығымаг истәјирди.

Узагдан дүшмән гошунларынын тәртибатыны мүүјән етмәк чәтин иди. Анчаг бу гошун даһа кечә дарваза вә бүрчләрә һүчум едән о дағыныг сүрү дејилди. Онлар һәр ан даш, ох вә низә јағмуру јағдырмаға һазыр олан ағыр бир фыртына булуду һалында сыхлашмышдылар.

Ширваншаһ бә'зи мә'лумат әлдә етмишди. Узагда олан ики кешикчи гүлләсиндән әввәлчә шәртләшдирилмиш түстү ишарәләри көрмүшдү. Рәшид бу гәрара кәлмишди ки, галадан һүчум етмәклә дүшмәнин диггәтини јајындырмаг вахты чатмышдыр.

Ахстан гошунун бир һиссәсинин галадан чыхыб һүчума кечмәсини әмр етмишди. Гыпчаглар үчүн бу һәрәкәт о гәдәр көзләнилмәз иди ки, онлар бунун бир һијлә олдуғундан горхуб, һүчума кечмәкдән чәкиндиләр.

Галабәји өз сајчыларынын көмәјилә гошуну үч гола бөлмүшдү: нишдар, әсас гүввә вә еһтијат гүввә.

Рәшидин ишарәсилә дөјүш шејпурлары узун-узун сәсләнди. Ири тәбилләр чалынды, гошун нә'рә чәкиб һүчума кечди.

Гыпчаг гузғуну ганадларыны силкәди. Охларын гыжылтысындан вә атларын таппылтысындан јер-көј титрәди.

Һәр ики гошун, ох јағдыра-јағдыра, бир-биринә јахынлашырды. Дөјүш нә'рәләри, һәдәләјичи бағыртылар кетдикчә артыр, ганлар гызышмаға башлајырды.

Өн чәркәләр гәзәблә бир-бири үзәринә атылдылар.

Ох вә низәләрлә јараланмыш дөјүшчүләр јерә сәрилди. Јаралылар зарымаға башладылар. Ган көлмәчәләриндән бухар галхырды.

Ганлы дөјүш мејданында гала сәггалары сахсы сәһәнкләрдә су дашыјыр, бу гочаглар вурушанларын вә атларын ајаглары алтындан пишик чевиклији илә сүрүнүб

кечәрәк, тагәтдән дүшмүш вә үрәји јанан дөјүшчүләрә су пајлајырдылар.

Бирдән гыпчаг гузғунунун сол ганады әсәби-бир һәрәкәтлә кәрилди. Бурадан сүр'әтли гыпчаг атлылары чапдылар. Атлылар вурушанларын ән галын јеринә сохулдулар.

Һәммин саат гала гошунларынын пишдар һиссәсиндән сајча чох олан әсас гүввәси ирәли һәрәкәт етди. Бу гүввәнин күрчү гајдасилә мишар ағзы кими үч бучаглар шәклиндә дүзүлмүш һиссәләри дүшмәнләрин чәркәләринә сохулду. Ирәлидә, галын мешәјә јол ачырмыш кими, сәркәрдәләр кедирдиләр. Онларын ардынча бојлу-бухунлу узун, көјүмтүл зиреһ кејмиш дөјүшчүләр ири, енли гылынчларла ачылан јолу кенәлдирдиләр.

Әсас дәстәнин башында кедән Рәшид мәһарәтлә дөрд-һачалы низәни көркәмли бир гыпчаг атлысынын синәсинә санчды. Низә онун галханыны, синәбәндени дәлиб, күрәјиндән чыхды. Гыпчаг јәһәрин үстүндә јырғаланыб ағыр бир чувал кими јерә сәрилди. Онун аты кишијәрәк кәнара гачды. Чевик бир дөјүшчү бир анда онун белинә сычрады.

Дөјүш гызышды. Гылынчлар, галханлар бир-биринә чырпылыб шаггылдајырды.

Гыпчаглардан, демәк олар ки, бир әрәш уча олан Рәшид гүввәтли чијинләрини дүзәлдиб, күнәш вә су кими парлајыб шә'лә сачан гылынчы илә дүшмәнләрин голларыны бичир, башларыны јарыр, бојунларыны вурурду. Онун әтрафында дүшмән лешләри доғранмыш одун кими јерә сәрилиб үст-үстдә галанырды. Архадан ону икид дөјүшчүләр горујурдулар. Гонур көзлү, ири вүчудлу һәбиб горхунч бир гүввә илә јандан Рәшидә һүчум етмәк истәјән дүшмәнләри от кими бичирди. Анчаг бирдән мәһарәтлә атылмыш бир гыпчаг кәмәнди онун боғазына кечди, һәбиб атдан јыхылды. Башга бир гыпчаг әјри гылынчыны онун синәсинә сохду.

Бә'зән хырда һәшәрат да ири бир аты тагәтдән сала биләр. Архадан Рәшиди горујан чәркәләр сејрәләндә, бирдән-бирә бир нечә низә онун зиреһини дәлиб күрәјинин алтына санчылды вә Рәшид атдан јыхылды.

Зиреһли гошунларын әһатә етдији бајрагдарлар гошунларын үчүнчү чәркәсинә сары кери чәкилдиләр.

Дүшмәнләр вәһши бир севинчлә Рәшидин чәсәдини гылынчлајыр, шән нә'рәләрлә ирәли ахышырдылар.

Һәмишә олдуғу кими, бирдән шиддәтли бир хәзри гопду. Галхан тоз гыпчагларын үзәринә кәлән тәһлүкәни онлардан кизләтди.

Тоз пәрдәсинин ардындан бирдән-бирә зиреһли вә сәрпушлу атлы гошунлар заһир олду. Гыпчагларын арасына чахнашма дүшдү. Онлар бу мәнкәнәнин арасындан чырмаға јол ахтарараг, азғын бир һалда һәрләнмәјә башладылар. Нардаран атлылары бәрабәр олмајан ики гола ајрылмышдылар. Кичик дәстә позулан гала мүдафиәчиләринин көмәјинә кедиб, дүшмәнләрин арасына сохулду. О бири дәстә исә, гыпчаглары дөврәјә алыб, архадан зәрбә ендирди.

Гырғын башланды. Гыпчаглар өлүмә мәнкум адамлар кими өлдү-галдыја вурушурдулар.

Мүшаһидә гүлләләриндән баханларын көзү өнүндә көрүнмәмиш бир мәнзәрә заһир олду. Әјниндә парча-парча поладдан зиреһ, башында сәрпуш, үзүндә охдан горунмаг үчүн һөрмә зәнчир ниґаб олан бојлу-бухунлу бир чәнкавәр дөјүш мејданынын ортасына чапды вә бирдән-бирә дөјүш либасыны чыхарыб атмаға башлады. О, биләнк вә чајын зиреһләрини сәррастча гыпчагларын пејсәринә вурурду. Ағыр зиреһини чыхарыб јүнкүлләшдикдән сонра, әлиндәки шешпәр илә мәнведичи зәрбәләр ендирмәјә башлады. Дүшмәнләр әзилмиш гарышгалар кими гыврыла-гыврыла онун атынын ајаглары алтына сәрилерди. Анчаг көрүнүр ки, сәрпуш да бу атлыја мане олуруду. О, полад сәрпушу башындан атмаг үчүн башыны силкәләди. Нәһајәт сәрпушу јерә салыб дикәлди вә әлиндәки шешпәри јенидән һәрләмәјә башлады.

Галанын мүхтәлиф јерләриндән дөјүшү мүшаһидә едән үч адам бу пәһливаны таныјан кими, һејрәтлә чығырышды:

Сағ дарваза үстүндәки гүлләдә Ахстан узунсов үзүнү мазғала сары узадыб сәссизчә пычылдады:

«Аһа! Будур һа, мәним рам олмуш пәләнким!»

Гала бүрчүнүн бир дашынын дибиндә кизләнмиш Һәнифә вар сәсилә бағырды:

— Аһа!.. Мәним хорузум кәлиб чыхды!

Гәсрин пәнчәрәси өнүндә дурмуш Дилбәр севкилисини таныды. Онун азча габарыг додаглары јавашча тәрпәнди вә сәссизчә пычылдады: «Аһ... Мәним Сәлимим!»

БИР-БИРИНӘ БӘНЗӘМӘЈӘН ДУЈГУЛАР

Ити чапан атлылар гыпчагларын галыгларыны дармадағын едиб сәһраја јајдылар. Бак шәһәрини мүдафиә едән шәһидләрин чәсәдләри бөјүк матәм мәрәсим илә гала ичинә апарылды. Шаһ әмр верди ки, онларын гәбри үзәриндә бир күнбәз инша олунсун. Рәшидин дәфн мәрәсиминә бүтүн әһали топлашмышды. Јас вә ағлашма бир нечә күн давам етди.

Баш верән һадисәләр бир-биринә зидд олан дујгулары — әләм вә нәш'ә, гәзәб вә риггәт, нифрәт вә мәнәббәт дујгуларына гарышмышды.

Мүһарибәдә өләнләрин гоһум-әграбасы једди күнлүк матәмдән сонра, һәлә дә ағлашырдылар. Лакин шәһәрин јердә галан әһалиси һәр јери чырағбан едиб шәнлик кечирирдиләр. Гыпчаглары горхуја салан, чанаварлары довшан кими чығыра-чығыра гачырдан алов, инди шән парылтылары илә галибләри севиндирди. Дәдә-баба адәтләринә көрә, ән јохсуллар да од јандырыб, ахырынчы гојунуну кәсиб, атәшә гурбан верирди.

Гала мејданында, дүканларын габағында, һәјәтләрдә гојун вә мал-гара кәсирдиләр. Һәр јердә зурна чалыныр, тәбил вурулур, сәс-күј учалырды. Һәр зурна-гавалын әтрафына дәстә-дәстә чамаат јығышырды. Үфүрмәкдән гызармыш зурначылар зурналарыны чалыр, шишмиш говуглары голтугларынын алтында сыхыб, көзләрини сүздүрүр, ојнајанлара көз вурурдулар. Ханәндәләр чүрбәчүр һаваларда руһу охшајан бајатылар, ағыр муғамлар охујурдулар. Гочбазлар гочларыны дөјүшдүрүрдүләр. Онларын дөврәсинә хејли чамаат јығышыб, гәрибә мәнзәрәјә тамаша едирди.

Гәсрдә, шамларын ишығында әјанлар вә көркәмли сәркәрдәләр гонаг идиләр. Онлара чаван гызлар-кәлиндәр хидмәт едир, мусиги вә нәғмә илә әјләндирирдиләр.

Алчаг мизләрин үзәринә сәрилмиш ипәк сүфрәләр бол-бол дүзүлмүш јемәли шејләрин алтында итиб-батырды. Өз түкләри илә бәзәнмиш гырговулар, кәклик, турач дири кими гызыл вә күмүш габларда гонаглара кәтирилерди. Бунларын көркәми овчуларын нәзәрләрини охшајырды. Бу гушларын әтләри мәнәрәтлә тахылмыш түкләрдән асанлыгла тәмизләнирди. Гызардылмыш бүтөв-бүтөв балыглар, чејран-чүјүр будлары әтирли мејвә-тәрәвәз арасында дүзүлмүшдү. Шәкәрдән вә балдан би-

ширилмиш зәриф күлләр вә мејвәләр рәнкарәнкликдә санки чанлы чичәкләр, әлван пијаләләрлә бәһсә киришмишдиләр.

Бүтүн бунлардан адамын көзләри гамашыр вә јашарырды.

Көзләр чазибәдар көзәлләри сејр етмәкдән, гулаглар мусиги вә шән гәһгәһәләр ешитмәкдән, бурунлар көзәл рајиһәли әтир вә сачларың әмбәр тохуларыңдан, дилләрмамаглар да ләззәтли јемәкләрдән, ширин сөһбәтләрдән дојмурду...

Отагларың бириндә пәләнк дәриләри үзәриндә галиб сәркәрдәләр вә көркәмли сәрбазлар отурмушду. Јагут кими ал шәрабла долу пијаләләр әлдән-әлә кәзирди. Бурада отуранлар ганлы вурушманы јада салыб, чаван чәнкавәрин һәрәкәтләрини хатырлајырдылар.

Бә'зиләри дејирди:

— О, зиреһләрини кәрәксиз гоз габығы кими чыхарыб атырды...

Бир башгасы дејирди:

— Елә бил хәрчәнк габығыны төкүрдү.

Әли сарыглы гоча бир сәркәрдә деди:

— Ағыллы иш көрдү... Неч чанавар овуна дөјүш либасында чыхарлармы?

Јекәпәр бир сәркәрдә бығларыны ешә-ешә күлдү:

— Әкәр о, әлине шешпәр әвәзинә дәјәнәк алсајды, көр онда нә гәдәр гыпчаг гырарды!..

Мүһарибәдән чыхмыш адамлар күлүшүр вә бир аз кобуд зарафатларла чаван чәнкавәрин гүввәт вә шүчаәтинә һејранлығларыны билдирирдиләр.

Сәлим шаһын јахынлығында отурмушду.

Көзләри абгорадан парылдајан чаван бир гыз саз чала-чала, нәғмә охујур, онун икидликләрини тә'рифләјирди. Нәғмәдә о гәдәр ширин сөзләр, инчиләр, күлләр, бүлбүлләр, тә'рифләмәләр вар иди ки, әсил тәрәннүм олунаң шүчаәт-гәһрәманлығ бунларың ичиндә тамамилә итиббатырды.

Сәлим көјәрчин әтиндән, пүстә-бадамдан, јумурта илә һазырланмыш зәриф сарај јемәкләриндән јејирдисә дә бунларың инчә дадыны һисс етмирди.

Сәлим башыны галдырыб, диггәтлә она бахан Ахстана көз јетирди. Шаһын бахышларында һүсн-рәғбәт һисс олунурду.

Шаһ гонагларың сүкуту ичәрисиндә сакит вә амиранә бир әда илә Сәлимә деди:

— Сән гәләми дә, гылынчы да ејни мәһарәтлә ишләдә билирсән. Сән һәр чүр мүкафата лајигсән. Истә мән-дән нә истәјирсән! Анчаг бу истәјини ше'рлә сөјлә. Гој бу зијафәтдә мәним шаир — нәғмәкар вә баһадырым бир охусун!..

Сәлимин рәнки гачды. Ајаға галхды вә дик һөкмдәрың үзүнә баха-баха, ше'рини сөјләмәјә башлады:

Шәмшир кими синәми чак етди суалың,
дил хәстәдир, еј шаһ!

Кәр сиһеји-мәчруһә мүшабәһсә чавабым,
шајәстәдир, еј шаһ!

Сәјәндә сәадәтлә барыңмаг мәнә ејдир
ән'амдән, еј шаһ!

Сәрвәт илә, дөвләт илә баһәм сәнә гурбан
бу чанү тән, еј шаһ!

Бу гәсри-һүмајүндә нуш ејләдим әввәл
ол бадәни, еј шаһ!

Ол бадәји-мәмнуәји-ешг ејләди васил
камә мәни, еј шаһ!

Гәлбимдә нүмүвв ејләди бир нәхли-мәһәббәт
күндән-күнә, еј шаһ!

Бир нәхли-мәһәббәт ки, тикәнләрлә тикилмиш
күл бәркинә, еј шаһ!

Еј каш, бијабаңдә бир хар олајдым,
јүз мин кәрә, еј шаһ!

Бир бадә-чаһансуз илә даим говулајдым
сәһраләрә, еј шаһ!

Ешг атәши-чансузинә јанмаг нә јамандыр,
јандынмы сән, еј шаһ!

Амали дә, әфкари дә мәһв ејләр о атәш,
кәр дөзмәсән, еј шаһ!

Бу мәчлиси хас ичрә мәним сирри-ниһаным
фащ олса, кәр еј шаһ!

Олсун ки, мәни тиги-гәзәбнак илә гәһрин
гәһр ејләјәр, еј шаһ!

Бир сирр ки, һагдыр, өзү дә һәггә-әјандыр,
галмаз ниһан, еј шаһ!

Өлсәм дә бу јолда, мәнә хошдур, дејирәм бил,
олсун әјан, еј шаһ!

Бир дилбәрин ешгилә Сәлим чанына гыјмыш,
чоҳдан бәри, еј шаһ!

Ја мовти мәнә лүтф елә ол гадир әлинлә,
ја Дилбәри, еј шаһ!..

Сәлим сусду.

Аралыға дәрин бир сүкут чөкдү. Ахстан додағыны

кәмирә-кәмирә, бир истинадкаһ ахтарырмыш кими, элини сүфрәнин үстүндә кәздирди. Бармаглары үзүмлә долу чини фағфур мејвәдана тохунду, үзәриндә кәзди, минаја, бир азча габарыг гызыл јарпаглара тәмас етди.

Бирдән мејвәдан чеврилди вә үзүм сүфрәјә төкүлдү. Шаһ мејвәданы зәрблә јерә чырпды. Ә'јанлардан бир нечәси диксиниб дәһшәтлә јериндән галхды. Бу зәриф габ чинкилти илә јерә дәјиб чилик-чилики олду.

Шаһ сәрт бир ифадә илә деди:

— Әкәр сән мәним садиг әскәримсәнсә, гәлбиндәки азғын мәнәббәти, бах белә парчала!.. Мәним хидмәтимдә олмаг өзү сәнин үчүн ән бөјүк мүкафатдыр. Нә мәним гызымы көзлә, нә дә өлүмү!

Сәлимин рәнки ағарды. Елә бил шаһ чошгун бир чај үзәриндә онун ајагы алтындакы будагы гырды. Чаванын синәсиндән дәрин бир аһ гопду. Азча галды шаһа агыр сөзләр десин.

Һамы кәркин һалда бу һадисәнин нәтичәсини көзләјирди. Рәнки гачмыш Мәнүчәһр гондарма бир күлүшлә күлүмсүндү.

Бирдән-бирә зијафәт мәчлисиндә бир хоруз зилдән банлады. Һамы гејри-ихтијари диксинди. Һәнифә јердән чыхмыш кими, гәфилдән пејда олду. О, үзүнә јүнкүлчә гырмызы рәнк чәкиб, үст-башыны алабәзәк хоруз түкләри илә бәзәмишди. Тәлхәк Сәлимә јахынлашыб, элини онун чијнинә вуруб, бич-бич күлә-күлә, мә'налы-мә'налы деди:

— Ајаг үстдә дуруб ганад чалма, отур! Кечә чинләри хорузун банламасындан горхар.

Мәликүттүччар зәриф јашыл рәнкли чини парчасыны јердән галдырыб, күлүмсүнә-күлүмсүнә јанындакына деди:

— Бә'зи узаг мәмләкәтләрдә бу габын әсил гијмәтини билмирләр вә чох заман мүштәриләри баша салмаг лазым кәлир. Бу габлар елә гајрылыб ки, јемәјә зәһәр гатылса, һәмин саат ашкара чыхарар.

Һамы бир јүнкүллүк һисс етди. Ә'јанлар ширин-ширин күлүшәрәк һәрәкәтә кәлдиләр. Һәтта сон дәрәчә тәкәббүрлү отурмуш вә бүтүн әтрафдакылара лагејд олан Фиридунун да үзүндә тәбәссүм көрүндү. Хәзинәдар Сәлимә мә'налы-мә'налы көз вурду.

Хејир бир әламәт олан тәлхәјин ишә гарышмасы Ахстанын да үзүндәки булуду говуб дағытды.

Шаһ әлилә Сәлимә ишарә едиб деди:

— Отур!

Нөкәрләр јүјүрүшүб сынан габын јерә сәпәләнмиш гырынтыларыны јығмаға башладылар. Чалғычы гызлар јенидән чалмаға вә гонаглары әјләндирмәјә чалышдылар. Һәнифә атылыб-дүшүр, бармагларынын учунда сәкирди. Кобуд вүчудуна әсла јарашмајан бир чевикликлә илан кими гыврылыр, ачылыр, әчаиб һәрәкәтләр едирди. Онун шакирдләри олан тәлхәкләр дә мајаллаг ашыб чамааты күлдүрүрдүләр. Саги вар күчү илә әлләшмәкдә, ал шәраб узун сүраһиләрдән агыр гәдәһләрә дурмадан ахмагда иди. Анчаг бүтүн бунлара бахмајараг, зијафәт әввәлкя шәнлијини итирмишди.

Бир аз сонра шаһ мәчлиси тәрк едиб кетди.

Ахстан, ардынча сәссиз аддымларла кәлән Шәһријарын мүшајиәти илә өз игамәткаһына кечди.

Шаһын игамәткаһы китабхана илә јанашы иди. О, кечә вә күндүз, истәдији вахт өз фикирләрини тәсдиг үчүн китаблардан истифадә едирди.

Бурада дөрд диварда тахчалар вә һәр тахчада үч рәф варды. Бу рәфләрин үстүнә јығын-јығын китаблар дүзүлмүшдү. Шамларын ишығында китабларын мешин чилдләринә басылмыш зәрли нахышлар парылдашырды.

Ахстан Шәһријара кетмәсини әмр етди. Тәкбашына китабханада кәзишә-кәзишә, нараһат нәзәрләрлә китаблара бахырды. О, тахчаларын биринә јанашды вә пычылты илә Сәлимин ше'риндән бу парчаны тәкпар етди:

Сәрвәт илә, дөвләт илә баһәм сәнә гурбан
бу чанү-тән, еј шаһ!

Ахстан элини китаблара узатды. Анчаг фикрини дәјишиб кери дөндү, јенә дә отагда кәзинмәјә башлады.

Ширваншаһ гәлбинин парчаландығыны һисс едирди. Әсили-нәсили олмајан бир чаванын онунла гоһум олмаг истәмәси чох әчајиб бир фикир иди. Анчаг о, Сәлимә гәзәбләнмир, әксинә, она гәлбиндә рәғбәт дүјурду. Бир-биринә тамамилә зидд олан шејләр, бә'зән ејни тә'сирә малик олур: буз, јанар бир көз кими адамын элини јандырыр, парлаг ишыг гаранлыг кими инсанын көзүнү гаралдыр, бөјүк сәадәт ачы кәдәр кими көзү јашардыр. Чаванын мә'нәви гүввәти Ахстаны чәлб едирди. Сәлим онун һагсыз гәзәбинә сүкунәтлә дөзмүшдү. Онун гаршысында диз чөкмәмишди.

Шаһ женә дуруб пычылты илә бу мисраны тәкрар етди:

Өлсәм дә бу јолда, мәнә хошдур, дејирәм бил,
олсун әјан, еј шаһ!..

Бу нечә мәнәббәтдир ки, өлүм горхусу да габағыны ала билмир? Бу нечә еһтирасдыр ки, ичиндә һәм шәнлик, һәм сонсуз кәдәр, һәм һәјат, һәм дә мәмат вар?!
Ахстан кичик кәздирмә нәрдиваны гојуб, үзүнә рәнк-бәрәнк чичәкли нахышлар басылмыш бир китабы көтүрүб ачды. Китабын баш сәһифәсиндә бу сөзләр јазылмышды:

«Ибни-Гүтејб. Китаби — әш'ар вә шүәра».

Шаһ китабда шаир Гејс һаггындакы бабы ачыб охумаға мәшғул олду.

Ахстан, шаир Гејсин һәјатына даир ибни-Гүтејбин јаздығы гуру сөзләри охујур, көзләри гара шәбәкәләрә бәнзәр сәтирләрин үзәрини кәзирди. Сарај вә халг шаирләринин охујуглары «Лејли вә Мәчнун» ашиганә сәркүзәшти јенидән онун һафизәсиндә чанланды.

Ләгәби Мәчнун олан шаир Гејс Лејлијә олан чошгун мәнәббәтиндән ағлыны-һушуну итирибмиш. Чырчындыр ичиндә (Сәлим дә гујудан чыханда белә иди) сәһралара дүшүб вәһши һејванлар арасында кәзирмиш. Нә атасы, нә гоһум-әгрәбасы, нә дә досту Нофәл онун һушуну башына кәтирә билмәмишди. Ону бу дәррдән Кә'бәнин е'чазкар гүввәси дә гуртармамышды. О, гара дашын ардындан «аһ, Лејли!..» — дејән әсрарәнкиз бир нида ешидиб, гәлбиндәки еһтирас јени бир гүввәтлә аловланмышды. Бу алов онун синәсиндә өлүнчәјәдәк јанмышды.

Ахстаны фикир көтүрдү. Сонра о ағыр-ағыр галхыб, бир вәрәг кағыз алды вә гызыл нахышлы гәләмдандан ән зәриф бир гәләм сечиб, инчә бир хәтлә бу сөзләри јазды:

«Лејли вә Мәчнунун накам мәнәббәтинә даир дас-тан, — фүсункар сөзләр вә һакиманә ифадәләр устады Низаминин ширин дилинә лајигдир».

СӨНМӘЗ АТӘШ

Мәһрәган бајрамы кәлиб кечди. Женә гајғылы күнләр башланды. Сарајда һәјат даһа сәрт кечирди. Ахстан

мүхтәлиф ишләрлә мәшғул иди. Рәфтарында бир сојуг-луг һисс олунурду.

Әјанлар адәт етдикләри зијафәт, чыдыр, ов кими әјләпчәләрлә Шамаһыја нисбәтән бурада аз-аз мәшғул ола билирдиләр. Онлардан бир гисми далда-бучагда Абшоран һәјатынын бу ағырлығындан пычылты илә шика-јәтләнирдиләр.

Азәр ајынын биринчи сојуг күләкләри даһа да гәм-кинлик кәтирди. Гәсрин пәнчәрә вә мазғалларындан асылмыш ағыр пәрдәләрдән күн ишығы кечмирди. Ахстан гыса бир гәзәб вә һәјәчандан сонра, даһа чәкинкән, даһа јовушмәз вә гарадинмәз олмушду. Онда, нә исә һәдәләјичи, горхунч бир сүкунәт варды.

Сәлим һөкмдара раст кәләндә, дишләрини бир-биринә мөһкәм сыхыб динмирди. Севкилиси илә көрүшмәк јоллары үзүнә гапанмышды. Анчаг өзүнүн дә дуја билмәдији сәбәбләрә көрә, гәлбиндә шаһа гаршы зәррә гәдәр дә кин јох иди. Бәлкә дә она көрә ки, шаир хәјалы һәм јахын, һәм дә әлиришмәз гәдәр узаг олан бу ики чәһәти бирләшдирирди: — шаһын үзүндәки нәчиб чизкиләрдә Дилбәрин әләмәтләрини көрүрдү! Дилбәр үчүн јахын вә әзиз олан һәр бир шеј, атасында гызына бәнзә-јән һәр бир чәһәт чаван шаирин гәлбини риггәтә кәти-рирди. Сәлим үчүн «онун атасы» сөзләри «бөјүк шаһ» сөзләриндән гат-гат мә'налы вә үстүн иди.

Сәлимин үзүндә әсла мә'јуслуг әләмәти јох иди. Өз дујгуларыны белә дәриндә кизләтмәји она һәјат өјрәт-мәмишдими? Гәлбиндә оланы заһирә чыхартмағы она мәнәббәт тәлгин етмәмишдими? Үрәјиндәки изтираблары кизләтмәји она садиг досту Һәнифә төвсијә етмәмишдими?

Сәлим инад вә инамла көзләјирди...

Дөјүшдән сонра бир чох әјанлар она рәғбәт бәслә-мәјә вә һөрмәт етмәјә башламышдылар. Анчаг Сәлим чәкинкән олуб, аз данышыр вә дујурду ки, үстүндә һәмишә көз вар.

Јалныз тәк-тәк күнләр оларды ки, Сәлим Һәнифә илә бир нечә кәләм даныша биләјди. Инди сарајда онун башга бир јахын адамы јох иди. Мәнүчөһр дәјишмишди. О да атасыны јамсылајараг, шаһанә бир вүгар көстә-рирди. Санки Сәлимин һәрәкәти онун да гүруруна то-хунмушду.

Азэри һэлэ дэ Нардарандан гајыдыб кэлмәмишди. Сәлимин јени мүәллимләри онунла үрәк сәһбәти етмирдиләр. Онлар охумаг үчүн китаб кәстәрир, мүрәккәб мәчаз вә истиарәләр барәсиндә узун-узады дәрәс верир, она ше'р јазмаг вә әдәб-әркан гајдалары өјрәдирдиләр. Сәлим китаблары охујур, Азәринин гојуб кетдији тумарлары тәдгиг едир вә... көзләјирди.

Деј, бәһмән, исфәнд ајлары кәлиб кечди. Мүшаһидәчиләр анд ичә биләрдиләр ки, баһадыр-шаир (зијафәтдән сонра бу ләғәб Сәлимин үстүндә галмышды) өз гызғын еһитрасларындан әл чәкиб, Дилбәрдән сојумушдур...

Баһарын әввәлләриндә гоча устад Азәри сараја гајытды. Ону ајры бир отаға јерләшдирдиләр вә һәр икиси үзәриндә нәзарәт о гәдәр ашкар иди ки, онлар бир дәфә дә олсун бир-бирилә тәкликдә көрүшүб даныша билмирдиләр.

Күллү-чичәкли урдибәһишт ајы кәлдикдә, сарајда хәбәр вердиләр ки, шаһ Абшоран торпагларыны сејрә чыхачагдыр. Сәлимә дә әмр олунмушду ки, башга шаирләрлә бәрабәр бу қарвана гошулсун.

Сарајда бу сәјаһәти чоһдан көзләјирдиләр. Узунгыш сүкунәтиндән сонра, һамы јени бир шеј истәјирди. Шаһын иш үчүн етдији бу сәјаһәт дә, бир әјләнчә кими көрүнүрдү. Ашпазлар, мусигичиләр, шаирләр дә қарванла бәрабәр кетмәли идиләр.

Сарај мүнәччими улдузлара бахыб, сәфәр үчүн хошкүн вә сааты тәјин етди. Сәфәр әрәфәсиндә сарај хидмәтчиләри бүтүн кечәни ишләдиләр. Јухусузлугдан рәнкләри гачмыш вә ишин чоһлуғундан јорулуб әлдән дүшмүш мөһтәсиб илә вәкил тәсәррүфат һәјәтиндән кәнара чыхмырдылар. Онлар үстүнә зәриф јун өртүкләр салынмыш јүкләри јохлајырдылар. Мөһтәрбашы да башга мөһтәрләрлә бирликдә атларын вә дәвәләрин јәһәр вә чулларыны һазырламаг үчүн хејли әлләшмишдиләр.

Сәһәр тездән сүпүркәчиләр гәсрдән гала гапыларына гәдәр бүтүн јолу сүпүрүб суладылар. Бир аз сонра шејпурлар чалынды, тәбилләр вурулду. Габагча пијада борузән вә чарчылар кедиб, тамашаја јығыланлары говур, јол ачырдылар. Онларын ардынча мөһтәшәм силаһлы бир атлы дәстәси, сонра исә, шаһ өзү јола чыхды.

Әјниндә зејтуни рәнkdә узун гафтан олан Ахстан сәрв гамәти илә шәвә гујруглу бир атын белиндә дик

отурмушду. Баһарын сәһәр күнәши јандырычы олмаса да, јенә шаһын башы үстүндә рәнкарәнк бир шәмсијә апаран адам, әјнинә ипәк вә атласдан палтар кејиб, боз бир ата минмишди. Онун јанындача шаһын мүһафизләри вә бүхурдан кәздирәнләр вугарла кедирдиләр. Әнбәр вә гов әтри дә, шәмсијә дә бу дәбдәбәли мәрәсимә рөвнәг верирди.

Шаһын ардынча оғлу, гардашлары, вәзир вә јүксәк рүтбәли әјанлар, сонра исә алимләр (әјниндә бәбир дәрисиндән гафтан кејмиш ме'марбашы да онларын ичиндә иди), шаирләр, газы вә вәг'әнәвисләр кедирдиләр. Мә'мурлар, адәт үзрә, гатыра минмишдиләр. Бунлардан керидә исә, белләриндә кәчавәләр гурулмуш вә рум ипәјиндән зәр нахышлы пәрдәләр асылмыш дәвәләр кедир, кәчавәләр бешик кими јырғаланырды. Сонра сајсыз-һесабысыз сарај хидмәтчиләри вә силаһ кәздирәнләр кәлирдиләр. Хидмәтчиләр еһтијат үчүн көтүрүлмүш бәдәј атлары, әрзаг јүклү дәвәләри вә ова өјрәдилмиш бәбирләри једәкләриндә апарырдылар. Башлары пишијә бәнзәјән бу чевик јыртычылар, ипләриндән тутмуш адамларын ардынча итаәтлә, јумшаг аддымларла јеријирдиләр. Атлы гушбәјләри голларында гызылгуш, ири башлы, гысабојунлу гарагуш вә шунгарларла кедирдиләр. Ов гушларынын бир чоһунун пәнчәләринә кичик зынгыровлар тикилмиш гајышлар бағланмышды.

Қарванын ахырында бир дәстә сәрбаз кәлирди. Һәкмдар мәғрур бир кәми кими, бу далғаланан рәнкарәнк палтарлар дәнизиндә вугарла үзүрдү. Ат налларынын таппылтысы, кишнәмә вә дәвә зәнкләринин сәсләри бир аз сонра узаглашыб кәсилди.

Гәсрә сакитлик чөкдү, дарыхдырычы бир дурғунлуг һәкмфәрма олду. Һәнифә арха гапыдан чыхыб, дарвазаја сары јөнәлди. Јухусуз вә хәстә кими көрүнүрдү. Кечән кечә шаһын үч гонағыны, — Абшоран гәсрләриндән үчүнүн саһибини әјләндирмәк үчүн хејли ојнамышды. Өзүнүн дедији кими, ојнамагдан «үрәјинин дамары бурхулмушду». Дүздүр, он динар газанмышды, белә бир мүкафат үчүн һәр бир сарај ојунбазы күлдүрмәк хәтринә ајагларына он-он беш тазијанә вурулмасына да шадлыгла разы оларды.

Күнәш артыг минарә шәбәкәсиндән дә јухары галхмышды вә сарај дәрбаны, һамы кедәндән сонра дарвазалары бағлајырды. Һәнифә ону көрән кими, чыгырды:

— Ај киши, күнә анд олсун ки, сән күнәшлә ајы до-
лашыг салыбсан. Гапылары нијә баглајырсан? Бәс бу
чамаат нечә олуб? Бу сакитлик нә демәкдир?

Дәрбан гапынын чәфтәсини чәкә-чәкә, башыны дән-
дәрмәдән чаваб верди:

— Сән өзүн јатыб јухуја галыбсан! Шаһ гәсри тәрк
едиб кедибдир. Мән дә вәкилин әмрләринә итаәт еләји-
рәм.

Һәнифә вар күчү илә чығырыб дәли кими, о бири һәјә-
тә сары јүүрә-јүүрә деди:

— Нечә? Нечә?..

Төвләнин гапысында чуллу бир ешшәк дурмушду.
Башына кечирилмиш торбанын ичиндән сакитчә арла
јејирди, јанында да јекәбаш бир годуг атылыб-дүшүр, ој-
наглајырды. Һәнифә торбаны ешшәјин башындан чәкиб,
бурнуна бир чыртма вурду, атылыб белинә минди вә
чығыра-чығыра ешшәји бизләди:

— Бир бура бах еј, биз нијә бурда галмышыг? Атлар
да, һәмишә јумшаг халылар үстүндә ағнајан мәликләр
дә бизи гојуб кедибләр.

Ешшәк ајагларыны јерә дөјүб, тәрслијә башлады.
Һәнифә исә өз-өзүнә бурнунда мырылданды:

«Ај јекәбаш һоггабаз, бу нә ишдир сән дүшдүн? Ај
агыллы ешшәк, бу нә ишдир сән көрдүн? Балыг кими
зирәк олан сән, инди нијә һамыдан далда галыб эзаб-
әзијјәт чәкәсэн? Тез ол, чәлд ол!»

Гала гапыларындан чыхандан сонра, Һәнифә ешшәја
чапмага башлады. Ешшәк гачыр, јекәбаш, јумшаг түк-
лү годуг да кери галмајыб, онун јанынча јортурду.

Бу заман карбан шимал-шәргә ирәлиләмәкдә иди.
Ики атлы јолдан бир аз кәнарда јан-јана кедирди. Хеј-
ли арыгламыш, анчаг әввәлки кими вүгарлы көрүнән
гоча шаир јавашчадан данышырды. Онун гара кәзләри,
ағармыш галыч гәшлары алтындан парылдајырды.

Әјпиндә дар гафтан, белиндә хәнчәр олан чаван ша-
ир атын чиловларыны бош гојуб, көзүнү онун јалына
зылләмишди.

Азәри пычылты илә данышырды:

— Сән сәһрада битән бир тикан колу кими өмр елә-
јирсэн. Әкәр көкүндән гопмуш олсан, күләк сәни сүкүр-
ләјиб апарачаг, бир гүлләнин дибинә сыхышдырачаг,
ја да ки, сүрүјүб даһа узаглара атачагдыр. Гәсрин ичин-
дә дә јашајанлары сәндән даш һасарлар ајырыр...

Азәри нәзарәтчиләрдән биринин онлара јахынлаш-
дыгыны көрүб бирдән сусду. Гоча куја сөзүнә давам
едирмиш кими, сөһбәти дәјишди:

— Овчулар дејирләр ки, бәбир хәстәләнәндә, чөл си-
чаны јејәр.

Сәлим дә јахынлашан әјана тутгун нәзәрләрлә ба-
хыб мызылданды:

— Бәс сонра?

Гоча ачы бир тәбәссүмлә чаваб верди:

— Сонра да сағалыр...

Сәлим атынын башыны чәкә-чәкә, боғуг бир сәслә
деди:

— Бир көр чөлдә нә гәдәр сичан вар... Бүтүн бу си-
чанлары тутмаг үчүн нә гәдәр бәбир кәрәкдир?

Гоча шаир чидди төвр илә онун дедијини дүзәлтди:

— Һәм дә хәстә бәбир... Сағлам бәбир чөл сичанын-
данса, чејран әти јемәји хошлар!..

Нәзарәтчи онларын белә зәрәрсиз сөһбәтләринин
ахырыны ешидиб, куја һеч онларын данышыгына гулаг
асмырмыш кими, јолуна давам едиб кетди.

Азәри мәғрур бахышларла ону өтүрүб, сөзә баш-
лады:

— Сәнин синәнә иланлар сармашыб, Сәлим. Онла-
рын ән кәскин зәһәри ифтирадыр. Бүтүн дүнјада мисли
бәрабәри олмајан ширләр, онларын бөһтан вә ифтира-
ларынын гурбаны олублар, сәнми онларла мүбаризә едә-
чәксән?

Сәлим гочанын чатылмыш гәшларына бахды:

Азәри әтрафына көз кәздириб, пычылты илә давам
етди:

— Дишләрини бир-биринә мөһкәм сыхыб сөзләрим
динлә, Сәлим... Әјанлар һәмишә шаирләрә һәсәд едиб,
онлара ифтира — бөһтан атыблар. Һәлә шаһын атасы
хаган Мәнүчөһрүн заманында шаирләр һагг сөз үстүндә
ганларыны-чанларыны гурбан верибләр. Устадүшшүрә
Әбүл'үла гоча вахтында һәр шејини итирди вә она көз
јашларындан башга һеч бир шеј нәсиб олмады. Фәләк-
ләр шаири Фәләки һәм мүнәччим, һәм дә нәғмәкар олду-
ғу һалда, зинданлара атылды. Шаирләр шаһы бөјүк сөз
һөкмдары Әфзәләддин Хагани Шабран зинданында мә-
шәггәтләрә дүчар олду. Буховлар вә зәнчирләр онлара
чох шеј өјрәтди. Сән дә ағыр бир имтаһандан кечдин.
Амма көрүнүр ки, буховлар сәнин әтиндә јер ејләмәмиш-

дир. Онлар сәнә хәбәрдарлыг етдикләри үчүн о буховлары өпмәлисән, ешидирсәнми? Сән нә икидиклә, нә дә әгл вә фәрасәтлә о күнәшүзлү мәшүгәнә наил ола билмәјәчәксән... Ондан әл чәк! Јохса, бәбир сәни сичан кими, удар!..

Сәлим одлу көзләрини устадына зилләди, сонра кәнара чевирди. Онларын јанындан дәвәләр кечйрди...

Дәвә зынгыровлары әчајиб сәсләрлә чинкилдәјирди. Сәлим ағыр-ағыр јырғаланан пәрдәли вә зәр готазлы кәчавәләрә баха-баха јавашчадан деди:

— Мән өлүмә разыјам! Онун ешги мәни һәр күн, һәр кечә, һәр ан өлдүрүр.

Азәри кәркин бир сәслә чаваб верди:

— Бу еһтирасдан әл чәк!..

Сәлим гәти бир сәслә онун сөзүнү кәсди:

— Јох!.. Әл чәкән дејиләм!

Гоча шаир гәзәблә сөјләнди:

— Сән дәли олубсан!..

— Мән атәшими сөндүрә билмирәм!..

Азәри сәрт бахышларла карванын сонуну тәғиб едәрәк, чаваб верди:

— Әкәр бирчә удум ширин су ичсән, бу сәнә бир тај шәкәрдән ширин кәләр... Анчаг ләбаләб долу олан үмманлар да бу атәши сөндүрә билмәз. Дузлу су адамын боғазында галар, сән бу атәшдән әл чәк!

Сәлим чаваб верди:

— Ади атәши — сусузлуғу һәр чүр су сөндүрә биләр.

— Әкәр су боғазында галыб сәни боғмаса!..

Сәлим гәти бир һәрәкәтлә башыны гоча шаирә чевириб кәскин нәзәрләрлә бахыб деди:

— Боғулмаг нәдир? Сән өзүн бу чазибәдар гүввәни дүјмамысанмы? Сән һеч онун һөкмү алтына дүшмәјибсәнми?

Азәри сарсылды вә атын чиловуну бошалтды. Үзү кәдәрләнди.

Сәлим, сәрт бир инадла сөзүнә давам етди:

— Сән мәни фәлакәтдән хәбәрдар едирсән. Лакин өз башына нә гәдәр фәлакәт кәлиб, өзүн Нардаранда эзабизтираб чәкмирсәнми? Нә үчүн, күнаһын нә иди? Бу фәлакәти әввәлчәдән билмәк асан идими?

Азәри кәдәрлә чаваб верди:

— Дүздүр, һаглысан... Өзкәнин башына кәләчәк фәлакәт дә өз фәлакәтин кими кәздән нәһандыр. Анчаг

ону да бил ки, бир ајағы бурда, бир ајағы корда олан гочалар артыг о дүнјанын һавасыны алырлар. Онлар кизлин шејләри даһа асан дуја билирләр.

Сәлимин бирдән-бирә гочаја үрәји јанды. Санки гочанын гәлбиндәки дурулмуш сују буландырмышды. Гоча шаирә бахыб сусду. Она елә кәлди ки, устадынын гәлбиндә кечмиш дәрләр гөвр едиб руһунун дәринликләриндән думан галхды вә көзләрини бүрүдү.

Азәри Сәлимин фикрини тәсдиг етди:

— Бәли, белә олуб... Мән дә өз башыма кәләчәк фәлакәтләри әввәлчәдән көрмәјиб, сәһвләрдән горуна билмәмишәм. Өз тәләјимдә мүбаризәдән ачиз олмушам. Ити ахан бир чајын сују кими, һәмишә бир истигамәтдә ахыб, дашлара, гајалара чарпышам. Лакин јолумдан дөнмәмишәм. Бүтүн јол узуну сәрин бир кәл, бир сәадәт ахтармышам. Мән буна үмид бәсләјә биләрдим. Шаирләр арасында Хаганидән башга мәнә бәрабәр бир шаир јох иди. Мәним ше'рләрим күнәш кими парлады, мән бу ше'рләри күнәшә вериб, өзүм ајдан да солғун бир һала дүшдүм... — Гоча көксүнү өтүрүб давам етди:

— Аллаһын һөкмү белә имиш!.. Сәадәт интизары сәадәтин өзүндән күчлүдүр. Чәза интизары чәзанын өзүндән ағыр, өлүм интизары, өлүмүн өзүндән мәшәггәтлидир. Өлән бир инсан дәнизә говушан ити бир чај далғасы кими, әбәдилик раһат олур...

Сәлим јавашчадан деди:

— Мән ешитмишәм ки, чајлар да өз мөчрасыны дәјишир, устад!..

— Бу кејфијјәт чајын ахдығы јерә бағлыдыр. Ики тәрәфи јалчын гајалыглы дар вә дәрин кечиддән ахан чај, гыжһагыжла даим ирәли ахар. О јалныз кениш дүзәнликләрдә сакитләшиб мөчрасыны дәјишә биләр.

Азәри сусду, — онун үзү санки даша дөнүшдү.

Бирдән онлар ов шејпурларынын сәсини ешитдиләр.

Карвандан бир дәстә атлы ајрылды. Намыдан ирәлидә Ширваншаһ атын јәһәри үстүнә әјилиб, сол әлиндә каман тутуб чапырды.

Чаванын синәсиндән һејрәт нидасы гопду. Јашы артыг хејли өтмүш олан вә Сәлимин фикринчә јалныз тахта әјләшиб, мәрәсимләр ичрасына гадир олан Ахстандан белә бир чевиклик вә зирәклик көзләмирди.

Һәр ики шаир атларыны овчулара сары чапдылар. Јолун јарысында Сәлим гум рәнкиндә бир чејранын гач-

дыгыны көрдү. Чејран, ардынча чапан овчулардан гача-гача вазлајыр вә арабир дурухуб титрәјирди. Чејранын гачышындан вә мэләмәсиндән Сәлим һәмин саат билди ки, ана чејрандыр, јәгин ки, баласы да бу јахынлардадыр. Анчаг эн ити көз дә ону дүзәнин сары торпағындан сечә билмәзди.

Ахстан чејрандан сағда, о бири атлылар исә, солда чапыб, овун јолуну кәсирдиләр. Шаһ бирдән-бирә голларыны кениш ачыб каманы кәрди вә оху атды. Сағ әлинин баш бармағында ох атмаг үчүн олан гызыл һәлгә парылдады.

Чејран ири бир сычрајышла вазлајыб јерә јыхылды. Ох күрәјинә санчылмышды.

Ахстан вурдуғу овун јанына кетмәди. Атыны дөндәриб јанындакы ики әјанла бәрабәр кери гајытды, ову хидмәтчиләрин ихтијарына верди.

Шаһ ову сеvir, анчаг өлү чејрана бахмағы хошламырды. Бу, онун һәддән артыг һәссаслығындан вә ја әјләнчә үчүн төкдүјү гана нифрәт етдијиндән дејилди, она көрә иди ки, мәгсәдә чатдыгдан сонра артыг вурулмуш ов ону марагландырмырды.

Сәлим ова чатыб јәһәрдән сычрады вә һәмин дәгигә зәриф, гәшәнк бир бала чејран гача-гача кәлиб чан верән чејрана јанашды.

Шаһын хидмәтчиләри һәјәчанла чығырышдылар:

— Вај! Бала чејран! Гузу чејран!

Сәлим балаја бахды. Гузу чејран чобан түтәјинин сәсинә бәнзәр инчә, зәриф бир сәслә мәләјә-мәләјә анасына гысылды. Јаралы чејранын ири ачылмыш көзләриндән сүзүлән јаш килә-килә торпаға дамырды. Горхмуш инсан көзләринә бәнзәјән бу көзләрдә бир јазыглыг, көзлә көрүлмәјән бир әләм-кәдәр ифадәси варды. Сәлим гузу чејраны көтүрүб бағрына басды вә јахынлашан Азәријә дөнүб учадан чығырды:

— Бу чејран мәнимдир!..

Азәри нараһат бахышларла сакит дајанмыш хидмәтчиләрә көз јетирди.

Сәлим фәрјад едән гузуну кәтириб еһмалча јәһәрин јанына бағлады. Азәри һәјәчанла она бахыб пычылдады:

— Көрүрәм ки, сән фәлакәт ахтармагдан јорулмурсан. Шаһын овуна тохунма!

Сәлим күлә-күлә деди:

— Нечә јәни? Демәли ки, анасыны ким вурубса, баласы да онундур?

Гоча шаир атынын башыны јола сары дөндәрә-дөндәрә пычылдады:

— Аналар да, балалар да, һамысы шаһындыр!..

Карван тикан коллары саһәсини өтүб кечди. Бурада, Абшоранын дәнизә јахын олан шимал саһилиндә тәбиәт чазибәдар иди. Бурадакы гајалардан ширин су сызырды. Бурада хырда коллар вә ағачлар битмишди.

Азәри карвана гошулду. Сәлимсә, тәк кедирди. Дәниздән әсән меһ онун үзүнә хош бир тәбәссүм кәтирир, дәрди дағылырды.

Сәлим доғма көрүнән бир дикдири кәнарында атыны сахлады.

Карван алабәзәк бир илан кими енишә енирди. Сәлим исә, һәлә дә дуруб ашағыны сејр едирди. Гузу чејран јазыг-јазыг мәләјирди. Сәлим она фикир вермәдән, әтрафа көз кәздирди. Дәнизин ағ халлы мөһтәшәм көј либасына, јашыл бағларын ичиндә гәрг олмуш гәсләрә вә дахмачыглара тамаша едирди. Гоша күнбәзә бәнзәр бачалардан түстү бурумлары галхырды. Һәр дамда бир чүт белә күнбәз-бача вар иди. Дәвә һүркүчләринә бәнзәјән бу гоша бачалара һәр бир әјан лагејд баха биләрди, анчаг Сәлим јох... О, көзүнү бу бачалара зилләјиб, бу түстүләр арасындан өз бачаларындан чыхан түстүнү ахтарырды.

Узаглашан карванын јекнәсәг курултусуна, зынгыров сәсләринә, ат налларынын таппылытысына, данышыг сәсләринә гојунлары мәләшмәси, инәкләрин бөјүртүсү дә гарышырды.

Сәлим атынын чиловуну бурахды. Анчаг архадан таппылты ешидиб кери дөндү.

Јолда тоз булудлары ичиндә, јанынча годуг чапан бир ешшәјин үстүндә һәнифә кәлирди. О, күләкдән јырғаланан бир гамыш кими јырғаланырды. Башы чијинләринин ичинә елә батмышды, санки бәдәниндән ајрылмышды. Һәнифә Сәлими көрән кими, бојуну узатды вә әли илә ишарә етди.

Ешшәк тәпәнин габағында дурду. Годуг ачкөзлүклә анасыны әммәјә башлады. Тәлхәк ағыр-ағыр нәфәс алыр, өскүрүрдү. Торпаг рәнки алмыш үзүндән тәр ахырды. Елә бил гулағы, дили тутулуб, өзү дә јерә мыхланыб галмышды. Сәлим атдан дүшә-дүшә сорушду:

— Сәнә нә олду? Бүтүн бәдәнин әсир?!

Һәнифә јалварычы бир ишарә илә ону атдан дүшмәјә гојмады.

Сәлим никаран-никаран сорушду:

— Гардаш, сән һардан белә кәлиб чыхдын? Јол сәни әлдән салыб.

Һәнифә көзләрини көјә галдырыб, әли илә бурнуну тутду вә додагларыны довшан додағы кими ојнатды. Сонра чәтинликлә дилләниб деди:

— Башым чијинләримә кечиб, дилим дамағыма јапышыб, ијirmi дәфә әлләримин вәзијјәтини дәјишиб, јолда једди дәфә ешшәји сахламышам...

Сусмуш гузу чејран бирдән-бирә мәләмәјә башлады.

Һәнифә һүркәк-һүркәк ата бахыб сорушду:

— Баһо, гарнын нијә гурулдајыр, чејран удубсан нәдир?

Сәлим чаваб верди:

— Сәнин годугун анасыны әмир, амма мәним чејран гузум јетим галды.

Һәнифә хырылдаја-хырылдаја, көксүнү өтүрә-өтүрә ешшәкдән дүшдү. Ахсаја-ахсаја ата јахынлашды вә чејран баласынын башыны еһтијатла тумарлајыб, динмәз-сөјләмәз онун јазыг-јазыг бахан көзүнә нәзәр јетирди.

— Сәлим, буну нејләјәчәксән?

Сәлим атдан сычрајыб деди:

— Бах, кәл бу јолда бизим евә кедәк. Чејран гузусундан даһа чох сәнин өзүнә көмәк лазымдыр.

Онлар һәр икиси аты вә ешшәји једәкләјиб ениш ашағы кетдиләр вә пејин гохусу кәлән бир дөнкәјә дөндүләр.

Бир-биринә битишик бир нечә һәјәтин әјри-үјрү диварлары дар бир дөнкә әмәлә кәтирмшди. Бурада, гәсрдән узагда мәлик Нурәддинин рәијјәтләри јашајырдылар. Јерли һакимин хејли торпаглары, мүлкү вә бөјүк кәлири варды. Мәлик өзүнә көрә сәхавәтли иди. Онун динч кәндлиләри хырдача зәмиләрини әкиб-бичмәклә кү-

зәран едирдиләр. Онлар гәсрин әтрафындакы торпагларда күн чыхандан батана гәдәр ишләјирдиләр. Сүлһ заманларында кәндлиләрдән бә'зиләри мәлик үчүн бугда әкир, бә'зиләри балыг тутур, бә'зиләри мал-гара отарыр, бә'зиләри бағбанлыг едирдиләр. Сәлимин атасы Гәзәнфәр бостанда ишләјирди.

Дөјүш-саваш вахтларында исә, кәндлиләр мәликин даими гошунларына гошулурдулар.

Сәлим бир һәјәт гапысынын габағында дуруб, гапыны јаваш-јаваш ачды. Аты једәјиндә, ичәри кирди. Дәлынча һәнифә дә ешшәји једәкләјиб дахил олду. Сонра да годуг јүјүрә-јүјүрә һәјәтә сохулду.

Онлар әтрафы јашыллыгла әһатә олунмуш кичик бир евин габағында дурдулар. һәјәтдә бирчә ағач варды. Анчаг бурада әкилән күл, бөјүрткән коллары бу бир парча јери күлшәнә дөндәрмишди. һеч бир кәс дејә билмәзди ки, бу евин саһиби јохсулдур. Анчаг һамынын ағына кәләрди ки, бурада јашајан адам ше'р вә көзәллик ашигидир.

Сәлимин анасы гапынын ағында отуруб, әл дәјирманында нә исә үјүдүрдү. Танымадығы гонаглары көрәндә, арвад һејрәтләниб әл сахлады. Ичәри кирән бу әјанлара демәк олар ки, горха-горха бахды.

Сәлим атын чиловуну бурахды.

Анасы ону инди таныјыб, чыгырараг оғлуна сары јүјүрдү. Арвад, бүтүн бәдәни учуна-учуна, дуа едә-едә, ағлаја-ағлаја оғлуна сарылды. Сәлим гызарды, анчаг өзүнү әлә алды. О, киши, һәм дә чәнкавәр олдуғу үчүн һиссијата гапылмағы, хүсусән, һәнифәнин јанында ачыгашкар бүрузә верә билмәзди.

Ири вүчудлу, еңликүрәк Сәлим анасынын јанында нәһәнк кими көрүнүрдү. Динмәз-сөјләмәз дуруб, јалныз күлүмсүнә-күлүмсүнә, охшајычы нәзәрләрлә анасына бахырды.

Һәнифә үзүнү кәнара чевирди. Чејран баласы бирдән-бирә мәләди. Сәлим әтрафына бојланды. һәјәтин ортасында сал дашдан чапылмыш кичик бир һовузун јанында ики ушаг дурмушду. Онлар ағызларыны ајырыб, танымадыглары бу һөрмәтли гонаглара бахырдылар.

Сәлим, ушаглары күлә-күлә сәсләди:

— Ај Ајаз, ај Мәдинә, бир бура кәлин көрүм!..

Ајаз даһа чүр'әтли иди. О, биринчи олараг, гардашы-

нын белиндәки хәнчәрә бич-бич көз јетириб, она јанашды.

Сәлим чејран баласыны еһтијатла јәһәрдән ачыб јерә гојду. Мәдинә дә утанчаглыгы тамам јадыннан чыхарыб, әлләрини ојнада-ојнада, јүјүрә-јүјүрә, чошгун чинкилтили бир сәслә чығырды:

— Ај, ај, чәпишә бах, чәпишә!..

Инчә ајаглы гузу чејран јырғалана-јырғалана јериндән, дурду, сонра бирдән-бирә һәјәтдә јүјүрмәјә башлады.

Ушаглар колларын вә ләкләрин арасына сохулуб, онун ардынча јүјүрдүләр.

Сәлимин анасы өзүнә кәлиб, тәләсик евә кирди вә јерә һәсир салыб дөшәк, балынч гојду. Сонра гонагы вә Сәлими отаға дәвәт едиб, өзү аты вә ешшәји бағламаға апарды.

Сәлим һәлә дә ајаг үстүндә дуруб күлүмсүнә-күлүмсүнә һәјәти нәзәрдән кечирир вә она таныш олан һаваны севә-севә тәнәффүс едирди. Һәнифә артыг бир кәнара чәкилмишди, зәфәран кими саралмыш јанаглары јаваш-јаваш гызарырды. Гурумуш додагларыны дили илә јалаја-јалаја јавашчадан күлдү:

— Сујунуз нечә судур?

Сәлим она бахды вә динмәз-сөјләмәз, ев саһибинә мәхсус бир эда илә голларыны чирмәди. Чәлләк јеринә ишләдилән көндән гајрылмыш долу алыб гујуја јахынлашды вә су чәкди. Ајаз илә Мәдинә һәммин саат гузу чејрандан әл чәкиб, евә сары јүјүрдүләр. Ушаглар санки бири-бири илә јарышырдылар. Ајаз даһа гүввәтли олдуғундан, парчы Мәдинәдән әввәл гапды. Мәдинә онун далынча јүјүрдү. Ајаз парчы гардашына вермәк истәјирди ки, чејранын мәләдијини ешидиб дурухду. Мәдинә чевик бир һәрәкәтлә парчы онун әлиндән гапды вә јејин адымларла Сәлимин јанына јүјүрүб, утанчаг бир тәбәсүмлә парчы она узатды.

Сәлим парчы долдурду. Һәнифә ири удумларла сују ичди. Су гуртарды, ағзыны марчылдадыб деди:

— Көзәл судур, јаман шириндир!..

Сонра көзләрини һәрләјиб, ушаглары әјләндирди.

Сәлим далда галмыш сују даш һовуза бошалдыб, сонра орадача отуруб ајаггабыларыны чыхартмаға башлады. Һәнифә дә онун кими етди. Ушаглар гардашлары-

нын көзәл мешин чәкмәләринә вә гонагын дикбурун башмагларына марагла тамаша едирдиләр.

Сәлимин анасы евин далындан чыхыб, чидди бир сәслә ушаглары чағырды. Сәлим Ајазын көјнәјинин әтәјиндән јапшыбы, ону өзүнә тәрәф чәкди вә әввәлләр етдији кими, күлә-күлә ону гыдыгламаға башлады. Ајаз уғуна-уғуна чырпыныб, онун әлиндән чыхмаға чалышды. Сәлимин гуршағындан јапшыбы, вар күчү илә дартды. Гуршаг бошалыб бир-ики гаты ачылды. Ана севинчини зорла кизләтмәјә чалышараг, ушагларынын бу әлләшмәсинә тамаша едирди. Анчаг өзүнү сахлаја билмәјиб, балачаја ачыгланды. Ајаз сакитләшди. Сәлим гуршагы јерә атыб, гафтанынын дүјмәләрини ачмаға башлады.

— Аначан, она ачыгланма! Нә гәдәр ки, Ајазын үрәји бала чејранын үрәји кими азаддыр, гој дојунча ојнасын...

Ана ушагын һәрәкәтләри үчүн үзрхаһлыг едирмиш кими, деди:

— Ахы о, бөјүк адамларла рәфтар етмәјә өјрәшмәјиб...

Сәлим күлүмсүндү.

— Ај ана, аллаһ еләсин ки, һеч өјрәшмәсин дә. Ајаз сарајын отагларында нечә чәкинә-чәкинә кәзмәк, гуршагы ачылмамаг үчүн нечә еһтијатлы олмаг, архалыгы сөкүлмәмәк үчүн өзүнү нечә сыхмаг, үрәји чошанда, үздән нечә итаәтли көрүнмәк лазым кәлдијини һеч јерли-дибли билмәсин!..

Һәнифә әлавә етди:

— Бир дә ки, үрәјин дәрдли ола-ола, күлмәли чәфәнкијат сөјләмәји аллаһ она һеч гисмәт еләмәсин!

Ајаз илә балача Мәдинә онларын сөзләрини динләјир, амма һеч бир шеј баша дүшмәјиб көзләрини дөјүрдүләр.

Сәлимин анасы һәјәчанла көксүнү өтүрдү. Бир аз дурухдугдан сонра деди:

— Еһ, јахшысы будур ки, о елә чобан олсун... Ајаз һеч бир вахт ше'р гошмаг һәвәсинә дүшмәјәчәк!

Сәлим анасына меһрибан-меһрибан бахды. Анасы күлүмсүндү вә һәјәчанла деди:

— Атан да билир, бүтүн кәнд дә билир, шаһ Нурәддинин дәвәтини гәбул еләјиб, бачысыны вә гызыны бура гонаг кәтириб. Бәс сән нечә олуб, кәлмисән?

Сәлим илә Һәнифә диггәтлә она бахдылар. Һәтта, ајагларыны јумагдан бир гәдәр әл сахладылар.

Ана сорушду:

— Ај Сәлим, бир де көрүм, јанымызда чох галачаг-сан?

Сәлим јавашчадан чаваб верди:

— Өзүм сизин јаныңыздан кетмишәмсә дә, анчаг үрә-јим һәмишә бурда, сизин јаныңызда олуб. Бизим бу дах-ма вә балача һәјәтимиз, мәним үчүн сарајдан да, меј-дандан да чох-чох әзиздир... Бизим өлкәјә Одлу дијар дејирләр. Чаны-башы сағ оланлар өз өлкәләри уғрун-да вурушмалыдырлар... Јадындан чыхыбмы ки, мәним чаным-башым сағдыр? Дүшмәнләрдән интигам алмаға фүрсәт тапдым. Әлим даһа гылынч ојнатмаға өјрәниб...

Ананын меһрибан нәзәрләри оғлунун бүтүн вүчуду-ну, гүввәтли чижинләрини, әзәләли голларыны сүздү. Оун көзүндә мәғрур бир парылты көрүндү. Ана јалныз аналара мәхсус бир инадла деди:

— Каш ки, сән зәиф олајдын, өзүн дә ше'р сөјләмә-јәјдин!

Ана куја артыг сөз сөјләмәкдән чәкинирмиш кими, чаваб көзләмәдән, тәләсик евә кирди вә очағы јандыр-маға башлады. Сәлим достуну икинчи отаға апарды. Бу отаг да һәјәт кими тәмиз вә сәлигәли иди. Бурада һәр бир шеј әввәлки гајдасындајды. Дивар бојунча узанан ләмәләрдә һәмин әввәлки касалар, бошгаблар дүзүлүб, тахчаларын ичинә исә јорған-дөшәк јығыл-мышды. Пәнчәрәдән тәзә көјәртиләр вә нар ағачынын шух ал чичәкләри көрүнүрдү. Сәлим әлини пәнчәрәдән узадыб чичәкләрә тохундурду.

Ушаглар гапынын ағзында дурмушдулар. Һәнифә бич-бич көз вура-вура, Мәдинәни јанына чағырды. Гыз утанды. Онда гонаг гуршағындан бир хоруз башы чы-харды. Хорузун көзләри мунчугдан иди. Һәнифә хорузун димдијини аралады вә өзү јавашчадан банлады.

Бу, ушагларын јаман хошуна кәлди. Ајаз сорушду:

— Бу хоруз башы сәнин үчүн һардан?

Мәдинә дә чинкилтили сәслә сорушду:

— Бәс гујруғу һаны?

— Гујруғуну јејибләр, — дејә Һәнифә чаваб верди.

Ајаз тез дилләнди:

— Бәс һеч баш да гујругсуз банлаја биләр?

Һәнифә һиләкәрчәсинә күлдү:

— Банлар, банлар... Баш да гујругсуз банлар, гујруг да башсыз ојнар...

Сәлим күлә-күлә Һәнифәни јанында отурду. Ушаг-лар чүр'әтләниб тәлхәјин јанына кәлдиләр вә көзләрини хоруз башындан ајырмадан, онун һәр дәфә ағзыны ачыб банламасына тамаша едирдиләр.

Һәнифә онларын көнлүнү тезликлә әлә ала билмиш-ди. Илк бахышда ачыглы кими көрүнән тәлхәјин заһири көркәми ушаглары әсла горхутмурду. Ајаз онун јанында һәсирин үстүндә отурмушду. Мәдинә гонағын дизинә дир-сәкләнди.

Һәнифә һәјәчанла көксүнү өтүрдү. Ағыр-ағыр башы-ны јырғалајыб бир нағыл данышмаға башлады:

— Бурдан чох-чох узагларда Сијаку дағынын дибин-дә јаман горхулу бир чанавар вармыш. Оун да мәним кими јекә бир бурну вармыш. О, бах, белә бағырырмыш:

— Рrrrr-ыи...

Тәлхәк дишләрини ағардыб, бир-биринә сыхараг гы-чырдатды. Ушаглар горхуб кери чәкилдиләр. Һәнифә сөзүнә давам етди:

— Һәмин бу чанавар каһ бир гојун апарармыш, каһ да дана парчалармыш. Адамлар иши белә көрүб, чана-вары ахтармаға кедирләр. Һамысындан габаға молла дүшүбмүш. Онлар чанаварын мағарасына чатанда, мол-ла дејир: «Гојун мән башымы ичәри сохум, ајагларым бајырда галсын. Анчаг ајагларымы тәрпәдән кими мәни чәкәрсиниз. Мән дә чанавары тутуб чәкәрәм».

Молла башыны мағараја сохур, елә о саат ајаглары-ны тәрпәтмәјә башлајыр. Адамлар ајагларындан чәкиб ону чыхарырлар. Анчаг көрүрләр ки, молланын башы јохдур. Онда һамы фикирләшир ки, бәс бу молланын башы-нијә јохдур? Адамлар молланын арвадынын јаны-на кедирләр ки, ондан сорушсунлар, — молланын башы вармыш, ја јох? Молланын арвады дејир ки: «Билмирәм башы варды, јохса јох, анчаг јахшы јадымдадыр ки, о, горгуд јејәндә, саггалы тәрпәнәрди».

Сәлим күлдү.

Ајаз шүбһәли-шүбһәли сорушду:

— Һеч башсыз да адам олар?

— Олар, олар, нә гәдәр истәсэн, олар!..

Сәлимин анасы әлиндә бугланан бир каса кәтирди вә күлүмсүнә-күлүмсүнә деди:

— Сәлим, ај Сәлим, јадында вар, сән горгуду јаман

хошлардын?.. Балыг бишэнэчэн бир бунун дадына ба-
хын!..

Сәлим женә эввәлки төврлә деди:

— Горгуду бәри вер, ај ана.

Ананын көзләри севинчлә парлады. Һәнифә гашлары-
ны галдырды вә әлләрини овушдура-овушдура, кечи мә-
ләмәсинә бәнзәр бир сәслә, авазла деди:

— Һә... һә... Инди бахаг көрәк кимин саггалы тәрпә-
нәчәк!

Ана кәтирдији јемәји гонагларынын габагына гојуб,
Мәдинәни дә өзү илә апарды.

Ајаз јекә киши кими өзүнү боғмушду. О, үч бармагы
илә лавашын арасында горгуддан көтүрүб, ағзына гојур-
ду. Сәлимлә Һәнифә дә динмәз-сөјләмәз јејирдиләр.

Һәнифә горгудун ахырынчы гырынтыларыны да јыға-
јыға деди:

— Јахшы мал галынча, гој пис гарын јыртылсын!

Һәјәтдә гапы чырылдады. Ајаз дөзә билмәјиб ағзын-
дакыны чејнәјә-чејнәјә, галхыб һәјәтә јүјүрдү. Һамы бир-
биринә дәјиб ајаға дурду. Сәлим тәләсик атасына сары
јүјүрдү.

Гәзәнфәр оғлуну гучаглады. Онун чал саггалы әсди.
Сәрт түклү гашларынын алтындакы узунсов көзләри пар-
лады вә јанагларына көз јашлары сүзүлдү. О, башыны
силкәләди, нә үчүнсә дәри папагыны бармаглары илә
овушдурду вә бир аддым кери чәкилиб, Сәлимә баха-ба-
ха јавашчадан деди:

— Сәлим, көрдүјүн ишләрин сорагыны ешитмишәм...

Бир аз сусдугдан сонра, женә оғлуна мүрачиәтлә, әв-
вәлләр етдији кими ше'рлә деди:

Јағылардан чох гырыбсан дејирләр,
Чох јазыбсан дузлу-дузлу ше'рләр.
Бу ел-оба сәндән дејир, ај оғул!
Ел сәнинлә фәхр еләјир, ај оғул!..

Сәлим дә кечмишдә олдуғу кими атасына ше'рлә ча-
ваб верди:

Ај ата, бир сөјлә көрүм, нәјәм мән?
Сәнсиз нәјәм бир гуруша дәјәм мән?
Бу мәсәли ешитмәјибсән мәкәр, —
дејәрләр ки, — от көкү үстдә битәр!
Од олмаса түстү чыхмаз очагдан.
Мәрд-мәрддән төрүјәр, гочаг-гочагдан.
Көксүз јарпаг чох тез солар, ај ата!
Одсуз очаг виран олар, ај ата!..

Гәзәнфәр оғлуну гучаглајыб өпдү вә јавашчадан деди:
— Женә дилдән зирәксән, ај оғул!

Бу вахт ата Һәнифәни көрдү. Башы ағачдәлән башы-
на, ајаглары һачылејләк ајагларына бәнзәјән тәлхәк ата
илә оғулун көрүшүнү гәмкин-гәмкин сејр едирди.

Һәнифәни чох аз адам белә гәмкин көрмүш оларды.
Чанлы бир инсанын ашкара чыхарылмыш кәмији нә гә-
дәр горхунч оларса, Һәнифә дә белә һәрәкәтсиз дурдуғу
дәгигәдә о гәдәр горхунч көрүнүрдү.

Сәлим тәләсик Һәнифәни атасына тәгдим едиб деди:

— Ата, бу, мәним јолдашым вә гардашымдыр. Дәрд-
ләримин јарысыны өзүнә көтүрүр, өз шадлығынын јары-
сыны мәнә верир.

Гәзәнфәр Һәнифәјә сары јөнәлди. Һәнифә өзүнү ити-
риб гејри-ихтијари кери чәкилди. Гәзәнфәр онун арыг
голларындан тутуб өзүнә тәрәф чәкди вә Һәнифә, демәк
олар ки, бүтүн өмрүндә илк дәфә белә бир мөһрибан нә-
вазиш көрмүш олду. Һәнифәнин чылыз чијинләрини Гә-
зәнфәрин мөһкәм әлләри тутуб, бағрына басды. Гәзәнфәр
ону да өз оғлу кими өпдү. Тәлхәјин сары кирпичләри гуп-
гуру иди. Ону һеч бир кәс, һеч бир вахт аглајан көрмә-
мишди. Көз јашлары һәмишә онун өз гәлбинә ахарды.

Ата, јенидән оғлу илә данышмаға башлајанда, Һәни-
фә јавашчадан чәкилиб кетди вә евин дивары
ардында јох олду. Бурада бағланмыш ешшәјин јә-
нында о хејли мүддәт дуруб аглаја-аглаја она пычылты
илә нәсә дејирди. Ешшәк санки онун дәрдләрини дујур-
муш кими, диггәтлә динләјир, каһ бу, каһ о бири гулагы-
ны тәрпәдирди.

Гәзәнфәр гапы ағзында әл-ајагыны јудуғу, Сәлим исә
ләмәдән габ-гачаг көтүрмәк үчүн анасына көмәк етдији
мүддәтдә Һәнифә нә үчүнсә һәјәтин ортасындакы һову-
зун јанына кедиб, әлләрини онун көмөрләринә дирәјәрәк,
сујун ичинә бахырды. О, бир дәгигәјә гәдәр бу вәзијјәтдә
галды. Сонра кери чәкиләндә, бирдән диксиниб јериндә
дурду. Коллардан биринин јарпаглары тәрпәшди. Һәни-
фә чејран баласыны јадына салыб, колун алтына бахды.
Гузу чејран һүркүб јериндән сычрады вә Һәнифә о саат
ону тутду. Һамы јүјүрүшүб кәлди.

Гәзәнфәр чејранын әһвалатыны ешидиб, һамыдан ар-
тыг нараһат олду. Ајаза тапшырды ки, кедиб Фатма нә-
нәдән бир каса кечи сүдү алыб кәтирсин. Сонра бүтүн

айла жыгышыб гузу чејрана сүд ичирмәјә башлады. Чејран о гәдәр ачмышды ки, сүдү онларын әлиндән ичирди.

Гәзәнфәр гонаглары илә биркә отаға кирди. Орадан әтирли гызардылмыш балыг гохусу кәлирди. Онлар отурдулар, Гәзәнфәр балыгы парчалајыб, ән ири тикәләрини һәнифәнин вә Сәлимин габагына гојду. Даныша-даныша өзү дә јемәјә башлады:

— Бизим кәнддә, оғлум, һәр шеј өз көһнә гајдасы илә кедир. Анчаг кечән јаз Гүдрәт гујуја јыхылыб, ајағы сыныб. Бир дә ки, гоча Давуд кишини өкүз вуруб...

Сәлим диксинән кими олду:

— Нечә, Давуд бабаны?

— Һә, һә, рәһмәтлик јаман мөһкәм киши иди. Јүз он беш ил өмүр сүрмүшдү. Дејирләр ки, һеч Бәрдә мешәләриндә дә јашы ондан чох олан палыд ағачы јох иди.

Гәзәнфәр көксүнү өтүрдү вә бүкүлмәјән бармаглары илә балыгдан бир парча гопарыб давам етди:

— Давуд киши гаранлыг бир кечәдә, әлиндә чыраг, ағасынын төвләсинә кедир ки, мал-гараја баш чәксин. Гапыда күләк чырағы сөндүрүр. Гаранлыгда өкүз һүркүб гапыја чумур. Бураларда чанавар чохалдыгындан, һејван ваһимәјә дүшүб јазыг кишинин синәсиндән бир кәллә вурур. Амма јаман вурур. Кишинин синәсиндән ган ачылды. Оғул-ушағы, нәвә-нәтичәләри илә бир тәһәр һалаллашыб рәһмәтә кетди. Рәһмәтлик јаман биличи киши иди.

Лап елә бу јахында гыпчаглар һәлә кәлиб чыхмамыш, һеч кәсин онлардан хәбәри јох иди. Анан сиркә гојурду. Бала бағда мәнә көмәк еләјирди. Мән гоншуја кедиб, көрдүм ки, Давуд киши гылынчыны силир. Дедим:

— А киши, јенә нә вар, бу нә тәдарүкдүр?

Деди ки:

— Чөлләрдән-дүзләрдән сичанлар гачышыб бағларабостанлара долушур. Јәгин бир иш вар. Кет, сән дә гылынчыны итилә!..

Давуд киши бу сөзү мәнә дејән күнүн ахшамы, Нураддинин јанына чапар кәлди. О да гошунлары јығды.

Гәзәнфәр сөзүнү гуртармамышды ки, һәјәтдән Ајазла Мәдинәнин чығыртылары кәлди. Сәлим пәнчәрәдән бахды. Ушаглар евә сары јүјүрүшүрдү. Онлар аталарынын јанына кәлиб, әлләриндәки гызыл пуллары она узатдылар. Гәзәнфәр көзләринә инана билмәјиб, каһ динарлара, каһ ушаглар баха-баха, јериндән дикәлиб сорушду:

— Бунлар нәдир, һардандыр?

Ушаглар һәр икиси ағызағыза вериб, данышмаға башладылар. Гәзәнфәр онларын сөзүнү кәсди:

— Ајаз, сән де көрүм!

— Бу кирдә шејләр һовузда, сујун ичиндә иди. Елә јекә көрүнүрдүләр ки, елә бил чархдыр. Чыхарданда, көрдүм ки, бапбалачадыр...

Атасы һејрәтлә Сәлимә бахды. Сәлим дә атасы кими һејрәт ичиндәјди. Гәзәнфәр көзләрини һәнифәјә чевирди. Һәнифә өзүнү елә тутмушду ки, елә бил, һеч өмрүндә бирчә динар да көрмәјиб.

Гәзәнфәр өзүнү итирмиш һалда сорушду:

— Бу пуллар киминдир?

Сәлим шүбһәли-шүбһәли достуна бахды. Һәнифә мә'сум-мә'сум деди:

— Бәлкә бу пуллары бу хош күн хатиринә аллаһ эта еләјиб.

Гәзәнфәр гәзәблә күлдү:

— Аллаһ он ил зәһмәт мүгабилиндә дә бу гәдәр пул эта еләмәз...

Һәнифә чијинләрини чәкди. Ата илә оғул гујуја тәрәф јөнәлдиләр. Јолда Сәлим атасына нәсә пычылдады. Һәнифә башыны ашағы салыб онлары көзләјирди.

Онлар гајыдыб кәлдиләр. Гәзәнфәр бир-бири үстүнә жығылмыш он динарын һамысыны Һәнифәјә узадыб, инчик сәслә деди:

— Ај-һај!... Оғлум, аллаһдан горхмурсан? Мәни нијә алдадырсан? Бу пуллар ки, сәниндир!

Һәнифә бурнунда мызылданды:

— Јох, јох, мәним дејил...

Гәзәнфәр тә'кид еләди:

— Сәниндир!

— Јох, јох, мәним дејил, мәним дејил... — дејә-дејә тәлхәк тәкрарлады, бирдән көзләнилмәз һалда чығырды: — Бу пуллар мәним дејил, сәниндир. Бунлар сәнә лајигдир. Мән бунлары он ил зәһмәт мүгабилиндә газанмамышам. Ајағыма вур-тут онча тазијанә вурублар. Ата, сән бу пуллары көтүр, ушаглар кечидән, инәкдән нә лазымса, ал!..

Гәзәнфәр башыны булады.

— Сән чох меһрибан вә әлиачыг адамсан. Анчаг чох сағ ол! Мәним һәлә әлим-ајағым саламатдыр. Ишләјирәм, өзүм дә пул јыған дејиләм... Бөјүк оғлumu әлимдән

алдылар, анчаг ондан кичији Бала өкүз кими, ишләјир. Ајаз да букүн-сабаһ бөјүјәр. Сонра да ки, нәвәләрим олар. Белә ки, бизим күчүмүзүн-гүввәтимизин арды-арасы кәсилән дејил. Бахшыш пул мәним нәјимә кәрәкдир!

Һәнифә јазыг-јазыг јалварды:

— Рәдд еләмә, атачан, нә олар, гәбул елә! Сәнин көк-ләрин, гол-будағын мөһкәмдир. Анчаг мәним үчүн гара күн кәләндә, кәлиб сәнә сығынарам. Мәни доландыра-сан...

Тәлхәјин сәсиндәки титрәјиш Гәзәнфәрә тә'сир еләди. Динарлары һәсирин үстүнә гојду. Бир мүддәт һамы сусду.

Һәнифә јалварычы нәзәрләрлә Сәлимә бахды. Сәлим достунун дадына чатды. О, сарајда кечирдикләри һәјат-дан, дөјүшдән, шаирләрин дејишмәсиндән атасына да-нышмаға башлады. Кечмиш шаирләрдән биринин аһәнк-дар бир ше'рини охуду. Мәдинә атасынын дизи үстүндә отуруб, көзләрини ири-ири ачараг бахыр вә динләјирди. Ше'рин аһәнки оңа лајлај чалырмыш кими јухуја кетди. Гәзәнфәр гызыны еһтијатла галдырыб, анасына верди.

СӘАДӘТ

Сәлим илә Һәнифә ахшам күнәшиндән гызыл кими шә'ләләнен гумларын үстү илә бостана сары кедирдиләр. Сәлим каһ саға, каһ сола дөнүб, үзүндә јүнкүл бир тәбәс-сүм, һәр бир кола, даша тамаша едә-едә гушларын чивил-тисини динләјә-динләјә, достуну апарырды. О Һәнифәјә деди:

— Таныш олан әјри-үјрү јол, таныш олмајан дүз јол-дан јахын көрүнүр.

Һәнифә чаваб верди:

— Көрүрәм ки, бура сәнин јаман хошуна кәлир. Сән алма кимисән, алма әввәл ширәни торпагдан алыр, сон-ра будагларыны торпаға сары әјир, ахырда өзү дә торпа-ға дүшүр.

— Јох, Һәнифә, әкәр алманын ичини гурд јемәсә, је-тишмәмиш јерә дүшмәз.

Һәнифә күлә-күлә әлавә етди:

— Јох, дәрмәјинчә дүшмәз... Анчаг елә дә олур ки, је-тишмиш алма ағачда дура-дура, калы дүшүр...

Достлар јолдан ајрылыб ачыглыға тәрәф јөнәдиләр. Сәлим шән бир сәслә «кәл мәни тут!» — дејиб әнчир кол-луғуна тәрәф јүјүрдү. Һәнифә довшан кими, атыла-аты-ла онун далынча гачды. Онларын ајаглары дәниз саһи-линин јумшаг, илыг гумлары ичинә батырды. Бағлар са-һәсинә чатдыгда, онлар јарыучуг бир һасардан ашыб, көј рәнкли бир дарвазанын јанындан өтдүләр. Дарваза-нын тағы үзәриндә мәликсалар Нурәддини тә'рифләјән јазылар јазылмышды. Ичәридән ағач чырылтысы ешиди-лирди. Бирдән чырылты кәсилди вә шырылты илә ахан сујун сәси кәлди.

Онлар һәјәтә кирдиләр. Әтли-чанлы бир јенијетмә оғ-лан долама чархын дирәјини дартды. Ағачдан гајрыл-мыш дәјирми чарх өз оху әтрафында һәрләнди. Чархдан кечән бир кәндир ачылыб, гујунун ичинә кетди. Дөрдкү-шәли бөјүк һовузун јанында бир ешшәк дуруб сакит-са-кит гулагларыны тәрпәдирди.

Сәлим архадан кизлинчә јенијетмә оғлана јанашды. Онун чијинләриндән тутуб гујуја итәләди вә һәмин дәги-гә кери чәкиб сахлады. Оғлан чырпынараг гарашын үзү-нү она чевирди. Бығларынын јери јеничә тәрләмишди:

— Вај, Сәлим!..

Оғланын бу нидасында һәм һејрәт, һәм дә һәјәчан варды.

Сәлим онун голларындан тутуб, бир аз кобудча, ам-ма меһрибан-меһрибан деди:

— Баһо, ај Бала, сән лап јетишмиш алма кими ширә-јә долубсан!

Бала артыг киши кими, көрүнән бөјүк гардашына утана-утана бахды.

Һәнифә үзүнү туршутду.

— Ај Бала, сәнин бу долама чархын каһ инәк кими бөјүрүр, каһ сичан кими чивилдәјир, каһ кечи кими мә-ләјир... Бәс ешшәјин?..

Бала дишләрини ағардыб тәләсик чаваб верди:

— Ешшәјим дәвәдән дә күчлүдүр!

Һәнифә инамсызлыгла башыны јырғалады.

— Јох, дејәсән јаман тәнбәлдир. Гулагларыны елә јыр-ғалајыр ки, елә бил бизим данышығымыза гулаг асыр. Анчаг бир бах, аллаһдан истәјир ки, елә-белә ишсиз-күч-сүз дајансын.

Бала мал саһибинә мәхсус бир әда илә әлини ешшә-јин далына вуруб деди:

— Белә ешшәк һеч јердә тапылмаз. Ики халвар јүкү ојнаја-ојнаја апарыр...

Бала куја сөзләрини исбат үчүн, доламачархын дирәјини чәкди вә чубугла ешшәји вурду. Ешшәк фынхырыб гулагларыны гысды вә дөврә вуруб чархы сүр'әтлә һәрләндирмәјә башлады.

Гујудан су илә долу ири бир дол чыхды. Ешшәк бирдән-бирә дурду. Бала ону азачыг кери чәкди вә кәндири дартды. Ири ағ долдан шырылты илә хејли су ахды.

Сәлим илә Һәнифә икиси дә бирдән дилләнди:

— Гијамәт ешшәкдир!..

Бала меһрибанлыгла күлүмсүндү. О, үздән гардашына бәнзәјирди. Бәдәни дә јәгин ки, кәләчәкдә онун бәдәни кими ири вә мөһкәм олачагды.

Бала ешшәјә бир чәнкә от атыб, ағзына гәдәр долу олан һовузун ашағыдакы дәлијини ачды. Су шырылты илә дар чығырла ахмаға башлады. Бала бели гапыб, ләкәрә сары јүјүрдү вә чевиқ һәрәкәтлә сујун габағыны каһ кәсиб, каһ да ачараг бостаны суламаға башлады.

Сәлим Һәнифәни бостана тамаша етмәјә апарды. О, сәлигә илә ишләнмиш ләкләри достуна көстәрирди.

Бурада сејрәк әкилмиш ағачларын арасында илин мүхтәлиф фәсилләриндә говун, шингабаг, истиот, гәзә пахла вә чүрбәчүр әтирли сәбзәват олурду. Бостанын мејвә вә тәрәвәзи мәликин вә ја онун једди арвадынын сүфрәсинә көндәрилерди. Онлар јәј ајларында бура көчүб, бир сүрү гуллуғчулары илә јашајырдылар. Анчаг мәликин арвадлары бостана аз-аз кирәрдиләр. Һасарын о бири тәрәфиндә олан күллү-чичәкли күлүстан онларын ихтијарында иди. Бурада хејли гоз, һејва вә пүстә ағачлары варды. Бостанда әкилән бүтүн шејләр гарын дојурмаг үчүн, күлүстандакы шејләр исә, көзләри охшамаг үчүн иди. Бурада гызылкүл, нәркиз, јасәмән вә саир чичәкләр әкилмишди. Сәрин су һәммин бостандакы һовуздан јерин алты илә сахсы лүләләрлә ахыб, инчә бир шырылты илә бағы сулајырды. Бағбан сүбһ тездән, һәлә һамы ширин јухуда оlanda, бағын суланмасына көз јетирир, күлләрә, чичәкләрә вә ағачлара гуллуғ едирди.

Күлүстандан һәмишә күлүш, әјләнчә вә шән зарафат сәсләри ешидиләрди. Бостандан исә, јалныз бағара чырылтысы, бир дә су шырылтысы кәләрди.

Һәнифә Сәлимин ардынча кәзиб тәзә көјәрмиш соған,

көк вә бадымчан ләкләринә бахмагдан јорулду. Күнәш артыг чохдан будагларын арасында көздән итмишди. Ахшамын сәрин меһи әсирди. Һәнифә титрәјиб бүзүшдү вә ағачларын күләкдән јырғаланан үст будагларыны көстәриб деди:

— Һава сәриндир! Бир бах, ағачлар да сојугдан титрәјир.

Сәлим башыны галдырды. Узү тамамилә дәјишмишди. Ири әнчир јарпагларынын ардындан мис кими гызармыш ајын бир бучағы көрүндү.

Сәлим зорла ешидилән бир сәслә пычылдады:

— Ондан дәнсәм, һәјат мәнә һарам олсун!

Һәнифә динмәз-сөјләмәз көзүнү она зилләди. Бу заман Бала, ешшәјини сүрә-сүрә онлара јанашды. О, әли илә күлүстан тәрәфи көстәриб деди:

— Сәлим, чарһовуз долудур, евә кедимми? Сәһәр күн чыхмамыш кәлиб гонаглар үчүн лүләјә су бурахарам.

Сәлим марагла сорушду:

— Гонаглар үчүн? Һансы гонаглар?

Кәндлиләр өз араларында мәликин арвадларына садчә «гызлар» дејирдиләр.

Бала гардашына сары әјилиб пычылдады:

— Јох, о гызлар јох, Бура гызыл-күмүш бәзәкли гонаглар кәлибләр. Онлары мәлик өзү бура, дарвазаја гәдәр кәтириб өтүрдү.

Һејрәт ичиндә галмыш Сәлим тәәччүблә тәкпар етди:

— Нә гонаглар? Һардан кәлибләр?

— Ај Сәлим, кәрәк бир көрәјдин, нә чүр дәвәләри варды! Бир дәвәнин белиндә гызылдан бир чадыр, о биринин белиндә дә јекә бир ев варды. Билмирәм ичиндәкиләр ким иди, анчаг онларын дөврәсиндә һамы динмәз-сөјләмәз кедирди.

Сәлим илә Һәнифә бир-биринә бахдылар. Сәлимин елә бил нәфәси тутулду. О, сәси гысылмыш кими сорушду:

— Нә вахт кәлибләр?

— Бу күн күнорта үстү.

Кичик гардаш нараһат бир һалда бөјүк гардашына бахырды. Сәлим санки јаман һәјәчанланмышды. Һәнифә исә кирпичләрини ашағы салыб, санки көзләрини јуммушду.

Сәлим гырдығы бир будағы әлиндә һәрләјә-һәрләјә сорушду:

— Ај Бала, гонагларын арасында башы чалмалы жо-
гун бир киши көрдүмү, өзү дэ коса?

Бала башы илэ тэсдиг етди.

— Көрдүм... көрдүм. Ады да Ибраһим иди. Үзү лап
арвад үзүнэ охшајырды, палтары да...

Сәлим чидди бир төвр илэ онун сөзүнү кәсди:

— Јахшы, јахшы, сүр кет евә!..

Бала гардашына вә онун достуна тәәччүблэ бахыб,
ешшәјин чиловуну чәкди.

Сәлим онун ардынча мүлајим сәслә деди:

— Бура бах, сәһәр кәләндә, бизим үчүн јемәјә бир шеј
кәтир.

Бала чевик бир һәрәкәтлә ешшәји дөндәриб, чапа-ча-
па бағдан чыхды.

Достлар тәкликдә галдылар. Онлар бирчә кәлмә да-
нышмырдылар, һәр икиси ејни шеји дүшүнүрдү.

Бостанын гуртараचाғында бөјүк бир үзүм бағы вар-
ды. Гумун үстүнә узанмыш тәнәкләр күләкдән јаваш-ја-
јаш јырғаланырды.

Тәк бир әнчир ағачынын јанында дөрд көтүк үстүндә
гурулмуш бир бостанчы чардағынын алтында Һәнифә
үзүгүјлү узаныб бир гојун дәрисинә бүрүнмүшдү. Јанын-
да исә Сәлим голлары илэ дизләрини гучаглајыб отур-
мушду. Һеч бири динмирди.

Ај күнәши изләјә-изләјә хејли учалыб, күндүздән га-
лан шөләләри өз зәриф ишығында әритмишди. Адамлар
чохдан билирдиләр ки, ајын күнәши изләјиб далынча
дүшмәси әбәсдир. Анчаг ај, илләр узуну, әсрләр узуну
әввәлки инадкарлығындан әл чәкмир, чаванлыг инады
илэ өз севкилисинин далынча дүшүб, кетмәкдән јорул-
мурду.

Сәлим дә чаван бир аја бәнзәјирди. О да Дилбәрни
ардынча кедирди. Анчаг мәшугәси, көјдәки күнәш кими,
өз ашигиндән инадла гачыб узаглашмырды, әксинә, она
говушмаг үчүн вурнуха-вурнуха јол ахтарырды.

Сәлим тәзә, тәравәтли јарпаглары тәрпәшән тәнәклә-
рә тамаша едирди. Будагларын башы, бозумтул һасар-
лар, јумшаг вә нарын гум ај ишығына гәрг олмушду.
Маһтаблы ајдын бир кечәдән даһа кениш, даһа әнкин
нә ола биләр? Амма, буна бахмајараг, Сәлимин үрәји сы-
хылырды.

Һәнифә диггәтлә онун тутгун үзүнә баха-баха, әли илэ
үзүмлүјү кәстәриб деди:

— Дејәсән, сизин бу хан Нурәддин јаман һижләкәр
адамдыр. Елә бил јадындан чыхарыб ки, бир әлдә ики
гарпыз тутмаг олмаз. Белә бир бағдан нә гәдәр үзүм чы-
хар?

Сәлим динмәди.

Һәнифә далғын бир һалда јумруғуну чәнәсинә дирә-
јиб өзү-өзүнә чаваб верди:

— Елә билирәм ки, отуз халвардан аз олмаз... Бундан
беш халвары мәликин аиләсинә дә, гонагларына да јемәјә
кифајәт еләр. Беш халварындан дошаб биширәр, бешин-
дән кишмиш гурудар, бешиндән сиркә гојар, руб гајырар-
лар... Галан он халварындан да... гур'аны јаддан чыха-
рыб, әлалты шәраб дүзәлдәрләр...

Һәнифә јумруғуну дүјүнләјиб көзләрини јумду вә һә-
мин вәзијјәтдә пычылдады:

— Вај аллаһ, еј рәһимдил аллаһ! Ахы сән шәрабы ни-
јә һарам бујурубсан, нијә һамыны бир көздә көрмүрсән?
Мал-гара үздән алабәзәк олдуғу кими, адамлар да ичдән
алабәзәкдирләр. Бир-биринә бәнзәмирләр. Сән өзүн бир
чох адамлары елә хәлг еләјибсән ки, бирчә күн дә шәраб-
сыз өтүшә билмирләр. Еләләри дә вар ки, күнаһы бој-
нуна көтүрүб, аллаһа кәләк кәлмәк истәјир. Арпаны суда
гајнадыб, бир аз нанәдән, луму габығындан, истиотдан га-
тыб кешкаб дүзәлдир. Бу кешкабы ичәндә, адам көјү јер-
дә, јери көјдә көрүр.

Һәнифә бүтүн чидди-чәһдинә бахмајараг, достунун
дәрд-гәмини дағытмаг үчүн чәкдији зәһмәтин боша кет-
дијини көрүб, сусду. Сәлим лагәјд һалда, һәлә дә көзүнү
көјдән чәкмирди. Һәнифә дәриндән бир аһ чәкди. Сәлим
јенә тәрпәнмәди. Онда Һәнифә дирсәкләнә-дирсәкләнә
деди:

— Ај Сәлим, сән о көјдә нә ахтарырсан? Көрдүјүн о
парлаг улдузлар мәшһур әјанлары улдузларыдыр. Ал-
лаһ бу улдузлары онлар үчүн јарадыб. Бизим кимилә-
рин һеч көјдә дә јери јохдур. Анчаг бах, о јолу көрүрсән-
ми? — дејә Һәнифә әли илэ кәһкәшаны кәстәрди, — бир-
чә о јол касыб-кусубун јолудур.

Һәнифә јенә көксүнү өтүрдү, бир аз сусуб, сөзүнә да-
вам етди:

— Гојалардан белә бир рәвајәт ешитмишәм: бир дә-
фә гышын оғлан чағында бир јохсулун дәвәсинин јеми
гуртарыр. Һәр кимдән истәјирсә, верән олмур. Онда ја-
зыг начар галыб, ағанын саманындан бир аз оғурлајыр.

Кечә саманла долу кисэләри чижиндә жола чыхан кими, бәрк туфан гопур. Эсэн күләк, жазыг жохсулу, чижиндәки саман кисэләри илә көјә галдырыб, орда саманы этрафа сәпәләјир. Бу көрдүјүн из дә һәмин о, сәпәләнмиш саманларын изидир.

Сәлим күлдү.

— Јох, јох, ај киши. О саман нијә олур?.. Онлар бүгүн улдузлардан узагда сүзән улдузлардыр. Онларын сажы чох-чохдур, һамысы да бир истигамәтдә, бир јолда һәрәкәтдәдир...

Јенә дә араја сүкут чөкдү.

Һәнифә архасы үстдә чеврилиб, дәријә даһа да бәрк бүрүндү вә көзләрини јумду. Елә бил јатырды. Этраф сакитлик иди, јалныз һәрдәнбир узаглардан ит һүрүш-мәси ешидилирди.

Һәнифәнин солгун үзүнә бир көлкә дүшдү. Сәлим ајаға галхыб ајын габағыны кәсмишди. Һәнифәнин көз гапаглары титрәди, көлкә бирдән онун үзүндән чәкилди. О, әввәл бир көзүнү, сонра да о бирини ачды. Сәлим пәләнк кими, сәссиз аддымларла бағын ичинә кириб, үзүм тәнәкләринин арасында көздән итди. Һәнифә дә дәрини чижиндән атыб, ајаға галхды вә сүр'әтлә онун ардынча кетди.

Сәлим бостан илә күлүстаны бир-бириндән ајырануча, һамар даш диварын дибиндә, бағын ән узаг бир кушәсиндә ири, гол-будаглы бир ағачын көлкәсиндә дурмушду. Ағачын гол-ганадына вә диварын үстүндән ашан шахларына бахырды.

Һәнифә бирдән-бирә гаранлығын ичиндән чыхыб, пычылдады:

— Сән ки, од тутуб јанырсан... Ичиндә атәш вар!.. Дәрдини мәнә де, үрәјин бир аз динчәлсин.

Сәлим одлу көзләрлә Һәнифәјә бахды.

— Мәни дәһшәт көтүрүб, Һәнифә... Дәһшәт көтүрүб!.. Мән өлүмдән дә, аллаһын гәзәбиндән дә јох, өз ешгимдән горхурам. Горхурам ки, бу, Дилбәрә бир ләкә олар! Дилбәр пак, тәмиз бир булаг сују кими јерин алтында да мәнним дадыма чатды. Анчаг бу иш она чох баһа отура биләрди... Зијәфәт мәчлисиндә онун атасынын гәзәбинә дүчар оlanda мән буну јахшы баша дүшдүм. О вахтдан бәри дишләрим и бир-биринә сыхыб, дәрдим и кизләтмәјә чалышырам. Гој гәлбим өз одуна јансын!.. Һәјат мәнним үчүн нәдир ки? Инди бу саат да, бүтүн вүчудум, бүтүн варлығым ихтијарсыз она сары учур. Бу атәши, бу јан-

ғыны јалныз пак бир су сөндүрә биләр. Гој мәғрур шаһгызы өзү, атасы кими, өз дили илә мәнә десин ки: «Рәдд ол, кет, сән мәнним ајағымын тозуна да дәјмәзсэн!»

Һәнифә Сәлимин әлиндән јапышды.

— Јахшы, бәс бирдән су өзү дә од тутуб јанса, бәс ону нә илә сөндүрмәк олар? Сән дәли олубсан, Сәлим! Мәкәр Дилбәр өзү сөзсүз-совсуз ишарә илә сәни севдјини сәнә билдирмәјибми?

Пәһләван вүчудлу Сәлим елә бил һушуну итирди. Һәнифә астадан пычылдады:

— Ода анд олсун ки, сәнин нечә бир дәли фикрә дүшдүјүнү билирәм!.. Сәнә көмәк еләрәм!..

Сонра Һәнифә достуна јахынлашыб, гулағына нәсә пычылдады. Сәлим динмәз-сөјләмәз динләјиб, башы илә разылығыны билдирди вә Һәнифәни дарвазаја гәдәр өтүрдү.

Гапыдан кер и гајыданда, Сәлим кәмәрини чәкиб бәркитди вә хәнчәрини дүзәлтди. Сонра мөһкәм бир будагдан јапышыб, чевик вә сәссиз бир һәрәкәтлә ағачын лап башына дырмашды. Эсэн күләк будагларла бәрабәр ону да јаваш-јаваш јыргалајырды.

Бағлар бурада кениш бир саһәни әһатә едиб, саһилә гәдәр узанырды. Күлүстанын јарпаглары арам-арам тәрпәширди. Узагда көрүнән дәниз далғаландыгча ағарыр, ишыг сачырды. Ај ишыгында даш гәср мәрмәрә бәнзәјирди. Јахында, сых ағачларын арасындан гәсрин гүлләси көрүнүрдү. Бир аз кәнарда, тәпәнин үстүндә дөрдбучаглы даш бина варды. Бу јәј көшкү бир азча мәсчидә бәнзәјирди. Үстүндә сәрпуша бәнзәр бир күнбәз, дөрд кушәсиндә исә узунсов хырда күнбәзләр учалырды.

Сәлим бу көшкүн кушәләриндәки пәнчәрәләрдән биринә бахды. Һәр јәј бу пәнчәрәдән ахшамчағылары му сиги, әјләнчә, күлүш сәсләри кәләрди. Гапылардан, пәнчәрәләрдән ишыг сачыларды. Дәнизә бахан ачыг ејванда исә бә'зән сабаһа гәдәр јејиб-ичәр, күлүшүб ојнашардылар.

Инди көјүмтүл көрүнән бу сојуг көшк тикән коллары арасында сакит-сакит дурурду.

Сәлим ајагларыны будагларын дибинә мөһкәм дирәјиб, бағын дөврәсиндәки диварлары нәзәрдән кечирмәк үчүн бүтүн вүчуду илә әјилди. Бә'зи јерләрдә даш һасар ачыг-ашкар көрүнүрдү. Бә'зи јерләрдә исә јашыл ағач вә сармашыгларын алтында көздән итирди. Бағын һәр

дөрд кушәсиндә учалан кешикчи гүлләләриндә аҗыг кешикчиләр диггәтлә әтрафа көз јетирирдиләр.

Сәлим һәр бир чүзи ишыг парылтысына диггәт едәрәк хејли көзләди. Биналарын бә'зисиндә арабир тәк-түк ишыг көрүнүб, јенә јох олурду.

Көшкүн ики кушә пәнчәрәсиндә бирдән-бирә ишыг јанды. Сағ пәнчәрәдә чырағын алову да көрүндү. Анчаг чыраг һәмин саат ағыр-ағыр ашағы ендирилди, лакин ишыгы кәсилмәди.

Сәлим бир аз да јухары дырмашды, назик бир будағы диггәтлә көздән кечириб, һәмин будагдан мөһкәм јанышды вә асылы галды. Назик будаг онун ағырлығындан әјилди, Сәлим ашағы бахды. О, диварын лап үстүндән асылмышды. Бирдән будаг чырылдамаға башлады. Сәлим диварын үстүнә атылды. Јарпаглар бәрк хышылдады. Сәлим һәмин дәгигә дивара синди. Јахында олан гүлләдән кешикчи башыны чыхарыб әтрафа бахды, бир мүддәт нараһат һалда јан-јөрәни диггәтлә динләјиб, көздән кечирдикдән сонра, көрүнүр ки, архајын олуб, ичәри чәкилди.

Сәлим ағыр-ағыр дикәлди. Диварын о бири тәрәфинә бахды. Һасарын дибиндә битмиш галын колларын ичәриндә кизләниб, еһтијатла дивардан сүрүшдү. Бир дәгигә һәрәкәтсиз дуруб әтрафа гулаг асды. Сакитлик иди.

Сәлим бу колдан-о кола кечә-кечә, кизлинчә көшкә јахынлашды.

Ағыр-ағыр нәфәс алырды. Бу чүр'әтли һәрәкәтиндән гүввәт алмыш кими бир сычрајышла көшкүн гапысына чатды.

Дилбәр дүз онун гаршысында иди. Сәлим ону санки ашкарда јох, рә'јада көрүрдү. Дилбәрин үзү солмушду.

Дилбәр әлини она узадараг пычылдады:

— Аһ, Сәлим... Мәним әзизим!..

Сәлим, бүтүн вүчуду учуна-учуна, јалныз бирчә кәлмә дејә билди:

— Дилбәр!..

Дилбәр көшкүн ичинә чәкилди. Сәлим дә бир нечә адым јериди. Онлары сых көлкә бүрүдү. Әлләри бири-бири илә растлашды, бу әлләрин бир-бирини сыхмасындан одлу бир далға гопуб һәр икисинин үрәјинә ишләди...

Илк көрүшүн чырпынтыларыны ифадә етмәјә сөз тапмаг олармы?!

Онлар динмирдиләр, санки онларын әвәзинә кичкаһ-

ларында, үрәкләриндә, бүтүн вүчудларында чырпына-чырпына ахан ганлары данышырды.

Дилбәр пычылдады:

— Мәни ахтарырдын?.. Бәс һеч бир шејдән горхмурдун?

Сәлим дә лап астадан пычылдады:

— Мән сәндән сојуг, мәгрур сөзләр көзләјирдим. Бу сөзләрин тә'сири илә үрәјимдәки атәши сөндүрмәк истәјирдим.

Дилбәр хәјал ичиндә биһуш кими пычылдады:

— Нијә сөндүрүрсән? Гој јансын!..

— Әзизим, горхурдум ки, бу, сәнин үчүн бир ләкә олсун!..

Гыз итаәтлә башыны онун чијнинә гојду.

— Сән мәнимсән! Бу ләкә дә олса, шәрәф дә олса, мәним үчүн фәрги јохдур. Сән мәнимсән!..

Бу ани сәадәтдән сәрмәст олан Сәлим Дилбәри гучаглады.

Дилбәр инчә бир һәрәкәтлә ондан араланыб, ону да јавашча өз далынча чәкди. Кушәдәки отаға ачылан гапыја асылмыш назик гумаш пәрдәдән сүзүлән ишыг золағы Сәлимин үзүнә дүшдү. Гызын көзләри парлады, јуп-јумру додаглары азча араланды.

— Әзизим, кәл, сәнә бир дојунча бахым!.. — дејә о пәрдәни галдырды. Чырағын ишыгы бир далға кими көшкүн диварларына јајылды.

Ешгин илк тығылчымы ән сәрт үрәкләри дә алышдыран бир гүввәтә маликдир. Бу, инсаны заһири көзәллијә чәлб едир. Сонра исә, вургун көнүлләрин анлашылмаз бағларла бир-биринә бағланмасы башланыр.

Онларын әлләри бир-биринә тохунду. Сәлим Дилбәри гучаглајыб, еһтирасла пычылдады:

— Сәнин сәсини бир дә ешидә биләчәјәмми, әзизим? Бир дә јанына кәлмәјә ичазә верирсәнми? Вај о адамын һалына ки, сәнин фәрманындан сонра мәним јолуму кәсмиш ола!

Дилбәр меһрибан, мұлајим бир әда илә деди:

— Сөзләримә гулаг ас, еј мәним икидим, баһадырым... Мән һәр барәдә сәнин арзуларына табејәм. Ешитмишәм ки, торпағын өзүндә дә мәһәббәт гүввәти вардыр. Сән јерин алтына кирмәјә дә горхмадын. Сәндән бирчә хаһишим вар: сән күчлүсән, Одлар дијарынын чәнкавәрисән.

Атамын арзуларына эмэл ејлэ, о да нэчиб бир чэнкавэр-дир!..

Сәлим пычылты илэ чаваб верди:

— Ешг атәшинә анд ичирәм ки, сон нәфәсимә гәдәр атанын хидмәтиндә олачағам!..

Узагдан кәлән сәс-күј онлары санки ајылтды. Сәлим әлини хәнчәринә апарды. Анчаг гыз бусә илэ ону дајандырды. Һәрарәтли бир сәслә пычылдады:

— Бу саат бурдан кет. Анчаг јадында сахла ки, шаһлар шаһы да олса, һеч кәс мәнә әр олмајачаг!

Дилбәр чаваһиратла бәзәнмиш енсиз кәмәрини белиндән ачыб Сәлимә верди.

— Буну ешгимизин јадикары кими мәнән гәбул елэ. Сәлим алдыгы мұкафаты бағрына басды.

— Әлвида...

Онлар јенә узун, јахыб-јандыран бахышларла бир-биринә бахдылар. Сәс-күј јахынлашырды.

Дилбәр әли илэ дәниз сәмтини кәстәрди.

— Һәнифә орда сәни кәзләјир... Әлвида, әзизим!

Аддым сәсләри ешидилди. Сәлим бир анда ағачларын сых кәлкәсиндә јох олду.

Хачә Ибраһим төвшүјә-төвшүјә көшкә сары јүјүрүрдү. Онун ардынча бир дәстә кешикчи дә кәлирди.

Дилбәр, әјниндә занбаг рәнкли узун кечә палтары, башында инчә өртүк габаға чыхды. Хитмәткарлар ону көрән кими донуб галдылар.

Дилбәр мәғрур вә һәрәкәтсиз үзүнү хачәјә чевириб, ачыглы-ачыглы деди:

— Бу нә ишдир, Ибраһим? Кечә вахты нә овуна чыхыбсыз? Бу көпәкләри нијә бурахыбсан?

Ибраһим, бир аз өзүнү итирмиш кими, гуршағыны дүзәлдә-дүзәлдә чаваб верди:

— Гүлләдән бағын ичиндә јад адамлар көрүбләр...

Дилбәр она ачыгланды.

— Сәнин башына һава кәлиб, бурда адам нә кәзир?

— О узундыраз Һәнифә мәни алдатды, деди ки, бөјүк шаһымыз она бујуруб сәни әјләндирмәјә кәлсин. Өзү исә, гызлар бағында билмирәм нә һогга чыхарыр... Јәгин ки, башы кичишир.

Дилбәр хәфифчә күлүмсүндү.

— Сәнә тәәччүб ејләјирәм, Ибраһим. Дилин чох да ширин дејил. Дејәсэн, дузу артыг дүшүб. Һәнифә јаныма

кәлиб лазым олан сөзү деди. Нә дедијинин сиз хидмәткарларга дәхли јохдүр... Чых кет!

Ибраһим бир ајағыны көтүрүб, о бирини гоја-гоја, һәлә дә јериндә дурурду.

Дилбәр амиранә бир сәслә деди:

— Нијә кетмирсән, еј гул?

Хачә фикирли-фикирли чаваб верди:

— Мән көшкү дә, бағы да јохламалыјам.

Шаһ гызы артыг һәдәләјичи бир әда илэ истәһзалы-истәһзалы дилләнди.

— Бәс белә де!... Демәли, ахтарыша кәлибсән!..

Ибраһим инадла тәкрат етди:

— Бу баға кизлин кирән адамлары тапмалыјам. Бир дә һамы сәни ахтармагдан әлдән-ајагдан олуб, Әфруз хатун бујуруб ки...

Дилбәр онун сөзүнү кәсиб гәзәблә чығырды:

— Бу сәфәһләри бурдан рәдд елә!

Хачә алтдан-алтдан она бахыб кери чәкилди. Галан хидмәтчиләр дә онун бир ишарәсилә бағын ичинә дағылдылар.

Шаһ гызы сакит вә вугарла гәсрә сары јөнәлди.

Вахтдан истифадә едилмишди. Сәлим илә Һәнифә кизләнмәјә фүрсәт тапмышдылар. Онлар бағы дәниз тәрәфдән ајыран дивары ашмышдылар. Алмас кими парылдајан дәнизин габағыны кәсмәмәк, күлүстанда јашајанларын дәниз тамашасына мане олмамаг үчүн, бу дивар башгаларындан алчаг иди.

ЕЛЧИ

Ахстан Абшерон гәсрләрини көздән кечирдикдән сонра, бир нечә гүлләнин дә өзүлүнү атдырыб, гызыны бағларда истираһәтә гојуб, өзү сараја гајытды.

Урдибәһишт ајынын биринчи күнү Бака кәлән кими һәлә күн доғмамыш, шаһ Сәлими јанына чағырды.

Сәлим ајаггабыларыны гапынын ағзында чыхарыб, пәрдәни галдырды вә шаһын китабханасына кирди. Ики шамын ишығында шаһ отуруб башыны бир китаб үзәринә әјмишди. О, ајаға галхыб, Сәлимә јахынлашды.

— Сән Лејли илә Мәчнунун накам ешгинә даир әһвалаты билирсәнми?

Ахстан бир шеји өзүндөн конар етмэк истәјирмиш кими, әлләрини јелләди:

— Гој бу сәјаһәт сәнин фикирләрини дағытсын, һиссләрини тәзәләсин, мә'луматыны артырсын... Чүнки китабдан алынан мә'луматы һәјати тәчрүбә илә мөһкәмләндирмәк лазымдыр. Сән кәндләри вә гәсрләри көрүбсән, инди исә бүтүн бир дијары вә шәһәрләри көрәчәксән. Атыны јәһәрлә, өзүн дә һазырлаш.

Сәлим чәкинә-чәкинә чаваб верди:

— Елә күнү бу күн јола дүшәрәм!

Ахстан рәфләр арасындан асылмыш пәрдәнин учуну галдырыб дивардакы дәлијә әрәбчә бир нечә кәлмә сөјләди. Сонра мизә јахынлашыб көзәл, зәриф бир хәтт илә јазылмыш кағызлары ачды.

Арыг бир каркүзар ичәри кирди. Ики гат әјилиб шаһа тә'зим етди. Ахстан гашгабағыны дүјүнләјиб, ишарә илә кағызлары она көстәрди. Каркүзар еһтијатла кағызлары көтүрүб, мизин үстүнә әјилди вә бүтүн он беш сәһифәни көздән кечирә-кечирә, мөһрү һазырламаға вә кичик бир габда мум әритмәјә башлады.

Сәлим Ахстанла илк көрүшүнү хатырлады. О заман да шаһ шәтрәнч ојнајанда, сәккизкушәли отаға белә, јуху кәтирән бир сүкут һаким иди. Сәлим о заман һеч бир шеј баша дүшмүрдү. Сәссизчә ојнанылан ојуну да билмирди. Инди исә, дејәсән өзү дә бу ојунун бир иштиракчысы олмушду...

Ахстан солгун үзүнү Сәлимә чевирди:

— Илдырым сүр'әтилә Кәнчәјә чапарсан. Нә лазымса, мөһтәсиб сәнә изаһ ејләр. Мүнәччим күнәш вә улдузлара бахыб, јолдан азмамағы сәнә өјрәдәр, хәзинәдар динарла долу чүзвүдән верәр, мөһтәр исә јахшы јәһәр һазырлар... Кет, јолун уғурлу, аллаһтаала көмәјин олсун!.. Амин!

Сәлим нә исә көзләјәрәк дурухмушду.

Ахстан һәјәчанлы вә гәзәбли бир нәзәрлә она бахды.

Сәлим илә һәнифә гала гапыларындан чыханда, күн һәлә доғмамышды. Чаван шаир бир әли илә атынын чилувуну тутмушду, о бири әли илә достунун әлини сыхырды. Онлар беләликлә, динмәз-сөјләмәз галадан хејли узагда олан тәпәјә јетишдиләр.

Сәлим достунун гулағына пычылдады:

— Бу ше'ри она сөјләмәји јадындан чыхарма һа!..

Кәр фәләк салса да мин чөвр илә зинданә мәни,
Кәһи говгалара, кәһ дәштү-бијабанә мәни,
Гојса һәсрәт ситәми-һичр илә ол күл үзүнә,
Көрә билмәз мәләјим ешгинә биканә мәни!..

— Јадында галармы? — дејә Сәлим тә'кидлә сорушду. — Тәкрар елә көрүм!

Һәнифә ше'ри итаәтлә тәкрар етди. Сәлим достуну гучаглады. Сонра аты минди, һәмин саат тәпәнин ардындан күнәший парлаг бир кушәси көрүнмәјә башлады. Сәлим аты бир аз сүрүб, кери чеврилди. Һәнифә һәлә дә тәпәдә дурмушду. Онун тәк-тәнһа вүчуду сәһәр шәфәгләринин шө'ләләри ичәрисиндә узун вә гәрибә бир чичәјә бәнзәјирди.

Сәлим әлини галдырды, алышыб јанан үфүгә бахды, санки мәһул бир аләмә далмаг истәјирмиш кими атын башыны бурахды вә үзүнү әсән күләјә тутуб, охуја-охуја аты дәрднала чапды:

Еј көһләним, әфлакә учал, тәјји-тә'риг ет,
Атәш кими, шимшәк кими, вер сејринә сүр'әт!

ЛҮГӨТЧӨ

А

А'даб — Эдэб-эркан, гајда-ганун.
Аја — Мөкөр.
А'лам — Элэмлэр, дэрд-гэм.
Алигэдр — Гэдри-гијмэти уча, һөрмэтли.
А'сар — Эсэрлэр.
Атэши-чансуз — Чаны-үрэји јандыран атэш, од.
Ахирул'эмр — Ахыр ки, нәһајэт.

Б

Баб — Гапы, (китабда — фәсл, һиссә).
Баби-али — Уча гапы, јә ни сарај.
Бавэр — Инанмаг.
Баги — Давамлы, узунөмүрлү.
Бадәји-мамну — Гадаган едилмиш бадә — шәраб.
Бади-чаһансуз — Дүнјаны јандыран күләк.
Баркаһ — Кәмиләрин сығыначағы, јүкләнмә-бошалтма јери, сарај.
Басирә — Көрмә габилијјәти, көз.
Баһәм — Бирликдә, бәрабәр.
Бәдәфкар — Пис фикирли, чинајәткар.
Бәдиғбал — Иғбалы, бәхти, кәләчәји пис олан, бәдбәхт.
Бәдрәгәм — Таләји пис, бәдбәхт.
Бәлағәт — Көзәл данышмаг габилијјәти.
Бәрадәри-мүкәррәм — Әзиз, һөрмәтли гардаш.
Бәргавәр — Шимшәксачан, парылдајан.
Бәрки-чәмән — Чәмән јарпағы, от, јашыллыг.
Бәрраг — Парылтылы.
Бәсирәт — Көзүачыглыг.
Билатә'хир — Тә'хирсиз, тез.
Борузән — Бору-шејпур чалан — (гошунда).
Бу күнә — Бу сајаг, бу чүр.
Бухурдан — Әтирли түстү јандырылан габ.

В

Ваиз — Мәсчиддә вә'з, дини шәрһ вә өјүд-нәсиһәт едән руһани.
Валлаһул'әзим — Бөјүк аллаһа анд олсун.

Вәз'әнәвис — Мүһүм һадисәләри јазан адам, тарихчи.
Вәсвәсә — Гијләкәрлик, аравурма, фитнә-фәсад.
Вәһалонки — һалбуки.

Г

Гаил — Инанмыш.
Галабәји — Галанын, шәһәрин баш мүһафизи, комендант.
Гарурә — Ичиндә нефт вә саир кимјәви маддәләр јандырылан габ.
Гәбзә — Дәстәк, гылынчын, хәнчәрин дәстәси.
Гәви — Гүввәтли, күчлү.
Гәзал — Чејран.
Гәјур — Гејрәтли.
Гәләји-аһән — Дәмир гала.
Гәһр — Гәзәб, гәһр етмәк — јох етмәк.
Горгүд — Јарма шорбасы.
Гушбәји — Сарајда вә овда, ов гушларына бахан мә'мур.

Д

Да'ра — Мәлик, саһиб.
Дәһган — Кәндли — әкинчи.
Дәни — Алчаг.
Дәрбан — Гапычы.
Дәрдәст — Әлдә етмәк, тутмаг.
Дәрхатир — јада салмаг.
Дәсисә — Гијлә, фитнә.
Дәстикир — Тутмаг.
Дәһр — Дүнја.
Дәшт — Чөл, бијабан.
Дидебул — Күрчүлөрдә ө'јан.
Дил — Үрәк.
Дирәхшәндә — Парылтылы.
Дүшвар — Чәтин.

Е

Ејди-сәид — Сәадәтли, әзиз бајрам.
Елми-илаһи — Дини «елм».
Елми-нүчум — Улдузлар елми.
Елми-фәләк — Көјү өјрәнмәк.
Еһтида — Динә кәтирмәк, бир дини гәбул етмәк.

Ә

Әазими-шүәра — Бөјүк шаирләр.
Әбирәфшан — Хош әтир сачан.
Әвахир — Ахыр, сон.
Әгаид — Әгидәләр, инам.
Әдл — Әдаләт.
Әду — Дүшмән.

Әмәләји-мовта — Дәфн илә мәшгул оланлар.
Әмрү нәһј — Олар-олмаз.
Әндәрүн — Сарајда ич отаглар, гадынлар писсәси.
Әразији-Абшоран — Абшерон торпаглары.
Әрәш — Бир дирсәк узунлугда өлчү.
Әрши-ә'ла — Уча көј.
Әсрар — Сиррләр.
Әтәш — Сусузлуг, сусамаг, јангы.
Әфлак — Көјләр.
Әһли-гәләм — Гәләм саһибләри, алимләр, јазычылар.
Әһли-камал — Камал саһибләри, биличиләр, алимләр.
Әһли-фәсад — Фитнә-фәсад төрөдәнләр.
Әчрами-сәма — Көјдәки улдузлар.
Әш'ар — Ше'рләр.

З

Загча — Гарға баласы, бала гарға.
Заир — Зијарәт едән, зијарәтчи.
Забун — Мискин, јазыг.
Зәвал булмаг — Зәифләмәк, солмаг, тәләф олмаг.
Зәмин — Јер.
Зәрбхана — Пул кәсилән јер.
Зәррат — Зәррәләр.
Зәрү зибә — Бәзәк-дүзәк.
Зијанавәр — Зијан-зәрәр верән.
Зинданбан — Зиндан-дустагхана назарәтчиси.
Зиреһбәнд — Зиреһли, зиреһ тахылмыш.
Зиреһи-шөшөдар — Парылдајан зиреһ.
Зири нај — Ајагалты.
Зөвги-сәлим — Сағлам-јахшы зөвг, дүјгү.

И

Иетиран — Көј чисмләринин бир-биринә јахынлашмасы.
Изтирабат — Изтираблар, дәрләр.
Иктифа — Кифајәтләнмәк.
Имтизач — Гајнајыб-гарышмаг, бирләшмәк.
«Инна фәтәһна» — Зәфәр бизимдир (дини).
Истинсах — Нүсхәсини чыхармаг, үзүнү көчүрмәк.

Ј

Јәмин — Анд.

К

Кејван — Сатурн улдузу.
Кәвакиб — Улдузлар.
Кәлимаг — Кәлмәләр, сөзләр.
Кәримә — Гыз өвлад.

Кәрәчи — Кичик гајыг.
Кәсаләт — сүстлүк, ағырлыг.
Кешфүл һәгајиг — һәгигәти кәшф етмәк (дини)
Күлхан — Һамамын очагханасы.
Күн-фәјәкүн — Алт-үст.
Күфрү бид'әт — Азғынлыг (дини).
Күффәр — Кафирләр.
Күшадә — Ачыг.

К

Кејсуји-дилашуб — Үрәји чәзб едән сачлар.
Кәнчинәји-һикмәт — Һикмәт-билик хәзинәси.
Кәшти — Кәми.
Килаби — Јујунмаг үчүн ишләдилән кил (палчыг).
Күлиәни-сәбз — Јашыл чәмән, күлшән.
Күнаһи-кәбир — Бөјүк күнаһ.
Күфтику — Данышыг — сөһбәт.

Л

Лафү кәзаф — Чәрән-пәрән, бош данышыг.
Ләбаләб — Ағзынадәк.
Ләккәдар — Ләкәли.
Лисан — Дил.
Лүзачи (маддә) — Силикли, јапышан.

М

Мазғал — Гала бүрчүндә ох вә күллә атмаг үчүн көз.
Мәһраган — Гәдим үзүм јығымы бајрамы.
Мәһтаб — Ајлы кечә.
Мә'маран — Мә'марлар.
Мәғбул — Гәбул едилән, лајигли.
Мәлик — Шаһа-хана табе олан мүлк саһиби — феодал.
Мәликүттүччар — Тачирбашы.
Мәрбут — Рабитәли, бағлы.
Мәса — Ахшам.
Мәһәкчи — Гызыл, күмүш вә саир гијмәтли мә'дәнләри јохлајан мә'мур.
Мәһәлли-али — Уча јер, сарај.
Мәчра — Чајын ахдыгы јер, јатаг.
Мә'руф — Мә'лум, танынмыш.
Мираб — Су ишләринә бахан баш мә'мур.
Мовти мәш'ум — Пис өлүм.
Мөһтәсиб — Сарајда малијјә ишләринә бахан баш мә'мур.
Мүәззин — Азанчы.
Мүждә — Муштулуг, көзајдынлыгы.
Мүин — Көмәк едән.
Мүлки-сәмәват — Көјләр аләми.
Мүлтәфит — Илтифат едән, лүтф едән, диггәт јетирән .

Муррах — Марс улдузу.
Муртад — Динсиз.
Муртакиб — Пис иш көрмөк.
Мурри-заман — Заман кечдикчө.
Мусахиб — Сөһбөт едэн, һәмсөһбөт.
Мустәһкәм — Истәһкамлы, бәркидһамыш.
Мустәһсэн — Чох көзөл.
Муттали — Билән, хәбәри олан.
Мүфид — Фајдалы.
Мүфсид — Фәсад төрәдән, фитнәкар.
Мүчаһиди дилавар — Гочаг дөјүшчү.
Мушабәһ — Бәнзәјән.
Мушкин — Хош әтирли, мүшк гохулу.
Мушкул — Чәтин.
Муштаки — Шикајәтчи.
Муштәри — Јупитер улдузу.

Н

Набикар — Пис иш тутан, фитнә төрәдән, чинајәткар.
Набуд — Јох олмаг.
Надидә — Көрүлмәмиш, мисилсиз.
Намдар — Адлы-санлы.
Намәгбул — Гәбул едилмәјән, хошакәлмәз, налајиг.
Насүфтә — Тәмиз-саф.
Натигәји-нәфисә — Көзәл данышыг.
Наһид — Венера — Зөһрә улдузу.
Нәмәкбәһрам — Дуз-чөрәји итирән, нанкор, дөнүк.
Нәсрани — Христиан.
Нәхл — Көрпә ағач, пөһрә.
Ниһан — Кизли.
Нури-чәшим — Көз ишыгы, өвлад.
Нүмүвә — Инкишаф етмә, артма.
Нүфтә — Тохум, рүшејм, өвлад.

О

Овгат — Вахтлар-әһвал.
Овдан — Үстү тикили ширин су гујусу, су анбары.

П

Пакдил — Үрәји тәмиз.
Пејда — Ортаја чыхмаг, көзә көрүнмәк.
Пәдәрсүхтә — Ата сөјүшү.
Пәнд — Нәсиһәт, өјүд.
Пәргү — Гу түкү.
Пәрдәдар — Пәрдәли, өртүлү.
Пишваз — Гаршылама.
Пишдар — Гошунун өн һиссәси.
Пүрбәһрә — Бәһрәли, мејвәли.
Пүржүһәр — Көвһәрлә долу олан, гијмәтли.

Р

Раби — Рәвајәт едән, нәгл едән, данышан.
Разу нијаз — Јалварыш-дуа.
Раһибәр — Рәһбәр, јол көстәрән.
Раһи-зәка — Зәка, билик, әгил јолу.
Рәвиш — Кедиш.
Рәгсан — Һәрәкәтдә олан.
Рәтл — Вәзн өлчүсү.
Рәхнәдар — Шикәст, зәдәләһмиш, сыныг.
Рәһнүма — Јол көстәрән.
Риза — Разылыг.
Ријаһишә — Ријакар, икиүзлү, фитнәчи.
Рөвшән — Ишыглы.
Руји-зәмин — Јер үзү.

С

Саги — Мәчлисдә ички пајлајан.
Садаг — Ох габы.
Сәјәдар — Көлкә салан.
Салик — Мүәјјән бир јол илә кедән, мәсләк саһиби.
Самиз — Ешитмә габилијјәти.
Санмаг — Бајраг.
Сәјд — Ов.
Сәгга — Сучу, су пајлајан.
Сәза — Лајиг олан.
Сәјјад — Овчу.
Сәјјарә — Улдуз.
Сәмәндәр — Од ичиндә јашајан әфсанәви гуш. Одлар гушу.
Сәрникун — Дағытмаг, јыхмаг.
Сәрупа — Башдан ајаға.
Синәбәнд — Көксә бағланан зиреһ.
Сирри-ниһан — Кизлин сирр.
Сиһеји-мәчруһ — Јаралы фәрјады.
Ситәми-һичр — Ајрылыг дәрди.
Совмү-сәлат — Дуа, намаз (дини).
Сүпәһ — *сүпәһсалар* — Гошун—гошун бөјүјү.

Т

Тазијанә — Чубуг, көтәк (чәза үчүн).
Тәлеји-хәсм — Дүшмәнин тәлеји, бәхти.
Талиб — Тәләб едән.
Тәјји-тәриг — Јол кетмәк.
Тәјр — Учмаг.
Тәбаһ — Мәһв, хәраб олмаг.
Тәгвијјә — Гүввәтләндирмәк.
Тәгдир — Гәдрини-гијмәтини билмәк, бәјәнмәк.
Тәгдис — Мүгәддәс билмәк, уча тутмаг.
Тәгһһүд — Өһдәсинә көтүрмәк.
Тәзјин — Бәзәмәк, зинәтләндирмәк.
Тәкбир — Дини тәсдиг етмәк (дини).
Тәлвис — Мурдарламаг.

Тамас — Тохунмаг, эл илэ јохламаг.
Тасхир — Алмаг, фәтһ етмәк.
Тәхәттүр — Јада салмаг, хатырламаг.
Тәхфиф — Јүнкүлләшдирмәк, сәјмамаг.
Тәһрик — Һәвәсләндирмәк, гызышдырмаг.
Тәһти-тәзјиг — Тәзјиг алтында.
Тәһәссүс — Марагланмаг.
Тәшхис — Хәстәлији тә'јин етмәк.
Тә'лиф. Тә'лифкәрдә — Әсәр јазмаг, Јаздыгы әсәр.
Тә'әмә — Јем, пај.
Тығ — Гылынч.
Тизфәһм — Фәһмли, зирәк, һазырчаваб.
Тирәндәз — Охатан әскәр.
Тул — Узун.
Тумар — Бурулмуш јазылы кағыз.
Түлуи-шәмс — Күнәшин доғмасы.

Ү

Үлүм вә әш'ар — Елмләр вә 'ше'рләр.
Үрүч — Көјә галхмаг, јүксәлмәк.
Үрфан — Билик.
Үтарид — Меркури улдузу.

Ф

Фани — Давамсыз мүвәггәти, (һәмишәлик олмајан).
Фәјзи-рәббани — Илаһи ләззәт (дини).
Фәјзијаб — Ләззәт алмаг.
Фәвәран — Чошмаг.
Фәрамуш — Унутмаг.
Фәрсәх — Узунлуг өлчүсү, атын бир саата келә биләчәји мәсафә (тәхминән 6—7 километр).
Фәһм — Баша дүшмәк.
Фигһ вә үсул — Дини гајда-ганун.
Филһал — Индиликдә.
Фитва — Дини һөкм.
Фүгәра нәф'инә — Јохсулларын хејринә.
Фүзул — Узунчу, чәрәнчи.

Х

Хәј — Сакит һава.
Хәмуш — Сәссиз, сакит.
Хәбасәт — Хәбислик, надүрүстлүк.
Хәндан — Күлән (ачылан чичәк).
Хәсм — Дүшмән.
Хәтиб — Мәсчиддә хитабәт-натиглик едән, дини тәблиғатчы.
Хәфијә — Кизли мә'мур.
Хишкәчин — Дашлардан гуру (палчыгсыз) һөрүлмүш дивар.
Хунәфшан — Гапсачан.
Хуни-дил — Үрәк ганы.
Хуршиди-бүләнди-әдл — Уча әдаләт күнәши.
Худдам — Мәсчид хадими.

Һ

Һәфизә — Јаддаш.
Һәчиб — Әдәб-әркан нәзарәтчиси (дини).
Һәггәнијјәт — Доғрулуг-дүзлүк.
Һәмләәвәр — Һүчүм едән.
Һәрзәку — Һәрзә данышан, чәрәнчи.
Һәрис — Дүшкүн, алудә.
Һиләли-нөв — Јени доғмуш ај, ајпара.

Ч

Чак етмәк — Ачмаг, јармаг, парчаламаг.
Чәнк — Гәдим симли чалғы аләти.
Човкан — Гәдим идман ојуну (хоккеј нөвлү).

Ҷ

Ҷанамаз — Үстүндә намаз үчүн мөһүр, тәсбей олап кичик өртүк.

Ш

Шәјәстә — Лајиг, јарашан.
Шәби-јелда — Ән узун кечә.
Шәбхун — Кечә басгыны.
Шәдид — Шиддәтли.
Шәмсијјә — Күнәшдән горунмаг үчүн чәтир (зонтик).
Шәмсвәш — Күнәш кими, күнәшә бәнзәр.
Шәмшир — Гылынч.
Шәтрәнч — Шаһмат.
Шәһди-күл — Күл ширәси.
Шәһнишин — Шаһ отуран јер.
Шөвги-тиғ — Гылынч парылтысы.
Шүәра — Шаирләр.
Шүкүм — Әләмәт (јахшы, пис, дүшәр-дүшмәз).

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Анатоли Зөһраббәјов	3
Јердән улдузларә	5
Шаирин мәсләһәти	11
Диванхана	20
Гәсрдә	33
Сирр	42
Од галасы	48
Дилбәр	60
Јарыш	66
Султан Тоғрулун елчиләри	76
Хәзәрин далғаларында	89
Мачәралы күндән сонра мачәралы бир кечә	96
Тәлә	107
Асланын магарасында	113
Шаһ гујулары	123
Бирәјә атәш	126
Түстү — һәјәчан ишарәләри	139
Одун гүдрәти	148
Одлар гызы	159
Шүчаәт вә һижлә	165
Дәјүш	171
Бир-биринә бәһзәмәјән дүјгулар	175
Сөнмәз атәш	180
Евдә	190
Сәадәт	200
Елчи	211
Лүгәт	216

Зохраббеков Анатолий Гасан оглы

СТРАНА ОГНЕИ

Роман

(на азербайджанском языке)

Редактору *Видади Бабанлы*. Рәссамы *А. Мәммәдов*.

Бәдни редактору *Ф. Әфәндијев*. Техники редактору *В. Плиткина*.

Корректорлары *С. Мәммәдова*, *А. Әбилов*.

Лыгылмаға верилмиш 27/VI-1978-чи ил. Чапа имзаланмыш 13/IX-1978-чи ил.
 Кағыз форматы 60×84¹/₁₆. Кағыз № 1. Физики чап вәрағи 14,0. Шәрти ч. в. 13.02.
 Учот нәшр. вәрағи 12,5. Сифарыш № 778. Тиражы 50 000. Гијмәти 90 гәп.

Азәрбајҗан ССР Назирләр Советинин Дәвләт Нәшријјат. Полиграфија вә
 Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

«Јазычы» нәшријјаты, Бақы.

26 Бақы комиссары адына мөтбәә, Бақы, Әли Бајрамөв күчәси, № 3.

1296л

90 гэл.